

HUMANIZMUS ÉS REFORMÁCIÓ

BÁLINT SÁNDOR

Szeged
reneszánsz kori
műveltsége

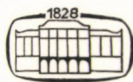
KADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

BÁLINT SÁNDOR

SZEGED
RENEZÁNSZ KORI
MŰVELTSÉGE

(HUMANIZMUS ÉS REFORMÁCIÓ 5.)

A szerző sok évtizedes anyaggyűjtésének és kutatásainak eredményeképpen a humanizmus és reneszánsz nyomait, ill. összefüggéseit elemzi Szeged kulturális életének fejlődésében. E színmagyar városnak igen fontos szerep jutott a XV. századi reneszánsz kultúra kialakításában és a magyarországi urbanizmus megteremtésében. A város sokrétű – paraszt-polgári – műveltségének központjai természetesen a kolostorok voltak, ahol elsőrendű feladatnak tekintették az irodalom művelését és a kódexmásolást. Ezek a kulturális központok eltűntek a török hódoltság idején, hatásuk azonban tovább élt: anyanyelvi kultúránk és nemzeti irodalmunk alapjainak megteremtésénél fontos szerepük volt.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

ISBN 963 05 0685 8

SZEGED RENESZÁNSZ KORI
MŰVELTSÉGE

HUMANIZMUS ÉS REFORMÁCIÓ

SZERKESZTI: KLANICZAY TIBOR

5

1. KULCSÁR PÉTER: BONFINI MAGYAR TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI ÉS KELETKEZÉSE
2. DÁN RÓBERT: HUMANIZMUS, REFORMÁCIÓ, ANTITRINITARIZMUS ÉS A HÉBER NYELV MAGYARORSZÁGON
3. SZABÓ GYÖRGY: ABAFÁJI GYULAY PÁL
4. KATHONA GÉZA: FEJEZETEK A TÖRÖK HÓDOLTSÁGI REFORMÁCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE
RENEZÁNSZ-KUTATÓ CSOPORT

BÁLINT SÁNDOR

SZEGED
RENEZÁNSZ KORI
MŰVELTSÉGE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1975

ISBN 963 05 0685 8

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1975 • Bálint Sándor

Printed in Hungary

TARTALOM

Előszó	3
A középkori Szeged társadalmi és gazdasági fejlődése	5
Kolostori műveltség	21
Szent Miklós-kolostor	22
Szent Erzsébet-kolostor	25
Havi Boldogasszony-kolostor	27
Szentlélek-monostor	42
Egyetemi és literátus műveltség	65
Szeged egyetemi műveltsége	65
Literátus-világ	79
Reformáció, hódoltság, diaszpóra	85
Reformáció	85
A hódoltság és következményei	88
Debrecen	92
Kassa	100
Nagyszombat	103
Kolozsvár	105
Függelék	109
1. Szegediek Kapisztrán sírjánál (1459–1465)	111
2. Pestisűző szegedi imádságok (1510)	125
3. A somlóvásárhelyi apácakolostor ingóságainak leltára (1597)	127
Jegyzetek	129
Rövidítések	159
La civilisation de Szeged à l'époque de la Renaissance (Résumé)	163
Képmelléletek	167
Névmutató	171

SÁRÁNAK

1792

Könyvünk egy színmagyar város reneszánsz kori társadalmát és műveltségét, literátusvilágát iparkodik nagyjából a szegedi béke (1444) és a "szegedi veszedelem" (1552) közötti időszakaszban megrajzolni.

Hisszük, hogy a dokumentumok és eredmények a maguk mozaikszerűségében is figyelemre tarthatnak számot. Forrásanyagunk jelentős része a szakkutatás előtt ugyan nem ismeretlen, ez azonban tágabb, országos összefüggésekben került fölhasználásra, de nem hiánytalanul. Ezek a szétszórt mozaikszemek nézetünk szerint sokkal jelentősebbek, mint eddig gondoltuk volna. Az eddigi véleményekkel, szinte a művelt közfelfogással ellentétben, ki kell belőlük derülnie, hogy az egykorú hazai polgári kultúra, kezdődő humanista műveltség nemcsak német jellegű városainkra jellemző. Bizonyosságainkból Szeged egykorú magyar parasztpolgárságának igen biztató szellemi élete bontakozik ki. Teljesedését a hódoltság megakadályozhatta, a XVI. század magyar közműveltségének építéséből mégis országos részt kérnek a Város diaszpórába kényszerülő fiai.

Legfőbb feladatunknak a dokumentációt, a forrásanyag összegyűjtését és a legcélszerűbbnek vélt szempontok szerint való csoportosítását tekintettük. Korai lett volna monografikus feldolgozásra gondolnunk. Tudjuk, hogy az összeötvözés helyes arányait és egyensúlyát nem mindig sikerült eltalálnunk: a szakember itt-ott talán sokallja, a művelt olvasó pedig kevesli, amit értelmezésül elmondottunk.

Munkánkban az emberek és jelenségek, események és alkotások tárgyalása így nem terjed ki minden ismeretes, illetőleg föltételezhető mozzanatra. A tények és kapcsolatok megrögzítésén túl az értékelésben és távlatok rajzában is iparkodtunk mértéket tartani. A végső tanulság: egy alföldi, törzsökös magyar város életének, hajdani műveltségének nem sejtett elevensége és gazdagsága majd bizonyára sokakat meglep, de hihetően meg is győz.

Kéziratunk már 1960-ban elkészült. Természetesen átdolgoztuk, a kutatás legújabb eredményeivel kiegészítettük. Egyes részletek meg is jelentek belőle: "A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya" (MKSz 1964.); "Szegedi világ Debrecenben" (A debreceni Déry Múzeum 1967. Évkönyve), "Újabb adatok Szeged középkori történetéhez" (A szegedi Móra Ferenc Múzeum 1970. Évkönyve); "A somlóvásárhelyi premontrei apácák" (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei XI. 1972.). Autentikusnak az itt megjelenő szövegezés tekintendő.

Hálás köszönettel gondolunk mindazokra, akik munkánkban támogattak, segítettek, így többek között Bucsay Mihály, Csapodi Csaba, Györffy György, Herepei János, Juhász Kálmán, Keserű Bálint, Kovács István (Debrecen), Mályusz Elemér, Radó Polikárp, Szentiványi Róbert, Sziklay László. Különösen köszönjük Mezey László és Klaniczay Tibor sokszor élvezett, igaz baráti készségét, Kulcsár Péter avatott lektori jelentését és kiegészítéseit, valamint a szegedi egyetem helytörténeti bizottságának és régi magyar irodalomtörténeti tanszékének ösztönzését és segítségét.

A KÖZÉPKORI SZEGED TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE

Szeged gazdasági virágzásának, urbánus fejlődésének föltételeit /1/ kedvező vízközi helyzete és földjének gazdag változatossága mellett ősidóktól fogva a vízi úton ideszállított, majd innen szerte az országba továbbított erdélyi só teremtette meg. Ezért volt szükségük már a rómaiaknak arra, hogy "Partiscum" néven /2/ a Tisza és Maros találkozásánál őrállomást létesítsenek, és a Maros balpartján, Erdélytől egészen a torkolatig utat építsenek. Erre nem kisebb kutató, mint Mommsen mutatott rá. A táj régészeti múltjáról, főleg a hunok és avarok világáról itt nem szólhatunk /3/.

Közvetlenül a honfoglalás előtt vidékünk a bolgár állam érdekkörébe tartozott. A római idők óta elhanyagolt erdélyi sóbányákat ismereteink szerint a bolgárok tárták fel újra /4/. A magyar krónika XVI. századi török átdolgozása szerint Árpád Szegednél kelt át a Tiszán, és itt táborozott volna Szvatopluk elleni hadjárata előtt /5/. Ez a körülmény a szeri hagyományt mégis mintha valamelyes valószínűséggel ruházná föl.

Györffy György kritikai kutatásai szerint Csongrád megye és így Szeged vidéke Ond fia, Ete nemzetségének szállásterülete volt. Erről az "Ethey" (értsd: Etée) elenyészett helynév is tanúskodik. A nemzetség földvára Csongrád. Nemzetségi birtoklásra utal a Felsőváros északi peremén máig élő "Tarján" dűlőnév, legújabbban városrész.

Szent István a nemzetséget szűkebb területre, eredeti birtokának talán csak a harmadára szorítja /6/. Alig lehet kétséges, hogy a fontos révhelyet, a mostani Szegedet mindjárt magának sajátítja ki: a só érdekében kellett sietősen a maga királyi fennhatósága alá rendelnie.

Első királyunk a marosi sóút biztosítása érdekében megív Ajtony vezérrel is /7/. Csanád vezér viselt dolgait archaikus mesei fogalmazásban a Gellért-legendá adja elő. Cs. Sebestyén Károly úgy találja, hogy a még szoba kertülő Dömötör-templom alapjait a XI. században rakták le. E kőtemplom már Szent István városalapítására enged következtetni.

Az említett római út az Árpád-korban nyilván még használható volt. Ez, továbbá a sószállítás magyarázza, hogy a marosi gyepeleven mentén, illetőleg területén valósággal monasztikus hálózat alakul ki. Így a bencés Szeged, Szőreg, Oroszlámos, Csanád, Biszere, Eperjes, Bulcs, a cisztercita Egres, a premontrei Szagyú, az ismeretlen rendi Tömpös, Kanizsa, Pordány, Kemece, Ajtony, Hódos és még több más /8/. Ezeknek a monostoroknak a sószállítás biztosításában, a sónak tárolásában és csereeszközként való felhasználásában, továbbá a biztonságosabb közlekedésben, elszállásolásban is szerepük lehetett.

A só királyi monopólium volt, és így Györffy György szerint a szegedi sórakodó helyet föltétlenül a király birtokolta. Ez szinte biztosan Felsővárossal azonosítható. A Város másik része a királynéé volt. Ezt adományozta Eufrozina királyné 1193 előtt a johannitáknak. Ez meg "Alszeged". Mindezekről mindjárt bővebben is szólunk.

Okleveleink tanúsága szerint Szegedről kapják sójárándóságukat a johanniták, továbbá a nyitrai (1183), zágrábi püspökség (1217), a szávaszentdömötöri kolostor, a bácsi és kalocsai egyházak (1233), a bélakúti cisztercita monostor (1237) és más

egyházi intézmények/9/. Mindez a sófuvarozás föllandulását, a vízi és szárazföldi közlekedés, illetőleg kereskedelem kibontakozását vonja maga után. Ezzel a Város egy hatalmas vízvidék szívévé és a környező szárazföldek gazdasági, társadalmi központjává válik.

A középkori Szeged szárazföldi útvonalait okleveles források nyomán Györffy György sorolja föl. Ezek közül a XII. és XIII. században emlegetett "káliz út" talán még a római idők szállítási irányát őrizte meg Szeged, egykori latin nevén Partiscum és Bátamonostor-Dunaszekecső, azaz a hajdani Lugio között. Ismeretes, hogy a mohamedán hitű kálizok, akiknek emlékezetét "Káloz", "Kalász" helyneveink is megőrizték, markukban tartották Árpád-kori kereskedelmünk jelentős részét. Fontos volt még a "budai nagy út" is /10/. E két híres, emlegetett út forgalmát elsősorban a szegedi országos sóközpont táplálta.

Feltűnő, hogy az Árpád-korban Szegedtől távol eső, sokszor éppenséggel nagyobb víz mentén elterülő számos monostornak, egyházi intézménynek van a Város közelében halastava, halászóhelye. Így többek között "Ányás" nyilván a Szent Ányosnak szentelt tihanyi/11/, "Mártély" a Szent Adorján mártírról nevezett zalavári, a "Csany" melletti "Nándord" biztosan bakonybéli, majd garamszentbenedeki apátság, "Alpár" a szávaszentdömötöri kolostor, illetőleg váci püspökség, a megye északi részén elterülő "Halász" az egrai püspökség, "Győ" és "Tápé" pedig a dömösi prépostság birtokában volt/12/.

Tudjuk, hogy a hal régebben az esztendő nagyszámú böjti napjának volt eledele, húsétele. Úgy gondoljuk azonban, hogy a szegedi Tisza mentén található halászóhelyek értékét nemcsak az annyszor emlegetett halbőség adta meg, hanem az a kedvező körülmény is, hogy itt helyben mindjárt be lehetett sózni, és ezzel a szállításra, tárolásra is alkalmassá vált.

A só- és halszállítással, a sókockák burkolásával függ össze a gyékényszövés is, amely egyúttal a város ősi jobbágyfalujának, Tápénak napjainkig élő gyékénykultúráját is magyarázza.

A szegedi sóforgalom a király egyik legbőségesebb jövedelmi forrása. Ennek társadalmi tükröződése, hogy IV. Béla Szegedet 1246 táján Buda és Fehérvár kiváltságaiban részesíti/13/. Egyben vár építéséről is rendelkezik, azonban itt nyilván régi, esetleg még a római időkbe visszanyúló erődítmény följújtásával, illetőleg kiépítésével is számolhatunk/14/. Nincs ugyan hiteles adatunk rá, mégis azt a gyanúkat fejezzük ki, hogy a még említendő szegedi johannitáknak a várépítéshez, illetőleg védelemhez – legalább is a XIII. században – közük lehetett. Utáunk Dugonics András megjegyzésére is: "Hogy a várat valaha a vörös Papok is bírták, hallottam, de nem olvastam" /15/.

A sószállítás, fejlett kereskedelem és közlekedés Szegedet korán kiemeli a földesúri feudalizmus korlátai közül. "A városi polgárságnak – mondja Engels – hatalmas fegyvere volt a feudalizmus ellen a pénz... A pénz volt a polgárság nagy kiegyenlítő gyaluja. Mindenütt, ahol személyes viszonyt pénzvizony, természetbeni szolgáltatást pénzbeli szolgáltatás szorított ki, ott polgári viszony lépett a feudális helyébe" /16/.

Ami az Árpád-kori pénzgazdaságot illeti, öt pénzverő kamaráról tudunk: a budairól, az esztergomiról, a Csanád egyházmegyeiről, továbbá a szerémiről és végül a szlavóniairól. A pénzverési regálét királyaink sokszor bérbe adják. Valószínű, hogy esetenként szegedi polgárok is bérleték. A városnak nemcsak a hazai sószállítás java része volt a kezében, hanem nyilván az erdélyi ércbányákkal is gazdasági kapcsolatba került, bár erre egykorú közvetlen forrásadatok híján egyelőre csak következtethetünk. A Károly Róbert idejében Szegeden működő pénzverő műhelyről szóló ér-

tesüléseink hiányosak, de sokat sejtetnek /17/. Abban a pápai adójegyzékben, amely Jakab csanádi püspök (1332-1343) föltgyelete alatt készült, a pénznemek között előfordul a "parva moneta chegediensis", vagyis a szegedi aprópénz, amely eddigi adataink szerint a kalocsai főegyházmegye területén volt használatos. Ismeretes, hogy a középkorban egyes gazdaságilag különösen fejlett városok pénzverési jogot is nyertek az uralkodótól.

Bármiként is álljon az adatok szűkössége miatt a dolog, kétségtelen, hogy Szegednek a középkor végén országos jelentőségű ötvössége volt /18/, amely nyilvánvalóan a pénzverő műhely gyakorlatából fejlődött ki.

Szeged egykorú pénzgazdaságát tükrözi az is, hogy a kalocsai érsekség szegedi főesperességének két városi plébániája: a palánki Szent Dömötör- és a felsővárosi Szent György-templom pápai tizedei 1332-1337 között átlagban 501, illetőleg Felsővároson 549 báni dénárt tesznek ki. A két plébánia Szegedje együttesen a legmagasabb összeget fizető, tehát leggazdagabb alföldi városunk volt /19/. Térjünk azonban még vissza az Árpád-korba.

E gazdasági virágzásnak, élénk kereskedelemnek és közlekedésnek korai, Árpád-kori szakrális fölépítménye a johanniták alsóvárosi Szent Péter-temploma és a felsővárosi, Szent Miklós tiszteletére szentelt bencés apátság. Mindkettőnek fennállásáról csak a legújabb időkben bizonyosodott meg a kutatás.

Győrffy György mutat rá /20/ a székesfehérvári kereszties lovagok, johanniták birtokait megerősítő királyi oklevél (1193) nyomán a rend szegedi birtokára, amely az oklevél szövege szerint egészen a monostor tiszai kikötőjéig terjed. A kikötő hangsúlyozása nyilván a só- és borszállítással, ennek a magyar johanniták akkori életében való országos jelentőségével, elosztó szerepével függhet össze. Nem lehetetlen, hogy itt Szegeden, legalábbis egyideig a johannitáknak volt kötelessége a zavartalan kereskedelem és közlekedés biztosítása is.

Bizonyosra vehető, hogy a mai, késő gótikus stílusban fennmaradt alsóvárosi templom alapjaiban és egyes részleteiben a johanniták Szent Péter-templomával azonos, amely még az Árpád-korban épült /21/. A sekrestye megbolygatott földjéből előkerült (1942) késő román oszlopfőtörödek és zárókő Entz Géza szóbeli megállapítása szerint a XIII. század elejének cisztercita műhelyeire utal. Az örvényes díszítésű zárókőnek egresi, pilisszentkereszti, továbbá gyulafehérvári megfelelői is vannak.

A nyilvánvalóan királyi alapítású, felsővárosi Szent Miklós-apátság (1225) /22/ nem véletlenül választotta patronusául a híres püspököt: a vízi közlekedésnek, a virágzó marosi sóhajózásnak, ércek szállításának, a bontakozó kereskedelemnek följárlásáról van itt szó. Szeged egyúttal az említett monostorláncolatnak feje lett, amely a Maros mentén az erdélyi sóvidéket, sőt egyes nyomok szerint az aradi Hegyalja szőlőkultúráját, jelesül a Makrahegyet is összeköti Szegeden át az ország szívével /23/.

A középkor korai századaiban a patrocínium különben szimbolikus hűbéruraságot is jelentett: a templom meg a hozzátartozó föld és nép a patrónus birtoka, tehát a védőszent hatalma, illetőleg oltalma alatt áll. Nem lehetetlen, hogy a mi Szent Miklós-apátságunknak több külföldi hasonló fekvésű monostor példájára kezdeményező szerepe volt a vízi közlekedés felvirágoztatásában. Tudjuk, hogy a francia Fleury, S.-Germain-de-Prés, S.-Denis, S.-Victor (Marseille), Itáliában Bobbio, Farfa bencés apátsága szárazon és vizen egyaránt kereskedett. Hajók voltak, amelyek vámmentességet élveztek /24/.

Másfelől magának Miklósnak patronátusa a vízi utak: az Északi- és Keleti-tenger (Hanza), továbbá Rajna, Duna, Visztula mentén szétsugárzik, és gyökeret ver az egész középkori Európában. Ez az egykorú polgárvárosoknak Szent Miklós tiszteletére emelt templomaiban, kápolnáiban, oltáraiban, továbbá jámbor társulataiban és

kereskedő céheiben is világos kifejezésre jut. Főleg tehát a bor- és gabonakereskedők, pénzemberek, nemkülönbén a vízenjárók, hajósok, borfuvarozók őt választják patrónusul/25/.

Johansen kutatásai/26/ kiegészítik Meisen fejtegetéseit. Rámutat a balti városok (Danzig, Wisby, Frankfurt am Oder, Tallin, Lund) Miklós tiszteletére emelt kereskedő-templomaira, amelyek nemcsak az istenes kultuszért voltak, hanem raktárus is szolgáltak: a prémeket a templom oszlopainak lábazatánál, a bort pedig az oltár mögött éjjel-nappal őriztették.

Vegyük ehhez még hozzá, hogy a párizsi egyetemnek Alexandriai Katalin mellett Miklós püspök a védőszentje. Legendájában ugyanis azt olvashatjuk, hogy három titokban megölt, hordóba gyömöszölt vándordeákot feltámasztott. Ez a mozzanat nyilván szintén közrejátszott, hogy a kereskedők is – legendájának több alkalmas mozzanata: a süllyedő kereskedelmi hajó megmentése, arannyal telt zacskók ajándékozása révén – az ő oltalma alá helyezték magukat. Ezekben az évszázadokban még jórészt vándorúton, sok veszély között szerezték be portékáikat, közben azonban a haladásra fogékonyabbá válnak, mind szélesebb látókört szereznek. Ezért választja az ügyvédek, törvénytudók, literátusok (clerc) párizsi céhe Miklóst védőszentjéül. Ez a mozzanat azért is nagy jelentőségű, mert a legújabb kutatások szerint a kereskedelem fejlődése és az írásbeliség kibontakozása – jogügyletek, könyvvitel, ügyintézés megrögztése érdekében – szoros kölcsönhatással van egymásra. Utalunk arra, hogy Könyves Kálmánnak az írásbeliséget elrendelő törvénycikke éppen a kereskedelemre vonatkozik.

Sajnos, a magyar patrocínium-kutatás annyi sürgetés ellenére is nagyon az elején van. Így aztán nehéz megfelelnünk arra, hogy Szent Miklós kultusza milyen körülmények között bukkan fel hazánkban. Vajon a keleti egyház közelsége, illetőleg a kereszties háborúk hazánk földjét is érintő időszaka és élménye lehetővé teszi-e a közvetlen bizánci, illetőleg Bari városából sugárzó átvételt? Vagy esetleg Schreiber és Meisen nézeteit kell elfogadnunk, akik a Kárpátok övezetében a Szepességbe és Erdélybe vándorló szászoknak, azaz Rajna-vidéki németeknek tulajdonítják Miklós püspök tiszteletének meghonosítását/27/? Vajon a feltűnő módon legelőszőr éppen városainkban (Esztergom, Székesfehérvár, Nagyszombat, Sárospatak, Selmechánya, Pozsony stb.) felbukkanó Szent Miklós-templomokat nem olasz és vallon kalmárkolóniák (latin) építették-e? Mindezek még nagyon is tisztázandó kérdések/28/. Szegedet illetőleg annyi máris kétségtelennek látszik, hogy a Szent Miklós-apátság a kultusznak egyik legkorábbi hordozója hazánkban. Ez mindenesetre Szeged vízi kereskedelmének talán még a XI. században kezdődő régisége mellett tanúskodik. Semmi adatunk nincs Szegeden a magyar középkor bármelyik korai századából idegen népelemekről, később is csak kunokról, akik azonban legfőljebb ha marhakereskedelemmel foglalkoztak/29/.

Miklós tiszteletének legjellegzetesebb helyi föltételei adva voltak: vízi közlekedés, a gabona és bor mellett a só-, fa-, kőszállítás, továbbbi adataink szerint a későbbi időkben, de még a középkorban maga a patrícus műveltségű polgárság.

Miklós püspök szegedi kultuszának kiváltságos erejét, társadalmi jelentőségét mutatja, hogy a XIV. század elején megtelepedő dominikánusok is őt választják templomuk és kolostoruk védőszentjéül. Népszerűségét a középkor végén énekek is igazolják. Miklós-hagyományunk még a török hódoltság után is újjászületik.

A Szent Miklós-apátság szomszédtságában egyidejűleg virágzó, Szent György tiszteletére szentelt felsővárosi plébániatemplom Cs. Sebestyén Károly kutatásai szerint/30/ a XIII. század elején épült, és a bencések kialakult, általános elterjedt hazai templomtípusát mutatta: a háromhajós, három félkörös apszisban végződő, lapos tetjű, kéttornyú bazilikáét. Ismeretes, hogy Szent György a középkorban a harcosok,

katonák, lovagok védőszentje volt /31/. Könnyen lehetséges tehát, hogy a tiszteletére szentelt plébániatemplom társadalomtörténeti vonatkozásban azt fejezi ki, hogy a szegedi vár Árpád-kori népe itt Felsővároson, a vártól mintegy 5–10 percnyi járárra telepedett meg. Polgárosodása azonban nyilván korán bekövetkezett, hiszen a XIII. században a tiszai közlekedés, marosi sószállítás már virágjában volt.

Ez a két felsővárosi egyházi intézmény, főleg az apátság azt is világossá teheti előttünk, miért tükröződik az Árpád-kor liturgikus jellegű művészete a XIII. század fordulójáról származó, "Kőbárány" helyi néven emlegetett domborművön/32/, továbbá Árpád-kori iparművészetünk egyik legremekebb emlékéen, a csorvai tömjénezőn/33/, nemkülönben az 1963. évben megnyílt szegedi lapidáriumnak a székesfehérvári, pécsi román kori műhelyekre is utaló kőfaragásain, amelyek az árvíz (1879) utáni várbonthatásból kerültek elő /34/. Eddigi ismereteink alapján ugyanis nem volt biztos módunk a feltűnő hasonlóságok összekapcsolására. Most már az is kétségtelennek látszik, hogy a környék több falusi, magas művészi színvonalú román kori műemlékének, illetőleg maradványának, így a kiszombori körkapolnának/35/ szűkséggéppen Szeged az ihlető forrása és mintaképe. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az apátság a szegedi tájnak is a tatárjárásig jelentős szellemi és művészi középpontja volt. Új összefüggéseket ígérnek a legutóbbi évek pusztaszeri, tudományos értékelésre váró ásatásai /36/.

Fejtegetéseinket összefoglalva az a meggyőződésünk, hogy a Szent Miklós-monostor a só gondozására, szállítására rendelt királyi alapítás, és ebből következőleg Felsőváros eredetileg az apátságé, illetőleg középkori szakrális gondolkodás szerint magáé Miklós püspöké volt. Ezt a föltevésünket megerősítheti, hogy Felsőváros külön autonóm közösségként "Felszeged" néven virágzott a középkor folyamán.

A földrajzi és gazdasági adottságok alapján a Szent Miklós-apátság így nyilván előkészítette a szegedi urbanizációnak IV. Béla városi privilégiumában elismert szellemi és társadalmi föltételeit, amely a várépítésben, majd nemsokára a modernebb szellemiségű, polgári jellegű kolduló szerzetesség letelepedésében jelentkezik. Az arisztokratikus-feudális bencesség mindenestre számos európai város felvirágoztatásából is kivette a részét/37/. Elég csak a számos francia példát nem számítva, Salzburg és München, hazánkban Kolozsvár és Tata nevére emlékeztetnünk, amelyek várossá fejlődését bencés monostor készítette elő.

Az Árpád-kori liturgikus műveltség, bencés szellemiség ihletését tükrözi a szegedi néphagyományban is a húsvét hajnalán máig élő "jézuskeresés"/38/, továbbá a tavasz őszi kultuszából sarjadt és húsvét ünnepéhez tapadt "határkerülés" nyoma az alsóvárosi feltámadási körmenetben /39/.

Mindezek egyébként olyan jelenségek, illetőleg kérdések, amelyeket országos, illetőleg európai összefüggésben még ezután kell a kultusztörténeti, néprajzi és művészettörténeti kutatásnak egymás eredményein okulva, elmélyültebben megvizsgálnia.

Már említettük, hogy Szeged városának neve oklevelekben a XII. század folyamán, így többek között III. Ince pápa egyik oklevelében (1199) is felbukkan /40/. Arról van benne szó, hogy R. mester kalocsai prépost és I. mester szegedi főesperes (Magister I. archidiaconus Seghediensis) jelentette a pápának, hogy L. tarvisi mester III. Sándor pápa regestrumkönyvéből egy chartát titokban kivágott, és azt ellopta. Szerencsére a kalocsai prépost a gonoszul eltulajdonított részt visszahozta a pápai kúriába /41/. Megbízta továbbá III. Ince R. kalocsai prépostot és I. szegedi főesperest a szigorú vizsgálattal, így P. mester esztergomi prépost kihallgatásával, aki nem volna más, mint a Gesta Hungarorum "Anonymus" néven föltételezett írója. Az oklevél sorai mögött ott érezhető a magyar királyhoz húzó Esztergom és a szigorú római (gregoriánus) elveket képviselő Kalocsa ősí versengése, szemben állása /42/.

Ez az okleveles adat egyúttal a szegedi főesperesség korai virágzását is mutatja, amelynek eredeti székhelyét nyilván a palánki, azaz Várhoz tartozó városrész Szent Dömötör-temploma mellett kell keresnünk/43/. Mezey László még folyó kutatásai /44/, illetőleg szíves szóbeli közlései szerint a főesperességek eredetileg egy-egy királyi birtok középpontjai, legelső plébániái, nyilván még a Szent István-i egyház-szervezésnek már meglevő helyi települést feltételező centrumai voltak, és "archypresbiter", "archidiakonus" néven emlegetett lelkipásztorai voltaképpen a király udvari papságához számítottak. Csak a XIII. század fordulóján hagyják el esperesi székhelyüket, hogy az egyházmegye székvárosában a káptalan tagjaként a főpásztor kormányzó tevékenységét támogassák.

Aligha lehet vitás, hogy a szegedi főesperesség alapítása a XI. századba, Szent István idejébe nyúlik vissza. Kapcsolatos a szegedi sókereskedelem kibontakozásával és föllendülésével, ami egyet jelentett az urbanizáció kezdetével is.

Adatok híján a Szent Dömötör-kultusz szegedi gyökérveréséről semmi biztosat nem tudunk mondani, de a problémát meg tudjuk közelíteni.

Szeged az Árpád-kori Magyarországnak ahhoz a tájához tartozik, ahonnan aránylag sok hiteles bizánci nyomot tudunk felmutatni. Ismeretes, hogy Gyula és Ajtony politikai megfontolások alapján a bizánci császársággal keresett kapcsolatot. A keleti egyháznak nyilván hatása volt a Tisza és Maros vidékének gyepünéjére is. Mindenesetre a régi Marosvárott, azaz a csanádi püspökség későbbi székhelyén az Ajtony alapította Keresztelő Szent János-monostorban Szent István korában görög szertartású szerzetesek éltek. A görög templom alapjait és a keresztelődencét a múlt században föl is tárták /45/. Később bencések foglalták el helyüket, ők pedig a Gellért-legenda szerint Oroszlámosra kerültek /46/.

Bizánci hatások a hazai latin egyházi kultuszban, liturgiában, szentek tiszteletében az egész Árpád-kor folyamán érvényesültek. Ezeknek összefoglalása és modern értelmezése a kutatásnak igen sürgős feladata. Keleti rítusú kolostorok többfelé (Tihany, Visegrád, Oroszlámos, Szávaszentdömötör) voltak, sőt apácaklastromok (Veszprémvölgy, Dunapentele) is akadtak/47/. Moravcsik Gyula lehetségesnek tartja, hogy a hazai Dömötör-dedikációk, így a szegedi Szent Dömötör-templom is, a keleti egyház közvetlen ihletését őrzik.

Ez a templom századunkban került lebontásra (1912–1926). Cs. Sebestyén Károly /48/, aki a munkát éber figyelemmel kísérte, megállapította, hogy még a középkorban többször átépítették. Így a bontás során megmentett kora gótikus Dömötör-torony már a cisztercita gótikával, talán a híres középkori, nem messze eső egresi apátság építőműhelyével lehet összefüggésben. Van azonban olyan vélemény is, amely a bizánci építészet hatását látja és vitatja benne/49/. Vizsgálódásai során Sebestyén arra az eredményre jutott, hogy az első építkezés még a XI. században, esetleg Szent Gellért életében történt. Szokatlanul jellemző vonása volt, hogy szentélye nem félkörívben, hanem egyenes vonalban záródott. Ez a sajátság, amelyet sokan a faépítkezés technikai hagyományaival magyaráznak, általában hazai román kori, bencés eredetű templomokon fordul elő. Marosvár és Oroszlámos ősi bizánci kultuszának a latin egyház szakrális birtokbevételére gondolva, jogosan vetődik föl a szegedi párhuzam lehetősége is. A templomot már a nyugati egyház uralkodó román stílusában építették, de a helyi bizánci misszió emlékezetét szerintünk az átmentett dedikáció megőrizte.

Szeged fontos átkelőhely, a táj vízi közlekedésének középpontja már ősidők óta. E hídfőállomás birtoklása föltételezhetően a görög, illetőleg a honfoglalást közvetle-

nül megelőző bolgár uralom számára sem volt közömbös/50/. A bizánci rítusú behatolás egy Szent Dömötör tiszteletére emelt templom, esetleg csak kápolna építésében is kifejezésre juthatott. Már most Sántha György vizsgálataiból/51/ tudjuk, hogy a szerémségi születésű Dömötör őskeresztény vértamú, Szaloniki városának híres patrónusa a keleti egyház "harcos" szentjeinek sorába tartozik. A jámbor néphit olyan csodatevő erőt tulajdonított neki, hogy az oltalma alatt álló várost fehér lován ülve, olykor mennyei sereg élén, személyesen védi meg az ellenség támadásaitól. Ez a hiedelem a környező népek, így a bolgárok között is elterjedt. Emlékeztet a mi magyar Szent László-mondakörünkre is. Ha föltételezésünk helyes, és a szegedi Dömötör-kultusz csakugyan egyidős volna a temesközi bolgár uralommal, akkor jogosan gondolhatunk arra, hogy nem véletlenül választották a védelmi és kereskedelmi szempontból annyira fontos hely védőszentjévé éppen Dömötört: a bizánci egyház szakrális néphagyománya értelmében az ellenség megfélemlítése és távol tartása volt a fő hivatása.

Föltevésünkéből, Dömötör szegedi városvédő patronátusából továbbá még az is következik, hogy itt a sóhajózás és vízi védelem már a IX-X. században létrehozott valami települési magot, amelyből Csanád vezér katonai beavatkozása, illetőleg a latin egyháznak Szent István idejében meginduló délvidéki terjeszkedése következtében a magyar Szeged is kibontakozhatott. Erre enged következtetni a Dömötör-templom első stflusrétegének már említett román jellege, erre utal a szegedi főesperesség létrejötte és a környék bencés világának Alföldünkön páratlan virágzása, gazdasági tekintetben pedig a sóhajózás kibontakozása.

Baráti beszélgetések során Mezey László fölvetette annak lehetőségét is, hogy a már méltatott Szent Miklós-monostor eredetileg esetleg a bazilitáké, tehát bizánci szerzeteseké volt. Föltevését arra a körülményre alapítja, hogy a Város három legrégebb biztosan ismert templomának védőszentjeit (Dömötör, Miklós, György) a keleti egyház különösen tiszteli. Ezt az orientációt támogatják Szávaszentdömötör szegedi kapcsolatai, továbbá a bácsi érsekség kezdeti bizánci jellege is. Mezey szerint a latin egyház Szegedre hatolását a XII. század folyamán a johannitáknak Szent Péter-ről, az "egész" egyház fejről elnevezett alsóvárosi temploma és kolostora jelezte. A föltevés igen tetszetős, számos jelentős körülmény is támogatja, a döntő szót azonban mégis a további kutatások eredményeitől kell várunk.

Szegednek a bizánci keresztény kultúrával való kapcsolatai később is virágoznak. Ennek föltárását Györffy Györgynek köszönjük/52/, aki a szávaszentdömötöri kolostor Árpád-kori sorsával foglalkozva, szegedi mozzanatokra is rámutat.

III. Honorius pápa bullájában (1218) a Szent Theodosiusról elnevezett jeruzsálemi bazilita monostor (lavra) birtokait sorolja föl, köztük a magyarországi Szávaszentdömötört, illetőleg a hozzátartozó birtokokat. Honorius oklevelének ez a része III. Béla 1193-1196 között kelt görög nyelvű adománylevelének latin kivonata. A pápa felsorolásának egyik - négy birtokot jellemző - részlete pontosan követeli Alpártól Titelig a Tisza folyását. Így Szentgyörgy (a mai Kőrös-szentgyörgy, Szegvár mellett) után ezt írja: "ecclesiam sancte Marie cum navi, casalibus, pomeriis, vineis, terris, nemoribus, piscariis et pertinentiis suis". Közvetlen utána "Szatmár" falu leírása következik, amely Kanizsa (ma: Magyarkanizsa) mellett, tőle délre terül el. Györffy szerintünk meggyőző okfejtéssel kimutatja, hogy itt, ezen a Tisza-szakaszon Kőrös-szentgyörgy és Szatmár között csak a következő birtokok jöhetnek számításba: Gyó, Tápé, Szeged, Kanizsa. Ezek közül azonban Gyó és Tápé a dömösi prépostságnak, Kanizsa pedig a szentmártoni (pannonhalmi) apátságnak volt birtokrésze. Így tehát a XII. században csak Szegeden állott rendelkezésre eladományozható királyi birtoktest. Györffy helyesen hangsúlyozza azt is, hogy itt a szegedi révnek nem a teljes elajándékozásáról

van szó, hiszen a só regáljövedelem lévén/53/, a kikötőre ebből a célból szükség volt, hanem nyilván csak kikötőrésről, kikötési jogról, hajóállomásról, ami a sœl-látással, a szávaszentdömötöri monostor sœszüksœgleteinek kielœgítésével lehetett összefüggésben. Nyilvánvaló, hogy a johanniták szegedi birtokaként említett "portus monasterii" is hasonló szolgálatot teljesített. Tudjuk, hogy a János-lovagok a királytól nyert évi sœjárándóságukat szabadon, korlátozás nélkül hozhatták forgalomba. Mindez igazolja Gyœrffy álláspontját/54/ is, hogy Szeged már Szent István óta királyi birtok lévén, éppen a sœszállítás, -elosztás zavartalansága érdekében az is maradt IV. Béla városalapításáig.

Szávaszentdömötör és a szerémségi szœlœlkultúra, illetœleg a monostor és Szeged korai összefüggéseit számba véve, jogosan merülhet föl az a föltevés, hogy Szeged és a szerémségi kapcsolatok Szávaszentdömötör, majd a bélakúti cisztercita apátság révén már az Árpád-kor évszázadaiban virágozni kezdenek.

Vizsgáljuk most meg azt a társadalmat, amely a középkor folyamán Szegeden kibontakozott, és a feudális függéseket fokozatosan lazítva megvetette a maga késœbbi autonóm fejlődésének, polgári mœvelœdésének alapjait.

Ami Szeged középkori társadalmának nyelvi hovátartozását, népi összetételét, osztálytagozódását, közjogi fejlődését illeti, annyi adattal már rendelkezünk, hogy a nagy körvonalakat biztosan és találœan megrajzolhassuk.

A helynevek és régészeti leletek alapján alig kétséges, hogy a város lakossága már a királyság elsœ századában is magyar volt. Mindenesetre föltelezhetjük a táj avar településének régészeinktœl mind határozottabban hangoztatott utœéletét és a magyarságba való egyenletes olvadását, továbbá bolgárszláv néptœredœek lassú fel-szívódását. Ez utœbira a bizánci egyház nyomaiból következtethetünk. Beszélhetünk XI. századbeli besenyœ szœrványokrœl is. Miután Szeged a sœszállítás és -elosztás érdekében mindig különœs királyi oltalom és gondoskodás alatt áll, az urbana-nizáció hamar megindul. Lakosságának magyar jellegéhez, nyelvi egységéhez nem férhet szó. Ellenkezœje semmiképpen nem bizonyítható. Kitűnœ elindulást adhat a dœmœsi prépostság alapítólevelének (1138) környékbeli névanyaga, amely a maga egészében sajnos még értelmezetlen. Mindenesetre nagyszámú olyan névvel találkozunk benne, amely az Árpád-kor magyar névadó szellemére jellemzœ, így: Hazug, Weices, Gengu, Maglov, Bese, Fogou, Bahatur, Itwan, Kulondus, Maradek, Gucur, Forcos, Aianduk és sok más/55/.

Szeged a sœszállítás révén kezdettœl fogva királyi birtok volt, különben IV. Béla nem ajándékozhatta volna meg városi kiváltsággal. Makkai László mutat rá/56/, hogy a középkori magyar jogfelfogás értelmében városi privilœgiumot csak király adhatott, de csupán a saját földesúri joghatósága alá tartozœ területek népének. IV. Béla városalapító oklevelének "hospes" szava semmi esetre sem jelent bevándorolt idegeneket, hanem törzsœkœs magyarokat, leginkább parasztokat, akik a földesúri fennhatóság alœl valahogyan megszabadulva, királyi birtokokra húzódtak, ott letelepedtek, és kiváltságokban részesültek. Ezekbœl leginkább mesteremberek és kalmárok lettek. Királyaink számára nem volt közœmbœs, hogy ettœl a rétegtœl az adót nem terményben, hanem az árutermelés fejlődésével már pénzben kapták meg.

A városi jog fœbb pontjai: a szabad bírœ- és plébánosválasztás, a teljes belsœ œnkormányzat, a pallosjog, a szabad kereskedelem és vásártartás, végül a polgárok egyenkénti adózása helyett az egész város által egyetemlegesen, évi általányösszegben fizetett adó.

A sószállítás biztonsága és hatalmas gazdasági jelentősége magyarázza, hogy a szegedi vár mindig megmaradt királyaink kezében, nem jutott a polgári város birtokába. Viszont IV. Béla oklevele Szegedet Tápé és Vártó földesúri birtokába iktatva, a Várost jelentős kiváltságokhoz juttatja. A középkor nemesi szemlélete szerint – fejtegeti Makkai – a városi polgár egyszerűen a király jobbágyának számított, és csak akkor tekintették a nemessel egyenrangú szabad embernek, ha – a városi köztulajdonban való részesedés mellett – földmagántulajdona is volt. A városok ezért arra törekedtek, hogy mint kollektív jogi személyek szabad földbirtokot szerezzenek, és ezáltal az uralkodó osztályba emelkedjenek. Azt a várost, amely királyi adományból vagy vásárlás útján jobbágyfalukat szerzett, valóban el is ismerték kollektív földesúrnak. Így állott elő az a sajátos helyzet, hogy Magyarországos a polgári szabadság jogalapja a feudális földtulajdon volt. Nyilván ez a törekvés magyarázza Makrahegy, Szerém-ség szegedi földbirtokait is.

Egy pankotai polgár a Ménes mellett emelkedő Makrahegyen (in monte Macra supra villam Menesci) levő szőlejét Bugar veje András gróf (comes) szegedi polgárnak 12 márkáért eladja (1302) /57/.

Megüti itt a szemünket a "comes" szó. Makkai László vizsgálataiból /58/ tudjuk, hogy ez gazdag városi patrícusréteget jelölt meg, amely a polgári tisztségeket örökletesen birtokolta, és kisebbségi uralma alatt tartotta a város szegényebb polgári társadalmát. Ez viszont már nyilván osztálytagolódást is jelent, amelynek ellentétei között Zsigmond királynak kellett Szegeden rendet teremtenie.

Sajátosképpen Szeged XIV. századi történetéről ritkásan van adatunk. A pénzverő műhelyre már utaltunk. Birtokszerzésről is tudunk /59/. Mint látni fogjuk, ebben az időszakban keletkezett a franciskánusok várbeli, Szent Erzsébetről és a dominikánusok felsővárosi, Szent Miklósról nevezett temploma és kolostora. Ez utóbbi föltétlenül az Árpád-kori Szent Miklós-apátság helyén (1318). Szegedi középkorukról önálló fejezetben szólnunk.

A város társadalmi és földrajzi tagolódásról, részekre különüléséről a XIV. század első felétől kezdve vannak az első biztos adataink. Egyik alvárnagy négy széplaki jobbágyott elfogott a szegedi "felső" vásáron /60/, mert a Vár szénáját vonakodtak beszállítani. A felső vásár nyilván Felsőváros virágzására utal, de arra is, hogy volt egy másik, szintén vásárral rendelkező városrész is. Ezt a középkori templomaink arányos területi megoszlása is bizonyítja.

Szeged ugyanis a középkor századaiban még nem alkotott szerves, összefüggő városképi egészet. Ennek elsősorban természeti okai voltak. A Tiszaártéri szigetvilága szükségyszerűvé tette a laza települést és a vele összefüggő ősi életformákat. A királyi Vár és Palánk, azaz Belváros magas fekvésénél fogva is Szeged ősmagja, a sókereskedelem középpontja, és hosszú időken át Csongrád megye székhelye. A várnagy többször egyúttal Csongrád megye főispánja is, hiszen az ősi csongrádi várispánság tekintélye a tatárjárás után aláhanyatlott, és a vízközi, sószállító Szeged lépett a helyébe. A Várat a király olykor el is zálogosítja, ajándékozta, ez azonban a Város autonóm fejlődését nem akadályozta.

Szeged urbanizációjának méltó elismerése és uralkodói támogatása Mátyás király oklevele (1462) /61/, amelyben Asszonyzállás (Pusztamérges) kun pusztát adományozta a város hű szolgálataiért, továbbá hogy polgárokkal és lakosokkal, házakkal és épületekkel annál jobban növeljék. Városkép érdekében talán ez az első hazai intézkedés.

Ami az egykorú gazdasági életet illeti, utalnunk kell a halászat további fejlődésére.

Degré Alajos halászati jogunkról szóló jelentős vizsgálataiból /62/ tudjuk, hogy a tatárjárás után királyi kiváltságok halászati jogképeséggel ruházzák föl egyes városaink polgárait. Ezek tehát nem szokásjog alapján, hanem királyi jogosítvány birtokában halásznak.

A városi polgárok nemcsak saját vizeiken halászhattak, de olykor máshol is bérelték a halászati jogot, hogy a piacot a városi halászok egészen kielégíthessék, és mások halszállítását a piacról kizárhassák.

Zsigmond király úgy intézkedik, hogy minden város a folyóvízben fogott hal egyharmadát, az állóvizekben, tavakban fogottnak pedig felét a királyi kamarának köteles beszolgáltatni.

Bár mindezeket egykorú szegedi forrásokból merített bizonyítékokkal nem tudjuk közvetlenül igazolni, mégis kétségtelen, hogy ez a jogállapot Szeged polgárságára, halásznépére is érvényes volt. Világos ugyanis, hogy a későbbi időkben, a hódoltság alatt nehéz körülmények között, a pozsonyi kamarának eljuttatott szegedi haltized kötelezettsége még a középkorba nyúlik vissza. Az sem vitás, hogy az évszázadokon át egészen a legújabb időkig szabad iparként, céhes kötöttségek nélkül virágzó szegedi halászat is a középkori királyi jogosítványban, majd pedig a féltékenyen őrzött szokásjogban gyökerezik.

A szegedi Tisza hatalmas középkori halbőségéről Bertrandon de la Brocquière tanúskodik, aki elmondja, hogy sehol sem látott olyan hosszú és vastag halakat, mint éppen itt Szegeden /63/. Folyóink halbőségét egy évszázad múlva Oláh Miklós is megérősíti, amikor azt írja, hogy itt egy magyar forintért ezer, rófnyi hosszúságú harcsát, közte potykát lehet vásárolni /64/. Így emlékezik Taurinus is /65/.

A vállalkozásnak és terjeszkedésnek igen jelentős dokumentuma, hogy a XVI. és XVII. század folyamán a Tisza felső folyásán és ottani mellékfolyóin mindenütt találunk "szegedi halász" néven emlegetett gyalmos halászokkal, akik csak számos vagy köteleshalakat halásztak /66/. Számos halon mindig a nagy halat értették. A vizákat sokszor kötélén tartották, ezek voltak a köteleshalak. Ilyenek még a tok, kecsege és sóreg. Amint tudjuk, ezek voltak a legkeresettebb és egyúttal legnemesebb halaink.

A régi összeírások és az urbáriumok több mint két századon át folyton emlegetik őket. A XVI. században Sárospatakon két "gyalomalja" szegedi halászlóról esik szó. Egy-egy gyalomalja hat halászból állott. Az 1631. összeírás azonban már csak egy gyalomalját említ. Kenézlőn, Kesznyéten, Tholdon és több Tisza menti helységben szintén találkozunk szegedi halászokkal /67/.

Nyilvánvaló, hogy e "szegedi halászok" a XVII. században már aligha születtek az ősi városban, de szakmai utódaik őrzik a jellegzetesen szegedinek ismert munkatechnikát.

Az állattenyésztés Szegednek hosszú évszázadokon át egyik legdúsabb jövedelmi forrása. Virágzik a jószágkereskedelem, tőzsérség is. A XV. századból gazdag bizonyosságaink tanúskodnak a jelentőségéről. Bertrandon de la Brocquière idézett útínaplójában (1433) erről így ír: Szegeden "tömérdek szilaj és eladásra szánt lovat láttam. Ezeket nagyon jól tudják megfékezni és megszelídíteni. Ez pedig igen sajátos látványt nyújt. Mondták nekem, hogy aki 3-4 ezer lovat óhajtana, e városban található annyi is. A lovak oly olcsók, hogy bárki 10 magyar forintért igen szép csődört vehetne... Szegedről elindulva... utam szép síkságon vitt keresztül, hol a lovak vad állatokhoz hasonlóan, egészen szabadon élnek. Egymást éri a sok ménes. Ez az oka, hogy a szegedi piacon annyi láthatni."

Legújabbán Székely György mutat rá /68/, hogy a középkor végén Szeged volt az Itáliába irányuló hazai állatkivitel kiindulópontja. Ilyenként emlegeti a Várost egy olasz marhakereskedő (1515). Lehetséges, hogy a XV. század folyamán Szeged városában felbukkanó "Anthonius Bolonia" (1429) és "Valentinus Italicus de Zegedino", másként "Valentinus Olazdictus de Zegedino" (1460 táján), éppen az itáliai marha-export megszervezése, illetőleg biztosítása érdekében élt Szegeden. Ez a fejlett jószágtartás magyarázza a marhakereskedelemmel, tőzsérkedéssel is foglalkozó szegedi mészárosoknak a hódoltság korába mélyen belenyúló kiváltságos helyzetét, amelyet a török is kénytelen tudomásul venni, mert maga is hasznosnak találja /69/.

A szegedi tőzsérek a "szegedi veszedelem" (1552) után nagy számmal hagyták el szülővárosukat. Erről még bővebben is szó lesz. Debrecenbe, Kassára, Nagyszombat városába húzódtak. Már megelőzően is eleven gazdasági kapcsolatban állottak e városokkal. Hogy meddig őrizték szülővárosukkal, illetőleg a hódoltsági Alfölddel való családi és gazdasági kapcsolatukat, adatok híján nem tudjuk megmondani, azonban néhány nemzedékrenden át föltételezhetjük.

A török állami szervezetben a visszamaradt szegedi mészárosok teljesítették a postaszolgálatot. Budára, Egerbe, Temesvárra, Belgrádba ők hordták a török hatóságok leveleit. Ők voltak a futárok és a seregek kalauzai. E terhes szolgálatuknál fogva a hódoltság alatt a "harácsbasi" számára fizetendő 1 tallér "harács", azaz fejadó alól föl voltak mentve. Nagy jelentőségűnek érezzük Musztafa budai basának az 1579. évben kiadott ama tamásítványát, hogy a szegedi mészárosok már "a régi királyok idejében is" végeztek postai szolgálatokat, ami nyilvánvalóan a szegedi marhakereskedelem hajdani nemzetközi jelentőségére enged következtetni.

Az Árpád-korban bontakozó szegedi sőhajózás lehetővé teszi a már kifejlett bortermelő vidékekkel való közvetlen kereskedelmi kapcsolatot. Erre röviden már eddig is utáltunk.

A Fruskagorával, Szerémséggel való szegedi érdekeltségek forrásszerűen csak a XV. század elejéről bizonyíthatók /70/. Nyilván már hosszú virágzásra következtethetünk abból a királyi oklevélből (1471), amely hasonló uralkodói kiváltságlevelekre hivatkozik, amelyeket a szegediek már Béla, András, Károly, Lajos és Zsigmond királyoktól nyertek.

A Fruskagora szőlőkultúrája még a római időkre nyúlik vissza. Igazi felvirágoztatása nyilvánvalóan a mai Pétervárad helyén állott bélakúti cisztercita apátság (abbatia Beatae Mariae Virginis Belefantis) gazdasági tevékenységével függ össze. Amikor a rendre annyira jellemző "grangia"-rendszer, azaz a földnek laikus szerzetestestvérekkel való megművelése később bomladozni kezdett, az apátság kedvezményekben részesítette azokat, akik az itteni szőlőtermelés munkáját vállalták. Először nyilván csak bérleményről volt szó, később azonban a szőlőterületek örök tulajdonba is kerülhettek. Székely Györgynek az a véleménye, hogy a szegedi szőlősgazdák bérlők voltak. Nyilván ilyenek is akadtak közöttük, de az 1522. évi tizedjegyzék határozottan birtokot ("habet vineas") is emleget.

Szegednek a tizedjegyzékből ismert családnév-anyagában számos olyan nevet találunk, amely e borvidékről való származásra, esetleg kettős lakóhelyre utal. Legjellegzetesebb Kamanczy Benedek (Benedictus Kamanzy) szegedi bíró (1465). Híres testvérének neve más alakváltozatban állandósult: Kálmáncsehy Domonkos püspökre, a humanista könyvbarátra gondolunk. Egyéb idevágó szegedi családnevek még: Bakacsi, Maróthy, Somlay, Szőlósy, Valkay, illetőleg Boros, Kompolár, Ürmös. Később, de még a XVI. századból Engi.

Nem soroljuk itt föl az egész forrásanyagot, csak egy mozzanatra utalunk. A budai káptalan, mint Zenta mezőváros földesura, a szegedi polgárok szállítási jogát többször megsértette. Minden panasz, illetőleg rendelkezés hiábavaló volt. Mátyás király ezért följogosította Szeged városát a káptalan zentai birtokának megszállására. Erre bekövetkezett a mi középkori városaink történetében alighanem egyedülálló esemény, hogy Szeged hadat indított Zenta ellen. Elfoglalta, és birtokában tartotta. A káptalan most egyezséget ajánlott, amely a Városra kedvező föltételekkel Báthory István országbíró előtt létre is jött. Zenta csak ezután került vissza a káptalan birtokába.

Szeged polgársága nemcsak bortermeléssel, hanem Mátyás 1484. évi oklevelé szerint borkereskedelemmel is már régóta foglalkozott. A fővárosi polgársággal együtt Budán át Kassa és Bártfa városoknak, továbbá Lengyelországnak szabadon szállított. Bővebb adatokat csak lengyelországi forráskutatástól várhatnánk.

A XVI. század elejének szegedi társadalmáról – középkori virágzásának alighanem tetőpontján – hiteles néprajzi, gazdasági és művelődési képet tudunk rajzolni. A kalocsai érseki főegyházmegye fölbecsülhetetlen értékű, 1522-ből származó, tizedlajstrom néven is emlegetett dézsmajegyzékéből/71/ a szegedi társadalom nemzeti jellege és földrajzi érdekelttsége, gazdasági élete és művelődési állapota emberileg hibátlanul kiolvasható, minden más magyar város egykorú képénél világosabban, hitelesebben fölidézhető.

A jegyzék 1549 családfő nevét foglalja magában, ami 5-tagú családdal számolva, mintegy 7500–8000 lelket tesz ki. Annyit, mint Buda akkori lakossága. Ebből az 1549 családfőből Tápén 43, Szentmihályon (a mai Szentmihályteleken) 17, a szintén Szegedhez tartozó, de ismeretlen fekvésű Bánfalván 40 adózó élt. Az egész népségből 131 lakosnak volt juha, 139 adott terménybeli tizedet, 77-nek a Szerémségben volt szőleje. Így Péterváradon, Karomban, Kamancon, Szalánkeménben, Szerlőkön, továbbá meg nem nevezett helyeken, talán Baranyában, esetleg az aradi Hegyalján.

A tizedlajstrom neveinek hangzása túlnyomóan magyar, ami az anyanyelvi hovatartozást is kétségtelenné teszi. Magyar néven szereplő idegen teljes biztonsággal nem mutatható ki belőle. Akadnak természetesen, de nem nagy számmal idegen népnévből alakult családneveink is. Ezek közül legtöbbször a Tóth (76) fordul elő. Jelenléte azonban ebben a korban és itt Szegeden semmiképpen sem 'slovacus', hanem 'slavonus', azaz Szláviából, egykori magyar néven Tótországból való. Nem föltétlenül bizonyos azonban, hogy valamennyi onnan származó Tóth nevezetű család szláv ajkú is volt. A megjelölés egyszerűen szülőföldjükre is utalhat. Akár voltak azonban közöttük magyarok, akár nem, az ilyen nevezetű családoknak a szegedi magyar népbe való olvadása mindenesetre gyorsan ment. Erről az ízig-vérig magyar és szülővárosát olyan romantikus szenvedéllyel szerető Tóth Mihály szegedi főbíró is tanúságot tesz, akiről még megemlékezünk. A Városban meghatározott helyen egyébként volt Tóth utca (Plathea Toth) is, amelynek 39 felsorolt lakosa közül 7 viseli a Tóth nevet. Ezek közül 5 a jegyzékben igen közel szerepel egymáshoz, amelyből mint-ha családi közösségre, hadra is lehetne következtetni.

Az egykori déli társországokból való származásra utal a Horváth (3) és a Rácz (2) családnév is. Itt említhető meg a Török (8) név, amely ebben az időpontban, tehát még a mohácsi vész előtt aligha jelentett asszimiláns török elemeket. Itt sokkal inkább ragadványnévről van szó.

A Németh (3) és Lengyel (1) családnév elenyésző, és vagy kereskedelmi kapcsolatokra, vagy feltűnő, messzi utazásra utal.

Külön ki kell emelnünk a Kun (26) nevezetű családokat és a föltehetően kun eredetű családneveket. Viselőik nyilván olyanok, akik a környező kun pusztákról Sze-

ged városába költöztek, és már vagy magyarrá váltak, vagy a beolvadás folyamatában éltek. Kun, illetőleg keleti eredetű családneveink még: Mizers (3), Nyóger (20), Tatár (6), Törtel (4), Kara (1), Csartán (2).

A Székely (1) családnév erdélyi és a Magyar (2) családnév pedig más hazai, de nem föltétlenül magyarul beszélő (pl. kun) tájról bevándorló magyar családot akar megjelölni.

Ami a helynévi eredetű családneveket (123) illeti, ezek kétfélék. Az első, nagyobb csoportba tartoznak az -i végződésűek, a másikat pedig azok alkotják, amelyek pusztán helynévből alakultak. Nem akarjuk e neveket hosszadalmasan felsorolni, csak annyit állapítunk meg itt, hogy ezek a családok elsősorban a környező, közvetlen szomszédságban vagy a déli borvidéken elterülő vármegyék: Csongrád (15), Bács (22), Bodrog (13), Csanád (24), Temes (6), Torontál (2), Keve (1), illetőleg Szerém (3), Valkó (7), Baranya (9), Tolna (3) helységeiből, továbbá egyéb vagy bizonytalan helyekről (18) vándoroltak az idők folyamán, de a XV. századnál nyilván nem korábban Szegedre. Ez a Város szellemi és gazdasági vonzóerejét bizonyítja. Királyi rendeletek is módot nyújtanak a XV. század folyamán a falusi nép városokba vándorlására. Jobbágyaikat a földesurak nem követelhetik vissza, mozgásukat a szabad költözködési jog is lehetővé teszi. Uralkodóink a városi adófizető polgárság anyagi helyzetének fokozására, a városi munkaerőtartalék biztosítására, egyben a feudális vidéki nemes-ség gyöngyítésére gondoltak e néparámlás támogatásával.

Jelentős a számuk (198) a keresztnévi eredetű, sokszor becéző alakban állandósult családneveknek is, ami ősi magyar, illetőleg középkori névadó gyakorlatnak felel meg.

A szegedi tizedlajstrom foglalkozást jelentő neveivel törődött az eddigi kutatás aránylag legtöbbit. Akad közöttük nagyszámú félreértés, pontatlanság is. Így Reizner megítélése szerint a keresztnév mellett szereplő magyar Szűcs (24) és a latin Pellifex, Pellificis (2), a magyar Szíjgyártó (9) és a latin Corrigator (3), a magyar Kovács (20) és a latin Faber (1), a magyar Halász (4) és a latin Piscator (3), a magyar Csiszár (2) és a latin Pulitor (2) féle nevek egyformán jelentenek foglalkozást, de már állandósult családneveket is. Így aztán a régebbi kutatók egy csoportba foglalják őket. Nézetünk szerint azonban könnyen lehetséges, hogy a dézsmaróv valami eltérésre akart utalni ugyanegy foglalkozásnak kétnyelvű megjelölésével.

Úgy gondoljuk, hogy a családnevek latin alakja, illetőleg változata már a reneszánsz koráramlatával, humanista névdivatjával, lényegében a társadalmi elkülönülés igényével függ össze. Így akarja a gazdagságnál és műveltségénél fogva már patriaciussá váló felső polgári réteg az utána következőktől, a még csak emelkedőben lévő családoktól, esetleg szegény rokonoktól magát megkülönböztetni, vagy nem magyar ügyfelei számára nevét érthetővé, kiejthetővé tenni. Ha ez a föltevésünk igaz, akkor egyéb latin hangzású családnevünket is így kell magyaráznunk. Ilyenek a Prope (3), Rex (2), neolatin Agazo ('lovász, lókereskedő' 1). Nem világos a Crucis (2) név jelentése (Keresztes?).

Továbbmehetünk. Az Ötvös családnév szegedi forrásokból csak a XV. század derekán mutatható ki, a tizedlajstromokban mindenütt Aurifaber (6) szerepel. Ötvöseink igen gazdagok voltak. Érthető, hogy már a hódoltság legelején elmenekültek. A humanista latin névvel is akarják hangsúlyozni gazdagságukat, társadalmi tekintélyüket, országos és nemzetközi céhes kapcsolataikat.

Már Szűcs Jenő is rámutat /72/, hogy a Lapidida (9) név nemcsak kőfaragót, szobrászt jelent, hanem olyan építész, sőt talán vállalkozót is, aki templomok, várak, polgári, már kőből épült lakóházak, tehát maradandó jellegű alkotások építésével foglalkozik. Hogy mennyire lépést tartottak Szeged építőmesterei az európai stí-

lusfejlődéssel, azt a várbontáskor előkerült reneszánsz kópártázatok, virágdíszes kőtöredékek is igazolják, föltétlenül még a mohácsi vész nagy megrázkódtatását megelőző évekből. A Lapidida latin névben is társadalmi és szakmai igény tükröződik: el akarja – már nemzetközi építőpáholy-kapcsolatainál fogva is – magát különíteni a hagyományos népi ízlés szerint építő, barkácsoló emberektől, akiknek magyar Faragó (2), Házkötő (2), Házász (2), Kutas (8), Szekercés (zsindelyvágó? 4) neve, illetőleg foglalkozása még a paraszti önellátás világát idézi. A Téglás (1) családnév a vele nyilván összefüggő Kőégető utcával (plathea Kwegethw) a Lapidida fogalomkörére utal. A tiszai faúsztatással összefüggő Ács (12) név bizonyára a hajóácsmesterséget is idézi. Idetartozhat még a Bárdos (1), Erdős (4) családnév is. Az Esztergályos (1), Szekrény (1), Asztalgyártó (2) nevekből már finomultabb polgári otthonkultúrára lehet következtetni. Ennek egyetlen egykorú emlékét ismerjük. Ez Márkai Szent Jakab késő gótikus jellegű széke, amelyet az alsóvárosi templom múzeuma őriz. A középkor, illetőleg a parasztlélet közösségi szellemét kifejező paddal szemben a szék már az újkor individuálisabb világának jellemző bútora.

Sajátos módon, de mégis találóan a "Képiró" családnév is csak a hódoltság elején bukkan föl: 1550. Képiró Sebestyén /73/. Az eltávozó patrícusréteg után a szegedi társadalom homogénabbá és ezzel együtt a latin tudás talán ritkábbá válik. A tizedlajstromban még Stephanus Pictor szerepel, akinek Bálint fia a bécsi és krakkói egyetemen tanul.

A város zenekultúrájának bontakozó kettősségére, deákos és népi rétegződésére vonhatunk halvány következtetéseket egyfelől a Tubicinator (1), Citarista (2), másrészt a Sipos (5), Lantos (4), Hegedűs (1) nevekből. A Dobos (4) nyilván a városi közgazgatás ügykörére mutat.

A jegyzék többi, főleg foglalkozást idéző családnévét illetőleg utalunk a tizedjegyzék egészének méltatására. E családnévek jellemzően igazolják Szeged városa gazdasági életének fokozódó sokrétságát, a polgári munkamegosztás organikus készségét, amely világosan fölülemelkedik a paraszti önellátás zárt, primitív társadalmi körén, és már árutermelésre, piacra is dolgozik /74/. Ezt a fejlődést bizonyítja az is, hogy a tizedlajstrom már külön "Műves" utcáról is megemlékezik. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a vásártartási kiváltságokat sem, amelyekben a Város a XV. század folyamán részesültek.

Végezetül még egy Izsák nevezetű, Szapolyai György szepesi gróf szolgálatában álló szegedi zsidóról tanúskodó adatra kell utalnunk. Izsák többedmagával letétbe helyez Pozsony város hatóságánál 10 darab drágaköves aranyékszert (1524) /75/. Ez a nagy jelentőségű adalék nyilván Szegednek a Szepességgel, Lengyelországgal, Pozsonnyal való kereskedelmi kapcsolatát, pénz-, illetőleg nemesfémforgalmát villantja fel előttünk.

Már a XIV. század folyamán az egész Alföldön a legnagyobb egyházi tizedet Szeged plébániáira rótták /76/. Ebből nemcsak a város gazdasági virágzására derül fény, hanem más adatok híján is teljes biztossággal következtethetünk a kegyurasági plébánia társadalmi organizmusából sarjadó céhek, illetőleg vallási közösségek (confraternitas) oltármesterségeire /77/, emberbaráti intézményekre, ispotályokra, és ami itt legjobban érdekel bennünket: iskolák fenntartására is. Bár ezeknek az iskoláknak a szegedi virágzására közvetlen adataink nincsenek, mégis kétségtelenül működnek, és előkészítik a szegedi fiak egyetemre járását, peregrinációját is.

Az 1522. évi egyházi tizedlajstromban szerepel Blasius magister és Gracianus magister, továbbá öt Scholasticus, és pedig Stephanus a Szentháromság utcában, Franciscus a Szent Dömötör utcában, Jacobus a Felszer utcában, egy másik Franciscus

és Andreas a Nagy utcában, azaz nyilván a mai Oskola utcában. Ferenc, illetőleg Ferenc és András a Dömötör-templom közvetlen szomszédságában lakott, viszont István Alsó-, Ferenc meg Felsővárosban. Bizonyosra vehető, hogy lakóhelyük a városrészekhez, iskolakörzetükhöz igazodott. Nyilvánvaló, hogy a Szegeden tartózkodó Zsigmond lengyel herceg előtt Katalin napja táján rekordáló, azaz ünnepköszöntő deákgyerekek is ezekből az iskolákból kerültek ki /78/. Ismeretes egyébként, hogy Alexandriai Szent Katalin a középkorban a deákok egyik védőszentje volt.

Szeged egyetemjáró fiatalsága tehát e városi kegyuraság alatt álló plébániai iskolákban szerezte műveltségi alapismereteit. Az a régebbi helytörténeti irodalomból (Reizner, Szmollény, Iványi Béla) ismeretes állítás, hogy laikus egyetemi hallgatóink a kolduló rendek helyi stúdiumaiban tanultak volna: adatok, illetőleg hazai analógiák híján, de a rendi előírások miatt is elfogadhatatlan. A stúdiumokat kizárólag csak fiatal szerzetesnövendékek végezték, akiből természetesen szintén többen kerültek külföldi egyetemekre, rendi studium generaléra is.

Bizonyosra vehető, hogy volt a városnak leányiskolája is, bár létezését sem Szegedről, sem a magyar középkorból igazolni eddig nem sikerült. A Szentlélek-kolostor túlnyomóan polgári származású apácáinak szokatlan, hazánkban jelenlegi ismereteink szerint egyedülálló műveltségi színvonala megköveteli ezt a föltételezést.

Már a XV. század folyamán beszélhetünk a szegedi írásbeli ügyintézés, városi kancellária virágzásáról. Ennek első ránk maradt, más összefüggésben már idézett okleveles bizonyossága 1422-ből való: Alszeged bírája és esküdtjei levelet intéznek Szeremle bírájához /79/.

Sajnos, szegedi illetőségű oklevél a középkorból alig maradt ránk /80/. Hogy azonban az írásbeliség állandósult és bevonult a szegedi közéletbe, annak perdöntő bizonyossága Baratin Lukács zágrábi püspök ama kikötése, hogy még említendő adománylevelének (1501) szövege Szeged város könyvébe (ad librum civitatis Zegediensis) is szóról szóra befrandó, nehogy az oklevél elkallódása esetén az alapítás föltételei feledésbe menjenek /81/.

A szegedi kolostorok írásbeliségéről a maguk helyén bővebben is szólunk.

Szeged urbanizációjára, erősödő pénzgazdaságára, lakosságának emelkedő számára, sűrűségére egyaránt jellemző, hogy a középkor utolsó századában három kolduló rendi kolostort is el tudott tartani. Fügedi Erik kimutatása szerint /82/ hasonló, kettőnél több mendikáns kolostorral 1500 táján hazánkban csak az egykorú Budán (4), Esztergomban (3), Egerben (3), Székesfehérvárott (37), Pécsen (4) találkozunk. E helyeken azonban elsősorban nem a helybeli polgárság, hanem a közvetlen királyi, főpapi kegyesség játszott közre az alapításban és eltartásban.

Fügedi a kolduló rendek és a hazai városfejlődés összefüggéseit elemezve, rámutat Jacques Le Goff hasonló jellegű, Franciaországot érintő fejtegetéseire /83/. Nehez ugyanis megmondani, hogy egy középkori település mikor nevezhető igazában városnak, hiszen egykorú hiteles demográfiai forrásaink, adataink alig vannak. Le Goff munkahipotézisül a kolduló rendek jelenlétéből indul ki, és úgy találja, hogy Franciaország késő középkori várostérképe általában azonos a kolduló rendi kolostorok térképével. Ezek a rendek a városok peremén, tehát a külvárosokban, sokszor a falakon kívül telepedtek le, ahol a beköltöző falusiak, a későbbi városi plebejusok éltek. E rétegekre a bontakozó városi iparnak, kereskedelemnek volt szüksége. Le Goff a kolduló rendi kolostorok jelenlétét tekinti az urbanitás fokmérőjének.

Ebből az egyébként már régebben is fölismert, Le Goff-tól újszerűen hangsúlyozott megfontolásból kiindulva, Fügedi igen tanulságosan és meggyőzően fejtegeti tételét, és végső, bennünket érintő következtetésként megállapítja /84/, hogy a kolduló rendek elterjedését tekintve Szegedet nem lehet a mezővárosok közé sorolni. Ez a régebbi nézet sem jogilag nem állja meg a helyét, de társadalmi szempontból sem indokolt. "A kolduló rendi kolostorok száma rangsorolja az ország város jellegű településeit."

Ismeretes, hogy a dominikánusok és franciskánusok – a bencések és ciszterciák feudális elzárkózásával szemben – már a gótika világát: a vallásos életnek kötetlenebb, bensőségesebb stílusát képviselik, amelyben a laikus jámborságnak, így az anyanyelv kultuszának is igen jelentős szerep jut. Nyilvánvaló, hogy e stílussal a középkor utolsó évszázadainak mindinkább erősödő laikus, eretnekmozgalmait, szociális és nemzeti törekvéseit is ellensúlyozni, ébredező öntudatát pedig nevelni akarja a kolduló szerzetesség. Nem kétséges az sem, hogy a városokban letelepedett kolduló rendeknek egyik fő lelkipásztori hivatásuk az volt, hogy a városlakók nincstelen rétegnek hirdessék a szegénység érdemszerző voltát, evangéliumi értékét, és ezzel szolgálják a társadalmi statusquo, benne pedig a már meglévő, illetőleg bontakozó osztálytagozódás fenntartását, a szociális ellentétek békés kiegyenlítését, de ugyanakkor – legalábbis elvben – az urbánus erők mértékletes előkészítését is a közös nagy ellenség, a feudalizmus elleni küzdelemre /85/. Egyáltalán nem véletlen, hogy később a reformáció első apostolai nagy számmal éppen a franciskánusok köréből kerülnek ki, akik már elégtelennek látják a katolikus egyház konzervatív orvoslasi javaslatait, és a protestantizmus leplében jelentkező társadalmi forradalom elszánt híveivé válnak.

A három szegedi kolduló rendi kolostor közül az Árpád-házi Szent Erzsébetről elnevezett, mariánus rendtartományhoz tartozó franciskánus kolostorról vannak a legrégebb adataink. A Várban állott. A XIV. század első évtizedében már virágozik,

ami megengedi a XIII. században, talán még IV. Béla korában való, a megújult Várral szinte egyidejű alapítás föltételezését.

Sorrendben következnek a dominikánusok 1318-ban alapított, felsővárosi Szent Miklós-kolostora, amely a mostani barokk templom helyén állott.

Végül 1444-ben alapította Cesarini Julián pápai követ az obszerváns franciskánusok Havi Boldogasszonyról nevezett alsóvárosi kolostorát a ma is fennálló, de alapjaiban még Árpád-korból származó templom mellett.

Mint látjuk, a kolduló rendek templomainak és kolostorainak fekvése, elhelyezése megfelel Szeged középkori tagozottságának, autonóm elkülönülésének. Ebből aztán az is következik, hogy az egyes rendek szakrális hagyományai, sajátos kultuszai elsősorban a maguk közvetlen környezetében érvényesülnek. Ezt a hatást, illetőleg folyamatot főleg Alsóvárosnál majd érzékeltetni is tudjuk.

Valamennyi szegedi mendikáns kolostor nagy szerepet játszik a város egykorú társadalmi és gazdasági életében. Biztos adataink vannak arról, hogy kebelükben stúdiók, vagyis rendi iskolák működnek. Kétségtelen, hogy e stúdióknak csak rendi növendékei vannak. Szeged nagyszámú, külföldi egyetemekre járó laikus fiai aligha ezekben végeztek tanulmányaikat, amint a helytörténeti kutatás eddig föltételezte. Mint láttuk, nyilvánvalóan a plébániák mellett működő, kegyúri oltalom alatt álló városi iskolákban tanulnak.

Sajnos, arra már alig tudnánk felelni, vajon e művelődési intézmények, rendi stúdiók milyen kapcsolatokat tartottak font itt Szegeden egymás között: versengtek-e egymással, voltak-e viták, törekedtek-e helybeli hírnevük és tekintélyük szellemi eszközökkel való növelésére. Kétségtelen, hogy külföldi rokon intézményekkel voltak összeköttetések. Így a dominikánusoknak a rend bolognai, firenzei, sienai, kölni stúdiumaival, az obszervánsoknak a krakkói egyetemmel.

Szeged kolostori műveltségének legszebb hajtása a Szentlélek-kolostor (1511) premontrai apácáinak kódexíró tevékenysége, a magyar anyanyelv irodalmi kultusza, Szeged középkori urbanizációjának, polgári világának egyik legszebb emléke és bizonyossága, egyúttal a nő művelődési jogának fölismerése és szolgálata. A kolostor rövid, de igen szorgos életében már klasszikus igénnyel mutatkozik meg a művelt nő reneszánsz eszménye is.

Szent Miklós-kolostor

A felsővárosi román stílusú Szent György-plébániatemplom szomszédságában 1318-ban alapított és Szent Miklósról elnevezett dominikánus templom és kolostor (1318–1529) keletkezésének körülményeiről és építéssel stílusáról sajnos semmi biztosat nem tudunk /86/. Ismerve azonban a templomi dedikációk hihetetlen szívfósságát, aligha kétséges, hogy a bencések Szent Miklósról elnevezett apátságának maradványaira épült rá. Jellemző az is, hogy amikor a minoriták a XVIII. század első felében letelepedtek Városunkban, a tanács kikötötte, hogy új templomukat e régi dominikánus templom még meglévő alapjaira kell építeniök. Ha a minoriták máig álló barokk templomának alaprajzát, továbbá szentélyének külső falait tanulmányozzuk, azonnal feltűnik rajta a középkori gótikus szerzetesemplomok szerkezete: a hajóhoz keskenyebb, hosszában megnyúló szentély csatlakozik, amely valamikor szerzetesi kórusul, a közös liturgikus imádság, zsoltosma színhelyeül szolgált. Lehetség, hogy a templom mögötti kertben tervezett modern építkezések során középkori maradványok is napvilágra kerülnek.

A dominikánus templom és kolostor emlékezetét /87/ egyébként az 1522. évi egyházi tizedlajstrom két utcaneve: "Plathea S. Nicolai", "Plathea Praedicatorum" is

őrizte. Az alapítás a kereskedő és hajós Felsőváros fokozatosan bontakozó urbanizációjának, korszerű fejlődésének jellemző példája.

A dominikánus lélekgyógyászat intellektuális jellegű, és középpontjában a magas hittudományi színvonalra törekvő prédikáció állott. Jellemző, hogy a XV. századbeli rendi káptalanok előírják minden hitszónoknak, hogy Isten ígését áhítatosan és lelkesen hirdesse, kerülve minden mesebeszédet, könnyedséget, modorosságot és színészkedést. Elrendelik, hogy a beszédekben csak az evangéliumokból, egyéb szentfráisi könyvekből, továbbá a doktorok munkáiból és magyarázataiból szabad meríteni. Tilos a jövődők (futurorum adventus) prédikálása. Mindezzel az eretnek szubjektívizmusnak akarják útját állni, de ugyanakkor éles, szinte elvi ellentétet mutatnak a franciskánusok népies, folklorisztikus ihletettségével, individuálisabb, anekdotázó hajlamaival is.

Ismeretes, hogy a laikus, világban élő hívek dominikánus szellemű gondozásával a "harmadrendek" foglalkoznak. Egy 1476-ból való rendfőnöki utasítás azt rendeli el, hogy a szegedi női harmadrend (sororum tertii ordinis) irányítása a prior feladata. Ez az adat tehát külön emlékezik meg a szegedi konvent gondviselése alatt álló női harmadrendről. Ebből is sok joggal következtethetünk arra, hogy itt a beginamozgalom, illetőleg a vele szorosan összefüggő "devotio moderna" szegedi jelentkezéséről van szó. Máshonnan tudjuk, hogy e jórészt még frástudatlan, latinul nem értő női közösségeknek ebben az időben már számos magyar nyelvű lelki olvasmány, legtöbbször fordítás állt rendelkezésére. Ilyenek nyilván a szegedi harmadrend körében sem voltak ismeretlenek. A rend sokat tesz a dominikánus eredetű "olvasó", másként "rózsafüzér" ájtatosság népszerűsítése érdekében is, amely éppen ebben a században nyeri végleges, ma is általános formáját. Mint ismeretes, ez az anyanyelvi ájtatosság különösen frástudatlan hívek, főleg a nők körében válik közkedvelté.

Tudjuk, hogy a dominikánus szerzetesség, a tudomány és egyetem középkori rendje tagjainak alapos, egyetemi fokon való kiképzésével, skolasztikus műveltségével sokat törődött. Nem csodálhatjuk tehát, ha a XV. század folyamán a szegedi klostrom is számos rendtagot küld a külföldi dominikánus főiskolákra (studium generale) magasabb fokozatok elnyerése végett, ugyanis Mezey László következtetése szerint "studium particulare", vagyis alacsonyabb fokozatu hittudományi iskola virágzott benne /88/. Így tudjuk, hogy 1475-ben Szegedi Péter rendtársat nándorfehérvári püspökké nevezték ki. Szakadár környezetbe való kinevezése nyilván csak úgy történhetett meg, hogy magasabb, egyetemi képesítéssel rendelkezett. Még ugyanebben az esztendőben András szegedi bíró fia, Simon testvér az itáliai, Róma közelében lévő Albano város falain kívül fekvő "S. Maria della Stella"-kápolna szolgálatába kerül, majd Rómában tartózkodik, ahol Mátyás király a Szent Istvánról elnevezett magyar zarándokház gondozásával bízta meg. Később diplomáciai szolgálatot is teljesít. Szegedi András testvér 1476-ban Sienában, Duccio és Szent Katalin szülőföldjén, a trecento hazájában; Szegedi, más nevén Bathka Tamás testvér, a későbbi moldvai missziós püspök pedig ugyanakkor a firenzei S. Maria Novella-konventben tanult teológiát. A romantikus életű Tamás testvér szeme láttára épült Leon Battista Alberti tervai szerint a templom homlokzata. Itt láthatta a templomban Cimabue, Spinello Aretino képeit, Orcagna "Gloria Dominicana" néven ismert hatalmas freskóját. Volt ugyancsak látni- és átéltnivalója a Mediciek világában, a quattrocento városában, magában Firenzében is. Hazatérbe már 1477-ben a rendfőnök megengedi neki, hogy a renden kívül a magyar király és főurak szolgálatába állhat, valahányszor a török ellen hadra kelnek. Később, 1480-ban Beatrix királyné közvetlen környezetébe kerül.

Nem lehetetlen, hogy Bathka Tamás moldvai püspöksége (1497) és még előbb Szegedi Péter említett püspöksége a középkori "Congregatio Peregrinantium" működé-

sével is összefügg. Ez a dominikánus missziós szervezet a hitterjesztés munkáját úgy kívánta szolgálni, hogy minden provinciának missziós területet jelölt ki. Így a hazai dominikánus rendtartomány feladatává tette a moldvai és valachiai (havasalföldi) missziót. A magyar adatok sajnos igen szűkösek, és csak annyit tudunk, hogy 1456-ban a magyar provinciális joghatósága alá tartoztak Szereth, Szucsáva és Tergovist konventjei. Tamás testvér először a tergovisti Szent-Miklós-konvent lektora lesz, innen emelkedik Moldva püspöki székébe. Hogy a szegedi konventnek voltak-e közvetlen, külön megszabott missziós feladatai Havasalföldön és Moldvában, nem tudjuk, de az elmondottakból talán föltelezhethetjük /89/.

Tamás püspök később II. Ulászlótól "commenda" gyanánt megkapja a tihanyi apátságot (1503). Ugyanis a király kérésére lemondott moldvai püspökségéről a vajda jegyzője javára. Tamás testvér beiktatását Bakócz Tamás bíboros végezte. Némi huzavonák után Tamás nándorfehérvári püspöki címet kapott, és a bencések is elismerték tihanyi apátnak (1506). Pár év múlva, 1510 után halt meg /90/.

Ami a többi szegedi rendtársakat illeti, az 1494. évben Szegedi Domonkos Krakóba, Szegedi Gál Kölnbe /91/, Aquinói Tamás és Albertus Magnus, Eckhart mester és Suso kolostorába, 1495-ben pedig Szegedi János a budai konventbe kerül teológiát tanulni. Tudunk arról is, hogy 1495-ben Szegedi Gergely fráterből generális hitszónok lett Magyarország János testvérrrel, a szegedi konvent tagjával egyetemben. A rendi kiváltságokkal járó "praedicator generalis" rangot olyan rendtagok nyerhették el, akik legalább három esztendőn át hallgattak teológiát, és jól tudtak prédikálni. Jánost egyébként a rendőrfőnök saját, szegedi konventjébe a teológia lektorává asszignálja (kinevezi) és megengedi neki, hogy előadásokat tarthasson. Ebből már Iványi Béla is helyesen következteti, hogy a szegedi konventben iskola működött. Lehetséges, hogy János testvér könyveinek egy részét az alsóvárosi franciskánusok könyvtára őrizte meg.

Szegedi András baccalaureus testvért a budai konventbe asszignálja (1497) a rendfőnök, Miklós fráternek pedig megengedi (1499), hogy búcsút járjon Aachen városába, a középkor egyik leghíresebb európai zarándokhelyére. Garai Gergely (Gregorius de Gara) magister lett a szegedi konventben (1510) /92/. A rendház utolsó ismert tagja Barnabas d'Ungaria generális hitszónok, aki engedélyt kap (1529) arra, hogy máshol telepedjék meg, mert a szegedi konvent tönkrement (destructa conventu suo Zegediensi propter bella). A rendtársak talán Győrbe húzódtak, mert Szegedi György a győri kolostor tagjaként ment a bolognai egyetemre (1539). Hazatérve Győrött és Vasvárott működött, majd részt vett a tridenti zsinaton (1562) /93/.

Lehetséges, hogy Váczi Pál, a jeles dominikánus fráter, Szent Domonkos regulájának és a Birk-kódeznek másolója, miniátor is, valameddig tagja volt a szegedi konventnek /94/. Tudunk ugyanis arról, hogy a rendfőnök Bécsből tetszése szerint Pestre vagy Szegedre helyezte. Arról azonban már nincsenek további adataink, hogy melyik város kolostorát választotta.

Egy adatból arra kell következtetnünk, hogy a Város polgárságának jelentős, de nem mindig üdvös befolyása volt a kolostor életére. Az történt ugyanis, hogy a klastrom élére került (1493) Szegedi Miklós (Nicolaus de Segedino) perjel, nyilván valamelyik tekintélyes szegedi család sarjadékát, a generális kénytelen elmozdítani, mert még gyermek és tanulatlan. Egyben "artista" minőségben a bolognai egyetemre küldik. Lehetséges, hogy azonos azzal a már említett Miklós fráterrel, aki engedélyt kap az Aachenba való zarándoklatra /95/.

A dominikánus rend tudós közösség volt. Könyvtármányának néhány darabja talán az alsóvárosi franciskánus kolostorba, Szeged számos középkori értékének megőrzőhelyére került, és így föltehetőleg napjainkig megmaradt. Iványi Bélának a

harmincas években módja volt a tanulmányozásukra és szűkszavú könyvészeti jellemzésükre. Ezekről az alsóvárosi kolostor könyvtáráról szólva emlékezünk meg.

Radó Polikárp egy 1506-ban nyomtatott dominikánus misekönyvbe jegyezve szegedi nyelvjárásban frt imádságot talált /96/. Tekintettel arra, hogy a hazai dominikánus kolostorok közül egyedül a szegedi működött ö-ző vidéken, nagyon valószínű, hogy a szöveg beginák kedvéért Szegeden íródott. Ha nem itt, akkor meg szegedi származású rendtárs fordítása.

A misekönyv eredeti őrzési helye egybéként már meghatározhatatlan. Annyi bizonyos, hogy a XVIII. században a kassai francikánusok birtokolták, innen vándorolt később Gyöngyösre, a rendtartományi könyvtárba. Más lehetőség szerint eredetileg a szegedi konventé volt. Ennek megszünte után közvetlenül került volna a kassai rendházba, majd innen a barátokhoz.

A misekönyvnek liturgikus todaléka értékes magyarországi miseproprium-kézirat. Szent Gellértnek itt bejegyzett miséje is mintha szintén Szegedre mutatna.

Szent Erzsébet-kolostor

A mariánus rendtartományhoz tartozó franciskánusok szegedi kolostora a XIV. század legelején már biztosan virágozik /97/. Lehetséges, hogy még a XIII. század folyamán keletkezett, bár Balanyi György nem talált ebből az időből szegedi adatokat /98/. A franciskánusok szegedi letelepedése ugyanis nyilván a városi rangra emelésnek (1246) és a várépítésnek volt a társadalmi következménye. Árpád-házi Szent Erzsébetről elnevezett gótikus templomuk a várban, a mostani rom és színház közötti területen állott /99/.

Ebben a templomban hallgatta az 1433-ban átutazó Bertrandon de la Brocquière burgundi lovag az istentiszteletet, amely szerinte egy kicsit magyaros volt. Ez a megjegyzés Karácsonyi János szerint magyar népénekekre utal, amelyeket a hívek énekeltek. Itt azonban föltétlenül sokkal többről és lényegesebből, a XV. századi laikus mozgalom szegedi nyomairól, talán már a franciskánus obszervancia ihletéséről, az anyanyelv liturgikus alkalmazásáról van szó. Radó Polikárp adatai /100/ ugyanis vitathatatlanul bizonyítják, hogy a franciskánus Szegeden ebben az évszázadban magyar nyelvű liturgikus ének is volt. Ádvent második vasárnapjának introitusa mellett egy XVI. század elejéről származó, szegedi franciskánusoktól használt misekönyvben ezt találjuk bejegyezve, pontosan az introitus antifonájának szövege mellé: "Ungaricum." Rögtön utána az introitus psalmusa mellett újra: "Ungaricum." Sajnos, a szöveget nem örökölték meg, de itt föltétlenül már kialakult helyi hagyománnyal kell számolnunk.

Minden valószínűség szerint a Szent Erzsébet-templom ereklyéje volt az a vérző ostyá (hostia cum stillis sanguinis), amelynek hírét egyrészt Laskai Ozsvát tartotta fenn, másfelől pedig a szegedi népnyelvi hagyomány is máig megőrizte, amikor az "Isten vére" szólással való eláldásról beszél /101/. Erre más helyen még viszatérünk.

A templomnak, illetőleg a mellette álló cinteremnek az 1444. évben nevezetes szerep jutott. A szegedi országgyűlésre és béketárgyalásokra érkező Ulászló király augusztus 1-én a török követséget ugyanis itt, a franciskánusok várbeli egyházának 3000 embert is befogadó cintermében, templomkertjében az országgyűlés színe előtt hallgatta meg. Mint ismeretes, a tárgyalások 10 évi fegyverszünet megkötésével végződtek. A törökök váratlanul azt kívánták, hogy a magyarok a szent (szentelt) ostyára esküdve fogadják az egyezség megtartását. Ezt megtagadták és így a király

esküje az evangéliumra történt /102/. Hogy az ostya azonosítható-e a vérző ostya említett szegedi ereklyéjével, az a rendelkezésünkre álló forrásokból nem derül ki.

A mariánusok a XV. században a szerzetesi fegyelem lazulása miatt súlyos válságba jutottak, és a megsemmisülés fenyegette őket, minthogy az obszerváns irányzat hazánkban is megkezdte hódító útját. Ismeretes, hogy Cesarini Julián pápai legátus az obszervancia híve volt, aki a szegedi mariánus templomot és kolostort 1444-ben az obszervánsoknak ítélte oda /103/. Ennek átadására azonban nem került sor, mert a mariánusok is a reform útjára tértek. Éppen Szegeden tartott tartományi gyűlésükön (1452) választották meg provinciálissá Igali Fábiant testvért, aki okosságával, példamutatásával a provinciát megmentette az enyészettől /104/.

Itt csak röviden utalunk rá, hogy az obszervánsok ezek után Alsóvároson az omladozó Szent Péter-templom mellett alapítottak kolostort. Néhány adatból és kőmaradványból következtetve a templomot talán még a johanniták építették a XIII. század fordulóján. Erről más helyen szövelünk. A letelepedés ellen a mariánusok végsőkig tiltakoztak. Csak a század végén került egyezésre a sor. Váradai Péter kalocsai érsek a mariánusokat, Bakócz Tamás akkor még egri püspök, királyi kancellár viszont az obszerváns szalvatoriánusokat támogatta. A két főpap ösztönzésére azután úgy egyeztek meg (1495), hogy a mariánusok mégis belenyugodtak az alsóvárosi alapításba, de kikötötték, hogy ebből az ő egyházukra semmi hátrány nem származhat, és nekik is éppen úgy joguk van tovább is alamizsnát kérni, mint addig /105/.

A mohácsi vész után Pest felől visszavonuló török hadak elől Szeged népének egy része a Szent Erzsébet-kolostorba menekült, ahol állhatatosan védekezett, de 1526. szeptember 29-én a reggeltől estig tartó harc után az ellenség győzött. A török a kolostort és a várost most dúlta föl először. A kezdődő hitújítás és hódoltság a mariánus rendtartományt valósággal megtizedelte. A kolostorok elnéptelenednek, a rendtársak egyrésze a reformáció hívévé szegődik. A provincia és Szeged városa ősi, bensőséges kapcsolatát szépen jellemzi, hogy Zákány István, a híres szegedi főbíró a maga költségen teszi lehetővé, hogy 1536-ban az ősi Szent Erzsébet-templomban még tartománygyűlést tartsanak, ahol a regula szigorú megtartását hangsúlyozta az új provinciális /106/.

A szegedi kolostort 1542-ben végleg elvesztették a mariánusok. Egyházukból mecset lett, amely a hódoltságot olyan jókarban vészelte át, hogy Nádasdy László csanádi püspök a XVIII. század elején püspöki székesegyházként akarta újjáépíteni. Maradványai még Dugonics András gyermekkorában is megvoltak. "Ezen templomnak omladékját - írja /107/ - magam is láttam gyermekkoromban, de hogy ezután Mária Terézia királynék alatt a Tisza felé ama kaszamaták (= a mai rom) felépítettek, ennek dülledékjei is elrontattak, mivel tőlök nem messze vala általellenekben."

Ami a kolostor egykorú műveltségét illeti, csak szórványos adatokkal rendelkezünk. Ebből a klastromból indult Szegedi Benedek franciskánus püspök /108/, a váradai egyházmegye vikáriusa (1493), a Pécs és Váradon működő Szegedi Elek magister /109/, jeles hitszónok (1532), Szegedi Balázs, a krakkói egyetem baccalaureusa, aki Temesvári Pelbárt egyik művébe írt a Szent írás lehetséges értelmezéséről glosszákat /110/. Eszerint a Szent írás négyféleképpen értelmezhető: "moráliter, historice, allegorice, vulgo: erkölcs szerint, lőtt dolog szerint. lelki értelem szerint, mennyei értelem szerint." Szegedi Gergely ferrarai egyetemi hallgató /111/, Szegedi György egyházi szónok 1510-ben dőghalál áldozata lett /112/, majd egy másik Szegedi Gergely, a Sorbonne doktora (1515), a hazai ellenreformáció egyik úttörő alakja /113/, akiről még szó lesz, továbbá Szegedi Ferenc tartományfőnök (+1568). Ismeretes még Kamanczy Máté /114/, aki 1531 előtt sze-

gedi gvardián, 1559-ben pedig a mariánus rendtartomány titkára és egykorú történetének följegyzője lett.

Egyéb szegedi származású mariánus barátok: Szegedi Máté váradi hitszónok (1531), Szegedi László definator, Szegedi Imre pozsonyi gvardián, Szegedi Mátyás pozsonyi orgonista, Szegedi Lukács váradi hitszónok, Szegedi Jakab lippai hitszónok /115/.

Lehetséges, hogy a Szent Erzsébet-kolostor könyvtárából számos mű került 1541 után az alsóvárosi kolostor könyvtárába, amely 1950-ig fennállott.

Úgy hisszük, hogy a szegedi mariánusok társadalmi hatását, Árpád-házi Szent Erzsébet szociális, harmadrendi szellemét tükrözi egy 1439-ben kelt, újabban közölt pápai oklevél/116/. Eszerint Niger, azaz Fekete János szabómester, egyetértve István baccalaureus, szegedi plébánossal és Mizsér János támogatásával a Szent Erzsébet tiszteletére szentelt kápolnát és elhagyatott házat újjáépítette a szegények számára. Kérésére a pápa megengedi, hogy egy pap misézhessek benne. Adatunkból nagy valószínűséggel következtethetünk a franciskánus beginamozgalom szegedi virágzására is.

Havi Boldogasszony-kolostor

Az obszerváns franciskánusok "Havi Boldogasszony" tiszteletére szentelt alsóvárosi kolostora egészen a legutóbbi időkig (1444–1950) főnállott. Egyházi hivatása mellett – különösen a török hódoltság idején – páratlan anyanyelvi és népréleti missziót töltött be.

Ismeretes, hogy a franciskánus obszervancia /117/ történelmi hazánk területén, továbbá a déli tartományokban a görögkeleti schisma, de főleg a patarén, másként bogumil eretnokség /118/ ellen akarta fölvenni a küzdelmet. Más szóval a középkor végének szociális-eretnek mozgalmaival szemben Szent Ferenc szegénységi eszményét próbálja érvényesíteni és ezzel a társadalmi forradalom fenyegető viharát lecsendesíteni, az akkoriban válságokkal, nagy önellentmondásokkal küszködő Egyház hajóját átmenteni a kor hatalmas örvényeiben. Az obszervancia a humanisták antikizáló retorikájával, másfelől az eretnokségek harcos propagandájával, puritán eszményeivel szemben hangsúlyozza a pasztoráció és prédikáció újszerű kötelességeit, az anyanyelv tudatos fölkarolását, a "fides ex auditu" szentpáli szolgálatát /119/, vagyis a közvetlen, személyekig ható tanítás. szükségét, a szerzetesi jámborság el-lankadt hagyományai mellett a korszerű, tudós klerikus műveltség fontosságát /120/. Voltaképpen átveszi az eretnokségek egész fegyvertárát. Nem veti meg olykor a demagógiát sem. V. Márton pápa szerint az obszervancia egyik vezéralakjának, a később szentté avatott Sienai Bernardinnak prédikációi veszedelmes újságokkal vannak tele. Két elszánt, keményen szikrázó harcos meggyőződés ütközik az egykori eretnokségek és obszervancia küzdelmében egymással. Említettük már, hogy a harcok hevében – különösen Luther föllépése után – sok franciskánus pártolt a másik oldalra, hiszen antifeudális magatartásban, a társadalmi egyenlőség követelményében, az anyanyelv odaadó szeretetében annyi jellegzetes hasonlóság volt köztük.

A mindinkább fenyegető török veszedelem előtérbe állítja a nyugati és keleti egyházak egyesülését, továbbá a félhold elleni világnézeti propaganda és katonai készsület egyházi szankcióját is. A török veszély itt, Közép-Európában a legnagyobb, amelyet még a bogumil- és huszitaprobléma, illetőleg a mögöttük vajdó társadalmi forrongás is súlyosbít.

Ennek az elszánt, több frontszakaszon harcoló katolikus küzdelemnek a XV. század második negyedében kemény harcosa volt Márkai Szent Jakab (Jacobus a Marchia)

franciskánus, pápai inkvizítor, aki egyébként a hagyomány szerint Szegeden is megfordult. Egy gótikus jellegű, háncsfonatú széket az alsóvárosi kolostor máig úgy őriz, hogy Jakab testvére volt. A küzdelem részleteire itt nem szükséges rátérnünk. Csak még egy mozzanatot ragadunk ki: már Jakab idejében a hazai obszervánsok, másként "cseri barátok", másik régi nevükön "cseri falábú barátok" a törökök ellen induló seregek lelkipásztorai lettek/121/. Az ő kötelességük és kiváltságuk volt ama teljes búcsúknak kihirdetése, amelyek azokat illették, akik a törökök ellen vívott háború költségeire adakoztak.

Cesarini Julián pápai követ 1444 nyarán az enyhébb regulájú szegedi mariánusok klastromát az obszervánsoknak ítélte oda. Láttuk, hogy e rendelkezést nem sikerült végrehajtani. Az obszervánsok tehát kénytelenek az alsóvárosi elhanyagolt Szent Péter-templom mellett meghúzódni. Itt nyilván Kapisztrán támogatását is élvezték. Kapisztrán János 1455 őszén először járva Szegeden, jellemző módon nem a mariánus kolostorban, hanem inkább Figedy Benedek várnagy házában szállott meg. Ennek kapujában prédikált. Sok csodás eseményt is emlegettek, amelyeket szegedi tartózkodása alatt művelt/122/. Kár, hogy nem jegyezték föl, mert számunkra nyilván jelentős művelődéstörténeti tanulsággal szolgálnának. Néprajzi, társadalomtörténeti szempontból azonban igen jellemzőek a Kapisztrán Szent János sírjánál följegyzett és egyelőre nyomtatásban még közzé nem tett események 1460 tájáról/123/, amelynek szereplői között feltűnően sok szegedivel találkozunk. Szeged népe mindenesetre Nándorfehérvárnál és az újlaki sírnál évszázadokra eljegyezte magát az obszervanciával.

A szegedi obszerváns klastrom a nehézségek ellenére is 1459-ben már biztosan virágzott, hiszen Mátyás király ebben az esztendőben az alsóvárosiaknak a Szűz Mária-kolostor előtt (ante claustrum beate Marie virginis) heti vásár tartására ad jogot/124/. A kolostor neve hirtelen bukkan föl, ami azt bizonyítja, hogy új, és pedig erről az obszerváns alapításról van szó. Még a XVI. században is egy török okiratban (1562) megörökített magyar tanuvallomás "új Boldogasszony háza" néven emlegeti/125/. Az alapjaiban még Árpád-kori, Szent Péterről elnevezett templom újjáépítésére, új szentéllyel és káptalanteremmel való kibővítésére fokozatosan a következő évtizedekben került sor/126/. Mint láttuk, a várbeli mariánusok állhatatosan tiltakoztak még a század végén is (1495) a végleges megtelepedés ellen, de hiába.

A templomnak új neve lett: Havi Boldogasszony-templom, amely a híres római "S. Maria Maggiore"-bazilika titulusa. Ez nem véletlen. A kutatás előtt ismeretes, hogy a római templom nevét a Mária istenanyaságát védelmező efezusi zsinat (431) emlékezetére kapta, amely most itt Szegeden szimbolikus jelentőségűvé, mintegy ökuménikus programmá válik: a közeli, törököktől fenyegetett ortodox kereszténység felé ezen a közös elvi alapon az unió időszerű, a firenzei zsinaton (1431) fölvetett gondolatát, az erők összefogását, a laikus eretnekségekkel szemben pedig az évezredes hagyományként élő Mária-tiszteletet akarja kiemelni. A titulus emellett – nyilván Julián bíboros sugallatára – a római egyházhoz, a fenyegetett Róma-eszméhez való ragaszkodást is hangsúlyozza/127/.

Feltűnő, hogy a Havi Boldogasszony tiszteletére szentelt templom főoltárán az ikonográfiai hagyomány ellenére mégsem a római kegykép másolatát látjuk, hanem a "Napaöltözött Asszony" (Mulier amicta Sole) Jelenések könyvétől ihletett ábrázolását/128/. A Napbaköltözött Asszony-szimbólum voltaképpen a Szeplőtelen Fogantatás elismertetéséért, illetőleg a Mária-tisztelet újjászületéséért küzdő obszervancia jellegzetes, szinte kisajátított ábrázolásmódja, amely kegykép, kegy-

szobor gyanánt nemcsak hazánkban, hanem szerte Közép-Európában is sürűn előfordul /129/.

Egyáltalán nem véletlen, hogy Szeged lett a franciskánus obszervancia egyik legrégebb és legjelentékenyebb magyar fészke. Láttuk, hogy Szeged a középkor végén hazánk legvirágzóbb, legnagyobb városai közé tartozik. Ebből következik, hogy az osztályprobléma olyan erővel vetődött fel falai között, hogy a királyi hatalomnak közvetlenül kellett a patriciusi oligarchiával szemben a lakosság többségének jogait és érdekeit megvédelmeznie (1486) /130/. Nagyon is lehetséges, hogy e plebejus rétegek harci tüzét szerémségi szelek is szívták. Világos, hogy a gazdagok, de még inkább a szegények Szegeden sem csukták be a szemüket a kor világnézeti és társadalmi vajúdása láttán. Nyilvánvaló az is, hogy ezt a tapasztalatot a betelepült kunok nehézkes vallási asszimilációja, belső ellenállása, továbbá a Délvidékről állandónak tekinthető és az 1522. évi tizedlajstromból már megismert bevándorlás csak még elevenebbé tette.

Világos az is, hogy a szegedi "csellérek", vagyis sóhajósok, továbbá a szegedi szőlőbirtokosok, borkereskedők, azaz "kopolárok" előtt már korábban sem volt ismeretlen a Szerémség laikus eszméktől forrongó világa.

A délvidéki huszita mozgalom főfészkeivel, Kamanc városával való kereskedelmi és társadalmi kapcsolatainak révén a város közvetlenül megismerkedett mind a mozgalomnak, mind pedig Jakab testvérnek fanatizmusával. Műveltségénél, de főképpen kereskedelmi, vagyoni érdekeinek féltésénél fogva mindkettőtől igyekezett távol tartani magát. Megértette bennük a polgári egzisztenciát fenyegető törekvéseket, az evangéliumi jelszavak mögé rejtett szociális lázadás, gyökeres változtatás, sőt felfordulás veszélyét. Talán ez a gyanakvó magatartás magyarázza, hogy a XV. század folyamán a város történetéből nem ismerünk a forradalmi rokonszenvet közvetlenül bizonyító adatokat. Azt azonban mégis módunk van állítani, hogy a bogumil eretnekség képzetvilága tartósan hatott Szeged népére. Erről rövidesen szó lesz.

Figyelmet érdemel viszont az Alsóvároson máig élő "Huszta" családnév, amely a "huszita" szó származéka.

Jellemzőnek érezzük, hogy a szegedi polgárság az obszervanciával is csak akkor barátkozik meg igazában, amikor ez a török elleni összefogást, a megadott esetben tehát a hazai eretnetmozgalmaktól, de részben magától az obszervanciától is fölvetett társadalmi, gazdasági problémák elodázását hirdeti. Ezt mintha a letelepülés és a templom fölépítése között eltelt félszázad, továbbá a palánki mariánusokkal való kései egyezés is igazolná. Ebből a megfontolásból viszont nyilván az is szükség-szerűen következik, hogy a város a franciskánus és dominikánus obszervancia konzer-vatív, békés kiegyenlítésre törekvő, tehát a polgári létrendnek kedvező ideológiáját most már messzemenően támogatja. Méltányolja bennük többek között az anyanyelvűség egykorú modern követelményét is. Teszi ezt nemcsak a társadalom elégedetlenkedő, lázongó elemeinek féken tartása céljából, hanem abból a szintén elsőrendű, de egyuttal haladó osztálykövetelményből is, amely a latin nyelv uralmából a nemzeti irodalmat hívta életre, a feudalizmus világából a polgári pénzgazdaság kialakulását készítette elő.

Vegyük még ehhez hozzá, hogy a szegedi folklórnak, különösen pedig a múlt században még elevenen élő kozmogonikus mondavilágnak bogumil ihletettségét nem nehéz kimutatni. Biztos, hogy itt nem hódoltsági vagy annál is későbbi átvételről van szó, hanem a magyar, pontosabban szegedi quattrocento szellemi kövületéről.

A szakkutatás előtt ismeretes, hogy a legtöbb magyar kozmogonikus mondát, szinte összefüggő laikus kozmogóniát Szeged népének ajkáról sikerült Kálmány Lajosnak megörökítenie a múlt század utolsó évtizedeiben, igazán a végső pillanatokban /131/.

Ismeretes, hogy a Biblia szűkszavú előadását a meseszerű összefüggéseket kereső népképzelet a régebbi századok folyamán állandóan kiegészítette, folklorizálta. Hogy ez a folyamat már ósidóktól fogva elkezdődött, igazolja az a sok apokrif, vagyis nem kánoni, azaz hivatalosan el nem ismert szöveg, amely a Biblia körül kivirágzott. Nyilvánvaló, hogy ezekből az apokrifokból mindig gazdagon merített az irodalom és művészet, de elsősorban a folklór, különösen pedig az epikai népköltészet.

A hivatalos bibliamagyarázat és a szövegek folklorizált változatai mellett azonban már korán fölbukkannak egyes szekták, eretnenségek sajátos értelmezései is. Ezek közül az ókori manicheusok, később a középkori, hazánkba is behatoló bogumilok azt állították /132/, hogy Isten tiszta szellem lévén, nem teremthette az anyagi világot, amely az ő megf télésük szerint a szellemi szféránál alacsonyabb létsfkon foglal helyet. Mint tudjuk, a tudományos marxizmus felfogása szerint a világ öröktől fogva, időtlenül létezik. Ezzel szemben a vallás és nyomában a naiv néphagyomány is a világot teremtett valóságának érzi, amely elkezdődött, és egyszer majd vége is szakad.

A bogumilizmus a Balkánról: Bolgárország és Bosznia felől hatolt be hazánkba, és a XV. században, az akkor még jórészt színmagyar Szerémségben vert gyökeret. Innen sugárzott az ország belseje felé. Amikor a hivatalos, egyháztól sugallt teremtéstörténet győzött, vagy legalábbis fölülkeredett, akkor a szemléletes bogumil hitképzetek elvesztvén vallási hitelüket, mondai elemekké váltak, és életüket a nép a maga szívós hagyományörzésével évszázadokkal meghosszabbította. Ez az eretnek hagyomány az európai mondavilágnak szerves része, egyetemes öröksége, amelynek modern áttekintése még D a n h a r d t kitűnő, máig használható összefoglalása /133/ után is a jövő kutatásnak lesz föladata.

Nem lévén célunk a párhuzamok részletes elemzése, csak egy mozzanatra utalunk. A szegedi kozmogonikus hagyomány szerint a világteremtés nem Istennek, hanem az ördögnek, sátánnak műve. Ez a föltevés megfelelt annak a mindenkor annyit vitatott vallási kérdésnek is, ha Isten végtelenül jó, hogyan teremthette ezt a gyarló embert és ezt a minden nagyszerűségében is tökéletlen, részben Isten malasztjára, részben emberi kiegészítésre, mindenképpen alkotó helytállásra, szenvedélyes munkára szoruló világot.

Nyilvánvaló, hogy a biblikus eredetű mondai hagyomány őrzését a kolduló szerzetesség, főleg a franciskanizmus plebejusi orientációja is ihlette. Az obszervancia az ellenséget önnön fegyvereivel akarta legyőzni. Ő is engedményeket tett, és a teremtéstörténet katolikus előadását, a kánoni hagyományt nagy kedvvel egészítette ki apokrif forrásokból, legendákból, sőt eretnek vagy pogány történetek átköltéséből. Elég csak magyar vonatkozásban Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát folklórszempontról csak kis részben értelmezett kompendiumaira utalunk. Sajnos, Katona Lajos európai horizontú kezdeményezései /134/ sok tekintetben még mindig folytatásra várnak. Erre a problémaszövevényre a továbbiak során itt-ott még emlékeztetünk /135/.

A szakrális folklór halódó hazai világa – részben az élőszavas, részben a ponyvairodalmi hagyomány – egészen századunkig, illetőleg a ma még élő legidősebb parasztnemzedékek tudatáig, képzetköréig olyan közösségi gyakorlatot is táplált, amely szintén a franciskánus obszervancia ihletéséből eredt. Ez a jámborsági irányzat az eddigiekből is kitetszően a reneszánsz humanista világérzést akarja megszentelni, az az emberré vált Krisztus kultuszával ellensúlyozni. Ennek részletes elemzése és bizonyítása azonban messze az ikonográfia, szakrális néprajz és jámborságtörténet szövevényes világába térítene bennünket. Itt csak igen röviden utalunk néhány mozzanatra.

"Magyarországon – írja Kardos Tibor a hazai humanizmusról szóló táblán – a misztériumjáték francia-német típusával szemben az olasz típus, a devóciós játék válik uralkodóvá. Csaknem egyidejűleg itáliai keletkezésével, megjelenik magyar földön. A húsvéti, nagypénteki prédikáció egyes részei közé beékelt drámai passióról van szó, mely az újszövetségnek ezt az érzelmileg megindító, megrázó részét teljesen az Anya és Fiú földi tragédiájában oldja fel, a bibliai történetet a legnagyobb mértékben emberiesíti... A népi humanisztikus törekvések hatására jött létre ez a drámai forma. Magyarországon már a XV. század közepéről való « Sermones Dominicales » tartalmaz egy nagy terjedelmű színes dramatikus beszédet. A század végén Temesvári Pelbárt mintabeszédeiben található azután újabb, ilyen szerű emlék, nem csupán egy rendkívül művészi passió, de a « Stellarium »-ban egy megragadóan szép Prófétajáték... A jelek szerint a somlyai passiójátékok folytatásai e típusnak, ugyanígy megtalálhatók nyomai a magyar folklórban Szeged környékén" /136/.

Csakugyan igaz, hogy a vallásnak ez a szenvedélyes érzelmeiktől ihletett, átemberesített stílusa minden olyan magyar táj népi áhítatformájára, készségére jellemző, amelynek alakításában a franciskánus obszervancia tartós részt vett (Szeged, palócok, Csík). Magának a "Jézus" névnek obszerváns kultusza /137/ voltaképpen a primitív névmágia szublimációja. A névnek ihletett kimondása tudvalevőleg a megidézésnek, odarendelésnek archaikus-mágikus formája. Máriának elsősorban mint Jézus anyjának, továbbá a "Kedd Asszonya", "Keddasszony" szegedi néven is emlegetett Szent Annának mint nagyanyjának, mintegy a népi matriarchalizmus ihletett alakjának, nemkülönb az apokrif Szentatyafiságnak, szinte a régi paraszti nagycsalád, házközösség mennyei tükröződésének kultusza mutatja, hogy az obszervancia a néplelek legspontánabb hajlamaira, tudat alatti rétegeire épített, és ennél fogva maradandó ösztönzéseket tudott évszázadokon át kiváltani /138/. A templomban, papi szolgálat előtt és után, de laikus közösségekben, házaknál is énekelt "Mária-síralmak" a nagybőjti időszaknak, továbbá franciskánus ihletettséggű búcsújáró helyeinknek szinte napjainkig a legköltőibb, tökéletesen folklorizált megnyilatkozásai közé tartoztak.

Ugyanezt kell mondanunk azokról a főleg családban hagyományozódó, élőszavas, de sokszor már elhomályosodott szövegű imádságokról is, amelyek a megtestesült Krisztus szenvedéseiről, Mária anyai fájdalmáról beszélnek. A szó megszokott: dicsható vagy könyörgő értelmében talán nem is tekinthetők imádságnak, inkább epikai felsorolásnak, földidézésnek, szinte igézésnek, a Fiú szenvedésében való azonosulás és osztozás szenvedélyes igényének, a franciskánus egzaltáció paraszti másának.

Itt az elég bőséges szegedi választékból csak három, más-más hangsúlyozású példát igézünk. Az elsőt még a múlt század végén jegyezte föl a Szeged népéből kirajzott Magyarszentmártonban Kálmány Lajos. Jellemző címe, illetőleg emlékeztetője "sátánűző":

Hajnal Hajnal,
Szép piros Hajnal,
Kiben Márja elnyugszik,
Világ tüle kezdetik
Pokol tüle töretik.
Ablakomon Mária,
Ajtómon szent neve
Gyűj be Szent Pétör, Szent Pál!
Házamban van az oltár.

Szent ótáron szent abrosz,
Az alatt van
Három őrzőangyal.
Egyik őriz, másik vigyáz,
Harmadik éjjeli álmomban
Fősörkent.
Mönj el Sátán, mönj el,
Mert fejem van neköm:
Fejem a názáreti Jézus,
Aki mögfelel az én
Szögény bűnös lelkömért.
Amen.

A másodikat 1954 táján jegyeztük föl Sándorfalván Gera Istvánné Juhász Anna Felsőtanyán, Ószeszéken nevelkedett, 84 éves asszony ajkáról:

Kertje, kertje
Paradicsom kertje
Négy szögletbe négy angyal,
Közepibe szent oltár,
Szent oltárba Benedök,
Benedökbe mennyrózsa.
Kelj föl szép Szűz Mária:
Jézust mögfogták,
Körösztre feszitötték,
Három szöggel megszőgezték,
Három helyre elvitették.
Három helyről három csöpp vér kicsöppenvén,
Angyalok által fölszödetvén,
Arany tányérbe tötetvén,
Isten elé vitetvén.
Jöjj el hozzám Szent Illés próféta,
Hozd el azt a szent kenetöt,
Mellyel a mi urunkat,
Jézus Krisztust megkenetölték.
Kend mög az én házam négy szögletit,
Szivemnek a környékit.

A harmadik imádság 1961-ből való gyűjtés. Elmondotta Szekeres Imréné Kiss Etelka, 80 éves alsótanyai, domaszéki asszony:

Én kimönék én ajtómon,
Föltekinték magos mönnybe,
Ott látok egy kalastormot.
Abba vagyon hét szent oltár,
Hetedikön Szent Pétör szent misét mondja.
Ott hallgatja Boldogságos Szűzanyánk, Mária.
Szent térgyin térgyepöl,
Szent könyekin könyeköl,
Szent könyvibű szent zsoltárát olvassa.

Még akkó mögfozták, boldog Bötlehömbe jára (!),
Én vagyok a keserves gyerököd.
Möñj el szerettem Szent János,
Hirdesd ezt az imádságot.
Aki eztet este-röggel tiszta szívbül elmondja,
Nem vetöm sè pokolra, sè porgátérom tüzibe.
Bevitetöm szentökkel szent országomba,
Örök dicsőségömbé.

Ezek az imádságok nem elmélkednek, nincs bennük reflexió, gondolati terhelés. Eszközük az ünnepélyes egyszerűségű, célratoró elbeszélés. Formai és hangulati erejük már egészen a népköltészeté. Archaikus atmoszférájuk és stiláris öltözetük ódon balladánk kissé megkövült világát idézi. Hit és mágia, valóság és látomás szinte egyenlő sugallattal szólal meg bennük. Mindez nemcsak régi parasztságunknak ihletett hangja, hanem még a középkor üzenete is egyúttal /139/.

Aligha vitatható ezeknek az imádságoknak, magának az ihlető szemléletnek obszerváns fogantatása, ha teljesezésükbe természetesen egyéb mozzanatok is belejártak. Így számolnunk kell bennük, illetőleg egy részükben a liturgikus áldások folklorizációjával is, amelyeknek a középkor televényében olyan szerteágazó hajtásaik voltak. Tekintetbe kell vennünk – már csak az obszervanciával való időbeli közelség miatt is – azokat a bájoló imádságokat, amelyeket főleg Tardoskeddi Szerencse Benedekné ajkáról közölt Bornemisza Péter (1577) /140/. Ezek a ráimádkozások az ember szellemi fejlődésének, de az egyéni tudatnak is a dogmatikus felépítmény alatt meghúzódó "pogány" rétegeit, mágikus tartományait villantják meg előttünk. Mi tartozik ezek mellett még az obszervancia itáliai sugallataihoz, így a "lauda" költői világához, továbbá annak az eretnek gyakorlatnak egykorú egyházas visszatükröződéséhez, amely versbe, esetleg ritmikus prózába foglalta a vallási tételeket, bibliai jeleneteket /141/ – mindezeket a jelentős kérdéseket a jövő kutatásoknak kell majd megoldaniok. Itt-ott mintha a balkáni "kolindák" hangja is fölcsendülne bennük.

Ismételjük: vizsgált imádságaink alaphangja, vezérmotívuma Krisztus ember-sége, földi élete, különösen pedig kínszenvedése, vérenek hullása, illetőleg mindezeknek kinyilatkoztatott "drága ára" és foganatossága a hívó ember üdvöztetésére. Számot vethetünk a folklorizálódott, élőszavas hagyománnyá vált Grál-legendával is. Nem kell hosszasan fejtegetnünk, hogy ezekben voltaképpen a középkor végének teológiai fogalmakba burkolt világnézeti, társadalmi küzdelmeiről is szó van: a hit realitását védő egyház kerül szembe az eretnekmozgalmakkal, amelyek ha kezdetben nem is teljes tudatossággal, nem a problémalátás biztonságával, de végső fokon elvileg az immanens erkölcs, az autonóm személyiség elismertetéséért küzdenek.

A megváltásnak és mikéntjének annyit vitatott kérdése a katolikus pasztoráció és jámborság egykorú gyakorlatában, a "szent vér" kiemelt kultuszában /142/ is szemléletes, szinte propagandisztikus kifejezésre jut. Erre munkánk során, más szegedi vonatkozásokban többször is utalunk. Nem véletlen, hogy a mi paraszti imádságainkban máig is annyiszor emlegetett, angyaloktól fölszedett szent vér a késő középkor hazai szakrális művészetének is állandó ikonográfiai témája. Ismételjük meg tehát röviden, és foglaljuk össze: ezeket az obszerváns vallásos képzeteket, éppen úgy, mint a bogumil kozmogónia elemeit, a Szeged vidéki néphagyomány az élőszó erejével évszázadokon át megőrizte. Mint azonban mondtuk, ez a képzetvilág lényegé-

ben már a múlté, a fiatalabb nemzedékektől már idegen, és a gyakorlatot nem veszik át többé az egyébként is titkolódzó idősebbektől.

Az obszervancia egykorú szegedi világát, harcait idézi néhány régi ábrázolás is. Az alsóvárosi templom múzeuma több olyan, a XVI. század fordulójára tehető apró fametszetet, mai nyelven szentképet őriz, amelyek szent alakokat, ünnepeket ábrázolna, továbbá erkölcsi tanításokat próbálnak jelképes tömörséggel kifejezni. Ezek a lapok ennek a műfajnak tudomásunk szerint legrégibb hazai emlékei. A középkori "Biblia Pauperum" templomi freskóciklusai, illetőleg kódexillusztrációi/143/ a könyvnyomtatás következtében könnyen terjeszthető, mindenkinek kezébe adható propagandaképekké válnak mint az eretnekmozgalmakkal szemben föllépő katolikus képtiszteleknek, népszerű hitvédelemnek artistikus eszközei/144/. Erre a képpropagandára annál is inkább szükség volt, mert a huszita mozgalom is dolgozott eszmevilágának szemléltetésével: lefestik egyik oldalon Jézust, amint szegényen, számárháton vonul be Jeruzsálembe, a másik oldalon pedig a pápát lovon, földi pompával (ab uno latere pingunt Christum pauperem cum asino et alio papam cum equis et pompis). Máshol úgy ábrázolják a pápát, amint éppen misézik, és Belzebub meg az ördögök ministrálnak neki (depingunt papam missam celebrantem et diabolus ministrat ei et daemones circuitu) /145/. A huszitáknak erről a kezdeményezéséről Jacobus de Marchia ad számot/146/.

Az alsóvárosi templom múzeumában máig megőrzött 16 apró metszet nyilván egy sorozat maradványa. Belőlük 4 a Tízparancsolatot szemlélteti: Istennek nevét hiába ne vegyed, Tiszteld atyádat és anyádat, Ne ölj, Felebarátodnak házáat el ne kívánd. Majd 1 kép emlékeztet a végső dolgokra (Pokol), 1 dicséri az erényeket (Irgalmasság), 3 a bűnöket bélyegzi meg (Fősvénység, Bujaság, Góg), 5 az ünnepek megülésére, a szentek tiszteletére figyelmeztet (Karácsony, Szent István első vértanú, Szent János evangélista, Aprószentek, nagyszombat). A husziták szerint csak a vasárnapot szabad megülni (nullum festum debet celebrari, nisi dies dominici, quia alia festa inventa sunt ab hominibus). A keresztre feszített Jézust 1 kép ábrázolja, amellyel szemben a huszita elv tagadó (non debemus depingere crucifixum, neque cruceum), 1 képen a Napbaöltözött Asszony obszerváns szimbóluma látható. A husziták tagadják Mária közbenjáró kiváltságát és hatalmát (virgo Maria cum aliis sanctis non potest nos juvare, nisi solus Deus, sőt: virgo Maria pulchre depicta apparatus meretrix).

Az obszervancia szegedi törekvéseit és küzdelmeit az alsóvárosi kolostor 1950-ig fennálló könyvtára is visszatükrözi. A könyvtár még biztosan a XV. században, egy kellően nem bizonyítható adat szerint 1468-ban keletkezett/147/. Mindenesetre már a XV. század végén virágoznia kellett, mert a már említett obszerváns előírások kötelezik a rendtagokat a magasabb színvonalú műveltségre, lehetőség szerint egyetemi fokozatra, kolostori könyvtárak létesítésére. A franciskánusok alsóvárosi könyvtára tehát ama nagyon kevés hazai könyvtárunk közé tartozik, illetőleg tartozott, amelynek eredete még a középkorba nyúlik vissza, és folytonossága a legújabb időkgig nem szakad meg. A könyvtár egyúttal Szeged városának is egyik legrégibb, évszázadokon át ható közművelődési intézménye volt.

A könyvtárnak nem elemezzük a teljes állományát, hiszen nincs is, aligha is lesz megfelelő, kifogástalan könyvészeti feldolgozásunk róla. Csak azokat a műveket mutatjuk be, amelyek 1562-ig jelentek meg, és általában már előtte is a kolostor tulajdonában lehettek. Ha volna mód rá, a tüzetes kutatás bizonyára még más franciskánus kolostorokban, elsősorban Gyöngyösön őrzött egykorú könyvek szegedi ille-

tőségét is kiderítené. A múlt század elejétől a régi könyvek sűrűn vándoroltak Szeged és Gyöngyös között.

Az említett évszámot nem érezzük önkényesnek, mert az alsóvárosi obszervancia életében korszakos fordulatot jelent. Most zárul le száz esztendőnek a bogumil-huszita eretnekséggel, illetőleg a fiatal protestantizmussal vívott szegedi küzdelme. Ennek szimbolikus mozzanata, hogy a török ebben az esztendőben a barátoknak ítéli oda a templomot és kolostort/148/, amelyet egy ideig az új hit híveivel közösen használtak.

Az állandósuló hódoltsággal, a katolicizmus szegedi fölülkerekedésével a lelkipásztori munkában, így a könyvtár jellegében is elhalványulnak a harcos, apologétikus törekvések, és most a belső hitele elmélyítése, a táj magyar jellegének megmentése, a szívfósság kimunkálása válik legfontosabb követelménnyé. Ezt a gyakorlati fölismerést mutatja az is, hogy a könyvtárban – a hívek mindennapi életét is megakarván könnyíteni – a következő kétszáz esztendőn át számos orvosi, gazdasági szakmunkával is találkozunk. A barátok készségével és orvosi tudásával a török is él/149/. Nem lehetetlen, hogy az alsóvárosi kolostornak a paprika meghonosodásához is köze van. Mint ismeretes, a paprika eredetileg nem fűszer, hanem lázcsillapító orvosság, a malária ellenszere volt/150/.

Kétségtelen, hogy a könyvtár további történetének, későbbi sorsának, különösen pedig magyar barokk könyvkultúrájának vizsgálata is igen fontos feladataink közé tartozik.

Mielőtt a könyvtár XV-XVI. századi alaprétegének, ősszállományának elemzéséhez hozzáfognánk, néhány kéziratos kódexét, nyelvemlékét kell megvizsgáljunk.

Az obszervancia törekvéseinek jellegzetes maradványa az a 48 leveles papírkódex, amelyet a XVI. század első három évtizedében 5 kéz írt. Az emléket "Guilerinkódex" néven Radó Pblíkárp tárta föl és tette közzé/151/. Obszerváns jellege, gyakorlati, lelkipásztori célzata vitán fölül áll, eredeti szegedi illetősége azonban kérdéses.

Tartalmát teljes egészében nem ismertetjük, csak néhány jellegzetes részletet ragadunk ki.

A harmadik kéz örökíti meg a gyónás helyes módját. Összesen húsz körülményt sorol föl, amelyek a gyónást érvénytelenné teszik. A katolikus ortodoxia ekkori élcsapatának, az obszervanciának résen kellett állania, hogy a gyónás elsőrangú lélektani hatásait gyümölcsöztetni tudja. A jó gyónásnak a negatívumokkal való szabatos körülírására, továbbá kellékeinek tudatosítására azért volt szükség, mert – mint huszita bogumil eretnekségek irodalmából tudjuk – sokan voltak, akik érdekből vagy félelemből szívesen katolikusnak mutatták magukat, és akik a gyónás alkalmával a "reservatio mentalis" számos lehetőségét bizonyára fölhasználták és így a gyóntatót félrevezették. Egyébként is a huszita felfogás szerint mindenki mindenkinek meggyónhat, illetőleg mindenki mindenkit feloldozhat.

Ezekből az érvénytelenítő körülményekből csak egyet ragadunk ki: "tudatlan confessorth vaalazth". Ezt ugyanis találóan illusztrálja az a kitünően előadott anekdota, amelyet a később bemutatandó szegedi férfi, Fraxinus Gáspár /152/, a XVI. századnak egyik legkiválóbb magyar orvosa örökölt meg, és amely a szegedi tájszólásnak is egyik legrégebbi írásba foglalt emléke:

"Egyezer uolt egy zegeny nywmürült bywnoes emboewr, nagyhetbe az czeri fa labu baratokhoz megioen gyonni, oew zegeny azth tuttha, hogy mynden barath a kynek sczuklyai feibe úgyon igoen is gyontho legyen, egyket meg vonythia ees kery hogy oewtet meg gyontassa es megh oldozza hat az oew gonoz zerenczeiere parazt barát

úolth az akyt megh vonitot úolt, az zegeny emboer igazán mynden boewneyt meg-
gyonia hogy az oldozatra kelnek mond az parazth barat az zegeny emboewrnek, en
parazt barat uagyok meg nem olthatlak, hanem elmegywk meg yzenoewm az gargya-
nak boewneydet, megh yed az zegeny emboewr es sapolyodni kezd, az parazst barat,
az ember boewnet az kuczbaratnak meg mongya az kuczbar az zakaczynak, az zakacz,
az kertezynek, az kertezy, az portariosnak, az zegeny embernek az zomezgya com-
frater uolt es az portariosal bezelútt, azon koewzbe az gargyan az varosbol meg
ter, es az portan az portarios az confrater eloet az zegeny ember bywneit az gar-
gyanak meg monygia, az confrater csak az piacyon bezely meg, es harmad nap
mynd az egezy varos az zegeny ember byneit meg halya es meg twgya.

Máás eztendoew forduluan az zegeny emboer Nagy hetbe esmoeg gyonny megyen
az czeri baratokhoz, meg vonitya egyket kerúen hogy megh halgassa byneit, az
barat engett az zegeny emboer keresere, es le yowl az confessor zekbe, es mond az
byownoes embernek, io fiaczykam mond meg byowneideth, mond az zegeny ember-
nek: io fiaczykam mond meg byowneidet. Mond az zegeny embr: io Atyam kerlek
hogy mond meg ha paraszt, aúagy mise mondo barath wagy, az barat azt mongya
hogy oew mise mondo barat úolna es éútet myngyarton byowneiwoewl megh oldozhat-
naya, Mond az zegeny ember: ebe hygye hogy paraszt barat ne úagy mynd addyg myg az
czywkylyat le uezewd feyedroewd es az pilisoewdet megh mutatod, taúalys megh
gyontam wala de parazt barathoz, ky mynden Byneymeth az egez varosnak megh
monta úolt, azert en soha paraszt barathoz ennek wtanna meg nem gyonom, hanem
myndenkoron mise mondohoz gyonom ky az en byneywoewl myngyarton megh oldoz
es sem az paraszt baratoknak, sem az varosbely confraternek megh nem valya es
vadolya bywneymet."

A hífvös tárgyilagossággal, derús gúnnyal előadott anekdota azt mutatja, hogy a
gyónás már a lutheri reformációt megelőző időkben is közbeszéd, sőt disputa tárgya
lehetett, és a szegedi kortársakat is ugyancsak megosztotta.

A negyedik kéz írta szöveg voltaképpen prédikációnak bevezető része, amely az
egyik, háromévenként ismétlődő káptalani gyűlésen hangzott el. Ezen a kolostorok
gvárdiánjai vettek részt, és elsősorban a gyümölcsöző pasztoráció kérdéseiről tanács-
koztak. A beszéd jellegje egy Szent Pálból vett, harcra készítető idézet: "munkal-
kogyal mykepen a cristus yesusnak yo wytheze". Egy másik káptalani beszéd Krisztus
megváltó áldozatát, a bűnbánat értékét, Mária könyörgő közbenjárását hangsúlyoz-
za, tehát az eretnekektől erősen vitatott, sőt támadott hittételeket ajánl a káptalani
atyák figyelmébe.

Szintén a negyedik kéztől származik az a szövegrész, amely a Szentírás értel-
mezésének lehetséges módjairól szól. A középkor végén harcoló eretnokségek első-
sorban a Szentírásra támaszkodnak, érveket és fegyvereket belőle merítenek, velük
akarják az egyházi fölépítményt megdőnteni. Ez a módszer és magatartás — mint
tudjuk — a katolikus pasztorációt is hasonló biblikus eljárásra készíti, hogy vele a
támadott egyházi hagyományt is megvédelmezze. Az obszervancia is rájön arra,
hogy a hermeneutikus készültségnek a korszerű prédikációban és vitatkozásban mér-
hetetlen a jelentősége.

A Guilerin-kódexnek az obszervancia egészére jellemző szövegeit harcos szel-
lem, bibliaforgató készség jellemzi. Bátran átveszi, szinte kisajátítja az ellenfél
taktikáját. Hogy itt Szegeden is rákényszerült e küzdelemre, bizonyítja, hogy a sze-
gedi táj is forrongott az új eszméktől. Éppen ezekben az időkben kezd a Város annyi
művelt fiat nevelni az eljövendő protestantizmus számára. Mégsem harcolt azonban

hiába. Az új hit lendülete, erkölcsi és szellemi készültsége birtokában sem tudott Szeged katolikus népi tradíciójával teljes sikerrel megküzdeni.

A könyvtárnak volt egy latin kódexe is, amelynek Kaizer Nándor egykori gvárdián, érdeemes rendi kutató az "Alsóvárosi-kódex" nevet adta /153/. Jenei Pál, a gyulai franciskánus kolostor szerzetese másolta benne 1450 táján Imre gyulai plébános és váradí kanonok számára a római zsolozsmakönyv szentekről szóló olvasmányait, hozzáadva a magyar szentekét. A könyv a plébános halála után a gyulai klastromé lett, ahonnan a város török kézre jutása (1556) után elmenekülő atyák Alsóvárosra hozták.

Kifürkészhetetlen ama Bonfini-kódex töredékének sorsa, amelyet Kaizer Nándor a kolostor egy régi, negyedrétfű könyvtáblájáról fejtett le (1923), majd a Széchenyi Könyvtárnak ajándékozott. Hamarosan kiderült, hogy a töredék szerves kiegészítése, folytatása egy Nürnbergből ajándékozás révén szintén a Széchenyi Könyvtár birtokába került, töredékes Bonfini-kódexnek /154/.

A könyvtárnak voltak egyéb kódexei, nyelvemléktöredékei is, ezeket azonban a kellő időben nem rendszerezte senki sem. Néhány nyomtatott könyvben talált kézírásos bejegyzést Radó Polikárp örökölt meg /155/. Így a búcsúnap már említett miseszövegét, amely eltér a Missale Romanum textusától, a világegyház liturgikus szövegétől.

A könyvtár nyomtatott alapállományának jellemzésében fölhasználtunk minden föllelhető jegyzéket, leírást, adatot, hozzáadva magunk személyes visszaemlékezéseit, vázlatos jegyzeteit is. Főleg Dubecz József, Kaizer Nándor és Hangya Henrik jegyzékei, illetőleg jellemzései /156/ jelentettek hasznos segítséget, bár egyikük sem íródott szabatos készültséggel és szakszerű bibliográfiai igémnyel. Semmiképpen sem pótolhatják maguknak a műveknek hiányát, amelyek jelenleg jórészt lappanganak. Nem tehetünk a pontatlanságról.

Az obszervancia modern műveltségi igénye, harcosszelleme kétségtelen. Ebben a törekvésben föltűnő gyorsasággal használja föl a fiatal európai könyvnyomatás termékeit is. Minden irányban iparkodik a "standard" munkák, enciklopedikus művek beszerzésére, hogy a kolostor tagjai gyorsan tudjanak tájékozódni /157/.

Így az egyháztanítók közül Jeromos műve: "Hieronymi in vitas Patrum percelebre opus" (Lugduni 1512), Ágoston, azaz "Divus Aurelius Augustinus: Hipnosticon, de Spiritu et Littera, de Fide et Operibus" (Coloniae, 1527), Bonaventúra értekezése "Bonaventura Doctoris: In tertium librum Sententiarum disputatio" (Lugduni 1515), Aquinói Tamás könyve "Continuum in Prophetas; Super Evangelia"; "Continuum in librum Evangeliorum" található meg. Hangya Márton szerint a könyvtárban megvolt még Dionysius Areopagita műve: "De Coelesti Hierarchia" is. Duns Scotus híres franciskánus filozófusnak "Quaestiones super IV. libris Sententiarum" című munkája olvasható Dubecz jegyzékében.

Ami a középkori teológiát és filozófiát illeti, "sententia" néven emlegették a Szentírásból, szentatyákból, zsinati határozatokból, filozófusokból vett idézeteket és ezeknek rövid magyarázatát. Leghíresebb ily nemű gyűjtemény volt Petrus Lombardus (+ 1160 Párizs) műve, amely a középkorban sokáig egyetemi előadások vezérfonalául is szolgált, és nyomtatásban sokszor megjelent. Könyvtárunkban őrzött kiadások: "Sententiarum Textus" (1516) és "Quatuor Sententiarum volumina cum commentariis Nicolai de Orbellis".

Petrus Aueoli francia franciskánus (+ 1322), a Szeplőtelen Fogantatás védője, egyben az empirikus gondozás egyik középkori nagy hatású képviselője. Tanított Bolognában, Párizsban. Munkája: "Compendium Theologiae veritatis" (Venetiis 1510).

Aegidius Romanus (+1316) a középkor egyik legnagyobb augusztinus szellemű filozófusa, a párizsi egyetem professzora, a pápai univerzalizmus híve. Rokonszenvezett a franciskánizmussal. A könyvtárban őrzött műve "De Physico auditu Aristotelis Methaphisicales" (1502).

Bartholomaeus Anglicus angol franciskánusnak – aki Párizsban tanított a XIII. század első felében – "De proprietatibus rerum" c. széles körökben elterjedt és számos középkori kiadásban megjelent enciklopédikus műve a ferencesség természetelméletét tükrözi. /158/ Így többek között leírja benne az ásvány-, növény- és állatvilágot. A metafizikus természetszemlélet, a misztikus Physiologus-hagyomány már erősen háttérbe szorul, ha nem is tűnik el benne egészen az empirikus megfigyelés eleven készségével szemben. A szerző szól a növények gyógyító erejéről, orvosi alkalmazásáról is. Nem csoda tehát, ha számos, a XVI. és XVII. századból származó szétszórt magyar glosszát találunk benne /159/ mint az alsóvárosi barátok egykorú orvosi tevékenységének egyik bizonyosságát.

A spanyol származású, de Toulouse-ben tanító **Raymundus de Sabunde** a XV. század szellemi életének romantikus alakja. A könyvtárban őrzött "Theologia naturalis" (Nürnberg, 1502) c. munkája a természet könyvből az értelem segítségével próbálja a keresztény hittartalmat kiolvasni. Ezt a nézetét az Egyház egyoldalúnak minősítette.

Gerson Johannes (1363–1429) a Sorbonne kancellárja, az alkonyodó középkor keresztény humanizmusának nemes képviselője, aki a misztikát a skolasztikus hittudomány fölé helyezi, a tudománynál több neki az élet. A könyvtárban őrzött műve: "Quarta et nuper conquista pars operum" (Basileae, 1518).

Rudolfus Agricola junior nyilván a humanizmust és kereszténységet összehangoloni igyekvő **Rudolfus Agricola** (+1485) heidelbergi professor fia. Könyvének címe: "Elucidarius dyalogicus Theologiae tripartitus" (Viennae 1515).

Az obszervancia biblikus szellemének megfelelően számos Szentírás-kiadással, illetőleg-fordítással, magyarázattal találkozunk a könyvtár legősibb rétegében. Ezek: "Biblia sacra" (Venetiis 1476). Egy cseh Újszövetség: "Božiko noweho" (Praha 1479).

A bibliamagyarázatok között a "Postilla domini Hugonis cardinalis de ordine praedicatorum" c. évszám és kolofon nélküli ősnymotatvány nyilván Hugónak "Postilla super epistolas et evangelia de tempore et de sanctis" (Paris, 1506) című művével azonos. Hugo a S. Charo (+1264) francia dominikánus bíboros a párizsi egyetemen a szentírástudományt adta elő. Rendtársaival együtt megírta az első konkordanciát, vagyis a Szentírás betűsoros tárgymutatóját, amely az egybevágó (concordans) helyeket és szövegeket, vagy legalábbis a rájuk való utalást tartalmazza. Erre a gyorsan tájékoztató kézikönyvre az eretnekmozgalmak Biblia-ismeretével való sikeres megküzdés érdekében volt szükség. Lehetséges, hogy a kolostornak még egy másik ősnymotatványa: "Biblia cum concordantiis" (Velenice 1515) szintén az ő nyomtatásban megjelent műve. A könyvtár Hugónak egyéb munkáját is őrizte: "Postilla super Epistolas Pauli" (Basileae, 1502).

A "Summa que vocatur Catholicon" c. ősnymotatvány szerzője **Johannes de Janua**, másként **Januensis**, eredeti néven **Giovanni Balbi** dominikánus (+1298), a Szentírás és egyházatyák kutatója. Páratlan népszerű "Summa grammaticalis valde notabilis quae Catholicon nominatur" című enciklopédikus jellegű, exegetikus célzatú munkája már a XV. század folyamán számos nyomtatott kiadásban megjelent.

Dubez említi **Cassiodorus Romanus** híres kora középkori keresztényíró (+583) "Expositio in psalterium" című művét (1516), amelyről a későbbi katalógusok nem tudnak.

A "Capitula evangelii" című ősnymtatvány szerzője "Thomas de Agno ordinis fratrum praedicatorum", aki nyilván a dominikánus Thomas Anglus (51349) oxfordi biblikus professzorral azonos.

Nicolaus de Lyra (1270–1349) franciskánus, a Sorbonne biblikus tanára. A könyvtárban meglevő, nyomtatásban megjelent művei: "Prologus in libro Esdrae" (1483), "Testamentum Vetus" (1487), "Postilla moralis" (1487). Ez utóbbi a Szentírás misztikus-allegorikus magyarázata. Lyra azt vallotta, hogy a Biblia eredeti nyelvű szövegei fölötté állnak a Vulgátának. A régi szállóige szerint: "si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset".

Dubecz hiányosként jellemzi Jacobus de Valencia (+1490) Ágoston-rendi remete "Expositio in Psalmos et Canticum" (1486?) című, régebben nagyra becsült, költői szépségű munkáját, amelyről a későbbi katalógusok már nem tudnak.

Dionysius Chartusianus (1402–1471) a XV. század jámborsági irodalmának elmélyedő, szemlélődésre hajló művelője, aki többek között számos szentírási kommentárt is írt. Itteni műve: "Enarratio Epistolarum et Evangeliorum" (Coloniae, 1542).

A kor lankadatlan biblikus érdeklődését bizonyítja a dominikánus Pagnino Santes, másként Sanctus Pagninus (1470–1541) eredeti héber, illetőleg görög szövegből készült, humanista latinsággal fordított Szentírása (Lyon, 1527). A könyv a múlt század elején Gyöngyösön volt, de később ismeretlen körülmények között a szegedi klostrom könyvtárába került. Itt tanulmányozta Radó Polikárp/160/. Tőle tudjuk, hogy Sanctus Pagninus bibliafordítása 1541-ben Pesti Mihály tulajdona volt, majd a szalvatoriánus ferencesekhez került. Bárkányi János fráter bejegyzése szerint 1662-ben a könyv már Gyöngyösön volt. Több bejegyzést tartalmazott. Az első két azonos kéztől származó bejegyzés jelentéktelen. A második kéz írta a harmadik bejegyzést, amely kincskereső ráolvasást rögzít meg, és Radó Polikárp szerint nyilván latin, liturgikus jellegű, de egyelőre ismeretlen eredetű szöveg fordítása. A harmadikkéztől való Sylvester János "Az Szent Máté írása szerint való evangéliomnak summája" című disztichonainak átírása más nyelvjárásra. A negyedik kéz írta az ötödik bejegyzést "az betegségéről, melyekben az evangéliomban emlékezet van".

Johannes a Davantria (+1554) leginkább a Rajna-vidéken működő franciskánus, aki a Szentírásban való kivételes jártasságáról volt híres. Luther és az ágostai hitvallás ellen írta a könyvtár következő munkáját: "exegesis absolutissima ac brevis-sima Euangelicae veritatis".

A filozófiával, hittudománnyal és Bibliával való elmélyült foglalkozás előkészítette a gyakorlati lelkipásztorlásra. Ez sem elégedik meg a régi hagyományokkal, hanem új módszereket keres, amelyekkel közelebb juthat a világnézeti kételyekkel, erkölcsi problémákkal küszködő kortárs lelkéhez, és így föl tudja fogni, ellensúlyozhatja az eretnekségek friss lendületét.

A gyónást az eretnekmozgalmak részéről igen sok bírálat, támadás érte. Műtán ez a katolikus pasztoráció egyik leghatékonyabb lélektani eszköze, érthető, ha több akkori modern katolikus szerző ír gyóntatók számára kézikönyvet, amelyek már számot vetnek a koráramlatokkal is.

A kolostor egyik ősnymtatványának címe "Confessionale Domini Antonini archiepiscopi Florentini ordinis fratrum praedicatorum" (Hagenau 1508). A domonikánus Szent Antonin (1389–1459) a firenzei S. Marco kolostor perjele, majd Firenze érseke volt. Az ő idejében festette ki Fra Angelico a kolostor falait. Aszkétikus egyéniséggel, ugyanakkor azonban a gazdasági és társadalmi követelmények méltánylásával a firenzei reneszánsz világias szellemét iparkodott egyensúlyozni. A XV. századi dominikánus obszervancia egyik vezéralakja. Híve a rendi élet szigorftásának, a mű-

veltség mélyftésének és korszerűbbé tételének. Mindezzel a kor világnézeti forrón-gásait szeretné az Egyház keretein belül megoldani. Részben az ő nyomain halad Savonarola is.

Szintén idetartozik a boldogként tisztelt Angelus Clara (+1495) valdensiek megtér-rtésén fáradozó olasz franciskánusnak /161/ gyóntatók számára írt kézikönyve: "Summa casuum conscientiae", amelyet szerzője után inkább "Summa Angelica" (Vene-tiis 1492) címen szoktak emlegetni.

A középkor utolsó századaiban a miseáldozatot is sok bírálata, sőt támadás érte. Bernhardus de Parentinis XIV. században élt francia dominikánus később nyomtatás-ban megjelent enciklopédikus munkáját a mise védelmének szenteli: "Elucidarius omnium difficultatum circa missam" (Köln, 1487).

Az igehirdetés, bár nem tér le az Egyház tekintélyi alajjáról, különösen törek-szik az érdekes példákkal való meggyőzésre is. Számos enciklopédikus munka ké-szül a hitszónoklat példatáraként, esetleg épületes olvasmányul.

Jacobus a Voragine (+1298) dominikánus a középkor talán legnépszerűbb művé-nek, a "Legenda Aurea", más néven "Historia Lombardica" című, jórészt folklór jellegű legendagyűjteményének szerzője. Mint tudjuk, a munka a mi kódexirodalmunk-ra is /162/, de hozzátéhetjük: gótikus képzőművészetünkre, szakrális népeletünkre is nagy hatással volt.

A középkor másik nagy jelentőségű, enciklopédikus szelleme a dominikánus Vin-centius Bellocensis (+1264). Három részből álló főműve, a "Speculum maius" természetismereti (Speculum naturale), társadalmi (Speculum doctrinale) és világ-történeti (Speculum historiale) fejezeteket foglal magában. Ez utóbbinak két kötet-ből álló díszes kiadása volt meg a könyvtárban, ahová Buda várából került.

A XV. század közepén készült a névtelen szerzőtől származó "Speculum exem-plorum", amely a mi kódexirodalmunknak is egyik igen jelentős forrása volt.

Herolt Joannes nürnbergi dominikánus (+1468) "Sermones Discipuli" (Argenti-nae 1499) prédikációs példatára szintén hatott kódexirodalmunkra. Kolostorunk pél-dányába hír szerint magyar glosszák is voltak bejegyezve.

A magyar középkornak az Ómagyar Mária-siralom, Janus Pannonius és a "Huszi-ta Biblia" fordítói mellett legnagyobb frói egyénisége az obszerváns Temesvári Pel-bárt. Ismeretes műveinek példátlan nemzetközi hatása és népszerűsége. Egyszerre épületes olvasmányok, számos magyar kódexünknek forrásai, de ugyanakkor prédikációs példatárak, exemplumgyűjtemények is. Könyvtárunk több művét: "Pomerium", "Stellarium", "De Sanctis", illetőleg kiadását összesen nyolc példányban őrizte meg.

Kiváló rendtársának, Laskai Ozsvát testvérnek hasonló rendeltetésű műve, a "Biga Salutis", továbbá egy "Sermones Dominicales" szintén megvolt a könyvtárban.

Az enciklopédikus jellegű, klasszikusnak számító példatárak mellett nagy gon-dot fordítanak olyan prédikációgyűjtemények beszerzésére is, amelyek már a közép-kor végének modern eszmékkel viaskodó emberéhez szólnak. Ilyen Petrus de Hie-remia másként Palermói Jeromos (1381-1452), a XV. századi dominikánus reform-törekvések egyik jelentős alakja. Műve: "Sermones" (Hagenau 1514). Leccei Róbert (Robertus Carazolus, Caracciolo), másként Robertus de Licio franciskánus hitszón-ok (1425-1495) műve: "Sermones de laudibus Sanctorum" (Augustae 1479). Bernar-dinus de Bustis milánói franciskánus (+1500) beszédgyűjteménye, a "Rosarium ser-monum" (Lugdunij 1513). Nicolaus de Myse francia franciskánus (+1509) "Gemma Pradicantium" c. műve (Basileae 1516) is prédikációkat foglal magában.

Az egyházi szónoklat klasszikusai közül megvannak Nagy Szent Leó pápa prédikáció-gyűjteménye: "Leonis Papae Sermones" (Venetiis 1485), továbbá Alkuin homiliái (1530).

Az épületes olvassmányoknak mint forrásanyagnak különösen a nők, továbbá a harmadrendiek pasztorálásában van különös jelentőségük. Néhány ilyen munka is akad.

Ismeretes, hogy a karthauzi Ludolphus de Saxonia (+1377) kódexirodalmunkra is jelentős hatással volt. A könyvtár több, nyomtatásban megjelent munkáját őrizte. Ezek: "Prologus in meditationes vite Jesu Christi" (1483), "Prologus in Vita Christi" (Lugduni, 1514), "Vita Jesu Christi" (Lugduni, é.n. Per Jodocum Badium ascensium accurate annotata).

Rendi vonatkozású Bartholomaeus de Pisis műve: "De conformitate S. Francisci ad vitam Jesu Christi" (1510).

Külön tárgyaljuk azt a néhány művet, amelyet nem oszthattunk az eddigi csoportokba, de a könyvtár szellemi világának, érdeklődési körének mégis jellemző emlékei.

Leonhardus Fuchsius botanikusnak "Comentarius de Stirpium historia" (Tibingae 1542) c. munkája/163/ 890 folio oldalon 550 növény képét közli nyomtatott latin és német nevekkel együtt. Ezekhez egy XVI. és két XVII. századi kéz magyar nevüket is odaírta. Több helyen megőrökíti egészségügyi, orvosi, kozmetikai alkalmazásukat is. E magyar bejegyzések valósággal kolostori házipatikává avatják a könyvet.

Megvolt a könyvtárban a "Firmamenta trium ordinum" (Paris, 1518) is, amely a franciskánus rend történetét foglalja össze /164/. A magyar vonatkozású adatokat latin nyelven kézzel írták hozzá.

A kolostorba is benyomuló klasszikusokat Cicero ("De officiis", "De amicitia", "De senectute", "Epistolae familiarum"), Seneca ("Tragediae cum duobus commentariis", Venetiis 1498), Suetonius ("De vita duodecim Caesarum" 1500), Valerius Maximus ("Facta ac Dicta Memorabilis." 1510) képviselik. A profán népkönyvek, kalandregények közül Dubez említi Guido de Colonna híres munkáját ("Historia Alexandri Magni et Trojae." 1486).

Iványi Béla föltételezi, hogy e középkori könyvanyag egy része eredetileg a dominikánusok Szent Miklós-kolostorának birtokában volt. Így: Jacobus a Voragine, Thomas de Agno, Johannes de Janua, Szent Antonin, Petrus Panormitanus, Aquinói Szent Tamás, Fredericus Nausea műveiről gyanítja a felsővárosi eredetet, ez azonban egyfőképpen sem biztos.

A könyvtárnak több középkori nyomtatott misekönyve és breváriuma is volt. Láttuk, hogy számos értékes kézirat bejegyzés is akadt bennük.

A könyvtár több más őnyomatványáról nem szólottunk, mert a ránk maradt bibliográfiai jellemzések hiányosak. Néhány szerzőt a rendelkezésünkre álló forrásokból nem tudunk azonosítani. Természetesen a már említett megszorítás értelmében alig vettük tekintetbe azokat a régi műveket, amelyek a bejegyzésekből kiteszően csak 1562 után kerültek a kolostor könyvtárába.

A könyvtárnak jelentős régi magyar irodalmi anyaga is volt. Ez természetes is. Utaltunk már az obszervancia magyar irodalmi érdeklődésére, könyvszeretetére. Az 1562-ig megjelent magyar könyvek közül a könyvtár őrizte Komjáti Benedek "Szent Pál levele" (Krakkó 1533) és Pesti Mészér Gábor "Új Testamentum" (Bécs 1536) fordítását. Az előbbi bizonyára jelöli az obszervancia egykorú krakkói kapcsolatát is.

A kolostor könyvszeretete a hódoltság alatt is lankadatlanul él tovább. Gazdag állománya volt a XVII. század folyamán megjelent magyar, illetőleg hazai művekből is. A bibliotéka szellemi fegyvertára hosszú évszázadokon át az alsóvárosi obszervanciának és a belőle sugárzó, közvetve, de szüntelenül érvényesülő művelődési hatásoknak, katolikus színeződésű humanizmusnak. Jelentős része volt abban, hogy a legnehezebb körülmények között egy nagy magyar vidéket őrizett, és jeles fiakat nevelt a latin ihletésű Európa számára /165/.

Megjegyezzük még, hogy a többi elenyészett vagy biztonságosabb földre menekült helybeli kolostorok számos kincse, ereklyéje, kultusztárgya került a klastromba, egyelőre nyilván csak átmeneti gondviselés végett.

Így jutott ide a felsővárosi dominikánusok föltételezett könyvei mellett a palánki Dömötör-templomból az a Mátyás-kazula is, amelynek a királyra annyi jellemző anekdotikus történetét Heltai Gáspár örököltette meg/166/.

Szentlélek-monostor

Az utóbbi évtizedek kutatásai: Karácsonyi János/167/, Timár Kálmán/168/, Gábrriel Asztrik/169/, Kardos Tibor/170/, Mezey László/171/ munkássága nyomán mind világosabban bontakozik ki előttünk a szegedi premontrei apácáknak, vagy akkoriban emlegetett nevükön: "Boldogasszony szerzete" leányainak a magyar kódexirodalomban, egyben Szeged szellemi életében, nyelvi kultúrájában, a magyar "dolce stil nuovo" szegedi szolgálatában betöltött nagyszerű szerepe. A premontrei apácák szegedi "Szentlélek"-monostora/172/ ugyanis a margitszigeti dominikánus apácák és az óbudai klarisszák klastroma mellett az elmondandók értelmében és mai ismereteink szerint alighanem a legjelentősebb középkori női kódexíróműhelyünk/173/.

Alkotásairól, műveiről, szellemi hatásáról többet tudunk, mint magáról a monostorról, mely nyilván Felsővároson állott. A róla elnevezett és az 1522. évi tizedlejstörvényben említett "Szentlélek" utca (Plathea S. Spiritus) fekvése is erre látszik utalni. Minthogy ugyanis a jegyzék sorrendjében közvetlenül a felsővárosi Szent György, Szent Miklós, illetőleg Angyal utca után következik/174/, már Timár joggal föltételezi, hogy Felsővároson kellett állinia. Ezt megerősíti az is, hogy az apácák egyik kódexének, a még jellemzendő Cantionalének, újabb nevén "Szegedi-kódex" néven emlegetett liturgikus énekeskönyvnek egyik bejegyzése szerint/175/ 1516. augusztus 27-én tűzvész dült Felsővároson, és akkor kárt szenvedett Szent Miklós és Szentlélek monostora is.

A kolostor felsővárosi fekvését illető következtetések erejét néhány körülmény csökkentheti, ha nem is tudja megingatni. A premontrei apácák/176/ nyugaton betegeskedtek, elagott öregek gondozásával is foglalkoztak. Szegedi szociális működésükre a Lányi-kódex rendtartásából, az özvegyek fogadalmának szövegéből/177/ bizony következtethetünk. Maga a Szentlélek titulus/178/, a "fervor charitatis" szelme és forrása egyként hangsúlyozhatja a katolikus quattrocento platonizmusát, a devotio moderna átszellemült bensőségét, a spirituális mozgalmak és a "hospitallitas" eszme széles körű népszerűségét, így a betegápoló hivatást is.

Forrásaink két szegedi kórházról tudnak. Az egyikről – mint ott láttuk – csak annyi ismeretes, hogy elhatározzák a Szent Erzsébet tiszteletére szentelt kápolna és elhagyott ház újjáépítését (1449). Ennyiből is azonban nyilván következik, hogy már régebben virágzott. További működéséről sajnos nincsenek adataink.

A másik kórház Alsóvároson állott/170/, és még a XVIII. század végén is működött a mai Borbás és Kisfaludy utca összeszögellése táján, tehát az alsóvárosi templom szomszédságában. Már most Dugonics András, akinek a szegedi néphagyományokról szóló adatait, följegyzéseit kritikával kell ugyan fogadnunk, de ugyanakkor fontolóra venni is kötelességünk, egyik munkájában/180/ ezeket írja: "Hogy Szegeden a Szürke Barátok (= obszervánsok) előtt a Premonstratenzis nevezetű fehér barátok voltak a Havi Boldog-asszony mellett, olvastam azon könyvbe, melly ezen Szerzetnek történeteit le-írja. . . Birták e templomot a Premonstratenzisek Mátyás király idejében is egészen a Mohács veszedelmének szomorú idejéig. Ekkor, hogy a Törö-

köknök súlyos csapásait ne érezzék a Premonstratenzisek, elhagyák Szegeddel egygyütt a templomot is."

Már láttuk, hogy az alsóvárosi obszervancia pusztulóban lévő templomot épít újjá, amelynek előtörténetét illetőleg jórészt csak találgatásokat kockáztathatunk meg. A Mátyás király oklevelében "magistratus hospitalium Sancti Petri apostoli" néven említett templom "hospitalium" szavából/181/ jogosult a johannitákra, de a kórházra való következtetés is/182/.

Mint könyvünk bevezetésében már fejtegettük, a johanniták szegedi nyomairól tanúskodik a székesfehérvári keresztesek, azaz Szent János-lovagok birtokainak megerősítő levele (1193). Eszerint Szegeden is volt birtokuk, ami előbb-utóbb letelepedésüket is elősegítette. Ismételjük itt meg röviden, hogy néhány, a sekrestyében legújában fölbukkant faragott román kőmaradvány (zárókő, oszloptöredék) bizonyossága szerint lehetséges, hogy a templomot még az Árpád-korban, a XIII. század táján éppen a johanniták építhették. Ha Dugonics értesülése helytálló, akkor a premonstreiek a johanniták után és a franciskánusok előtt, tehát a XIV. században, az Anjouk korában birtokolhatták a templomot, ami ezután apácakonvent alapítását is maga után vonta volna a városban. Ez a föltételezés, illetőleg gondolatsor nyújtana az egyik kísérletet a szegedi premonstrei apácakonvent alapítási körülményeinek tisztázására /183/.

Közeledhetünk azonban a kérdéshez más, eredményekkel talán még biztatóbb úton is. A Szentlélek-patrocíniummal kapcsolatban ugyanis jogosan merülhet föl az a lehetőség is, hogy a Rómában működő Szentlélek-társulat (Confraternitas Sancti Spiritus in Urbe) /184/ és a szegedi Szentlélek-monostor között föltételezhető valami kapcsolat, lelki szövetség, szervezeti összefüggés.

E társulat jelentőségének megértéséhez tudnunk kell, hogy a XII. század végén Montpellier városában egy Guido nevű gazdag francia nemes olyan társulatot alapított, és helyezte a Szentlélek oltalma alá, amely fő feladatának a szegények és betegek kórházban, ispotályban való gondozását tekintette. A társulatot III. Ince pápa (1208) külön rendként erősítette meg. Szabályzatuk az augustinus regulán épül föl, amelyet a johannita rend szó szerint átvett előírásaival is kiegészítettek. A rend tagjai a hagyományos három szerzetesi fogadalom mellett negyedikül a szegények és betegek szolgálatára is kötelezték magukat. Később (1252) az augustinus-johannita regula szerint papi renddé alakultak /185/.

A Szentlélek-rend ispotályaiban tehát a szegények, betegek, elhagyott árvák, öregek találtak otthonra, ápolásra. A betegeket hajlékukban is fölkeresték, a szegényeket élelemmel és ruhával támogatták. A magister, praeceptor néven emlegetett előljáró és alattvalók egyaránt laikusok: testvérek és nővérek. Ez utóbbiak a nőket és gyermekeket gondozták. Ezekhez járult ispotályonként egy vagy több fölszentelt pap (prior). A priorátus, más néven rectoratus betöltése legtöbbször az illető város kegyúri joga volt. A regula szigorúan megtiltotta nekik, hogy anyagi ügyekbe beleavatkozzanak. Kizárólagos feladatuk az ispotály tagjainak és ápoltságainak lelki gondozása volt /186/.

Montpellier mellett a rend másik anyaháza a római "Hospitale S. Spiritus in Sassia", röviden és olaszosan "Santo Spirito in Sassia" lett. Ennek körzetéhez tartozott hazánk is. A rend nyugat- és közép-európai házainak száma a XIV. század folyamán elérte az ezret. Magyarországon eddigi adataink szerint Nagyszébenben (1292) és Budán (1330) tűnnek föl először. Régi oklevelek utalnak még Marosvásárhely, a barcasági, német lovagrend alapította Földvár (Marienburg, Castrum Mariae) és Glurni (?) ispotályaira is. Szentlélek-kórházról tudunk Bártfán (1446) /187/.

A rend római anyaháza a XIV. század folyamán, a pápák avignoni fogsága idején a pusztulás szélére jutott. A rend céljait támogató Szentlélek-társulatot azonban IV. Jenő pápa föléleszti (1446), és teljes búcsút engedélyez mindazoknak, akik belépnek a társulat kegyelmi közösségébe. A Rómában történő beiratkozáskor 3 aranyforint, utána pedig évenként 1-1 garas fizetésére kötelezték magukat. A társulat azonban a személyes római megjelenés kötelezettsége és a fizetendő összeg nagysága miatt nem fejlődhetett kellőképpen. Ezért IV. Sixtus pápa minden hívőnek tetszésére bízta (1477), mekkora összeget ajánlanak föl belépéskor az ispotály céljaira. Megengedi azt is, hogy akik nem tudnak Rómába zarándokolni, mások révén is beiratkozhasanak a társulatba (188).

Nyilván e jámbor mozgalom ihlette Lázói János kanonok alapítását, a gyulafehérvári Szentlélek-kápolnát (1512), amelynek a pápa a S. Spirito in Sassia kiváltságait adományozza/189/. Ismeretes, hogy a római intézmény magyar tagjai között számos szegedi hívővel, házaspárral is találkozunk. Ezeket nyilván úgy kell tekintenünk, mint a Szent Péterről elnevezett szegedi ispotály vagy még inkább mint a premontrei Szentlélek-monostor jötevőit.

A római társulat szegedi tagjai gazdag polgároknak, patríciusoknak látszanak. A Huszár családnak öt tagja lép be (1493) a társulatba. Nyilván ebből a családból való Huszár Katalin, a Szentlélek-monostor kanonisszája, aki később Somlóvásárhelyre került. András deák (Andreas Litteratus) feleségével, Erzsébettel és napával, Anasztáziával lép be (1493). Baratin Gergely negyedmagával lesz a társulat tagja (1494). Mint már említettük, ebből a családból származott Baratin Lukács püspök, királyi kincstartó. Látni fogjuk azt is, hogy Baratin Márton a bécsi egyetem hallgatója volt (1502). Ötvös János (Johannes Aurifaber) és Faber András 1496-ban, Szíjgyártó András és Sós (= sóhajós) Tamás 1499-ben lépett a társulatba. Nevük után az előkelő (honestus), gazdag polgársághoz, Szeged patríciustársadalmához tartozhattak /190/.

Mint hogy a premontrei apácák szegedi konventjének sem egyházi, sem főúri alapítóiról, illetőleg birtokairól nem tudunk, föltételezhetjük, hogy az alapítás szegediek, elsősorban nyilván a felsorolt polgárok érdeme, akik a monostort különösen leányaik, özvegyeik számára tartották fenn. A rendtagok hozományukból, illetőleg alapítványokból éltek. A szegedi monostor gazdasági létalapja tehát már nem a feudális jellegű földbirtok, hanem a korszerű, urbánus életet reprezentáló polgári kereskedelmi tőke volt. Nincsenek adataink arra, hogy a Szentlélek-monostor rendi joghatóság alá tartozott volna, a kegyúr maga a város volt. A kettő különben nem zárta ki egymást.

A kutatás előtt ismeretes, hogy a premontrei rend női ágának kettős tagozata volt. Az egyik a zsolozsmát végző, kórusban éneklő apácáké (moniales cantantes), akiknek kódexeinkben "szűz", "főkötős atyafi" a nevük. Ők végzik a szerzetesi zsolozsmát, amelynek új módját éppen a Lányi-kódex örökíti meg. A másik ág a "donata" (sororatyafi) rendi néven emlegetett jámbor életű nőké, rendszerint özvegyeké, akik vagyonukat a kolostorra hagyták, amely viszont eltartásukról, oltalmukról gondoskodott. Itt a kolostorban szövés-fonással, varrogatással foglalkoztak. A dolgozó laikus apácákat (moniales non cantantes, conversae) "parasztatyafi" vagy egyszerűen "paraszt" (rudis, inerudita, illiterata) néven szólítják. Biztosra véve azt, hogy a Szentlélek-monostor közössége főleg szegedi lányokból került ki, a literátus műveltségű, latinul értő szűzek, továbbá az özvegyek a város jómódú polgárságából, a parasztyafiak pedig a szegényebb rétegekből származtak. A szerzetesi hivatás mellett nyilván gazdasági, vagyoni szempontok is beleszóltak a ko-

lostorba lépésbe. A férjhez nem ment lányok és magukra maradt özvegyek így műveltebb környezetbe, szociális védetségbe, emberi biztonságba jutottak.

Közbevetőleg szükséges megjegyeznünk, hogy bár hagyományosan a kórházakat legtöbbször a Szentlélek oltalma alá helyezték, választottak más védőszenteket is. Somogyi Zoltánnak /191/ alighanem igaza van, mikor Mátyás királynak Szeged kegyúri jogait megerősítő és röviden már idézett oklevelét úgy értelmezi, hogy a városnak a XV. században csak két plébániatemploma (Szent Dömötör és Szent György) volt, viszont a szövegben szereplő Szent Erzsébet és Szent Péter csak ispotályoknak és nem egyúttal plébániáknak voltak védőszentjei, illetőleg templomai (plebanias eorum, utputa sanctorum Demetry ac Georgy martirium et magistratus hospitalium Sancti Petri apostoli Zegediensi fundatarum). A Szent Péter-ispotály előbbi fejtegetéseink értelmében a mai alsóvárosi templommal függhetett össze, amelynek a XV. században történt újjáépítése előtt Szent Péter volt a patrónusa. Ami a Szent Erzsébet ispotályt illeti, szervezetenként esetleg kapcsolatban volt a franciskánusok várbeli Szent Erzsébet-kolostorával, a helybeli harmadrenddel is, de – mint láttuk – külön kápolnája volt. Föltételezhető, hogy a Palánkban állott, a közös védőszent nevét viselő templom közelében. Mindkét ispotály priori tiszttségének betöltése az oklevél bizonyossága szerint a város kegyúri jogkörébe tartozott. Ennek az volt az elsőrangú gyakorlati jelentősége, hogy az ispotályoknak szánt jámbor alapítványok fölött a város rendelkezett, nem pedig az egyházi intézmények: a felajánlott ingatlanok, pénztőkék nem mehettek át egyházi tulajdonba, kizárólag a helybeli polgárság szociális érdekeit szolgálhatták.

Tudva, hogy Alsó- és Felsőszeged a XV. század folyamán két külön, autonóm város volt, Felsővárosnak is föltétlenül kellett ispotállal vagy hasonló rendeltetésű intézménnyel rendelkeznie. Ezt a feladatot ugyan szolgálhatta a felsővárosi dominikánusok női harmadrendje is, amelynek esetleg beginaháza is volt. Nem lehetetlen, hogy ebből vagy hasonló közösségből született meg, egyrészt a művelt, sokfelé megforduló felsővárosi polgárság áldozatkészségéből, másfelől pedig Fegyverneky Ferenc premontrai prépost közreműködésével a Szentlélek-monostor, amelyhez a döntő ösztönzést a S. Spirito in Sassia újjászületése adta meg.

Kardos Tibor és Mezey László másként próbálja megoldani a Szentlélek-monostor keletkezésének, illetőleg alapításának rejtélyét /192/. Minthogy a részben a szegedi apácakonventben másolt Apor-kódex előzményei a délvidéki laikus mozgalomban gyökereztek, mindketten föltételezik, hogy itt a szalánkeméni premontrai apácák közvetítő szerepéről lehet szó, akik nyilván a török elől húzódtak Szegedre. Erről a monostorról hazai adatunk nincs ugyan, de egy 1320-ból származó hivatalos külföldi rendi lista megemlíti Salanghen helységet, amely a kalocsai egyházmegyében terül el és apácák (moniales) élnek benne. Bár a hazai premontrai középkor érdemes újabb kutatója, Oswald Arisztid nem meri Szalánkeménnel föltétlenül egynek venni, két kiváló irodalomtörténeti kutatónk azonosítása mégsem utasítható el megfontolás nélkül. Erre a föltevésre az újabb irodalomtörténeti vizsgálatoknak különben a szerémségi huszita mozgalmak és némely premontrai, részben Szegedre lokalizálható kódexek összekapcsolása miatt volt szüksége. Kétségtelenül a föltételezés malmára hajtja a vizet a szegedi polgárságnak, a "komplár" néven emlegetett kereskedőknek, hajósoknak a Szerémséggel való, többször említett kapcsolata, .

Csak egy a bökkenő: az a majd kétszáz esztendő, amely a szalánkeméni apácák említése és a szegedi konvent föltűnése között eltelt. A közbeeső időszakból ugyanis egy árva adatunk, utalásunk sincs a szalánkeméniiek létezéséről. Ez a hallgatás az azonosítást nem teszi éppen lehetetlenné, de nagyon is megnehezíti. Egy azonban mindenképpen bizonyos: a szegedi polgárságnak szerémségi szőlőbirtokai, illetőleg

borkereskedelme révén tárva volt az út a délvidéki laikusmozgalom közvetlen megismeréséhez, továbbá eszmevilágával, így többek között a magyar anyanyelvi kultúra és a méhében bontakozó új plebejus társadalmi rend grandiózus követelményével, az újkor hazai előjátékával való megbarátkozáshoz, azonosuláshoz. Ezzel kapcsolatban különösen a művelt és gazdag "Kamanczy", másként "Kálmáncsay, Kálmáncsehy" család közvetítő szerepére gondolhatnánk. Erre a lehetőségre még több helyen visszatérünk.

Mégis úgy véljük, hogy bár a délvidéki mozgalmak nagymértékben ihlethették Szeged egykorú műveltségét, a Szentlélek-monostor szellemi virágzását, nem szabad megfeledkeznünk a helyi körülményekről sem. Ha ugyanis a szegedi társadalom nem lett volna a gazdasági és szellemi műveltség kellő fokán, korszerű színvonalán, hiábavaló lett volna a Délvidék példája és sugallata. Nem érezte volna meg, hogy már az individuális újkor eszmevilága vajudik benne. A kor problémáit és követelményeit nyilván Szeged maga is fölismerte, tehát így vagy úgy állást kellett foglalnia.

Mindezeknél fogva úgy gondoljuk, hogy a Szentlélek-monostor esetében nem lehet akadály a közvetlen szegedi alapítás föltételezésének sem. A város virágzó gazdasági jóléte, társadalmi és műveltségi helyzete megengedte, de meg is kívánta, hogy ne csak fiai, hanem leányai is Szeged egykorú szellemi atmoszférájának megfelelő neveltséghez, műveltséghez jussanak. Szinte bizonyosra kell ugyanis vennünk, hogy a középkor végén leányiskolának is virágoznia kellett Szegeden/193/. Ilyenek nagy külföldi polgárvárosokban ebben az időben már voltak, hazánkban azonban nincsenek róluk ebből a korszakból adataink. Nem képzelhető különben el, hogy a Szentlélek-monostor szegedi apácai Somlóvásárhelyen azonnal hiteleshelyi működésre/194/ kapjanak jogot és felhatalmazást a királytól. Ennek az intézménynek ellátásához ugyanis kevés lett volna az írás-olvasás pusztá ismerete, a kódexmásolás egyébként tiszteletre méltó, de mégis passzív készsége. Szükséges volt a deák nyelv tudása és a kor jogi műveltségében, közéletében, politikai és közigazgatási kérdéseiben való kellő jártasság is. Deák műveltségük legalábbis literátusfokon mozgott, és fölülmúlta akár a margitszigeti, akár az óbudai apácák érdemes irodalmi munkásságát, hagyományos kolostori műveltségét. Mindezekre más vonatkozásban még visszatérünk.

Kétségtelen, hogy az alapítás már alkalmassá érett gazdasági és társadalmi viszonyok között történt. Az elmondottak alapján úgy gondoljuk, hogy a begina-jámborság helyi hagyományai, mellettük pedig a délvidéki laikus mozgalom, de jelentős mértékben a szegedi polgárságnak jólétéből, látóköreiből és szellemi műveltségéből adódott igényei együttesen és szinte egyforma erővel hatottak közre a monostor létrejöttében, amely egyetlen adatunk szerint 1511-ben már megvolt és virágzott.

Fegyverneky Ferenc sági premontrei prépost Franciaországot, Párizst, a St. Quentin-i nagykáptalant megjárva, az ott elfogadott reformokat, a premontrei megújulás eszményeit először hazánkban (1511 előtt) a mi premontrei apácáink körében, a szegedi Szentlélek-monostorban hajtotta végre, amelynek rendi előjárója (Pater abbas) lett/195/. Sajnálatos, hogy az alapítás, szervezés körülményeit részletesebben nem ismerjük. Ennek a reformszellemnek irodalmi emléke a Lányi-kódex (1519).

Ferenc prépost közülük népesítette/196/ be az esztergomi érsek jóváhagyásával Somlóvásárhely, más hajdani nevén Apácavásárhely, Apácasomlyó állítólag még Szent Istvántól alapított Szent Lambert-monostorát/197/, amelyet első királyunk "egy sánta atyjafiának rakatott vala", akinek Kolos, vagyis Skolasztika volt a neve. Már fél évezrede ott élő bencés apácáit Bakócz Tamás bíboros meglazult életmódjuk miatt távolította el ősi fészekükből. Nem egészen világos, milyen körülmények között esett a választás éppen a szegedi, "kanoniszsa" néven is emlegetett premont-

rei apácákra. Kétségtelen, hogy a római jóváhagyás már birtokon belül találta őket. Ünnepeyles beiktatásukat a híres humanista győri püspök, Gosztonyi János végezte, aki Párizsban járva bizonyára a premontrei obszervanciával, rendi szigorítással is megismerkedett.

Az apácák számára összeállított somlóvásárhelyi magyar nyelvű "urbárium" (1511) egyik legnagyobb jelentőségű, ebben a nemben legrégebb gazdaságtörténeti emlékünk. Azzá teszi elsősorban magyar nyelve, amely már nyilván összefügg Szeged leányainak tudatos anyanyelv kultuszával is. Gazdasági szempontból pedig abban az időben szokatlan emberiségével, szociális érzékével tűnik ki, amint már Acsády Ignác is kellően hangsúlyozza /198/.

A Szegedről elvándorolt apácák gazdasági létalapja is megváltozik. Itt Somlóvásárhelyen, majd Mórchidán /199/ a dunántúli táj feudális, vidékies jellegének, kevésbé polgárosult társadalmi viszonyainak megfelelően földbirtok, jobbágyi szolgáltatás biztosítja anyagi létüket, amelyhez még hiteleshelyi jövedelmek is hozzájárulnak. Ez a gazdasági könnyebbségük azonban nyilván sokszor csak látszólagos volt, mert később az örökös birtokpörök, erőszakos földesúri beavatkozások ugyancsak elkeseríthették apácáink életét; ellenük olykor még a legmagasabb királyi oltalom is hiábavalónak bizonyult.

Teljes joggal vehető föl itt a kérdés: a Szentlélek-monostor szegedi apácái műveltebb, modernebb társadalmi környezetük ellenére miért vállalkoztak Somlóvásárhely benépesítésére. A magától értetődő szerzetesi engedelmesség mellett nyilván a Szegedet, Délvidéket mindinkább fenyegető török veszedelem magyarázza a védettebb helyen lévő "filia" alapítását. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy a híres szegedi borkereskedők a szerzésméi borvidék fenyegetettsége miatt a Somlóhegy ősi szőlőkultúráját is érdeklétségi körükben akarták vonni, ezzel modernebb gazdasági színvonalra is emelni. A Somlóvásárhelyre települt szegedi polgárlányok bizonyára ennek a behatolásnak útját is egyengették volna, ha a kapcsolatok kiépítésébe a hamarosan ránk szakadt hódoltságbele nem szól. A város és az anyamonostor a török harmincadjárát jutott.

Fegyverneky Ferenc a somlóvásárhelyi apácák lelki vezetésére egy prépostot és néhány rendtársait is kijelölt. Később az elnéptelenedett mórchidai premontrei férfikolostorba is vásárhelyi apácák települtek.

A szegedi anyamonostorból Somlóvásárhelyre rajzott apácák névsorát az említett urbárium /200/ őrizte meg. Tanulságos bevezetése így hangzik:

"Jesus Maria. Ezer eot szaz tizen egy esztendoben iruan, visitatio Bodogh azzony napian, Praemonstratomi, awagy Bodogh azzony szerzetinek Apaczai: Szegeddlw szent Leleok egyhazabol, hely heztettenek Wasarhelyen való szent Lampert egy hazaban, Ferencz praepostnak Saaghi szent egyhaznak és azon szerzetnek az ideoben való feiedelmenek és Andras praepostnak Bozoki szent egyhaznak feiedelmenek es az egez szerzetnek eggyk tanachosanak általa. Es az Apacza azzonyok az kyc az ideoben itt helyheztettenek ezeok voltanak.

Elseo Catharina azzony Szegedy, ky ez szerzetben elseo szwz volt, Ittes kedygh hagyatott feyedelmwl /201/. A teobby

Soror Ersebet Sarkany
Soror Juliana Pestheny
Soror Anna Kys
Soror Anna Hwszar
Soror Catharina Kemeny
Soror Catharina Losantho (helyesen olvasva: Vasantho)

Soror Soffya Kegyes
Soror Martha Borsos
Soror Martha Kalmar
Soror Erzsébet Szantho
Soror Catharina Olah
Soror Beatrix
Soror Catharina Horwat
Soror Kalara Kys
Soror Margaretha Gwthy
Soror Catharina Makoy
Soror Ersebet Somogy
Soror Anna Keken
Soror Margaretha Palasthy."

Az apácák társadalmi illetőségét főleg az 1522. évi szegedi tizedlajstrom és Csánki Dezső adatai alapján majdnem biztosan meg tudjuk állapítani.

A fejedelemasszony, Szegedy Katalin neve mindenestre rögtönzöttnek látszik, és egyszerűen csak az apácaraaj szülőföldjére akar utalni. A többi név azonban – mint mindjárt látjuk – valóságosnak, azaz általában már kiforrottnak, törzsökösnek tekinthető.

Sárkány Erzsébet családnéve megvan a tizedlajstromban.

Pestényi Julianna nyilván a Szeged melletti Martonos faluban birtokos Pestényi család sarjadéka, amelynek egyik tagja, Pestényi István váci kanonok (1522–1524) a krakkói egyetem hallgatója (1493). Másik tagja, szintén István, az 1505. évi országgyűlésen Csongrád vármegye követe. Martonosi Pöstényi Gergely sikertelenül harcolt Nagybotu Lőrinc ellen. A váradi püspök familiárisa volt, majd 1535–1539 között országbíró lett/202/.

Kis Anna, továbbá Kis Kalára családnéve jellegtelen. Mindenesetre a tizedlajstromban számos Kis családdal találkozunk. Többjüknek szőleje is van a Szerémségben.

Huszár Anna nevére már a Szentlélek-társulat szegedi tagjaival kapcsolatban utaltunk.

Kemény Katalin családnéve a tizedlajstromban olvasható.

Vassántó Katalin nyilvánvalóan a Csanád megyei, később elenyészett Varsántó faluból való nemesi család sarjadéka/203/. A név a tizedlajstromban nem fordul elő, de szegedi családnévként később felbukkan.

Kegyes Zsófia nevét nem tudjuk egykorú családhoz kapcsolni. Neve talán rögtönzött, és Baratin Lukács püspök már említett, később nyilván özvegységre jutott asszonytestvérével, Zsófiával azonos. A név nagyobb kolostori alapítványra emlékeztet.

Borsos Márta. A tizedlajstromban több szegedi család viseli ezt a fűszerességre utaló nevet.

Kalmár Márta nyilvánvalóan jómódú polgárcsalád sarjadéka. Jellemző módon ez a név az egykorú Szegeden egyike a leggyakoribbaknak. Több ágának szerémségi szőleje is van.

Szántó Erzsébet. A tizedlajstromban nem ritka családnév.

Oláh Katalin vezetékneve a tizedlajstromban nem fordul elő. Tudunk azonban a Csongrád vármegyében birtokos pázmántelki Oláh családról.

Horváth Katalin bizonyára a régi, már 1450-ben kimutatható és a tizedlajstromban is előforduló, Szerémségben szőlőbirtokos Horváth család sarja.

Guthy Margit nyilván délvidéki nemes családból származik. Sajnos azonban biztos azonosítására a meglévő források alapján nincs módunk. Csak megemlíthjük, hogy a Gutkeled nemzetség egyik ága a középkor végén Szőregen is birtokos volt.

Makay Katalin családneve egyszer előfordul a tizedjegyzékben, de Makó városának közelségével is világosan magyarázható. A Makó, másként Makófalvi család egyébként virágzó Csanád megyei birtokosnemes család, amelynek egyik tagja, Gergely a vármegye követe az 1505. évi országgyűlésen /204/.

Somogyi Erzsébet nyilván a tizedlajstromban sűrűn szereplő valamelyik Somogyi család tagja. Még majd utalunk Somogyi Ferencre, a bécsi egyetem szegedi diákjára (1525).

Kekény Anna a tizedlajstromban többször is előforduló családnevet viseli.

Palásthy Margit családneve a tizedlajstromban csak egyszer fordul elő mint szerémségi szőlőbirtokosé. Nyilván ennek a családnak sarjadéka Palásthy Katalin későbbi abbatissa is. Mezey László gyanítása szerint a Hont megyei előkelő Palásthy család leánya, tehát Fegyverneky Ferenc földije.

Adatainkból világosan kitűnik az apácák zömének a szegedi polgárságból való származása /205/. A monostor emberi magatartását, stílusát ők határozzák meg, ami az urbárium akkoriban szokatlan mérsékletén, humánus szellemén is visszatükröződni látszik. Maga a fejedelemasszony, Szegedy Katalin is polgárlány. A nyilván környékbeli nemes családokból született nővérek (Pestényi Julianna, Vassántó Katalin, Oláh Katalin, Guthy Margit, Makay Katalin) is akarva-akaratlan a többség polgári atmoszférájába illeszkednek bele. Ez a megyebeli nemesség Szeged városának művelt és gazdag polgári világát kénytelen már elismerni, követni. Nem tud többé társadalmilag elszigetelődni ettől a modernebb, urbánus műveltségtől. A jelenség természetesen a szegedi polgárság osztálytagozódását és egy felső, patrícusréteg bontakozását is mutathatja.

Az apácák keresztnévei föltűnően ismétlődnek, ami pedig a rendtagok megkülönböztetését megnehezíti. Ez azonban nyilván nem lehet véletlen. A Katalin név (6) utalhat a gótika virágzó Szent Katalin-kultuszára, de közelebről arra is, hogy Alexandriai Szent Katalin Szeged egyik ősi védőszentje. Vértanúságának eszköze, a kerék miatt a vízimolnárok, fuvarosok választották pártfogójukul, bölcsességéért tisztelték azonban a diákok, egyetemek is. Lehetséges az is, hogy egyik-másik Katalinnak védőszentje a felsővárosi dominikánus klostrom, illetőleg harmadrend hatására Sienai Szent Katalin volt. Különböztetést mindkét szent okos, öntudatos, művelt személyiség. Említsük még meg, hogy Kardos Tibor és Mezey László utalása szerint /206/ a Katalin név a "kathar" eretnekséggel való rokonszenvvel, illetőleg a mi esetünkben nyilván a tisztultabb, következetesebb, nagyvonalúbb vallásosság igényével függ össze.

Az Erzsébet keresztnév (3) a szociális szeretet védőszentjére, Árpád-házi Szent Erzsébetre emlékeztet, aki a begina-jámborság egyik legnagyobb példaképe lett. Szent Anna franciskánus ihletésű kultusza most van virágjában. A név (3) szintén a gyakorlati életszentséget idézi, hasonlóképpen a szorgoskodó Márta (2) is. A Margit (2) név valószínűbben a legendákba burkolt Antiochiai Szent Margit tiszteletére, a híres "Quattuordecim Auxiliatores", azaz "Tizennégy Segítőszent" kollégiumának tagjára, Magyarország egyik középkori védőszentjére /207/ mutat: kereszt jelével szegyeníti meg a sárkányt, a gonosz kísértést. Egyszer-egyszer fordul elő a többi. Julianna, kinek védőszentje ókeresztény vértanú: lábánál láncra verve gunnyaszt az ördög /208/. Zsófia (Sophia = bölcsesség) név egy legendai szent asszonyra utal, aki a Hít, Remény, Szeretet néven emlegetett három leánykával szenved vértanúhalált /209/.

Klára Assisi Szent Klára alakját idézi, aki klarisszái számára a szegénység kiváltságát (*privilegium paupertatis*) kérte a pápától.

Mindezekből a nevekől tehát a szokott megnevezés, azonosítás mellett hangsúlyozottabb, szinte programszerű szimbolika is kiérezhető. Egyrészt reális: nem húzódik vissza az élettől, a felebarát és társadalom szolgálatától (Erzsébet, Márta, Anna), másfelől azonban nem tagadja meg az apácahivatás misztikus hagyományait és kötelességeit sem (Katalin, Margit, Julianna, Klára). E névadásban természetesen egyaránt megnyilvánul a kordívat, de a katolikus névmisztika szelleme is.

A Somlóvásárhelyre települt kanonisszák tekintélyes száma azt bizonyítja, hogy a szegedi monostor igen népes lehetett. Hozzájuk számítható még a bizonyára nem kevés "parasztatyafi", vagyis laikus nővér is, akik a konvent háztartását látták el. Ezeknek a mindennapi életére a Lányi-kódex rendtartása is rámutat.

Somlóvásárhely premontrai apácái a monostor virágzására adatott néhány évtized alatt szellemi, irodalmi kapcsolatban állanak a nagyvázsonyi pálosokkal és a veszprémi Szent Katalin-kolostor dominikánus apácáival is.

A közösség virágzásáról tanúskodik, hogy 1543-ban még benépesíti a mórchidi premontrai prépostságot, amelyet a férfi rendtársak a török veszedelem miatt elhagytak. Lehetséges, hogy Mórchidára a közvetlenül Szegedről menekülő apácák közül is jutott. Mórchida premontrai apácái rövidesen azonban részben Somlóvásárhelyre, részben Bécsbe kénytelenek áttelepülni, bár a kolostori élet itteni nyomaira későbbi utalásaink is akadnak.

A fenyegető török veszedelem magyarázza, hogy Boldogasszony szerzetének leányai – minden lehetőséggel számot vetve – kiépítik kapcsolatukat rendjüknek legközelebbi külföldi apácaközösségével, a bécsi kolostorral is, amellyel nyilván már régebben is voltak összeköttetések. Életüknek erről a félszázadáról, amely a magyar kutatás előtt csak éppen nagy körvonalakban ismeretes, osztrák források alapján kissé részletesebben is szólhatunk /210/. Mindenekelőtt igen röviden a Himmelpforten középkori múltjáról emlékezünk meg. Ebbe kapcsolódik bele a bécsi zárda magyar korszaka, a Somlóvásárhelyről, Mórchidáról és talán Szegedről menekült apácáknak bécsi időzése, egyben az enyészettel való negyedszázados szífvós küzdelme.

A bécsi Himmelpforten-klostrom Mária egyik invokációja, a "Janua Coeli", másként "Porta Coeli" után kapta nevét még a középkorban. A kolostor alapítója Konstancia, III. Béla magyar király leánya, Imre és András királyaink testvére, Ottokár cseh király özvegye, Szent Erzsébet nagynénje. Eredetileg a beginák egyik szigorú ágának (*inclusae, reclusae*) szánta. Ispotály is működött benne. A kolostort Gerhard mester, a bécsi Szent István-székesegyház plébánosa megreformálta (1266). Tagjai elfogadják a premontrai regulát (1270) és a gerasi apát joghatóságát.

A kolostor hagyományai szerint Ágnes osztrák hercegnő, III. András magyar király jámbor özvegye a Himmelpforten-klostromot 1330 előtt kibővítette, és magyar premontrai apácákat telepített bele. Ő építette a kolostor templomát Szent Ágnes és Szent Katalin tiszteletére (1331). Ezért emlegették "Ágnes-kolostor" néven is. Ispotály is állott mellette. A klostrom gazdag búcsú kiváltságokat élvezett, és számos ereklyéje, oltáralapítványa, alapítványi helye, birtoka volt. Az oltármesterségeket sok esetben a bécsi egyetem professzorai töltötték be. 1484-ben az egyetem kanonistái védték meg a kolostor érdekeit. Sajnos, a forrásokból nem derült ki, hogy az egyetem diákjai, köztük a szegediek is, voltak-e valamilyes kapcsolatban a klostrommal. Ez azonban nyilván föltételezhető.

A kolostor feje a "magistra", továbbá a perjelnő és alperjelnő. Az apácákat "canonissae" néven emlegetik. Ruházatuk tiszta fehér: habitus és skapuláré egyaránt. Cingulust is viseltek. Minden gyapjúból készült. A nyakat és homlokot fehér vászon borította, vékony fekete fátyol (velum) a fejről a vállra terült.

Az 1544. évi bécsi visitatio szerint egy magyar gyóntatót is jutalmazott a kolostor. A török elől ekkor kezdenek az első magyar apácák a Porta Coeli oltalmába húzódni. Az első számosabb rajok Palásthy Katalin bécsi perjelnő szűkszáví visszaemlékezései (1583) szerint 30 évvel azelőtt kerültek a császárvárosba. Ez az utalás egyezik Szeged végleges meghódolásának és kiürülésének esztendejével (1552), és amellett szól, hogy a szegedi Szentlélek-kolostor egészen eddig főmállhatott. Veszprém is ebben az évben került török kézre. Ez azonban a vásárhelyi apácákat még nem készítette menekülésre /211/. A kolostort kisebb török támadások ellen védték saját megerősített falai, továbbá Somló vára. Ekkor még nem gondoltak a Bécsbe való menekülésre, áttelepülésre, sőt a móríhidai apácák is ide húzódnak.

Az idők során azonban mégis mind több magyar premontrei apáca menekül Bécsbe. Így például 1563. augusztus 5-én a Himmelpforten perjelnője arra kéri a császári hatóságokat, hogy tegyék lehetővé öt-hat magyar nővér Szöllősről (aus Sellesch in Ungarn), azaz a Vásárhellyel szomszédos Somlószellősről való befogadását. Ez meg is történik. 1566 táján a konvent magyar tagjai már nyilván többségben vannak, ami abban is kifejezésre jut, hogy Szintay Luca (Lucia von Schinta) személyében magyar perjelnőt választanak /212/. A Zenta, régiesen Szinta helynév még a szegedi klostrom vonzási köréről árulkodik.

E növekvő bécsi behatolásnak nyilvánvaló oka az újabb török foglalásoktól, így a Somlővásárhely elestétől való félelem, továbbá hogy a vásárhelyi monostort és jobbágnépét a kegyuraságot bitorló Choron család hatalmaskodásától a királyi parancs sem tudja megvédeni. Annyit mégis sikerül elérni, hogy a "Szent Lambert" kegyura 1575 táján ismét maga a magyar király lesz. Ennek már sajnos nem lehetett gyakorlati jelentősége.

Amint a fennmaradt oklevelekből kitűnik, Palásthy Katalin abbatissa, másként magistra férfias akaraterővel küzd egyrészt a vásárhelyi kolostor jogainak, ősi kiváltságainak, a jobbágyok emberi érdekeinek biztosításáért, másrészt pedig a Bécsben való letelepedésért, azaz a monasztikus premontrei apácaélet folytonosságának megmentéséért. A császárvárosba küldött nővérek, akik később (1575) Zoltán Márta perjelnő kormányzása alatt élnek, bizonyára Katalin apátnő szándékainak engedelmeknek.

1577-ben Somogyi Katalin (Katharina von Schamatin) kerül a Himmelpforten élére. Ugyanekkor császári bizottság vizsgálja meg a kolostor életét. Jelentéséből kitűnik, hogy öt magyar és egy német nővér él itt ebben az időben: Somogyi Katalin perjelnő, továbbá Zoltán Márta, Somogyi Orsolya, Kanizsay Erzsébet, Vásárhelyi Katalin (Marta Soltain, Ursula von Schamatin, Elisabeth von Kanisza, Katharina von Vásárhely) és Elisabeth von Bruck an der Leitha. A jelentésből tudjuk, hogy Somogyi Katalint 1576-ban, Bertalan napján választották meg. Öt nővérrel jött Magyarországról, akikből kettő azóta meghalt.

A jelentés elmondja, hogy valamennyi nővér katolikus (azaz nem eretnekgyanús), szegény, idős. Szorgoskodnak az isteni szolgálatban, szövéssel, varrással és más kézimunkával foglalkoznak. A rendi habitust kolostoron belül és kívül mindig viselik. A perjelnő tudta nélkül a nővérek általában nem járnak ki. Elutaznak Magyarországra, ahol még két haldokló kolostor, a móríhidi Szent Jakab és az apácavásárhelyi Szent Lambert tengődik. Innen a bécsiek támogatásul még némi jövedelmet élveznek. Ezt megfelelő oklevelek is biztosítják. A nővérek részben gyöngék, és így a kóruson

már nem tudnak énekelni, de hetenként kétszer káptalant tartanak, naponta elimád-kozzák a primát, tertiát, sextát, részt vesznek egy énekes misén. Ha más papok is akadnak, három mise van a templomban. A nővérek a nagy ünnepeken gyómnak és áldoznak. Gyóntatójuk egy magyar nyelvben otthonos jezsuita. A perjelónéknak nincs rokona a kolostorban, csak egy szegény cselédlány, aki a templomban is énekel. Kolostori tisztségek nincsenek. Egyik vagy másik nővér látja el a pincét és sekres-tyét. Amit a nővérek kézimunkájukkal megkeresnek, az övék, de ebből kell ruház-kozniok. A professziót ősi szokás szerint letették. A magyar püspökök "szentelték föl" őket, az ittenieket a pápai legátus. Játék, szórakozás itt nincs, a nővérek külön-ben is idősek. Látogatókat nem fogadnak, csak ünnepnapokon a polgárság köréből.

A jövedelmek felsorolásánál "némi magyarországi gabona" is szerepel/219/.

A Himmelpforten utolsó előjárója Palásthy Katalin. Szintén kénytelen hazáját elhagyni és Bécsbe jönni. Katalin abbatisa arra kéri (1583. december 10.) a bécsi püspököt/214/, tegye lehetővé, hogy tisztázza magát Erzsébet német nővér és egy gonosz öregasszony vádja alól, mintha ő a kincseket (Pretiosen) magyar hazájába vitte volna. A legtöbb kehely, ötvösmunka, miseruha kétségtelenül a magyar kolos-torokból jutott ide. Ezek már több mint harminc éve (1551) kerültek Bécsbe. Ő ma-ga nem gondolt arra, hogy visszaküldje őket. Akkor 22 éves volt. Most öregségére ilyen csúfságot kell megélnie. A bécsi konventben már semmi békesség nincs, mert Erzsébet nővér szeretett volna főnöknő lenni, és sürgette, hogy Katalin térjen vissza Magyarországra.

Elmondja még Katalin, hogy tisztségre sohasem törekedett, és mindig jól gaz-dálkodott. Miután nagybeteg, azért esedezik, hogy mást válasszanak helyette.

Közben Bécsben pestisjárvány dúl, amelynek a Himmelpforten három magyar apácája is áldozatul esik. Halálukkal Palásthy Katalin egyedül marad. Egy másik je-lentésben azt mondja, hogy nagyon kívánna Vásárhelyre visszatérni, abba a monos-torba, ahol ünnepélyes fogadalmat tett. Magával szeretné vinni azokat az értékeket is, amelyeket hazájából Bécsbe felhozott. Erre azonban sohasem került sor.

Katalint 1586 augusztusában néhány somlővásárhelyi ember kereste fel Bécsben, hogy beszéljenek egymással. Katalinnak és egy idős magyar premontrei apácának Ernő főherceg császári helytartó megengedi a Vásárhelyre való hazatérést. A drá-gaságok kiadását azonban öregségük és a zavaros magyarországi közbiztonság miatt nem javasolja. Az okleveleket természetesen megkaphatja. A bécsi püspök Katalint és társát utiköltséggel látta el.

Közben a Himmelpforten az Ágoston-rendi kanonisszák Szent Jakab-kolostorával egyesült (1586. április 19). Előtte még Palásthy Katalin egymagában, néhány átküldött augusztinus apácával végzett zsolozmázással megünnepelte a húsvétot. Az átadásnál készült leltár a jövevény Ágoston-rendi nővérek gondviselésére bízott többek között 2 ezüstpoharat, 1 régi ezüstpoharat, 2 nagy ezüst konventpecsétet, 1 magas, három-lábu fényes poharat (Scheinbecher), 2 ezüst monstanciát, 1 ezüst kereszttereklyét, 1 ezüsttömjénezőt, 1 aranyozott ezüstedényt, 2 ezüst felajánlási kancsót, 6 ezüst kelyhet paténával, 2 másik helyet paténával, 2 új ezüstkancsót, 1 kis ezüstkeresz-tett 6 értékes olvasót /215/.

Lehetséges, hogy azt a középkori, kora gótikus Mária-szobrot is a magyar pre-montrei apácák mentették át hazánkból, talán éppen Szegedről Bécsbe, amely a joze-fnista szekularizáció óta a Szent István-székesegyházban "Hausmutter" néven /216/ áll a hfvek előtt különös tiszteletben, de kultusza még a Himmelpforten jám-borságában, illetőleg a premontrei szakrális hagyományban gyökerezik.

Palásthy Katalin vissza is tért arra a Magyarországra, ahonnan Žák Alfonz szavai szerint fennállása óta a Himmelpforten ismételtelen annyi védelmet, jóaka-

ratot és támogatást kapott. Katalin abbatissa 1590 végén vagy 1591 elején halt meg. Utódként Vásárhelyi Katalin került Somlővásárhely élére, ahol még néhány Magyarországon élő apácával pár évig megtartja a közösségi regulát. A török 1594-ben elfoglalván Győrt, Katalin apátasszony megfogyatkozott serege a klarisszák pozsonyi klostromában kopogtat menedékkért. Itt is végrendelkezik (1594. november 14.) a vásárhelyi monostor birtokairól.

Szeged premontrei lányainak vásárhelyi szerzetes utócai itt pihennek és halnak meg tehát Pozsonyban, a klarisszák vendégségében. A Szegeden kezdeményezett és a Somlővásárhelytől is olyan állhatatosan védelmezett magyar premontrei apácaosztályának, egyben a középkor magyar monasztikus világának igazában most szakad vége.

Katalin apátnő halálával (1600) királyi adományként a klarisszák öröklik a somlővásárhelyi monostort, a birtokokat és ami szemünkben a legdrágább: kódexeiket, könyveiket is.

A magyar premontrei újjászületésnek a mohácsi vész és a hitújítás miatt nem lehetett a szegedi, illetőleg somlővásárhelyi kezdeményezésnél nagyobb eredménye. Fejtegetéseink nyomán mégsem vitás, hogy a szegedi, majd a vásárhelyi monostornak virágzó helyi hagyománykincse, jellegzetes arculata, eleven és művelt szelleme volt. Fegyvernek Ferenc nyilván már franciaországi útja előtt a premontrei reform egyik legszebb magyar reménységét és biztosítékát láthatta benne. Az is világos, hogy a monostor irodalmi munkássága is már a rendi újjászületést tükrözi, amelyre Szegeden erőt gyűjtöttek, fölkészültek.

Eddigi vizsgálatainkból is kiténik a szegedi szerzetességnek nyilván török szorongásoktól, bogumil eretnekségektől is kiváltott obszerváns megújítása, más szóval a rendi tradicionalizmus szellemében vállalt modern feladatoknak szolgálata. Így rámutattunk a szegedi dominikánusok női harmadrendjének virágzására, a franciskánus beginák valószínű működésére a mariánus Szent Erzsébet-kolostor mellett. Nyilvánvaló tehát, hogy a XIII–XIV. században a beginamozgalom, majd pedig később a devotio moderna már a XV. század folyamán gyökeret vert Szeged társadalmi talajában. Ennek legszebb, legjellegzetesebb hajtása a Szentlélek-monostor, a premontrei szellemiség kiművelt világa, amely a felebaráti szeretetszolgálat beginszménye mellett a nők korszerű műveltségére, frásztudására is meglepő gondot fordít. A noviciák a fogadalomnak "professziólevél" néven emlegetett szövegét deákul olvassák föl, viszont az olykor még illiterátus özvegyek magyarul mondják.

A szegedi premontrei apácakolostorban jelentős kódexíró tevékenység folyt. A Lányi-kódex a következő könyvek használatáról emlékezik meg: a "missal" (miskönyv), "breviar", "antifonal", "lectional" (lectionarium), "az Zenteknek halalarol valo kewnw" (martyrologium), "kalendarum", "orgyanarium" (ordinarium), "regula". Ehhez még föltétlenül hozzá kell vennünk a magyar nyelvű Szentírást is, hiszen a donáták, paraszatyafiak csak anyanyelvükön értettek.

E művelt szegedi polgárlányoknak literátusi fokon virágzó szellemi kultúráját, jámborsági eszményeit a középkor élőszavas (orális) egyszerűsége immár nem tudja kielégíteni. A liturgikus közösségben kiteljesedő egyéniségkultuszuk, könyvszeretük már föltétlenül a reneszánsz individuális világára is jellemző.

A szegedi Szentlélek-monostor belső életének, irodalmi működésének, tovaszűgázó szellemi hatásának emlékezetét három jeles kódexünk: az Apor-, Lányi- és a már Somlővásárhelyen írt Pozsonyi-kódex, továbbá a Szegedi-kódex névvel illetett hangjegyes Cantionale /217/ őrzi. Ez utóbbi tartotta fenn számunkra az egyik szege-

di kódexíró, másoló apáca nevét, Márta nővérét. A kódex egyik lapján elárulja magát: "soror marta yrta". Ő a legrégebb, név szerint ismert szegedi íróné.

E szegedi illetőségű kódexek rokonságban vannak a Bécsi-, Münchener- és Döbrentei-kódexszel, hatottak a Thewrewk- és Gömör-kódexre. Az összefüggések szorosabb ismeretét azonban még a jövő kutatástól kell várnunk. Ismeretes a Bécsi- és Münchener-kódexnek az Apor-kódexszel való kapcsolata, mindháromnak valószínűleg premontrei eredete. Az Apor-kódexet a Szentlélek-monostor szegedi apácái használták és őrizték meg. Nem lehetetlen, hogy a Bécsi-kódex is a Himmelpforten magyar premontrei apácáinak révén került a császárvárosba, és azután ott is maradt.

Bizonyos joggal a mi szegedi apácáink magyar literatúshagyományához sorozható a méltatott somlóvásárhelyi urbárium is, mint az anyanyelvűség és írásbeliség igényében megnyilvánuló szegedi gyakorlatnak gyümölcse.

Vizsgáljuk meg most a kódexhagyatékok rendre, és emeljük ki belőlük, ami rávilágíthat a város egykorú műveltségére, látókörére, emberi és magyar tudatosságára.

Apor-kódex

A kódex régebbi, részben talán még a XIV. század végéről származó zoltárfordítás másolataként maradt ránk. Kétségtelenül premontrei eredetű, huszita jellege aligha bizonyítható /218/. Latin eredetije egy régi, galloromán típusú zoltárkönyv. A kódex a szegedi Szentlélek-monostor apácáinak liturgikus életét szolgálta. Szegedről Somlóvásárhelyre, innen Bécsbe, majd a pozsonyi klarisszák birtokába került. Elkísérte tehát a szegedi és somlóvásárhelyi apácákat vándorútjukon. Nevét onnan kapta, hogy nyilván a klarisszák ajándékként jutott, talán még a XVIII. század elején, jötevőjüknek, a székely Apor családnak birtokába. Innen a neve. Szövege először Volf György gondozásában /219/, másodszer pedig Szabó Dénes hasonló kiadásában /200/ vált hozzáférhetővé.

A kolligátum jellegű kódexet több, összesen hat kéz írta. A negyedik, ötödik, hatodik apácaírás /221/. Szabó Dénes föltételezi, hogy férfikezektől írt első része (1-188.l.) mint önálló psalterium premontrei apácák birtokába jutott. Ezek ezt valószínűleg a XVI. század második évtizedében néhány, kolostorukban készült kisebb kézirattal összekötötték. Kötése Szabó szerint a Lányi-kódex hasonló kötésével együtt budai könyvkötő műhelyben készült. Tekintettel arra, hogy Szeged városának ebben az időben Buda várában háza is volt, továbbá a fővárossal való kereskedelmi kapcsolatai is virágoztak, semmi nehézség nincs annak föltételezésében, hogy a szegedi tanácsbélielkel vagy kereskedőkel küldték föl kódexüket beköttetni.

A galloromán ihletettséggel és hazai liturgikus fejleményekkel átszótt Apor-kódex és Lányi-kódex premontrei jellegét bizonyító szövegrésze, a "három jeles szolgáltatás" a rendi liturgia két rétegére vet világot /222/. Az első fogalmazás eredetije korai hagyományt követ, a második már viszont alkalmazkodik a Franciaországban bontakozó rendi újjászületés egyetemes előírásaihoz. Az Apor-kódex liturgikus archaizmusával szemben az új formákba való átmenetet éppen a szegedi kolostorban használatos kódexek mutatják. Az idősebb sororok a jeles szolgáltatásokat még az Apor-kódex ősi magyar rendje szerint végezték, viszont a Somlóvásárhelyre induló apácaraj liturgikus buzgalmát már a Lányi-kódex francia példaképe, rendi egyetemességre törekvő szellemisége határozza meg.

Az Apor-kódex kétségtelenül másolat. Nem jellemzi a szegedi nyelvjárás. Ebben nyilván az eredetit követte. Hogy a XVI. század legelején a szegedi premontrei apácák birtokában volt, és hogy a női kéztől származó bejegyzések Szegeden fródtak, a kutatás jelen állapotában aligha tekinthető vitásnak, bár lezártak sem.

A Lányi-kódex névadója Lányi Károly (1812–1856) egebli plébános, történírásunk egykori érdemes munkása. A kódex szövegét Volf György gondozásában a Nyelvelméltár adta ki/229/. Sajnos Volf nem közölte a kódex teljes anyagát, mert a beleszótt latin részeket elhagyta. Ezeknek pedig a magyar szöveg kellő értelmezésében is különös, nagy jelentőségük van. Nem nélkülözhetők természetesen egyéb szempontból sem, így amikor kolostori műveltségünk európai összefüggéseit, a jámborságtörténet kérdéseit kell majd egyszer tisztázni.

A kódex latin szövegrészeit dicséretes gondossággal, de sajnos szintén elkülönítve, az egységes egészből kiszakítva Gábrriel Asztrik adta ki. A két helyen való közlés a nyugodt kutatást nagyon zavarja. Hangjegyes bejegyzései azonban még mindig közlésre várnak. Jó lenne, ha a teljes kódex hasonmás kiadásban, mielőbb napvilágot látna.

A Lányi-kódexet sokáig klarissza eredetűnek vélték. Karácsonyi János azonban megcáfolhatatlanul igazolta premontrei apáca jellegét és somlóvásárhelyi illetőségét. Megállapításait Timár Kálmán és Gábrriel Asztrik fejlesztette tovább. Timár már hangsúlyozza, hogy a kódex eredeti szegedi szövegről készült másolat. Gábrriel Asztrik viszont a premontrei liturgiával való összefüggéseire mutat rá, a szegedi eredet, illetőleg kapcsolat kérdésében azonban nincs határozott véleménye.

A Lányi-kódex – jellege és hivatása szerint – premontrei apácarendtartás (ordinarium), amelynek "jelentősége túlnő – írja/224/ Gábrriel Asztrik – egyszerű hazai nyelvelmélték értékén. . ." Irodalomtörténeti kutatóink egységesnek mondható nézete szerint a Lányi-kódexet Kálmáncsai László (Ladislaus de Kalmachey) áldozópap (presbíter), tehát nem premontrei rendtárs másolta. A kódex végén ez olvasható: "Laudetur Deus Necnon sua genitrix vnica: quum finis adesse videtur per me ladislaum p/res/b/ite/r/u/m de Kalmachey Ob refrigerium Corporis et anime sue: quod opifex omnium rerum hominibus in ipso sperantibus tribuere sine fine (concedat) dignetur 1519." E vallomás első része a szokásos hálaadást és elsőszemélyes bemutatkozást foglalja magában. A második résznél azonban – ha ugyan nem stilisztikai fogásról van szó – feltűnő, hogy Kálmáncsairól harmadik személyben szól. Vajon nem lehetséges-e, hogy ez a második rész a kódex másolójának, íródeákjának hozzáadása, Kálmáncsai László köszöntése?

Kálmáncsait különben később, alkalmasabb összefüggésben a szegediek bécsi egyetemjárásáról szólva, azonosítjuk azzal a Kálmáncsai Lászlóval (Ladislaus de Kalmachey), aki 1489-ben a bécsi egyetem hallgatója volt, és föltételezhetően a híres humanista bibliofil, Kálmáncsai Domokos székesfehérvári prépost, majd püspök szűkebb rokonságához tartozott.

Ezek szerint egyetemi végzettségű, java férfikorában lévő klerikus, aki szülővárosában, Szegeden nyilván literátus tevékenységet is kifejtett, és talán a Szentlélek-monostor apácáinak lelki vezetése az ő kezében volt. Ha ez csakugyan így volna igaz, akkor már az is valószínű, hogy az ordinarium eredeti magyar szövegének nemcsak írója, esetleges másolója, hanem szerkesztője, kompilátora is ő volt. A ránk maradt szövegnek, vagyis a Lányi-kódexnek másolója az ő nevét sem hagyta ki. Nem is hagyhatta ki, mert közismert személyiség művéről, alkotásáról volt szó.

A Szentlélek-monostor művelt apácaközösség volt. Kétségtelen, hogy rendtartását, a Lányi-kódexet, illetőleg ennek a szegedi monostor számára készült eredetijét/225/ csak nagy műveltségű, európai látókörű, a kor világnézeti forrongásában ugyancsak járatos személyiség szerkeszthette, aki ismerte a magyar szakrális hagyományt, a rend hazai liturgikus tradícióit, de ugyanakkor tisztában volt egyrészt

a premontrai reneszánsz spirituális céljaival, másfelől a "devotio moderna" jámborsági eszményeivel is. Nem lehet kétségbe vonnunk ortodox katolikus érületét sem.

A Lányi-kódexben tükröződő liturgikus újjászületésnek lényeges, az 1505. évi egyetemes rendi káptalantól hangsúlyozott és a pápától is jóváhagyott elve, hogy mindenben az anyaprépostság, Premontre ősi liturgikus hagyományait kell követni. Ezért mondja a kódex az asztali áldás mikéntjével kapcsolatban: "az my zerzetwnknek ygaz modya zerent az mynt franciaba tartayak" /226/.

Az ordinárium egyetemes igényével szemben a provinciális hazai ízt a magyar szentek és az ősi magyar liturgikus hagyományok kultusza adja meg.

A Lányi-kódexről a kutatás már jóval mielőttünk megállapította, hogy másolat, amely a Szegedről kirajzolt somlóvásárhelyi apácák számára készült. Eredetije a szegedi anyamonostoré volt, ez azonban sajnos nem maradt ránk. Ennek bizonyossága, hogy a kódex egyik helyen a patrónusról szólva azt mondja: "a zent lampert nalatok". Ez szinte bizonyossá teszi, hogy a másolat Szegeden készült, mert különben a "nálunk" volna indokoltabb. Szent György ünnepéről meg ezt olvassuk: "esztergomy egyhaztol duplexnek kelly tartanwnk, mért amelly pyspekseg alatt lakwnk, a mit ot yllenek nekeökn is illew az". Mármost tudjuk, hogy Somlóvásárhely exemptus kiváltságként az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott egészen a XVIII. századig.

Gondot okozott a kutatásnak a kódexmásoló egyik következetlensége is. Amikor ugyanis pár lappal hátrább felsorolja, hogy mikor kell a Boldogasszonynak közösségben végzett szent óráit elhagyni, egyéb nagy ünnepek mellett utal arra is, hogy a "patronusoknak Nalatok zent leleeknek napian nem kell végezni". Ezt az ellentmondást többféleképpen próbálták magyarázni. Szerintünk azonban itt egyszerűen csak arról van szó, hogy a másolónak most a kellő időben eszébe jutott, hogy munkája nem Szeged, hanem Somlóvásárhely számára készül, és így az eredeti szöveg föltételezett "nálunk" szavát most már a kódex új rendeltetésének megfelelően, Szegedtől elvonatkoztatva a másolatban "nalatok" alakban írta át.

Van egy mozzanat, amely a kódex szegedi eredetét kétségtelenné teszi. A nyelvtudományi kutatás előtt ismeretes, hogy a Szentháromságvasárnap utáni csütörtökre eső ünnepnek, úrnapijának (festum corporis et sanguinis Christi) "szentvér", "szentvérnep" elnevezése egész kódexirodalmunkban csak a Lányi-kódexben fordul elő: "zent haromsaag(nak)rol lezen az zolosma, ky duplex, kynek ew zolosmaya tartatyk zent weer napyg, ky az yewew cheterteken lezen." Majd: "Vr napyarol, akar zent weer napyarol meg vagyon zerezven". Továbbá: "octawaayaan zent weernek akar mongyam vr napyanak". A szó még egyszer előfordul a "zent veer collectaja" kapcsolatban, amikor arról van szó, mi a teendő, ha úrnapija Keresztelő Szent János ünnepével esik össze.

Úrnapijának ezt a szokatlan, egyedülálló, csak a Lányi-kódexben olvasható elnevezését a már említett szegedi vérvő ostyá tiszteletével hozhatjuk összefüggésbe. Erről eddig egyetlen forrásunk, Laskai Ozsvát (Gemma Fidei, sermo LXI.) a következőkben tesz említést: "Et nunc temporibus nostris in plerisque ecclesiis ostenditur hostia cum stillis sanguinis: sicut in abbatia Bathe et civitate Cassoviensi, similiter in civitate Zeghedienisi" /227/. Az ereklye főünnepé, búcsúnapija természetesen úrnapija volt. Ismerve ugyanis a középkor végi úrnapi körmenetek fényes felvonulásait, ereklyék körülhordozását, sőt olykor profán elemek beiktatását is, a szegedi úrnapi körmeneteknek éppen ez a szentvér-ereklye lehetett a jámbor büszkesége, legnagyobb, legtiszteltebb látványossága /228/. A körmeneten az egész város részt vett, beleszámlítva természetesen a kolostorok népét is. Mindebből érthető tehát az ünnepnek helyben kialakult és a Lányi-kódextől megőrzött népies szentvérnep elnevezése /229/.

Sajnos, az előmunkálatok egyenlensége miatt nem gondolhatunk még arra, hogy a középkori egyházi év hagyományvilágáról, liturgikus sajátosságairól folyamatosan beszéljünk. Itt a Lányi-kódexben jónéhány középkori – esetleg premontrei, esetleg szegedi, esetleg általánosabban ismert – jeles nap jellegzetes elnevezésével találkozunk. Ilyenek (átírva): "kilenchagyó" 'hetvenedvasárnap', "hathagyó" 'hatvanadvasárnap' (?), "húshagyó" 'ötvenedvasárnap', a szegedi öregek ajkán máig élő "böjt-főszerda" 'hamvazószerda', "süketvasárnap" 'feketevasárnap', öreg tápálak nyelvéen 'Laetare', "Testfogadó Boldogasszony" 'Gyümölcsoltó Boldogasszony', "virágszombat" 'virágvasárnap vigiliája', "keresztel járó vasárnap" 'az áldozócsütörtököt megelőző vasárnap' 'szentvétnap' 'urnapja', "Kepegyöntő Szent Péter" 'Vasas Szent Péter' (aug. 1) /230/.

Más középkori hazai liturgikus forrásban tudunkra följegyzetlen az oltárok nagycsütörtöki megmosása, mint a nagyheti népszokásainkban máig annyira jellemző lust-ratio megnyilatkozása. Az oltármosás különben a premontrei ordináriumnak még a keresztény ökort idéző sajátossága, amely a renden kívül csak a római Szent Péter-templom szertartásai között található meg/231/. Az oltármosással kapcsolatos a szegények lábának megmosása is: "az portás annyé szegényt keressen, menye atyafiú (= apáca) vagyon. Minnyán begyűlvén és a szegényeket behíván tegyenek mandatumat. Nekik az az lábokat megmosják mit kell tedég (= pedig) mondani és tenni, megmondtuk, Böjtben másodszombaton minden atyafiú az ő szegényének vizet töltsön kezére és minden szegénynek egy-egy pénzt vagy fillért adjonak. Mikor nekék osztják, minden szegénynek meg kell békélni (= csókolni) a kezét és az után valami emni-valót és inyavalót kell nekik adni/232/. A fejedelem tedék magának anye szegényt hívasson, menyet akar." Mindez nyilvánvalóan rendi gyakorlat. A lábmosás egyébként ősrégi, még a pogány szakralizmusba és az Ószövetségbe visszanyúló hagyomány: a vendégszeretnek eredetileg mágiikus, később szimbólikus kifejezése. Akadt még századunk elején is olyan tanyai öregember, alsóvárosiak sarjadéka, aki a nála megszálló vendég lábát lefekvés előtt megmosta.

Jelentős részt foglal el a kódexben az utolsókenet szertartásával kapcsolatos liturgikus előírások felsorolása. Az itt közölt latin litániák részletes elemzése egyszer hozzá fog segíteni a kódex közvetlen francia, galloromán kapcsolatainak, illetőleg a premontrei szakrális földrajznak szabatosabb meghatározásához is. Ezt kell mondanunk az ordinárium szentkultuszáról, kalendáriumi szentjeiről is, ahol azonban a magyar szentek tisztelete föltűnő. Ez a rend hazai hagyományainak a reformon átűtő erejéről is tanúskodik.

Már az Apor-kódex előírja, hogy a rendi halottak egyik ünnepén, Sárlos Boldogasszony nyolcadán "az mise elvégezvén, az eledelek idején egy szegénynek annyi prevenda (praebenda) adatik, mint egy atyafiúnak". Ez nyilván általános középkori szokás, amely a szegedi paraszti hagyományokban, a halotti tor, további "ötetés" (szegények többszöri megvendéglése) kultikus szokásaiban is a legutóbbi időig virágzott.

A másik jelentékeny latin rész a noviciák ünnepélyes fogadalmának szertartását tartalmazza, amelynek egyértelmű forrására a kutatás még nem akadt rá, esetleg tehát hazai hagyományra is gyanakodhatunk. A noviciának beöltözés közben koszoruját el kell szaggatnia, a fejedelemasszony pedig haját levágja. Végül mint Krisztus menyasszonyának, gyűrtűt húznak az ujjára. Jellemző a középkornak szakrális népéletünkben szinte napjainkig élő reprezentáló, ünneplő hajlandóságára az életnek a menyegző szimbólumában történő felajánlása, akár a halálról, akár új életre: házasságra, szerzetességre tett ígéretéről van szó. Az ünnepélyes fogadalomtételnek a rokonság körében nyilván még lakodalomszerű folytatása is volt, amint erre a "pap-

lakodalom" ősi, szegedi képzetköréből, továbbá a "primicia" középkori gyökéretű hagyományaiából is következtethetünk /233/.

Azt természetesen már alig lehet megmondani, hogy a rendtartás, illetőleg az fratlan, mindennapi gyakorlat mi mindent foglalt még magába az egykorú hazai, illetőleg szegedi szakrális népelet kezdeményezéseiből. Kétségtelen azonban, hogy a rendi consuetudo és a "paraszt", azaz laikus hagyomány meghitt egységéről, ötvözetéről van itt szó, amint ez a középkori liturgia alkalmazkodókészségéből is következtethető. E liturgikus variációknak, a "homo ludens" középkori szakrális világának egyrészt a reformáció puritanizmusa, másfelől pedig a Tridentinum szabványosítása vetett véget.

Pozsonyi-kódex

A Pozsonyi-kódex nevét egykori, évszázados őrzési helyéről, Pozsony városáról kapta. Mindenesetre rá is illik a "habent sua fata libelli" ősi humanista szentenciája. Kész regény a Somlóvásárhelytől mostani lappangásáig vagy esetleges pusztulásáig ívelő vándorút.

A kódexet minden bizonnyal Somlóvásárhelyen írták a Szegedről átkerült premontrai apácaközösség egyik tagja számára. Innen vándorolt – nyilván az Apor-, Lányi-, Szegedi-kódexszel egyetemben – először a bécsi premontrai apácák Him-melpforten-klostromába, majd pedig megoszolva Nagyszombatba és Pozsonyba.

Amikor II. József a klarisszák fölött is meghúzta a lélekharangot, a Pozsonyi-kódex ismeretlen körülmények között került a pozsonyi franciskánusok könyvtárába /234/.

A kódexet sajnos csak XIX. századi, nem föltétlenül pontos másolatban ismerjük. Volf György, a Nyelveléktár kiadója csak e másolat nyomán tudta sajtó alá rendezni (1885), mert a pozsonyi klostrom könyvtárában az eredetit hiába keresték. Végre 1914-ben egy franciskánus kutató, Mattuska Libor bukkant ismét rá.

A háború miatt új kiadására nem került sor. 1940 táján, amikor szóba került – a Jókai-, Apor- és Guary-kódex módjára – a Pozsonyi-kódex hasonmáskiadásban való megjelentetése is, a premontrai Gábrriel Asztrikot szemelték ki erre a föladatra /235/. Gábrriel nagy szerencsénkre néhány előkészítő tanulmányban – ha sajnos nem is kimerítő részletességgel – ismertette a breváriumot és a hozzákötött kódexet. Dolgozatainak máris klasszikus forrásértéke van. Fényképmásolatot is készített az eredeti kódexről. Ebből csak két lap ismeretes. Gábrriel anyaga és jegyzetei az 1944. évi események során megsemmisültek, a kódex maga pedig ismeretlen helyen lappang. Még jó, ha az is el nem pusztult.

A kódex egy XVI. század legelején nyomtatott premontrai breviáriummal van egybekötve. Ez magyarázza, hogy a múlt században eltűnt a kutatás szeme elől. A könyvet ugyanis nem lapozták végig. A breviárium birtokosai, használói a somlóvásárhelyi Szent Lambert-monostor szegedi származású apácái voltak, akik deákul jól tudtak, és az újjászületett premontrai liturgiát az Egyház anyanyelvén ápolták.

A Pozsonyi-kódexet is több kéz írta. Az első, amely Szent Brigitta tizenöt imádságát /236/ – "Kezdetyk Jesusrol waló tyzen ewth Yeles Ymadssag" – másolta, meg is nevezi magát: "ez wegig Irta Az the zegeny Atyad fia Mihál Deak kybewl te zolghassad Az erewk Istenth ees My erettwnk ymagy, Amen. In Anno Eiusdem Incarnationis Domini 1520." Mihály deák E. jelzéssel külön meg is említi azt az apácát, akinek épületes munkájával szolgálni akart. Horváth János úgy véli /137/, hogy ez az E. soros volt egyúttal a kódex birtokosa is. Nagyon valószínű, hogy az írástudó, líterátus Mihály Szegedről került át Somlóvásárhelyre, a hiteleshely szolgálatába.

Ráérő idejében lelki olvasmány másolásával is foglalkozott. E. somlóvásárhelyi apá-
cában már a polgári rend igényli magának az egyéni könyvtulajdont, amely állandóan
a keze ügyében lehet, amelyből ráérő idejében, az egyedüllet ünnepi óráiban merft-
het /238/.

Gábrriel Asztrik külön nem emeli ki, hogy a kódex következő szakasza, vagyis
"az yesusnak fezewletinek előtte" mondandó imádság "magyarsága" szin-
tén Mihály deák kezére vall-e. Értelem szerint mindenesetre igen. A Gábrrieltől kö-
zölt fényképmásolat tanúsága szerint a következő ünnepi (kiskarácsonyi, vízkereszti,
húsvéti és úrnapi) szakaszok közül legalábbis az úrnapi részt viszont már a második
kéz írta.

Maguk e fészület előtt térden állva végzendő imádságok és a IV. Ince pápától ál-
lítólag hozzájuk fűzött, kissé fantasztikus időtartamú búcsúik már Katona Lajos meg-
állapításai szerint /239/ a középkor végének közkedvelt jámborsági divatját, az
"imago pietatis" világát tükrözik, és végső fokon a Nagy Szent Gergely pápa mi-
séjének legendájában gyökereznek. A magyar szöveg eredetije, a "Hortulus animae"
pontosan meg is határozza az imádság eredetét és rendeltetését: "orationes dicendae
ante imaginem Pietatis, quae apparuit Sancto Gregorio et debent dici septem Patet
Noster et totidem Ave Maria, pro quibus sunt maximae indulgentiae et eodem sancto
Gregorio et aliis quamplurimis et summis pontificiis concessae."

Katona Lajos még nem ismerhette a szakrális néprajzi kutatásnak azokat az ered-
ményeit, amelyek a két világháború között az imago pietatis képzetkörének, kultusz-
történetének szabatossá feltáráásával Rudolf Kriss /240/ és Romuald Bauerreiss /241/
névéhez fűződnek /242/.

Bauerreiss észreveszi és tisztázza, hogy az imago pietatis eszmevilága és képző-
művészeti ábrázolása a katolikus kultusz-történet több mozzanatából: a keresztes had-
járatok Szentsír-élményéből, a Gergely pápa miséjének ősi legendájából és az Oltá-
riszentség hitének az egykorú eucharisztikus ihletettséggű mondákon is tükröződő krí-
ziséből szövődik össze. Bauerreiss ennél fogva megállapítja az ábrázolás eucharisz-
tikus jellegét, ami abban is megnyilvánul, hogy eredetileg mindig az Oltáriszentség
közelében, vele összefüggésben pasztofóriumokon, monstranciákon, oltárokon tűnik
föl. Így van ez az egykorú magyar képzőművészeti alkotásokon, az imago pietatis
hazai emlékein is, amelyekkel itt nem foglalkozhatunk /243/.

Lényegében itt arról van szó, hogy a kora középkor egyik legkiemelkedőbb, nép-
könyveinkben "Sziklához láncolt Gergely" néven máig emlegetett monda
alakja, Thomas Mann regényhőse, Nagy Szent Gergely pápa a "S. Croce in
Gerusalemme" -bazilikában, Róma nagypénteki stációtemplomában mutatta be
a "Legenda Aurea" előadása nyomán /244/ is híressé vált miséjét: a Megváltó
a szenvedő Krisztus, a Fájdalmak Férfia (vir dolorum, Schmerzensmann) képében
jelenik meg nekik, amint sírjából kiemelkedik. Körülveszik a kfnsszenvedés eszközei
(arma Christi) is. Ez a jelenet a középkor utolsó évszázadainak egyik legkedveltebb,
mert gyakorlati jámborsági igényeket is szolgáló ikonográfiai témájává válik, és nyil-
ván egy azóta megsemmisült római archetypus, jellegzetes ábrázolás nyomán ter-
jedt el, amelyet a S. Croce in Gerusalemme-bazilikában ismerhettek meg az északi
zarándokok.

Mint mondtuk, az ábrázolásmódot jelentős mértékben a keresztes hadjáratok
Szentsír-kultusza ihleti, és akkor aktualizálódik, amikor az Oltáriszentségben, az
átlényegülés misztériumában egyes eretnekségek, de maguk a hívek, sőt papok is
kétkelkedni kezdenek.

Az imago pietatis tehát voltaképpen a Kálváriának a misén megismétlődő áldo-
zatára, az Egyház egyik alapvető tanítására, kultuszára figyelmeztet. A kételkedő

pap kezében az ostya vért hullat. Ennek leghíresebb megnyilatkozása a bolsenai legenda (1267), amelyet Raffaello vatikáni freskója is később megörökített. Efféle vérző ostyával kapcsolatos, sokféle motívummal színezett legendák szerte Európában, Németalföldön, hazánkban (Báta, Kassa, Győr, Vasvár, Pécs, Ludberg, Szeged) is fölbukkannak /245/.

A hazai eucharisztikus búcsújáráshelyek eredetéről, legendaköréről, miraculum-költészetéről általános utalásokon túl sajnos semmit sem tudunk. Biztos azonban, hogy Szeged premontrei leányait a kultuszhoz közvetlen, mondhatnók elsődleges kapcsolatok fűzték, amelyet az úrnapjának már említett, a Lányi-kódexben előforduló különleges szegedi "szentvé rnap" elnevezése is igazol. Könnyen lehetséges tehát, hogy az imago pietatis élményét tükröző imádságnak a Pozsonyi-kódexbe másolását nemcsak a Hortulus animae példája, kordivata ihlette, hanem a konkrét szegedi szentvér-hagyomány is.

Katona Lajos mutat rá /246/, hogy a "Zíz Marianak epesegheről való aytatos imachagh" is a Hortulus animae latin szövegállományából való fordítás. Hozzátehetjük, hogy különösen a második felében (Teghedet azerth kegelmeeseges azzony) már szabad, szinte művészi igényű átköltés. Gábrriel megállapítása szerint ezt az imádságot folytatólag másoló kéz is férfié volt, aki már beírt nevét valamilyen oknál fogva igyekezett eltüntetni. Gábrriel azonban a kódexlapot átvilágította, és ezt betűzte ki: "per me . . . de Z . . ." Valószínű, hogy ez utóbbi így egészíthető ki: Zeghed. Ha ez a feltevés igaz, akkor ez a férfi is Szegedről került át a somlós-vásárhelyi scriptorium kötelékébe. "Övé - írja Gábrriel Asztrik /247/ - a legszebb írás. A margóra észrevétlenül lendülettel csicsergő madarakat, szirmukat bontogató virágokat, bohókás állatokat rajzol." Hűségesen másolja a keserű ájtatosság szavait, de közvetlenül az "amen" után még felsóhajt: "yay hogh faradek Bor ythlan". Találón utal rá Gábrriel, hogy ez a passzus a középkori "clerici v agantes" jókedvű, holnappal keveset törődő világát idézi. Deákunk gondos munkája, igényes szép írása igazolja, hogy apáca gondviselői aligha hagyták szomjazni. A Somló bora mellett darvadozva rőtta sorait, rajzolta a kódex díszítéseit.

A derűs felsóhajtásnak, a tréfás explicit világ felé forduló hangjának különben európai rokonsága volt. Z. literátus bizonyára jól ismerte a "carmina burana" egyszerre vásott és átszellemült világát. A középkort kell ismernünk ahhoz, hogy az efféléket ne tartsuk tiszteletlenségnek. A szentek és kimérák elférnek a székesegyházak homlokzatain, a misztériumjátékokban átszellemült misztika és vaskos néphumor váltakozik egymással, a megszentelt gregorián dallamokon gyerekjátékok és virágénekek csendülnek föl: a középkor világszemléletének naiv egyetemessége tükröződik bennük mindenütt.

Később az "O Vram Ihus . . ." kezdetű imádság végén szintén Z. kezefrása, illetőleg glosszája olvasható: "Supranotatae Orationes ad laudem summi architecti Dei, nec non eius genitricis illibatae finitae vero sunt Anno Domini Millesimo vigesimo et Quingentesimo". Ez az explicit a maga humanista latinságával a művelt diákok is idézi, aki kissé ezoterikus módon Istent építőmesterként emlegeti.

Apácakéztől származó bejegyzés után a Fac maris alta stirps kezdetű ritmikus latin imádság következik. Végén nyilván még mindig a másoló Z. deák tollából: "En thyzhelendo azzonym kerlek hogh een yrettemys az megh fezolth ihus Xpusth ees az zeepl zyz Mariath ymagyathok pater nosterth ess aue mariath mondwan."

Gábrriel mutat rá, hogy a Szeplőtelen Fogantatást magasztaló

Dies laeta celebratur,
In qua pie recensetur
Mariae conceptio

kezdetű himnusz jellemző módon a hazai források között még csak a jászai premon-
rei prépostság egyik ősnymtatványába írva olvasható /248/.

Egy másik himnusz, az Üdvözlégy költői parafrázisa klasszikusan mutatja a
megújhodott magyar premonrei jámborság francia kapcsolatait. Szövege Mone Gáb-
rieltől idézett gyűjteménye nyomán /249/ így kezdődik:

Ave Maria,
gratia plena,
Dominus tecum,
Virgo serena.

Egyik versszaka Teofil testvért, Rutebeuf XIII. századi francia trubadur miszté-
riumjátékának és Villon egyik legszebb balladájának hősét idézi:

Tu civitas regis iustitiae
tu mater es misericordiae
de lacu foecis et miseriae
Theophilum reformas gratiae.

Te collaudat coelestis curia
quod mater es et regis filia
per te reis donatur venia
per te iustis confertur gratia /250/.

Kétségtelen, hogy a Pozsonyi-kódexet a maga egészében a Mária-kultusz egykorú
legmodernebb hajtása, a Szeplőtelen Fogantatás ihleti. A még dogmai méltóságra
nem emelt egyházi tanítás voltaképpen a reneszánsz naturalista életérzését, a termé-
szeti törvények fürkészését akarja ellensúlyozni, és mintegy meg akarja menteni a lá-
zadó emberi értelemmel, a rációból sarjadzó újkori világképpel szemben. Az egy-
házon belül is sokan látják, hogy a laicizmus igénye és folyamata feltartóztathatat-
lan. Iparkodnak tehát korszerű műveltséggel, alkalmazkodással, új jámborsági és
közösségi formák kezdeményezésével fölkészülni az új feladatokra.

Nagyon jellemző, hogy Szent Annát a kódex több latin szövege magasztalja. A
kultusz a Szeplőtelen Fogantatás eszméjével párhuzamosan, mintegy dialektikusan
bontakozik /251/. Az askzétikus, arisztokratikus életideált már a polgári életöröm:
a család és munka földi, emberi világa kezdi fölvaltani. E társadalom számára már
természetesen modernebb, elérhetőbb jámborsági eszményeket kellett keresni. Már
utaltunk a szentatyafiság, de különösen az Anna-tisztelet franciskánus ösztönzései-
re, a késő középkor szakrális népeletében való virágzásra. Itt még annyit szeretnénk
kiemelni, hogy Szent Anna a beginajámborságnak is különösen tisztelt alakja volt:
a tevékenységben, a Márta-szerű szorgoskodásban, a mindennapi élet hősies egysze-
rűségében és a szürke asszonyi munkában, a csaláadás és a rá szoruló emberek szolgál-
latában való érdemszerzésnek éppen Anna a példaképe. Erekyéit kar alakú ereklye-
tartóban szokták őrizni: a serényen dolgozó és segítő asszonyi kéz jut benne szimbo-
likus méltóságra. A kultusz különben már Szegeden is virágzott, az "Assunt Annae
sollemnia" kezdetű himnusz már odahaza a felsővárosi monostorban is felhangzott.
A népes szegedi szabócéhnek ő a védőszentje. Egykorú szegedi ereklyetartója a Vá-
rosnagyhírű ötvösművészetének remeklése (1532). Fölfrása: **DECRETVM EST
MANVM ISTVM ESSE SARTORVM ZEGEDIENSIS 4° TEMPORE MICHAELIS TOT**

IVDICIS EIVSDEM ANNI. Ismeretlen körülmények között a raguzai székesegyház kincstárába került, most is ott őrzik /252/.

A Pozsonyi-kódexben még két latin Szent Anna-szekvencia is előfordul. Az egyik: "Sancte Anne devotus decantet clerus alleluia, cuius partus salutem produxit mundo res miranda." A másik: "Congaudent angelorum chori Jesu Christi aucte que mundi dominam domini matrem genuit." Mindkét szöveget ismeri a Szegedi-kódex is /253/.

Az utolsó latin himnusz már a kódex hátlapján a Szent Miklósról szóló:

Congaudentes exultemus
vocali concordia
ad beati Niccolai
festiva solemnia.

Qui in cunis adhuc iacens
servando ieiunia
a papillis coepit summa
promereri gaudia... /254/

A himnusz egyuttal nyilván a Város Ősi Szent Miklós-tiszteletét, a szegedi kalmárösök szakrális hagyományait is kifejezi.

A Pozsonyi-kódex kolostori irodalmunknak bizonyára legértékesebb alkotása, a maga egészében voltaképpen a magyar "Hortulus animae", amely a "devotio moderna" személyességre ébredését, a hitnek tudatosultabb élményét is tükrözi. Természetesen további nagy, jórészt még feltáratlan európai összefüggéseket is kifejez. Idehaza jelképezi a magyar polgárság asszonyainak bátor, kezdeményező szellemét: az olvasókedvet és a könyvbirtoklás személyes igényét. Az Apor- és Lányi-kódex még az európai középkor világát: a kinyilatkoztatott szoltárhagyomány és a rendi regula klasszikus fegyelmét idézi. A Pozsonyi-kódex azonban már egyrészt válogatókészségről, új szellemi formák kereséséről, másfelől pedig a szegedi nyelvalkotó szellem erejéről, költői készültségéről tanúskodik. A szavak artistikus latin játéka, a "divina dulcedo" a szegedi szívekben és ajkakon már nemcsak a pusztá értelmet, hanem a maga méltó magyarságát is keresi. A szegedi regionalizmus kezdő akkordjai mai tudásunk szerint itt szólnak meg asszonyok és deákok szavával először.

Szegedi-kódex

A szegedi Szentlélek-monostor kódexállományához tartozott még egy XVI. század elejéről származó cantionale, más néven antifonale is: Liber variarum cantionum /255/. A liturgikus jellegű, hangjegyes énekeskönyv csonkán maradt ránk. Az alább kifejtendő megfontolások alapján Timár Kálmán nyomán mi is Szegedi-kódex néven emlegetjük, és javasoljuk ennek következetes használatát. Jeles kutatók (Dankó József /256/, Zalán Menyhért /257/, Timár Kálmán /258/, Radó Polikárp /259/, Gábrriel Asztrik /260/, Rajeczky Béni, Mezey László tanulmányozták, kielégítő feldolgozása és kiadása mégis a jövő feladata.

A kódex osztozott apácáink egyéb könyveinek sorsában. Az 1516. esztendőben még a szülővárosban, Szegeden volt. Ennek bizonyosságául a felsővárosi tűzvésznek magyar nyelvű bejegyzését a monostor történetének tárgyalásánál már idéztük. Ez a kódex is Somlóvásárhelyre, majd Bécsbe, a Himmelpforten-kolostorba került. Bécsi

tartózkodását egy rövidített, nehezen érthető német szöveg is tanúsítja. A császárvárosból Pozsonyba, a klarisszák klostromába, majd II. József idejében az ottani franciskánusok könyvtárába vándorolt. Pozsonyt 1919-ben elhagyó magyar rendtársak hozták át Szombathelyre. Fotókópiáját a Széchényi Könyvtár őrzi, az eredeti lappang.

A liturgikus jellegű kódex latin szövegű. Találunk azonban benne néhány magyar glosszát, bejegyzést is, de ezek nyelvi szempontból nem jelentősek. Eldöntik azonban a kódex szereztetésének helyét, továbbá elárulják az egyik másoló apácának máshol is már említett nevét: "soror marta yrta."

A Boldogasszony szerzete, vagyis a középkori magyar premontrei rend híres volt nemzeti érzéséről. Ezt a Szegedi-kódex tartalma is tükrözi. Feltűnő a magyar szentek tisztelete. Többek között Szent Erzsébet zsolozsmája, Szent István antifonája, László király miséje olvasható benne. Számos Mária-éneket, himnuszt, antifonát, továbbá liturgikus szertartásokat is tartalmaz. A "Venite exultemus" zsoltárnak tíz dallamát (tonus) örökíti meg. Van még benne néhány himnusz, szekvencia is Szent Anna, Borbála, továbbá Szent Orsolya és a Tizenegyezer Szűz tiszteletére.

A Szegedi-kódex a középkori magyar apácakolostor zenei műveltségének egyedülálló gyűjteménye, emléke. Rendeltetése szerint természetesen a rendi kultusz szolgálatában áll. Úgy gondoljuk azonban, hogy a magyar szentek hagyományos tisztelete mellett korának obszerváns ihletettséggű szegedi jámborságához kapcsolja három Szent Annát magasztaló himnusza, illetőleg szekvenciája is, amelyekkel már különben a Pozsonyi-kódexben is találkoztunk.

Szeged egyetemi műveltsége

Szeged gazdasági virágzását, előrehaladott urbanizációját találóan jellemzi, hogy minden más hazai város fiait túlszárnyalva, a középkor végén alighanem szegedi diákok tanulnak legnagyobb számmal külföldön. A következőkben szinkronikus sorrendben tekintjük át a Városnak Bécs/261/, Krakó/262/, Padova/263/, Bologna, Ferrara, Siena, Perugia/264/, Párizs, majd a hajnalodó újkorba, a protestantizmus szellemi világába fordulva Wittenberg/265/, Basel/266/, Heidelberg/267/ egyetemein tanuló fiait. Nyomban hozzáfűzzük azt is, amit későbbi sorsukról, pályájukról tudunk.

Szeged fiainak a bécsi egyetemen való diákoskodása elsősorban a földrajzi közelséggel, továbbá a többször ismétlődő, majd állandósuló uralkodói közösséggel is összefügg. A császárvárossal való egykorú gazdasági kapcsolatainkról egyelőre nincsenek adataink, de tőzsérjeinknek és borkereskedőinknek sikerülhetett itt is piacot teremteniök.

A Krakóval való kapcsolatainkról már többet tudunk. Waldapfel József mutat rá, hogy a krakkói egyetem tanulmányi szellemét a XV. század utolsó évtizedeiben, sőt még a századforduló is a franciskánus obszervancia világképe határozta meg, amely tanulmányi eszményének Duns Scotus egyszerre kritikus és szintetikus szellemét tekintti. A magyar "bursa" (diákcéh) kápolnájának jellemző módon Szent Ferenc volt a patrónusa. Az itteni tanulmányokat megkönnyítette az odavivő kereskedelmi út mentén épült számos hazai obszerváns kolostor is, ahol a szegedi diákok: klerikusok és laikusok gyalogos vándorlásukban megszállhattak.

A XVI. század elején – főleg Cox Lénárd tanári működése folytán – a krakkói egyetem Kelet-Európa kiemelkedő erasmista központjává fejlődik, amely magyar és szegedi növendékeinek szellemi magatartásán is visszatükröződik.

Nyilvánvaló azonban, hogy nemcsak az alsóvárosi obszerváns kolostornak, hanem a polgári Szegednek is voltak összeköttetései Krakóval, a kor legjelentékenyebb közép-európai kereskedővárosával. A szegedi bor- és posztókereskedelem, de egyéb gazdasági kapcsolatok számai Kassán túl Krakóig is elnyúltak. Erre bizony következtethetünk abból az adathól is, hogy Sárszegi István szegedi ispán és sókamarás 1511-ben három krakkói és egy budai polgárnak elzálogosítja szegedi palotáját/268/.

Föltűnő, hogy a rendelkezésünkre álló prágai matrikula-publikációkban szegedi hallgató nevét hiába keressük. Ezt talán részben a Város és Csehország gazdasági kapcsolatainak hiányával magyarázhatjuk.

Bologna, Padova, Ferrara, Perugia, Siena, Párizs szegedi diákjainak tanulmányait nyilvánvalóan a szerzetesrendi organizáció tette lehetővé. A protestáns egyetemek: Wittenberg, Heidelberg, Basel szegedi hallgatóinak választását viszont a reformáció akkori német kapcsolatai magyarázzák.

Most pedig következze a szegedi "peregrinatio academica" időrendi áttekintése:

1412

Bécs: Dominicus Nicolai Zegediensis 2 gross.

1413

Bécs: Ladislaus de Zegedino 2 gross.

1418

Bécs: Johannes de Segedino 4 gross.

1425

Krakkó: Henricus Francisci de Zegedino 3 gr.

1427

Bécs: Petrus de Zigedino 4 gross. – Martinus de Zigedino 4 gross.

1429

Bécs: Johannes de Segedino 4 gross.

1433

Bécs: Ladislaus de Zegedino 4 gross.

Később (1446) licenciátusi, majd magisteri fokozatot nyert. Azonosítható ama Szegei Lászlóval, aki a váradi iskolában Szent Brigittának egyik úttörő jelentőségű "Revelatio"-ját másoltatja /269/.

1434

Krakkó: Briccius Ambrosy de Zegedino d. 2 gr. tenetur servitoribus.

Talán azonos ama Szegei Bereck (Briccius de Segedino) váradi kanonokkal, aki gyilkosság miatt irregularitásba esett, és ezért feloldozást kért és kapott V. Miklós pápától. Vitéz János püspök távollétében Balázs kanonoktársával együtt a püspökség javainak viselte gondját. Egy világi személy Balázst megtámadta, ő a védelmére sietett, és úgy megverte, hogy az illető behalt. Lehetséges azonban, hogy járvány vitte el /270/.

1435

Bécs: Balthasar de Czegedino 4 gross. -- Nicolaus Belgor de Czegedino 4 gross. – Benedictus de Czegedino 2 gross.

1436

Bécs: Emericus Ladislai de Czegedino 3 gross.

Krakkó: Emericus Ladislai 3 gross

A kettő azonos? Névrokonok?

1444

Bécs: Petrus de Zegedino 4 gross.

1446

Bécs: Mag [ister] Ladislaus de Zegedino.

1449

Krakkó: Franciscus Thome de Segethdino medium, 4 gr. – Augustinus Michaelis de Segethdino medium 4 gr. tenetur.

1450

Bécs: Gerardus Barnabe de Czegedino 4 gross. – Emericus Judicis de Czegedino 4 gross.

Padova: Balthasar de Zegedino. – Johannes de eadem Zegedino.
Boldizsárról Veress Endre azt hiszi, hogy azonos ama Boldizsárral, aki 1435-
ben a bécsi egyetemre iratkozott.

1451

Bécs: Petrus Gomboso de Czegedino 4 gr. (MUW) – Matheus Sutoris de Czege-
dino 4 gr. (MUW)

1452

Bécs: Johannes de Zegedino 4 gr. (MUW) – Benedictus Andree de Zegedino
1 gr. (MUW)

Krakkó: Ladislaus Georgy de Szegerdino 6 gr.

1453

Bécs: Stephanus Cumanus de Zegedino 4 gr. (MUW)

Krakkó: Stephanus Gregory Kyeresteth de Segedyno 4 gr.d. totum. – Valentinus
Petri Tayat de Szegeyth d. 2 gr.

1454

Bécs: Petrus sacerdos de Zegedino 2 gross. – Dom. Petrus de Zegedino cano-
nicus Budensis 4 gr. (MUW)

1458

Krakkó: Gregorius Petri Ylige de Zegedino t.

Az "Ylige" az Eligius keresztnév magyar alakváltozata. A név ötvös-kapcsolá-
tokat sejtet, hiszen Szent Eligius volt az ötvösök céhpatrónusa.

1459

Krakkó: Benedictus Andree de Zegedyno 2 gr. s. t.

1460

Krakkó: Johannes natus Demetry parui Ciuitatis Segediensis 2 gr. 4.

1461

Bécs: Martinus Benedicti de Segedina [!] 4 gr. (MUW)

Krakkó: Stephanus Demetry Papy de Zegedino 4 gr. d.

1462

Bécs: Johannes Kerestes de Zegedino, dedit 6 den. (MUW: 1461. Johannes Ke-
restes de Segedino 2 gr.)

1465

Bécs: Martinus de Zegedino, dedit 4 gr. – Fabianus de Zegedino dedit 4 gr.

Krakkó: Matheus Demetry pellificis de Zegedino 3 gr.t.d.

1466

Bécs: Johannes de Zegedino, dedit 2 gr.

1468

Krakkó: Michael Pauli de Segyedino s.t.

1469

Krakkó: Johannes Philippi de Segedino s. 3 gr.

1470

Bécs: Matthews de Zekedino, dedit 2 gr.

Krakkó: Johannes Briccy de Seggedino 3 gr. d. – Emericus Philippi de Segyedino 1 1/2 gr.

1471

Bécs: Mattheus Blasii Sos de Zegedino, dedit 6 den.

1472

Bécs: Nicolaus de Zegedino, 8 den.

1475-ben baccalaureus, 1478-ban pedig magister lett.

1473

Bécs: Martinus de Zeidino [! ?] 4 gr. (MUW)

1474

Bécs: Jacobus de Zegedino, dedit 10. den. – Jacobus Nylas de Zegedino 4 gr. (Sant.) – Stephanus Gerus de Segedino 3 gr.

1475

Bécs: Nicolaus Valentini Mercatoris de Zegedino 4 gr. (MUW)

1476

Bécs: Ambrosius de Sigadino 4 gr. (MUW)

Siena: Frater Andreas de Zegedino.

Pályájáról a Szent Miklós-kolostornál már megemlékeztünk.

1477

Bécs: Ambrosius de Zegedino, dedit 4 den.

Krakkó: Clemens Petri de Zegedino s. t. – Johannes Demetry de Szegyedino s. 6 gr.

A két Ambrus nyilván azonos egymással.

1478

Bécs: Demetrius de Segedino, dedit 15 den. (MUW; 4 gr.) – Matheus de Segedino, dedit 12 de. (MUW; 4 gr.)

Krakkó: Andreas Johannis de Segedyno, – Mathias Johannis de Segedyno solverunt per 6 gr.

1479

Bécs: Melchior de Zedino [! ?] pp. (MUW)

1480

Bécs: Antonius de Segedino 4 den.

Krakkó: Petrus Augustini de Segedino dioc. Braciensis 1 gr. latum.

1483

Krakkó: Ambrosius Mathei de Segyedino s. t.

1484

Krakkó: Albertus Stephani de Zgyedino s. 4 gr. – Gregorius Nicolai de Zegedino s. 4 gr. – Ladislaus Michaelis de Zegedino s. 4 gr. – Matheus Alberti de Segedino s. 4 gr.

1486

Bécs: Stephanus de Zegedino, nepos Dominici prepositi ecclesie Albensis, dedit 3 gr. – Zeraphin de Zegedino 30 den.

Szegedi István nagybátyja tehát nem más, mint Kálmáncsehy Domonkos későbbi humanista, bibliofil püspök, a bécsi egyetem egykori (1450) diákja.

A rendelkezésünkre álló irodalomból nem állapítható meg kétségtelenül Domonkos prépost születési helye. Ezzel szemben egy szegedi oklevélben, amelyben Mátyás király megerősíti a szegedi polgárok rév- és vámmentességi kiváltságait (1464), a bíró, másodbíró és jegyző társaságában előfordul a Kamanc, másként Kamancs, népetimológiával Kálmánca (ma: Kamenica) /271/ szerémi bortermelő városra, a híres huszita fészekre utaló Kamanczy Benedek (Benedictus Kamancy) esküdt polgár is, aki egy év múlva már bíróként szerepel /272/. Kamanczy Benedek nyilvánvalóan a mi Szegedi István diákunknak édesapja, egyben Domonkos fehérvári prépostnak édestestvére. Lehetséges, hogy már mindketten Szegeden születtek, de a család vagyoni súlyának, társadalmi tekintélyének alapja továbbra is a kamanci szőlőbirtok, esetleg a borkereskedelem, egykorú nevén komplárság volt. Ha föltételezésünk helyes, és egyszer, még ezután fölbukkanó adatok révén bizonyossá válhat, akkor a város egy kiváló művészetpártoló főpapot nevelt a magyar reneszánsz kultúrájának /273/.

Szólunk már arról, hogy a szegedi premontrei apácák rendtartását tartalmazó Lányi-kódexet Kálmáncsey László (Ladislaus de Kalmanche) írta, aki 1489-ben szintén a bécsi egyetemen tanult (Ladislaus de Kalmanschei) /274/. Egyetemi végzettségére a Lányi-kódex már idézett explicitjének humanista latinságából is következtethetünk /275/. Alig lehet kétséges, hogy Kálmáncsey László is a művelt Domonkos püspök atyafiságához tartozott.

Szerafin nem más, mint Szegedi Szerafin, az Üdvözítőről nevezett csanádi társaskáptalan prépostja, egyben székesegyházi főesperes, akinek oklevélíró tevékenységéről is tudunk.

1489

Krakkó: Martinus Ladislai de Szegyedino lat. gr. d.

1490

Krakkó: Seraphin Simonis de Zigyedino dioc. Baciensis s. 4. gr.

1493

Krakkó: Stephanus Nicolai de Zigyedino dioc. Baciensis s. 4. gr.

Azonos ama Serafinnal, akivel előbb, 1486-ben találkoztunk.

1494

Krakkó: Petrus presbyter Benedicti [Blasy?] de Segyedyno dioc. Baciensis s. 4 gr. – Johannes Georgy de Segyedino dioc s. 4 gr. – Martinus Valentini de Segyedino Baciensis s. 4 gr. – Gallus Alberti de Segyedino dioc. Baciensis s. 4 gr. – Franciscus Martini de Segedino s. 4 gr. – Barnabas Johannis de Segedino s. 4 gr.

1495

Krakkó: Gregorius Vincency de Zegyedino 5 gr. – Vrbanus de Zeghedino.

1496

Bécs: Urbanus Luce Parvi de Zegedino, den. 6. – (MUW szerint már 1495-ben.)
– Emericus Feyes de Zegedino, den. 6. (Sant.)

Ferrara: Frater Gregorius Blasii litterati de Segedino. Más néven: Gregorius Pannonius de Segedino ordinis minorum.

Helytelen Veress Endre ama nézete, hogy azonos lenne azzal a Fülöfia Szegedi Gergely franciskánussal, aki 1515-ben a Sorbonne doktora lett.

1498

Bécs: Dom. Gregorius de Zegedino presbiter 64 den. (MUW)

1499

Krakkó: Georgius Nicolai de Segedino Baciensis t.

1500

Krakkó: Lucas de Zegedino.

Padova: D. Gregorius de Zegedino.

Kalocsai kanonok és székesegyházi főesperes.

1502

Bécs: Dom. Gerhardus de Sigedino, den. 18. – Gerhardus Literatus de Segebino [!] no [bili] 1/2 tal. den. (MUW) – Dom Johannes de Sigedino, dedit 24 den. – Johannes Soss ex Segebino no(bilis) 1/2 tal. den (MUW) – Dom. Martinus frater thesaurii regis Hungariae no(bilis) 1/2 tal. den. (MUW)

Az említett két Gellért, illetőleg két János világosan két-két személy.

Márton Baratin Lukács zágrábi püspök testvére, aki még ugyanebben az évben a padovai egyetemen is föltűnik. Az ott említett "Canonicus Zagrabiensis" titulusát nyilvánvalóan Lukács püspöknek köszönheti.

Padova: D. Joannes de Zegedino.

1503

Bécs: Thomas de Segedino, 16 den – Thomas Varias de Segadin, 29. den. (MUW)

1504

Bécs: Joannes Oswaldi de Segedino, dedit 2 cr. (MUW szerint már 1503. Fizetett 29 den.)

Krakkó: Gregorius de Zeged.

1505

Bécs: Franciscus Litterati de Segedino 29 den. (MUW)

1508

Krakkó: Matheus Gregory de Zeged s. 4 gr.

1510

Bécs: Martinus de Segedino, dedit 18 den. – Gregorius Palfi de Segedino nobilis 4 sol. Sant.

Krakkó: Franciscus de Peth Pauli Zighedy. – Martinus de Zeghedino baccalarius Wiennensis. – Gregorius de Zeghedino.

1511

Bécs: Paulus Semihali de Zegedino nobilis dedit 5. sol. den. (MUW)
 Krakkó: Blasius de Zeghedino. – Gregorius de Zewgedino. Georgius de Zege-
 dino. – Matheus de Zegedino. – Blasius de Zegedino baccalarius.
 György bácsi kanonok.

1512

Bécs: Stephanus de Zegedino, dedit 9. den. (MUW szerint 1511). – Stephanus
 Feudes de Zegedino 4 gr. (MUW). – Stephanus de Zegedino, dedit 2 cr. (MUW sze-
 rint 1511.) – Stephanus Tor de Zegedino 4 gr.
 Krakkó: Gegerii [!] Philippi de Segedino dioc Baciensis 12 Septembris 4 gr. s.
 – Blasius Emerici de Zegedino dioc. Baciensis gr. 2. s. 11. Decembris.
 Gergely a Sorbonne később említendő doktorával (1515) azonos.

1513

Bécs: Seraphin Ungarus de Zegedino, dedit 2 cr. – Nicolaus de Zegedino, dedit
 3 cr. – Steffanus de Zegedino, dedit 2 cr.
 Krakkó: Georgius de Zegedyno. – Martinus de Zegedino bacc. consiliarius.
 – Valentinus de Zegedino baccalarius filius Stephani pictoris.
 Bálintról mindjárt szó lesz.

1514

Krakkó: Georgius Marci de Segyedno dioc. Barciensis 4 gr. s.

1515

Krakkó: Blasius Benedicti de Segeden dioc. Bocznensis [!] s. 4 gr. – Valen-
 tinus Stephani de Zeyedino dioc. Bachiensis s. gr. 4.
 Bálint 1519-ben Bécsben folytatja tanulmányait.
 Párizs: Gregorius Zegedinus /276/.
 A mariánus provincia tagja, később tartományfőnöke. Kitűnő szónok, akit kato-
 likus ortodoxiájáért "praeco verbi divini fanaticissimus" névvel illetnek. A magyar
 katolikus papság körében a legelsőök egyike, aki fölveszi a küzdelmet a protestantiz-
 mussal, a protestáns hitvitázó irodalommal. Dévay Bíró Mátyás egyik, valószínűleg
 kéziratos "Censurae" néven emlegetett munkájára írt felelete, bírálata mellett /277/
 egy "Apologia" c. műve is volt. Ez nem maradt ránk, de éppen Bíró Mátyás emle-
 geti. Bár két jeles protestáns egyháztörténészünk, Révész Imre és unokája, Révész
 Imre részletesen elemezte a szemben álló felek nézeteit /278/, mégis kívánatos vol-
 na a vitának a legújabb kutatások fényében való felülvizsgálása és kiegészítése.

1516

Krakkó: Paulus Demetry de Segedyno dioc. Baciensis 3 gr. s. – Johannes Gre-
 gory de Segedyno dioc. Baciensis 4 gr. – Nicolaus Ladislai de Zegedyno dioc. Ba-
 ciensis 4 gr. s.
 Jánosból később temesi főesperes lett.

1517

Krakkó: Stephanus Petri Hendes [!] de Zegedyno dioc. Baciensis 4 gr. s.
 Helyesebben írva a bursa anyakönyvében: Stephanus de Zegedino Petri Fewides.
 Földes István – mint láttuk – 1512-ben a bécsi egyetemre iratkozott.

1519

Bécs: Valentinus Pictoris de Segedino bacc.

Sajnos, sem az apáról, sem fiáról nem tudunk semmit. István mindenesetre jeles festő lehetett, hogy neve mindkét egyetem anyakönyvébe –elég szokatlanul –belekerült.

1520

Bécs: Bartholomeus de Zeged.

Bunyitay azonosítja Szegedy Bertalan váradi kanonokkal (1553).

1522

Bologna: Blasius Zakan Segedinus Pannonius.

Zákány Balázs csanádi kanonok az egyetem hallgatójaként Janus Pannoniusról szóló latin magasztaló verset ír Adrianus Wolphardus erdélyi humanista Bolognában, 1522-ben kiadott /279/ és Várdai Ferenc erdélyi püspöknek ajánlott antológiájában: "Joannis Pannonii Episcopi Quinqueecclesiensis poetae, et oratoris Clarissimi Panegyricus". A vers "octostichon", azaz nyolcsoros:

Qui putri paulo ante situ squallebat, opaco

Carcere, nec poterat luce nitente frui,

Jam tandem coelo pulchrum caput extulit alto,

Janus et exosis desiit esse locis.

Invida quantum huius famae detraxerat aetas,

Foenore nunc tantum reddidit alma dies,

Famaque durabit, Phoebus lampade terras

Ambiet et curru Luna citata suo /280/.

Eddigi ismereteink szerint Zákány Balázs verse az első nyomtatásban megjelent alkotás, amely szegedi szerzőtől származik. Sajnos, egyéb irodalmi próbálkozásairól nem tudunk.

Zákány Balázst 1524 márciusában a bolognai egyetemen a kánonjog doktorává avatják. Hazatérve hazájába, egyházmegyéjébe, sebesi főesperes lett, és földijének, a szintén szegedi származású Musina János megyés püspöknek egyik bizalmas embere, tanácsadója. Így Budán 1527. október 21-én a pannonhalmi főpát székházában püspökével és más választott bírákkal Choron Andrást a tihanyi apátság elfoglalt jövedelmeinek visszaadására kötelezi. Családjának sorsáról még szólani fogunk.

Zákány Balázsnak ezután nyoma vész. Ha esetleg azonos azzal a Zákány Balázs franciskánussal, aki a század derekán működik, és 1565–67 között az alsóvárosi kolostor gárdiánja /281/, akkor szülőföldjéhez és népéhez való hősies hűségével életét is magasztos humanista alkotássá, egyben szegedi példaképpé formálta.

1524

Bécs: Gregorius de Zeged, 2 cr. – Michael de Zeged, 2 cr.

Krakkó: Gaspar Rosas de Zeged.

1525

Bécs: Andreas Segadi. (MUW) – Franciscus Segedinus 2 cr. (MUW: 53 den.)

– Franciscus Schemagi de Segot 53 den. (MUW)

Krakkó: Ludouicus Dyonisy de Zegedino dioc. Baciensis t. s.

Szegedi Lajos hamarosan székesfehérvári evangélikus prédikátor lett. Itt még mint a káptalani iskola vezetője 1542 pünkösdjén a misét magyarul énekelte. Hitújító fanatizmusáról Szerémi György szól. Sylvester Újtestamentom-fordítását megbí-

rálja, viszont az ő zsoldárfordítását Sylvester kissé igazságtalanul marasztalta el. Később, 1553-ban a bécsi egyetem tanára. Erdélyben tűnik föl ezután: dési kálvinista pap, részt vesz Heltai Gárpár bibliafordításában (RMNy I. 172) is. "Nem egyedül pedig voltam – írja Heltai az ajánlásban – e munkában foglalatoss, hanem részben segített az én szerelmes vén bátyám, a tisztelendő Lajos mester, a dési fő lelképásztor." Végül szászvárosi unitárius lelkészként 1583-ban hal meg. Ránk maradt tőle az 51. zsoldár művészi fordítása /282/. Hosszú pályájára gondolva, Horváth János-sal megengedhetjük, hogy talán nem is egy Szegedi Lajosról van itt szó.

1526

Bécs: Johannes Zegediensis 2 cr.

1527

Bécs: Joannes Zegedinus 15 kr. (MUW)

Krakkó: Emericus de Zegedino.

1529

Bécs: Emericus Zakan Zegedinus, dedit 2 cr.

Atyjafiával, Gáspárral együtt alább szólunk róla.

1530

Krakkó: Mattheus Mathei de Segedino dioc. Colocensis 4 gr. s.

Hallgató még 1531-ben is. Azonos a "Mattheus Segetinus Ungarus" nevű wittenbergi diákkal (1545).

1534

Bécs: Caspar Sackhan Segediensis.

Az előbb említett Imre csanádi nagyprépost (1536–39), Gáspár pedig az Üdvözfőtőről elnevezett csanádi társaskáptalan prépostja és székesegyházi főesperes (1540–47) lett.

A XVI. század elejének egyik leghíresebb, leggazdagabb szegedi nemzetsége a Zákány család, amelynek neve a szegedi határban előforduló "Zákány" pusztával, ma "Zákányszék" tanyaközséggel függ össze. A családnév nyilván kun eredetű, a helynév pedig eszerint nemzetségi pástorszállásra, birtoklásra enged következtetni. Ebből viszont az is kitűnik, hogy ez a nyilván jómódú, előkelő tőzsérnemzetség már legkésőbb a XV. század folyamán beleolvadt a szegedi polgártársadalomba, magáévátéve annak nyelvét és hitét, életformáját és műveltségi igényeit.

Az 1522. évi tizedlajstromban két Zákány név is olvasható. A "Nagy" utcában lakik számos patricius szomszédságában Zákány István (Stephanus Zakan, qui habet vineas in Varadino Petri), a Szent Miklós utcában pedig Zákány Tamás. István azonos a Zákány Istvánnal, akinek házára Cserni Jován 1527 nyarán rátört, hogy kifossa. A boltajtók feszegetése közben azonban Szilágyi László átellenes palotájából egy Sebestyén nevezetű puskás ember célba vette és a "fekete cárt" ágyékánál halálosan megsebesítette.

Zákány István közben főbíró lett, akit Báthory István nádor Ferdinánd hűségére bírt rá. Balázs testvérével, a bolognai deákkal egyetemben Ferdinánd király nemesi birtokadományozásban is részesítette. A nádor a főbíró hűségét azzal is akarta jutalmazni, hogy Zákány Istvánt tisztségének életfogytig való viselésére ajánlotta a királynak (1529). Ez nyilván a város polgárságának elvi ellenzése miatt nem történt meg, mert utána több cikluson át Tóth Mihály volt a főbíró.

Később 1542-ben rendkívül nehéz körülmények között ismét ő került a város élére. Zákány István közben bizalmas embere lett Fráter Györgynek is, ami Szeged szorongatott helyzetére is élesen rávilágít: a bírónak különböző vetélkedő hatalmi csoportok között kellett városának érdekeit, létét megvédenie. Mehmed basa több esküdt polgárral együtt Budára idézte és kivégeztette őket (1542). Zákány István bűne az volt, hogy a töröknek kényszerítő körülmények között tett előbbi hűségesküje ellenére iparkodott megmenteni városát a török behódolástól, ami 1543-ban mégis elkerülhetetlenné vált /283/.

Reizner úgy hiszi, hogy Zákány Istvánnak testvére volt az említett Zákány Imre csanádi nagyprépost, továbbá Zákány Gáspár székesegyházi főesperes. Az a Zákány Balázs, akivel mint bolognai diákkal találkoztunk, Báthory nádor oklevele szerint biztosan István testvére. A család Habsburg-orientációja a két Zákány testvér bécsi diákságával is összefügg.

1535

Bécs: Stephanus de Zegedino 2 cr. 1535. — Stephanus Abstemius e Segedino Vngarus 2 sol. (MUW)

1536

Krakkó: Joannes de Zeged. — Gaspar de Zeghed.

1537

Krakkó: Stephanus Naghizegedinus, — Stephanus Szegedinus.

Az elsőnek említett diák, Szegedi Kis István (1505–1572) kun eredetű, magyarrá vált család sarjadéka /284/. Föltétlenül az alsóvárosi obszervancia szellemi atmoszférájában nevelkedett. Révész Imre figyelmeztet /285/, hogy fő munkájának (Theologiae sincerae loci communes) bevezető fejtegetéseibe beleszövi a franciskánus Szent Bonaventúra leghíresebb misztikus munkájának (Itinerarium mentis ad Deum) elemeit. Ezt az élményt még ifjúsága szegedi emlékeiből merfette.

Krakkóban öt évet töltött a görög és héber nyelv tanulmányozásával. Az egyetem-től 1540 táján megbízatást kapott a latin szerzők magyarázatának előadására.

Valószínűleg még Krakkóban barátságot kötött Abádi Benedekkel, majd pedig mindketten a wittenbergi egyetemre iratkoznak (1543), ahol Kis Istvánt Luther és Melanchton különösen megkedveli. Hazatérve sokfelé tanít, de szülővárosában alig-ha. Erazmus példáját tükrözi, hogy a kor durva polemikus harcainak nem barátja, inkább a közvetlen nevelő hatások híve.

1538

Wittenberg: Jacobus Segodunensis Pannonius (Szegediensis).

Jakabot Révay Ferenc királyi személynök küldötte a wittenbergi egyetemre. Luther "Jacobus a Zeghedino" néven emlegeti. Megbízatása van rá, hogy Révay vallási aggályait személyesen közölje és beszélje meg Lutherrel, aki azután hosszú levélben válaszol Révaynak /286/.

1539

Bologna: Frater Georgius Segedinus.

"Baccalaureus cum summa laudis commendatione creatus." Dominikánus, de már nem tagja a szegedi klastromnak. Már említettük, hogy teológiai tanácsadóként részt vett a tridenti zsinaton.

1543

Wittenberg: Stephanus Szegedinus.
Azonos Szegedi Kis Istvánnal.

1545

Wittenberg: Matthaeus Szegedinus. – Paulus Szegedinus Vng.

1548

Bécs: Johannes Schiger ex Sigedino, 8 den.
Wittenberg: Josephus Zegedinus.

1549

Bécs: Stephanus Zegedinus Hungarus, O dedit.

1551

Padova: Caspar Fraxinus Segedinus.
"Artium et medicinæ studens."

1552

Perugia: Magister Caspar Fraxinus.

Mint előbb láttuk, apadovai egyetem hallgatója volt, de diplomáját (doctoratus in artibus et medicina) itt szerezte meg.

Főleg Takáts Sándor/287/ és Magyary-Kossa Gyula/288/ kutatásai nyomán nagy vonásokban élénk rajzolódik Gáspár doktor pályája. Szegeden született. Atyja Vén Szabó János, édesanyja Perzelt Zsófia. Ő volt a legidősebb gyermekük. Három öccse közül a legfiatalab a szegedi vár visszahódításáért vívott harcban (1552) vesztette életét. A másik kétfiú: Ferenc és Menyhárt, továbbá leánytestvérük, Ilona, a szülőkkel együtt Nagykálóba menekült. Ezalatt ő Padovában és Perugiában tanult. Családja sorsa miatt nyugalankodott, és egy főúr, Balassa Zsigmond révén keresztette őket. Amikor jó hit kapott felőlük, akkor hűgának szép csemeletszoknyát, apjának pedig fekete csuhát, azaz köntöst küldött. Megözvegyült édesanyját később magához vette Sopronba.

Padovában 1551-ben bukott föl, a doktori oklevelet viszont Perugiában szerezte meg. Itáliából áthajótt Sziciliába, Görögországba, Kréta szigetére. Eleven régészeti érdeklődés élte benne. Hazatérve, Sárvárott 1553-tól Nadasdy Tamás nádor háziorvosa lett/289/, de számos arisztokrata családot is kezelt. Leginkább Sárvárott és Lékán tartózkodott. A nádor Sárvárott külön lakosztályt, patikát rendeztetett be neki a vár déli felében.

"A gyógynövényeket – írja/290/ Bencze József – ő maga termesztette Sárvárott, ahol a vár közelében hatalmas gyógynövénykertet létesített, melyet Kerti István nevelő kertész az ő irányításával vezetett. Csakhamar Bécsbe is eljutott a híre, és szerkesztésük vitték-hordták a sárvári gyógynövényeket Bécsbe és Krakóba. Szegedi Kőrös Gáspár nemcsak itűnő gyógynövényszakértő volt, hanem nagy hozzáértéssel le is festette a gyógynövényeket." A nádortól "ad plantulas depingendas" írószer küldését kéri. Mindez összefügg a "scientia amabilis", vagyis a botanika nemes humanista passziójával is ami a kordivat mellett elsősorban Padova hatása.

Gáspár doktor a megbecsültetés ellenére is csak néhány évig volt a nádor udvari szolgálatában. Urának a őszintén megmondja, hogy polgárnak érzi magát (ipse civis, non aulicus esse cõtendo, ut saepius a me est dictum), városban szeretne élni. Nyilvánvalóan a polgári függetlenség igénye, szegedi hagyománya szólal meg

benne. Átmeneti soproni tartózkodás után 1557-ben már az új fővárosban, Pozsonyban folytatott orvosi gyakorlatot. Itt is halt meg (1563), pestis áldozataként.

Gáspár doktor több nyelven írt és olvasott. Gazdag magyar, de főleg latin levelezése, amely egyúttal orvostörténeti dokumentumokban és tanulságokban is igen gazdag, az Országos Levéltárból még megjelenésre vár /291/. Nyelvét de rús, bölcs humor és töretlen szegedi tájszólás jellemzi. Eddig ismert leveleiből világmezete is visszatükröződik. Nem tesz nyílt hitet sem a katolikus egyház, sem a protestáns felekezetek mellett. Valami humanista, Erasmusra emlékeztető kereszténység hívének tekinthető. Egyéniségén nyilván megőrizte Padova független, szabad, nagyvonalú reneszánsz szellemének bélyegét is. Különös, hogy leányának igen jellemzően és sokat sejtetően a "Bogumila" nevet adta; ez talán még szegedi gyermekkorának eretnek-gyanús emlékeit tükrözi.

Krakkó: Paulus Joannis de Zegiedey dioc. Sagraabriensis s. gr. 6.

Talán azonos ama Szegedy Pállal, aki 1565-ben a bolognai egyetemre iratkozott.

1556

Wittenberg: Gregorius Szegedinus.

Wittenberga egyetemének Gergely a legjelentősebb szegedi hallgatója. Pályája összeforrott a Kassára, Debrecenbe menekült szegedi polgárközösség életével és a hazai helvét irányzat alapvetésével. Ezért később, alkalmasabb összefüggésben szólnunk róla.

1562

Wittenberg: Laurentius Szegedy.

Lőrincet wittenbergi diákoskodása mellett az egykorú német lutheránus világhoz fűzi színjátéka, a "Theophania". Az azonban, hogy más szegedi szerzők alkotásainak társaságában, Debrecenben Komlós Andrásnál került (1575) kiadásra /292/, mutatja egyrészt Lőrinc pap szegedi kapcsolatainak elevenségét és ami ebből szinte következik, világnézetének helvét átszíneződését.

Lőrinc még Szegeden született, ott is nevelkedett. A szegedi veszedelem után ő is elhagyja szülővárosát, és Kassára költözött szegedi polgárok: Mercator János, Literáti Nagy János és Pap Benedek támogatásával iratkozik az egyetemre. Helvét orientációja ellenére ő is Wittenbergben tanul. Luther városában jelenik meg pártfogóinak ajánlott latin zsoltárátdolgozása, amelyet mindeddig csak Szabó Károly könyvészeti leírásából ismerünk /293/. Wittenbergi diákoskodásában nyilván Szegedi Gergely példáját követi. További életútját már nem vizsgáljuk, csak megjegyezzük, hogy egész életén át föltűnő szívóssággal őrizte szegedi anyanyelvének ö-ző színeit és szólásait /294/.

1564

Wittenberg: Albertus Szegedy.

Nyilván nem más, mint a Máramarosszigeten 1569-ben működő "Szegedy Albert diák Scholamester". Talán sókapcsolatok is egyengethették ide költözését.

1565

Bologna: Paolo Zegedi di Pest.

Az itteni magyar-illír kollégium (Collegium Illyricum – Hungaricum) tagja, majd az 1569–70. évben már "consiliarius nationis Hungaricae artistarum". 1570 októberében a bolognai egyetem artistáinak, azaz elsőéveseinek a logikát adta elő. Megbízatása két tanévig tartott /295/.

Szülei a török elől Szegedről Pestre húzódtak, innen bolognai teljes neve, aláírása: Paolo Zegedi di Pest. Miután Szeged városából elsősorban jómódú emberek költöztek el, föltételezhetjük, hogy szülei nem voltak szegények. Édesapja, János, tőzsér lehetett, és így módja volt neki is ifjúkorában állatok, lovak között forgolódni. Erre későbbi firenzei szolgálatából is következtethetünk. Szülei gondoskodtak gyermekük jó neveléséről, de később vagy elszegényedtek, vagy meghaltak, mert fiúk Bolognában már nélkülözéssel küszködik.

A kollégiumnak volt vele egyidőben ösztöndíjasa Monoszlói András, a katolikus restauráció egyik irodalmi úttörője, továbbá Heressinczy Péter, aki nem fejtett ki ugyan irodalmi működést, de mint zágrábi és győri püspök, egyike volt a magyar századvég legműveltebb főpapjainak. Baráti körtükbe tartozott Szegedy Pál is. Mintegy tíz évig élt Bolognában és Firenzében, és nyilván a kor ama magyarjai közé tartozott, akik tökéletesen elsajátították az olasz nyelvet.

Nem lehet tudni, miért költözött át később Firenzébe, és még kevésbé világos, hogyan lett belőle a toscanai nagyherceg "főkocsisa". Így címezi a kollégium rektora, Ivanchich György egy hozzá intézett levelében (1574). Erre a lépésre talán szegénysége kényszerítette. Szegedi Pál későbbi sorsát annak az olasz szonettnek (1575) ajánlásából ismerjük meg, amelyet Leonora Cibba márkinéhoz intézett. A verszetet a kocsis és kocsisok tréfás dicséretéről szól /296/.

Mircse János Szegedy Pált tartja szerzőnek, Szabó Károly is, Apponyi Sándor azonban nem. Mi az előzők véleményét osztjuk, és csak költői fogásnak, szerénykedő szerzői fikciónak tartjuk azt az állítását, hogy a verselmény véletlenül került a kezébe.

Szegedy Pál Firenzében Blotius Hugo híres humanistával folytatott levelezést, majd 1575 táján Németországba távozott. Érdekes, hogy Szegedy Pál az említett bolognai kollégium rektorainak 1781-ből származó jegyzékében már "canonicus Zagrabienensis" (1568–69) gyanánt van bejegyezve, ami esetleg előírás Agriensis helyett.

Juhász Kálmán, a csanádi püspökség történetírója nyomán /297/ ugyanis tudjuk, hogy Szegedy Pál egri olvasókanonokot a király mintegy 55 éves korában, 1587. október 3-án nevezte ki csanádi püspökké. Javadalma a leleszi premontrei prépostság volt. Legnagyobb részét itt tartózkodott 1597 nyarán bekövetkezett haláláig. Leleszen is temették el.

A kinevező pápai iratok tanúsága szerint nem volt doktori fokozata, de művelt, tudománykedvelő főpap volt. Éveken át Bolognában mindkét jogban kiváló jártasságot szerzett. Hittudománnyal is foglalkozott, különösen Aquinói Szent Tamást tanulmányozta, ami nyilván a bolognai dominikánus környezet, esetleg már a Tridentinum hatása.

1569

Wittenberg: Thomas Szegedj.

Hazatérve Abaújvárott, esetleg még Tállyán lelkészkedett. Tamás már bizonyára Kassára szakadt szegedi család sarjadéka, és talán nem véletlen, hogy borvidéken működik.

1577

Wittenberg: Paulus Szegedj.

Még ebben az évben "Paulus Dégi Szegedinus" néven a "coetus" szeniora lett.

"1578 október havában – írja róla Crusius Márton tübingai professzor – Kassai Zsigmond Dávid, Szegedi Pál és Belleni Piso Fábián magyarok úgy kívánván, házamban előtűnik az Illiász első könyvének nagy részét értelmeztem. Pál engem fehér kendővel ajándékozott meg, melynek szögletein eperforma piros virág vála törökösen,

minőket a törökök szögletre hajtva hordanak (sub angulo suspendunt)." Szegedi Pál Crusius szerint Sárospatakról jött, és oda is tért vissza, ahol már 1579-ben a schola rektora lett /298/.

1584

Basel: Stephanus Scegedinus Ungarus.

Az anyakönyvi bejegyzésben olvasható, hogy tandíjul egy török aranyat (aureum turcicum) fizetett. Ugyanis hódoltsági területről, és pedig Ráckevéről érkezett, mint a híres Szegedi Kis István püspök fia. Tanulmányútját az a török tette lehetővé, aki atyjával a pécsi börtönben egykor rosszul bánt. Másik patrónusa föltétlenül az a Kádas Literatus Péter ráckevei polgár volt, akinek később atya a római pápákról szóló művét ajánlja.

Még ez év nyarán részt vesz egy vitában, amely a keresztény ember küzdelméről (de agone Christiano) szól, és amelyet a teológia professzora, Grynaeus János Jakab irányított. Tanítványáról úgy emlékezik meg, mint aki atya nevének és kiválóságának méltó örököse (nominis virtutumque paternarum haeres).

1588

Wittenberg: Johannes Pastoris Szegedinus.

Papi sarjadék. Életútja ismeretlen.

1592

Heidelberg: Michael Zegedinus Tyrnaviensis.

A török elől Nagyszombatba telepedett szegedi tőzsércsalád sarjadéka.

1594

Wittenberg: Joannes Regius Szegedinus.

1598

Wittenberg: Benedictus Pastoris Szegedinus. – Daniel Pastoris Szegedinus.

Heidelberg: Benedictus Pastoris Szegedinus. – Daniel Pastoris Szegedinus.

Egytestvérek, szintén már elvándorolt szegedi család fiai. A "Pastoris" nyelvtani szerkezet azt jelenti, hogy atyjuk lelkész volt. Dániel először a debreceni kollégiumból ment 1598-ban Wittenbergbe, de még ebben az esztendőben a heidelbergi egyetemre került. Tudunk egy munkájáról (Prédikációk. Várad, 1609), amelynek egyetlen példánya a nagyenyedi kollégium égésekor (1849) enyészett el. Nyilván azonos azzal a Szegedi Dániel varannai református lelképásztossal, akinek ö-ző jellegű levele maradt ránk (1617).

1600

Bologna: Casparus Szegedi Tirnaviensis.

Gáspár később a sienai, majd pedig a padovai egyetemen, tehát már katolikus környezetben folytatja jogi tanulmányait.

1601

Heidelberg: Johannes Szegedinus.

Ismeretes, hogy a feudalizmus évszázadaiban a polgárság és parasztság fiainak számára szinte csak az egyházi pályán és a vele sokszor kapcsolódó literátus munkakörben nyílik lehetőség a társadalmi emelkedésre. "Ez a klerikus típus – írja klasszikus szabatossággal Hajnal István –, amelyik a XII. századtól kezdve a szélső nemzeteknél [tehát nálunk is B.S.] megjelenik, nem csupán a nyugatival egyező írásformákat, s alapjában azonos okleveles gyakorlatot, fogalmazókészséget hoz magával, hanem megbecsült, szilárd, szabályozott hivatást is. Uralkodók környezetében is megőrzi méltó helyét, önállóságát. Szabályozott működésével ellensúlya is a hatalomnak, objektív szakszerűségével a széles társadalom igényeinek, szervezetének képviselője. Inkább tárgyas megfogalmazója mindannak, ami már alulról kialakult, mint a hatalomnak intellektuális, technikai eszköze. Igen jellemző már az is, hogy ezt a nagyjából idegenben szerzett képzettséget nem idegen klerikusok hozzák magukkal a szélső vidékekre, hanem hazaiak vonulnak ki hosszú tanulóévekre a nyugati iskolaközpontokba. És a központokból nem idegen intézményeket, jogalkotásokat hoznak haza, hogy itt erőszakosan átültessék azokat, hanem oly egységes intellektuális módszereket, amelyek acélos hajlékonysággal a társadalom végtelen változatosságainak kifejezésére alkalmasak." /299/ A klerikusok szerepében – fejtegeti tovább Hajnal – később a "literátus", azaz "deák" réteg is osztozik, amely megteremti a középkor végén a magyar írásnyelvet, a hiteleshelyek viszont egészen a XIX. századig ragaszkodnak a latin hagyományokhoz.

Tanulmányunk jellegénél fogva főleg a magyar literátus-társadalommal és műveltséggel bővebben foglalkozunk, hiszen fő célunk a dokumentáció: Szeged literátus fiainak bemutatása, illetőleg felsorolása. A könnyebb áttekintés kedvéért külön-külön szólnunk a klerikusok és laikus deákok világáról, itt főleg azokról, akikről nem bizonyítható, legfőlegbb csak föltételezhető, hogy egyetemre is jártak. A két réteg természetesen több személyben azonosul egymással.

Mályusz Elemér a középkori Magyarország egyházi társadalmának kialakulásáról szólva /300/, hangsúlyozza, hogy társadalmi és művelődési viszonyainak sajátos fejlődése következtében az arisztokrácia és nemesség mellett éppen a városi polgárság fiai mennek leginkább egyházi pályára. Az előkelő és vagyonos nemesi sarjadékok a családi birtoktest csorbíthatatlansága érdekében választják a papi hivatást, ahol összeköttetéseiknél fogva hamar elérik a legnagyobb méltóságokat. "Az iparos, kereskedő – írja Mályusz – kevesebb életlehetőséget biztosíthat gyermekei számára, mint a jobbágy. Az ő életszínvonaluk magasabb, s ezt több gyermek számára nehezebb fenntartani, mint a jobbágynek a falusi élet keretei közt adódót. A céhek zártsága akadályozza a szabad érvényesülést, az apa műhelyét vagy üzletét nem örökölheti több gyermek. Azok csak egyet-egyet juttatnak abba a helyzetbe, hogy a már elért életmódot folytassa." Az egyházi pálya közéleti tisztességet, társadalmi rangemelkedést, anyagi függetlenséget jelent, egyúttal képessé tesz a szellemi munkára, így az egyházi, sőt állami igazgatás teendőinek ellátására. A magasabb fokú szellemi képzés érdekében maguk a káptalanok is lehetővé teszik fiatalabb tagjaiknak az egyetemi tanulmányokat.

A szegedi literátus műveltség további jellemzése előtt, a jobb megértés érdekében szükséges most néhány szóval Szeged városának és a kalocsai főegyházmegyének egykorú viszonyáról röviden szólnunk.

Feltűnő, hogy egészen a hódoltságig a kalocsai főegyházmegyéhez tartozó Szeged fiai milyen csekély számmal választanak éppen itt hivatást maguknak. Annál számo-

sabban tűnnek föl azonban a csanádi, váradi és elvéve más egyházmegyékben. Aligha tévedünk, ha e jelenség okát főleg abban látjuk, hogy a Városnak a kegyúri jog gyakorlása és a szerémi bordézmsza, illetőleg vám körül számos, okleveles adatokkal is igazolható vitája, nézeteltérése volt a kalocsai főegyházmegye papi birtokosai-
val. Ez a feszültség a szegedi fiaknak saját egyházmegyéjükben való pályafutására aligha lehetett kedvező hatással. Ezt illusztrálhatja Baratin Lukács zágrábi püspöknek, Szeged szülöttjének viszálya "Kutyás" (esetleg: "Kutas") nevezetű kamanci szőleje miatt Várady Péter érsekkel. Ezért ajándékozta a szőlőt annak a Gyümölcsoltó Boldogasszony-kápolnának, amelyet az ősi palánki Dömötör-plébániatemplom mellett ő építtetett, továbbá szép fölszereléssel látott el /301/. Jellemző módon az egész alapítványt a plébános, azaz végső elemzésben a kegyúr Szeged joghatósága alá rendelte.

1344. Szegedi János (Joannes Nicolai de Zegedin) titeli kanonok. Diplomáciai rátermettsége miatt Nagy Lajos követeként Avignon városában, a pápai udvarban járt (1348).

1445. Szegedi Imre (Emericus de Zegedin, másként Segnedinus) kalocsai, később bécsi kanonok. 1445–1450 között "sede vacante" helyökként kormányozta a kalocsai főegyházmegyét. V. Miklós pápa egy birtokügy tisztázásával bízta meg /302/.

1450. Szegedi Benedek (Benedictus de Zegedino) titeli kanonok.

1470. Szegedi Balázs bácsi második éneklőkanonok.

1500. Szegedi Gergely kalocsai kanonokként tanult Padovában.

1509. Szegedi Péter (Petrus de Zegedino) kalocsai kanonok. Több ízben a kalocsai káptalan hites bizonyosága, majd a kalocsai székesegyház Szent Dorottya-oltárának igazgatója /303/.

1527. Borsika Balázs literátus működéséről később, Debrecen szegedi vonatkozásainál szólunk.

Földrajzi adottságok és gazdasági kapcsolatok (marosi vízi út, káptalani hiteleshelyek, tiszántúli birtokok, bérletek) is magyarázzák, hogy szegedi fiak a középkor alkonyán jelentős számmal találhatók a csanádi egyházmegyében, így a hiteleshelyi szolgálatot is végző székeskáptalanban.

1347. Szegedi Márton mesterkanonok.

1423. Szegedi László mesterkanonok.

1501–1523. Szegedi Szerafin kanonok, majd kisprépost, Krakó és Bécs neveltje.

1511. Szegedi Miklós mesterkanonok.

1521. Szegedi Gergely mesterkanonok. Krakóban tanult.

1521–1522. Szegedi János temesi főesperes. Krakóban tanult.

1522. Zákány Balázs kanonok, bolognai diák.

1536–1539. Zákány Imre nagyprépost, bécsi diák.

1540–1547. Zákány Gáspár kisprépost, bécsi diák /304/.

Szeged városa ebben az időszakban két püspököt is adott a szomszédos csanádi egyházmegyének. Ezek a röviden már említett Baratin Lukács (1493–1500), továbbá Musinai Gerván János (1526–1529). Más összefüggésben már megemlékeztünk Kálmáncsehy Domonkos váradi, majd erdélyi püspökről, a magyar reneszánsz nagy főpapi személyiségéről, alighanem szintén a Város fiáról.

Bizonyosra vehető, hogy Lukács püspök kalmárcsalád szegény sarjadéka. Nyilván unokaöccse volt a már szintén említett Baratin Márton, aki a bécsi egyetem anyakönyvében (1502) nemesként szerepel. A nemességet már Lukács püspök szerezte meg a család számára. A név az 1522. évi tizedjegyzékben is előfordul, utána nyoma vész.

Lukács ifjúkori tanulmányairól bővebb értesüléseink nincsenek. Később fényes közéleti pályájára gondolva, otthonos lehetett kora humanista műveltségében, bár egyetemjárásáról nem tudunk.

Bónis György legújabb kutatásai /305/ szerint Lukács mester (Luca de Zeged) 1480-ban a királyi kancelláriában tűnik föl először: "conservator", vagyis a levéltár őre, 1492–1494 között királyi kincstartó, majd boszniai, csanádi, végül 1500-ban zágrábi püspök. 1502-ben királyi személynök.

Lukács az udvari atmoszférában megismerkedett a reneszánsz művészettel is /306/. Hajlandók vagyunk a szegedi várbontásból kikerült reneszánsz ízlésű kőmaradványokat kapcsolatba hozni a z ó személyes inspirációjával, illetőleg azzal a kápolnával, amelyről már szóltunk. Lukács püspök reneszánsz műpártolását tanúsítja a zágrábi székesegyház hatalmas stalluma, Johannes Florentinus mester alkotása (1507) /307/. Zágrábi püspökként támogatta a későbbi kancellár, Brodarics István szerémi püspök, történetíró itáliai iskolázását.

Közéleti szereplésének fényes mozzanata, amikor Zágrábban a Zeng felől jövő Candalei Annát, II. Ulászló menyasszonyát vendégül látja /308/.

A zágrábi székesegyházban felállított és most a horvát történelmi múzeumban őrzött reneszánsz stílusú, töredékes vörösmárvány síremlékén, Ivan Duknovics, másként Giovanni Dalmata művészeti alkotásán képmását is látjuk. Felírása ez:

Hic situs est Lucas Praesul Venerabilis
Zagrabiae Templi, Luxque decusque, Sacri.
Qui pietate parens, nulli virtute secundus.
Accepit meritis, Astra parata, suis.
Obiit MDXX. Kalen. Octobr /309/.

János püspök Szeged város bírájának fia (filius iudicis civitatis Zegediensis) volt. Atyja nevét, életkörülményeit nem ismerjük. Abból azonban, hogy a fiú Kamancon deákoskodott, borkereskedelemre, Szeged és a Szerémség között raelgoszló, kétlaki életre kell gyanakodnunk. Később bencés lett, majd a szerencsi monostor apátja. János király nevezte ki csanádi püspökké. Állásában a viszonyok változásával Ferdinánd is megerősíti. Később a földvári csatában vesztette életét, ahol a két király hívei összezsaptak egymással.

Sajnos, Musinai Gerván püspöknek sem műveltségéről, sem szülővárosához való kapcsolatáról nem maradtak ránk adatok /310/.

Szegednek eleven kapcsolatai lehettek Váráddal is, de erre sajnos csak nagyon gyér bizonyosságaink vannak. Mindenesetre az egyházmegyében jeles szegedi fiakkal találkozunk.

1444–1454. Szegedi László (Ladislaus de Szeged) kanonok, bécsi diák, a Szentlélek-kápolna és iskola rektora.

1498–1515. Szegedi Gergely (Gregorius Szegedi) őrkanonok.

1531. Szegedi János (Joannes Szegedi), a Kereszteselő Szent János-oltár rektora.

1535–1553. Szegedi Miklós (Nicolaus Szegedi) a Szent László sírja mellett alapított kollégium kanonokja, később prépostja.

1538. Szegedi Ferenc (Franciscus de Zegedino) kanonok ugyanitt.

1552–1553. Szegedi Gergely (Gregorius Szegedi). Előbb csanádi kanonok, itt székesegyházi főesperes, később – nyilván menekülve – egri kanonok. Talán azonos ama Szegedi Gergellyel, aki megínoghatott katolikus hitében. Ezért Verancsics Antal püspök fogságra vetette. Innen írt kegyelmi kérvényt a főpásztorhoz, aki vikáriusát utasította (1570), hogy Gergellyel tapintatos és nagylelkű legyen.

1553. Szegedi Bertalan éneklőkanonok.

1565. Szegedi Benedek. A Szent László-kollégium kanonokja, aki a szent királynak hitújító fanatikuskától szétszórt csontjait titokban összeszedte, megmentette.

1565. Szegedi Orsolya. A váradi klarisszák perjelnöje /311/.

Nyilvánvalóan Szeged pusztulása (1552), utána pedig számos szegedi polgárcsaládnak, művelt személyiségnek Nagyszombat városába vándorlása magyarázza, hogy szegedi fiak a XVI. század második felében az esztergomi főegyházmege káptalanjában is fölbukkannak:

1558. Szegedi Mihály kanonok.

1558. Szegedi Albert kanonok.

1559. Szegedy Antal pozsonyi kanonok /312/.

Akad néhány tagja a győri székeskáptalannak is.

1495–1517. Szegedi Gergely.

Bedy Vince szerint a padovai egyetem doktora volt, mi azonban nem tudtuk azonosítani.

1504–1505. Szegedi Miklós mesterkanonok.

1526–1530. Szegedi Dömötör mesterkanonok /313/.

Egyikükről sem tudunk nevüknél többet.

A franciskánus és domonkos rend mellett sajátos módon a pálosok között tűnik föl néhány szegedi származású rendtárs. A jelenség mindenképpen tanúsítja a város társadalmának dinamikus telítettségét.

Feltűnő, hogy a pálosok sem a középkorban, sem a barokk időkben nem tudtak az Alföldön mélyebb gyökeret eresztetni. A Szegedhez legközelebb eső rendi kolostor a szerémi Szalánkeménben volt, ahol a szegedieknek szőlőbirtokaik révén módjuk nyílt megismerni a "devotio moderna" pálos értelmezését is. Ennek a klostornak szegedi jötevőket fölkereső szerzetesei tisztelhatték meg az éppen itt tartózkodó Zsigmond lengyel herceget almával (1502).

Szegedi (Szegeto) Jakab szentéletű pálos provinciális két latin könyvének: egy prédikációgyűjtemények és egy zsoltármagyarázatnak emlékezete maradt fönn 1476 tájáról. Jakab testvér szegedi származását több adat híján mi kérdésesnek érezzük.

Szegedi Gergely híres kódexíró és miniatőr a XVI. század elején élt. Ernuszt Zsigmond bécsi püspök ezt írja róla a pápának: "Gregorius de Segedino professor ordinis heremitarum sancti Pauli Baciensis dioecesis in scribendo et meniendo multum expertus existat et huiusmodi arte plurimum polleat." A pápa hozzájárul ahhoz, hogy Gergely a munka érdekében hat esztendőre elhagyhassa kolostorát.

1540. Szegedi Balázs örményesi vikárius.

1558. Szegedi István bécsújhelyi vikárius.

Bizonyos, hogy a szerzetesközösségekben, továbbá főleg a kalocsai és csanádi alsópapság körében még számos más szegedi fi élt, illetőleg működött, akinek neve nem maradt ránk.

A következőkben azokat a literátus szegedi fiakat vesszük szemügyre, akiknek jelenlegi forrásismereteink birtokában sem klerikus illetőségéről, sem pedig egyetemi tanulmányairól nem tudunk. Ezek egyrészt plébániai iskolába járhattak, másfelől idősebb deákok famulusaként, félbemaradt klerikusként sajátíthatták el a szükséges elméleti és gyakorlati képzettséget, nyelvismeretet, majd kereskedőcégeknél, kolostor mellett, iskolamesterként, városi kancelláriában, királyi hivatalokban helyezkedtek el. Szegedre is áll, amit Gerézdi Rabán /315/ találóan így fogalmaz meg: "hogy valakit deáknak nevezzenek, annak középfokú iskolát kellett végeznie s birtokában kellett lennie legalább a triviumnak, bizonyos fokig a quadriviumnak, s ehhez járult még valamelyes hiteleshelyi vagy másutt megszerzett praxis, amely magával

hozta a magyar szokásjog többé-kevésbé beható ismeretét. Mindamellett nem állíthatjuk azt, hogy minden deáknak egyforma volt a képzettsége." Deájkaink nevénél, illetőleg feladatkörük rövid említésénél sajnos többet alig tudunk, és így legtöbbször pusztá felsorolásukkal kell megelégednünk.

Az ismert szegedi, legnagyobb részét alighanem laikus literátusok:

1394. Sói Bertalan mester. Szegedi várnagy. Nevével későbbi oklevélben is találkozunk/316/.

1411. Matheus Literatus. Részt vesz abban a határjárásban, amelyet Zsigmond király rendelt el a Szeged városa és Gyálai Mihály közötti birtokpörben/317/.

1418. Matthias Sartoris de Segedino. A budaszentlőrinci pálosok és a "Grande Chartreuse" között egy ügyben, illetőleg oklevélben jegyzőként szerepel/318/.

1459. Szegedi Benedek a királyi kancellária jegyzője (curiae regis notarius).

1461. Szegedi Bernát. Királyi bírósági jegyző (cancellariae specialis praesentiae notarius)/319/.

1464. Magister Franciscus. "Notarius civitatis nostre Zegeiensis"/320/.

1470. Szegedi István. Csongrád vármegye főispánja. A királyi kinevezés forradalmi lépés volt. Az országgyűlés már a következő évben kiharcolta, hogy vármegyei tisztséget csak nemesember viselhet. A király kénytelen volt Istvánt fölmenteni/321/.

1470 (körül). Szegedi Bodó István. Előbb a sókamara ispánja, majd Pest bírójá/322/.

1471. Szegedi Ágoston nádori kiküldött/323/.

1481. Szegedi Lőrinc (Magister Laurentius de Zegeino). Thuróczi János, Báthory István országbíró jegyzője megbízásából tartott egy birtokpörben vizsgálatot. Az oklevél Zágrábban fródott/322/.

1493. András deák (Andreas Litteratus). Feleségével együtt a római Szentlélek-társulatba iratkozott.

1494. Szegedi Fülöp (Philippus literatus de Segedino)/324/. "Nobilis laicus Bachiensis dioecesis: antiquitus Sanctitatis Vestrae [= VI. Sándor] familiaris commensalis et procurator generalis."/325/.

1507. Ferenc deák. Szegedi főbíró/326/.

1510. Szegedi Gergely deák hozott a budai királyi udvarból leveleket Bihar és Békés vármegyének, továbbá a váradi püspöknek és káptalannak, hogy hordoztassák körül a véres kardot, és Sarlós Boldogasszony (júl. 2) napjára Tolnában legyenek.

1520. Mihály deák. A Pozsonyi-kódex egyik, már említett másolója, E. soror "atyjafia".

1522. Magister Sylvester. Valentinus Deach. Stephanus Scolasticus. Franciscus Scolasticus. Gregorius Deach. Jacobus Scolasticus. Franciscus Scolasticus. Andreas Scolasticus. Petrus Deach. Jacobus Deach. A tizedjegyzékből.

1550. Szegedy Literatus Máté. Abaúj vármegye jegyzője.

1552. Gáspár deák. Lukács deák. Mihály deák özvegye. Nagy János deák. Pál deák. Ferenc deák, Méliusz sógora. A szegedi veszedelem után húzódtak Debrecenbe. Erről még bővebben is szó lesz.

1559. Szegedy György mester, Kolozsvár közéletének kimagasló alakja.

1562. Literáti Szegedy Gergely. Kolozsvári szenátor. Még mindkettőjükéről szólni fogunk.

1593. Husszein bég. Takáts Sándor szerint azonos a Konstantinápolyban élő Szegedy Gergely deákkal. Még szóba kerül.

Ez a deákréteg latinos műveltsége mellett társadalmi helyzeténél és parasztpolgári környezeténél fogva az anyanyelvet sem hanyagolhatta el. Jól ismerte az élőszavas (orális) népköltészetet is. Levélírói és jogászai tevékenysége mellett szükség

szerint magyarul ír, másol, fordít, költ akár vallási közösségek számára, akár a népköltészet hangján számos szegedi literátus is. Nem is egyet – mint Tar Benedeket, Szegedi Andrást, Szegedi Veres Gáspárt – tisztelünk közülük nemzeti irodalmunk úttörői sorában.

Az elmondottak remélhetőleg igazolják: alátámasztják és kiegészítik a szakuttatásnak főleg Klaniczay Tibor vizsgálataiban kristályosodó álláspontját. Eszerint polgári művelődésünk reneszánsz folyamatai két szakaszra oszthatók. Az első humanista-patrícius jellegű, és alkalmazkodik a nemesség reneszánsz eszményeihez. Nem kétséges, hogy Szeged 1552 előtt aligha marad el akkori legfejlettebb városaink: Pozsony, Buda, Várad, Brassó polgári műveltsége és társadalmi ambíciói mögött. A második szakasz társadalmi bázisa mezővárosaink polgárosodó parasztsága, amely a koráramlatokkal a reformáció formájában találkozik. A kettő irodalmi ízlése nem egészen azonos egymással, de az anyanyelvűség felkarolásában, a nemzeti irodalmi fejlődés sokszor ösztönös igényében megegyeznek. Éppen az anyanyelv élménye és programja ad erőt Szeged elvándorolt fiainak is. A szülőváros literátus-hagyománya és műveltsége a hódoltsággal nem sorvad el, hanem – mint majd látjuk – más városok talajába ereszt új gyökeret, és hajtásaival mindenképpen belenő az újkor kezdődő magyar szellemi műveltségébe, bontakozó irodalmi életébe.

Reformáció

Társadalomtörténeti áttekintésünk végén röviden szólanunk kell az új hit szegedi fogadtatásáról is, amely 1540 tájától kezdve talál visszhangra.

Eszmei előkészítésében nyilvánvalóan részük volt egyfelől a délvidéki huszita mozgalmaknak a borkereskedelmi kapcsolatok révén. Másfelől Szegedi Lajos, Szegedi Kis István, Abádi Benedek személyén át a krakkói egyetem erasmista humanizmusa is gyökeret ver. Ez az érdeklődés – mint a későbbi fejlemények igazolják – hamarosan helvét irányba fordul. Tar Benedeknek Luther világát idéző "simonbíró" szava tanúskodik a literátus rétegek korai tájékozottságáról is.

A "Házasságrul való dicsiret" szerkesztetésének körülményeiről szerzője tájékoztat /327/ bennünket:

Ez éneket szerzék az Mező Szegedön
Szent Mihály havának legelső hetiben,
Ezeröttszáznegyven és egy esztendőben,
Az ki ezt szerzette, versben nevét tötte.

A házassági éneknek már voltak hazai vőfélyes hagyományai, mégis feltűnő benne a "Simon bíró" megnevezés:

Azt jól látjuk mostan, nincsen tisztességek
Az jámbor férjeknek, nincsen böcsületek,
Mert az új menyeknek nincsen fejedelmek,
Ingyen majdan Simon bíró leszen bennek.

Waldapfel József mutatja ki /328/, hogy a "Simon bíró" német eredetije "Meister Siemann", amely a "sie ist der Mann" mondatból rövidült. A német kifejezés a XVI. században válik általánossá, népszerűsítéséből maga Luther is kiveszi a részét. A "Siemann" mellett a "Simon" német névetimológias változat is fölbukkan, éspedig először Rebhum kánai menyegzőről szóló játékában (1538), továbbá Hans Sachs egyik farsangi komédiájában (1539). Ezek szerint Tar Benedeknek 1538–1541 között kellett a "Meister Simon" kifejezéssel megismerkednie. Egyébként az asszonyi gyarlóságról, a férjeknek a házasesletben való elsőségéről szóló énekek a lutheri reformáció biblicizmusát tükrözik.

Tar Benedek életére sajnos semmi adatunk. Nevét Németországban tanuló magyar diákéval azonosítani nem tudjuk. Német nyelvtudása alig vitatható. Talán jelent valamit, hogy a bécsi egyetemnek volt egy Tar István (Stephanus Tor) nevezetű szegedi hallgatója (1511), akivel legalábbis atyafiságban állhatott.

Ismerve a kor kiforratlan névhasználatát, egy embernek több változatban is előforduló nevét, a szerzőséget illetően gondolhatnánk Abádi Benedekre, aki a harmincas években megfordult Wittenbergben. A bökkenő azonban az, hogy ő csak 1543-ban tűnt föl Szegeden. Addig Sárvárrott, az újszigeti nyomdában dolgozott.

Mindenesetre úgy tetszik, hogy az éneket nem papi ember, klerikus írta /329/. Hiányzik belőle egykorú versezeteink jámbor szigorúsága, kenetessége. Föltétlenül

diákra kell gondolnunk, akiben azonban szegedi magyar környezetének anyanyelvi kultúrája is igen eleven.

Szeged első ismert evangélikátora Abádi Benedek, Szegedi Kis István krakkói, majd wittenbergi hallgatótársa, barátja, aki már biztató helyi előzményeken építhetett tovább, érdemes volt érettki Sárvárt otthagynia. Mint ismeretes, Abádi Krakkóban, a magyar könyv szülővárosában annyira elsajátította a könyvnyomtatás mesteriségét, hogy Nádasdy Tamás későbbi nádor a sárvár-újszigeti nyomda vezetését rábízta. Itt fejezte be Sylvester János Újtestamentom-fordításának kinyomtatását /330/. Innen Wittenbergbe ment, majd rövid eperjesi tartózkodás után szegedi prédikátor lett. Nyilván nem ok nélkül választotta Szegedet: az apostolkodás mellett literátus-feladatok is várakozhattak rá.

Működéséről Gyalui Torda Zsigmond Melanchtonhoz írt levelében (1546) elismeréssel számol be. Dicséri a törökök türelmét, mert az evangéliumot, vagyis a reformált hitet szabadon lehet hirdetni. Benedeket a basa kedveli. Egy vita alkalmával – olvassuk tovább a levélben – a bohócnak (morio) titulált barátokat hallgatásra kényszerítette, és kiúzással fenyegette meg őket, ha nem húzzák meg magukat /331/. Mint alább azonban látni fogjuk, Kálvinhoz kevésbé előtte intézett információjában (1545) Belényesi Gergely másként, talán hitelesebben ítéli meg a török magatartását, Szeged kiszolgáltatott helyzetét /332/.

A szegedi lutheránus gyülekezet missziós tevékenységére mutat Nyereghgyártó Mihály szegedi polgárnak szegedi tájszólásban írt, aggódó hangú levele (1551) /333/, amelyet Becskereken működő fiának, János prédikátornak és menyének, Erzsébetnek küldött. A keltezést nem tüntetik föl, mindenesetre azonban a becskereki vár török kézre jutása (okt. 21) előtti.

A város kezdődő diaszpórája vetette Szarka Ferencet (Franciscus Pica, Picus) Konstantinápolyba. Itt és Galatában hirdette a reformált kereszténységet (1545). A török fővárosban a francia követség oltalma alatt álló gyülekezetnek, továbbá a kereskedőnépnek volt lelkipásztora. A követ igen kedvelte. Igehirdetését törökök is hallgatták. Életéről többen nem tudunk.

Fordul azonban a helyzet. Tinódi ír arról, hogy amikor a katolikus érületű Tóth Mihály főbíró hajdúival 1552-ben igen rövid időre visszahódította Szeged városát a töröktől:

Nagy isten igéjét ők bizon nem vevék,
Jámbor prédikátort városból kiküldék.

A szegedi protestantizmus ezután már nem virágozhatott sokáig, mert a török a barátoknak ítéli az alsóvárosi templomot (1562), amelyet eddig katolikusok, protestánsok közösen használtak. Erről a szegedi obszervancia jellemzésénél már megemlékeztünk.

Amint Klaniczay Tibor fejtegeti /334/, a reformációnak hazánkban is volt egy feudális és egy antif feudális vonala, népi tendenciája. A főurak jó része Luther álláspontján maradt meg. Eszerint a keresztény szabadságot csak lelki értelemben szabad magyarázni, de az anyagi viszonylatokra nem szabad kiterjeszteni. Ennek megfelelően a népnek föltétlenül alá kell magát vetnie a hatóságoknak, világi hatalomnak. Ezzel szemben a magyar etnikumú polgárság és falusi nép a radikálisabb "helvét" irányzatot, benne az egyházi és társadalmi önkormányzat követelményét fogadta be.

Erre az útra meggyőződésünk szerint a művelt szegedi literátus- és kereskedőtársadalom tért legelőször: már a negyvenes évek végén, még a "szegedi veszedé-

lem" előtt. Az elvi konzekvenciák kidolgozásában és Szegedre közvetítésében – más kombinációk híján – Belényesi Gergelynek lehetett szerepe /335/. Amint később részletesen kifejteni és adatainkkal bizonyítani próbáljuk, a helvét irányzat legelső meggyőződéses pártfogói túlnyomóan azok az elmenekült gazdag szegedi polgárok voltak, akik szakramentárius szellemmel töltkezve Debrecenben, Kassán, Nagyszombatban részt vettek az ottani "szakramentárius" gyülekezetek alapításában és istápolásában.

Bár a kérdés vizsgálódásaink időbeli keretein már kívül esik, mégis szólnunk kell a protestantizmus későbbi szegedi sorsáról, nyomairól is.

Úgy tudtuk Reizner és mások után, hogy az alsóvárosi barátok helytállásának és missziós munkájának gyümölcseként Szeged rekatolizációja a század végére teljessé vált. Mégis bizonyosra vehető, hogy a számbeli túlsúlyban lévő katolikusság mellett egy kis helvét gyülekezet talán a hódoltságot is átvészelte, és csak a XVIII. század elején enyészett el.

Nézetünk szerint sem Szilády Áron, sem Reizner nem figyelt föl a török oklevelekben található megkülönböztetésekre, amikor templomokról szólnak. Szegeden a hódoltság idején a barátokon kívül más pap nem lelkipásztorkodott, itt Szegeden csak Alsóvároson volt katolikus istenszolgálat. El kell tehát gondolkoznunk azon, hogy amikor a török közigazgatásnak templomokra vonatkozó rendelkezéseiről van szó, az oklevelek a barátok temploma, kolostora mellett világosan, félreérthetetlenül szólanak "városi" templomról is, amely talán a palánki Gyümölcsoltó Boldogasszonykápolnával, esetleg a felsővárosi Szent György-templommal lehetne azonos. A Miklós-templom romokban, a Dömötör- és Erzsébet-templomok pedig nagyobb méreteik miatt mohamedán kultuszhelyé válhattak. Ilyenekről, bár közelebbi megnevezés nélkül, a török forrásokban is olvashatunk. Feltűnő azonban, hogy Császár János és Szántó Fábián ismételt kérelemre 1632-ben a "városi" templom kijavítására engedélyt kapnak "a meglévő terjedelemmel, nagyobbítás nélkül". Ez megismétlődik 1665-ben is /336/. Itt protestáns templomra gyanakszunk.

Mindenesetre 1588-ból ismeretes Szegedi János szegedi lelkipásztor neve /337/. Majd Kecskemét tanácsi jegyzőkönyvében olvassuk: "1600. Szegeddül Olcsai Gergely möly borokai hozott... Ennek karika fáját [hordóját] atta Lőrinc Prédikátor flor. 26 den. 10. 1601. Szegedi Lőrinc Prédikátornénak... Szent István napján uj szörént [ismét] attunk 3 bor árrát." /338/ Mint Hornyik János is hangsúlyozza, Lőrinc nem kecskeméti, hanem szegedi református pap volt.

Foktövi János váci prédikátor említi, hogy 1589–1591 között a szegedi gyülekezetben mester, vagyis tanító volt /339/.

Talán szegedi irodalmi és művelődéstörténeti emlék a még kiadatlan "Kecskeméti Graduál" /340/. A kézirattal szakszerű részletességgel még senki sem foglalkozott. Nem vetették össze korának hasonló rendeltetésű emlékeivel. A következőkben mi is csak néhány szempontot vetünk föl.

Nyelvezetét – már ami Szegedi István keze munkáját, a kézirat nagyobb részét illeti – töretlen ö-ző nyelvjárás jellemzi. Íródhatott tehát Kecskeméten is, Szegeden is. Mi az alább elmondandók értelmében az utóbbit tartjuk valószínűbbnek. Föltételezzük, hogy a kézirat szerkesztője, Szegedi István, a szegedi kisdud helvét gyülekezet szülöttje, esetleg lelkipásztora is volt. Erre utalhat maga a Szegedi név, de ez a XVII. században bizonyítéknak már kevés, tekintve a város annyi mostanában elvándorolt fiát, családját. Inkább belső valószínűségekre gondolunk.

Kecskemétnek nem volt jelentős literátus múltja, melyből Istvánhoz hasonló személyiség kinőhetett volna. Talán Szeged szellemi környezete magyarázza kéziratá-

nak vallásos bensőséget tükröző válogatását, kötöttebb, nyilván a még eleven közép-kori hagyománnyal is annyira számotvető, liturgikus szellemét. Mellesleg megjegyzzük, hogy Szegedet vagy akár a hasonló sorshelyzetű Kecskemétet/341/ mint-ha kevésbé jellemezné a kornak a királyi Magyarországon és Erdélyben is általános felekezeti megátalkodottsága. A barátok és kálvinisták között valami modus vivendi alakult ki: az iszlám nyomasztó hatalmával szemben a jézusi hit megőrzésében, a magyar helyállás szolgálatában nem egyenetlenkedhettek egymással.

Feltűnő a kézirat anyagának bősége, a válogatás színes változatossága, szerkesztőjének széleskörű irodalmi tájékozottsága/342/. Ismeri a XVI. század helvét énekeskönyveit, bemásolja többek között Szegedi Lajos és Szegedi Gergely énekeit, de természetesen más énekszerzőket és fordítókat is fölhasznál, így Batizi Andrást, Sztárai Mihályt, Bornemisza Pétert, Dávid Ferencet. Idéz az Őreg Graduálból is. Még szembetűnőbb azonban, hogy bátran, szinte tudatosan merít – esetleg a Battyhány-kódex/343/ ismeretében – a középkori katolikus énekköltészetből is.

Amíg a XVII. században Debrecen és Sárospatak nyelvi környezetének, nyomukban a nyomdai gyakorlatnak hatására bontakozó irodalmi nyelvünk előbbi ö-ző déli színezete lassan lekopott, Szegedi István még egészen természetesnek találja, hogy ebben a tájszólásban írjon. Alighanem arra a számos dél-alföldi gyülekezetre (Kecskemét, Halas, Vásárhely, Makó, Algyó, Szeged), tehát egy kisebb, Debrecentől meglehetősen elszigetelődött, katolikusok és törökök közé ékelt földrajzi és szakrális tájra gondolt, amelynek ez volt az édes anyanyelve.

Nyilván ebből a szegedi gyülekezetből származott ama mezőszegedi Purki Kata, Kolosvári István kisvárdai református lelképásztor hitvese, akinek verses halotti búcsúztatója nyomtatásban is megjelent (1704)/344/. A benne emlegetett Sózó- és Gellért-atyafiság/345/ Szeged törzssökös hódoltsági családjaihoz tartozott. A Lázár is ősi szegedi családnév. A bibliai zengésű búcsúztató így szinte hattúdala a hajdani szegedi reformátusságnak is.

Végül Esze Tamás nyomán idézzük Debreczeni Ember Pált, aki egyik művében elmondja, hogy a szegedi eklézsia a Duna melléki egyházkerület kecskeméti traktusába tartozott. A gyülekezet nyilvánvalóan a Rákóczi-szabadságharc viszontagságai között, később hatósági nyomásra szóródott szét/346/.

A Szentháromság-tagadó (antitrinitárius), egykorúaktól arianizmus névvel is illetett unitarizmusnak Szegeden is lehettek hívei, vagy legalábbis tudtak róla. Katolikusok, kálvinisták egyaránt küzdöttek ellene. E harcok emlékeztétét a régi szegedi népnyelv "árjányos", "árjányoshitű" szava/347/ őrzi, amely hitetlent, Istentől elrugaszkodottat jelent.

A hódoltság és következményei

Szeged virágzó életét már régóta beárnyékozza a török veszedelem, amelynek kiemelkedő eseményei, állomásai: a szegedi béke balladája (1444), a nándorfehérvári öröm (1456), a huszárságnak a szegedi országgyűlésen (1459) való felállítása, Janus Pannoniusnak egy másik szegedi országgyűlésről (1465) a pápához induló, segítségkérő követsége/348/, a parasztlázadássá növekvő keresztesháború (1514), amelynek vezére, Dózsa György, a szegedi bíró fogadott fia, utána a Szeged mellett veszteglő Szapolyai János és a város első feldúlása (1526), majd elfoglalása (1543)/349/, végül a "szegedi veszedelem", másként "szegedi had", vagyis a városnak visszafoglalási kísérlete, Tóth Mihály főbíró tragikus vállalkozása (1552). Szegednek mégis ez a szorongatott évszázad a fénykora, a szegedi reneszánsznak kezdeményezéseiben és eredményekben páratlan időszaka.

A város 1552-ben jutott végleg a török kezére. A szomorú esemény mozzanatait a történetírás tisztázta /350/. A városon teljesedő végzet egy pillanatra bejutott Európa irodalmi tudatába, sőt tovább él a folklórhagyományokban is.

A sort Tinódi Lantos Sebestyén kezdi, akinek "fél kedvében" szerzett históriás éneke, a "Szegedi Veszedelem" a Mátyás napján kezdődő küzdelmet Kassán már "nagy böjt közepiben" versbe foglalja. Első híreit, szabatos értesüléseit föltétlenül az idemenekült szegedi kalmároktól kapta:

Szertelen, vesződelm lám gyakran érközik,
Istennek ostora fejönkön jelönik,
A kegyötlen pogány rajtunk döhösködik
Mert az mi életünk lám soha nem jobbodik.

Én beszédöm léssen mast történt dolgokról,
Nagy Szegedön esött szertelen csudákról,
Sok terek és magyar ott elhullásokról,
Méltó, hogy én írjak szerencseforgásáról /351/.

Szokásától eltérően ennél az éneknél kiemelt dallamjelzést, "ad notam" utasítást nem adott. Ebből természetesen nehezen következtethető, hogy eredeti szegedi dallamot örököltet volna meg. Sajnos, a dallam rokonságának, a kor zenéjével való összefüggésének magyarázatában mind Szabolcsi Bence /352/, mind legújabban Csomasz Tóth Kálmán /353/ feltűnően szűkszavú, tanácstalan.

Érdeemes bővebben idéznünk a török forrásokat is /354/, amelyekben a naiv epikai előadás hangján, szinte az Ezeregyéjszaka bűbájával jelenik meg előttünk a város:

"A szerencsétlen Magyarországnak azon a részén van egy nagy város – írja Kemal, pasa záde, egykorú török történetíró –, mely a gonosz hitetleneknek ősi gyülekező, a harcot kereső csavargóknak szülő helye. Szegedin néven ismeretes és földjének termékenységéről, éghajlatának kellemes voltáról, vizének jó ízéről, továbbá óriási kiterjedéséről, nagy épületeiről, mindennemű javainak bőségéről és végre arról volt híres, hogy lakosai között igen nagy számmal vannak dúsgazdagok. Aki szomorúan és leverve megy bele, vidám és jókedvű lesz, s megszabadul a gondok és aggodalmak nehéz bilincseiből. A nevezett szép város egy távoli forrásból, Rusz-országból eredő mély folyó partján épült, mintegy szépségjel a föld istennőjének arcán. Közterei mindennemű harcosok gyülekező helyei voltak, utcái pedig telve valának ritka és értékes árukkal, melyeket a kereskedők hoztak minden irányból. Ellenség ide még sohasem tette be a lábát. Minden zege-zuga telve lévén élelmiszerekkel, kincsel, gazdagsággal. Lakóinak életmódja könnyű és kellemes volt. Fialja, öregje az élet gondjaitól és terheitől szabadon, gondtalanul élt, mint egy gyermek.

Öregnek, fiatalnak tömérdek kincse, vagyona,
A városnak minden zuga tömve gazdagsággal."

Egy másik török történetíró, Dselál záde Mustafa szerint Szegedin "erős vár, melynek körülötte vont bástyái az égig érnek, fala a kilencedik éghöz hasonló szélességű, belseje pedig tele van templomokkal és zárdákkal". A város feldúlása után

"Zsákmánnyal megrakodott szegény és gazdag,
 Rendkívüli bőségben voltak a szolgák is.
 Eladták a jázmin arcú tündéreket
 S a vevők nagyon olcsón vették meg
 A hold arcúakat, a gyönyörűeket,
 Az egyenes termetű, peri arcú, rózsza testűeket.
 A foglyok száma nagyobb volt a seregénél,
 Annyi mint a tejút csillaga.
 A bálványoktól templomokká váltak a sátrak,
 A szépektől pedig földi paradicsommá."

Az 1552. évi rettenetes szegedi harcról szintén Dselál záde Mustafa figy emlékezik meg: "A kardok a csatatéren, mint valami birkózók, földhöz vagdalták a gyaurokat, kiknek vérök patakokban folyt. A lándzsák és kópják mintha orvosok lettek volna, felvagdalták a hitetlenek ereit és az ellenség vére Nílussá áradt."

"A vér ömlött a föld színére,
 Folyásától a mező folyammá változott.
 A vas ruházatú keresztények földre hullottak,
 A mező felületét egészen vas borította el.
 Hullákkal tele lón mező és lapály,
 A föld színe a vértől rózsaszínű lett.
 A harc szikráitól elégték a gyaurok,
 A hitelenség világa elaludt.
 Győzelmes lón ott az Iszlám hada,
 Az ellenség serege pedig összetörtetett."

Megszólal Brushius (1518–1559) német költő ajkán, György barátot is siratva Európa is:

Nam postquam Ausonio Monachus fuit ense peremptus,
 Qui columen Regni totius huius erat;
 Turcica tota manus Segedini moenia coepit /355/.

Az esemény azonban, nyilván hegedős közvetítéssel, eljutott az íratlan folklór kollektív világába, történelmi népekeink sorába is. Ezt szépen bizonyítja az a bizonyára még XVII. századból származó töredék, amelyet Thaly Kálmán tett közzé:

Menj el tehát Benedek szomorú császárhoz,
 Mondd szolgálatunkat, borulj lábaihoz,
 Hogy küldjön követet Szolimán császárhoz,
 Küldjön segítséget bús Szeged várához /356/.

Csak legújabban vált ismeretessé egy hasonló tárgyú délszláv hősének, amelyből a töröktől leigázott népek együttérzése is kicsendül. Erre a "Musztafa Otmánovics császár haddal jó, hogy körülzárja és elfoglalja Szegedet" címmel megjelölt töredékre Vujicsics D. Szoján baráti készséggel hívta föl figyelmünket. Később észrevett félreértésből Zrínyi-énekként már megjelent Kiss Károly fordításában /357/.

Ez a "bugarstica" az Adria mellékéről származik, és egy XVIII. századbeli raguzai kéziratban maradt ránk, de már a XVII. század végén is följegyezték. A zavart

a Szeged-Sziget helynevek hasonló hangzása okozta. Az ének azonban világosan a Tiszát emlegeti, és meséje is inkább Szegedre illik, nem pedig Szigetvárra. A verset Csuka Zoltán helyesbített újabb fordításában így hangzik:

Holló lovát megülve, nyalka vitéz jó sietve,
Tengerparti erdőn,
Bő torokból elharsogja csodát keltő ujjongását:
"Mindenható örök Isten nagy hatalma, kinek terjed
Ez egész világra,
Csudálatos dolgok estek s mutatkoztak életemben,
Tettek, miket még kései unokáink idején is
Alig hisznek;
Mind e tettek szemtanúja volt a tűző nap az égen.
Nagy Mustafa Otmanovics elfoglalni óhajtozván,
Mind, amit a német
Pár év előtt jó vitézi harccal szerzett meg magának,
Nagy kevélyen arra gondolt: milyen módon is szerezne
Hírt és fényt nevének.
Amit harci tetteivel hagy egyszer majd maga után,
Maga után, ha a földet, mit a német elvett tőle,
Mostan elragadja;
S utána a nagy világot hódítja majd uralmába.
Nagy kevélyen veszi útját magyaroknak országába
A gőgös otmánja.
Bizakodván, hogy Szegedet sietséggel elfoglalja.
Ezért széles hídat veret át a Tiszán, a folyamon
Sebes gyorsasággal,
Hogy a vízen seregével bizton át is keljen...

Elkezdődik a török hódoltság. Szeged a pozsonyi kamarához küldött szimbolikus adóval, főleg hálnak, bőrmunkának, török szőnyegnek följajlásával elismeri a virtuális Magyarországhoz, tehát az ősi nyelvi, műveltségi, szakrális közösséghez való tartozását. Ennek természetesen jelentős gyakorlati, főleg gazdasági és kereskedelmi haszna is van. A valóságban azonban "há sz"-város, a török szultán kiváltságolt birtoka, a török műveltség tágra nyílt magyar kapuja. A szegedi török világ elemzésébe azonban már nem mehetünk bele /358/.

Egy renegát, a röviden már említett Husszein bég Takáts Sándor kutatásai szerint /359/ Szegedi Gergely deákkal azonos. Messze elszakadt övétől, hiszen Konstantinápolyban a császár udvarában deákoskodott, mégis szívvel-lélekkel magyar maradt. Befolyását és összeköttetéseit arra használta, hogy a magyar rabokat segített kiszabadítani. Az ilyen fáradozás miatt – mint maga írja – csak az Isten oltalmazta, hogy "horogban nem veték". Ezenkívül, amint a háború kitörőfélben volt, azonnal írt magyarországi barátainak, és tudtukra adá nekik, minő szerrel, minő számmal indulnak a törökök Magyarország ellen. Biztatja a mieinket, hogy ne féljenek, mert a török had gyöngé és gyülevész népből van összeállítva. Isten adja – írja a jódeák –, hogy megverjétek. "Hadtok el ne oszoljon, török hitűnek ne higgyetek... Az Isten adjon sok jó szerencsét egész kereszténységgel egyetemben. Költ Konstantinápolyban az császár udvarában Szent Dömötör után való vasárnap 1593."

A szegedi veszedelem után megkezdődik a nagy diaszpóra, Szeged lakosságának: polgárságnak és köznépek szétszóródása szerte az országba. Bár beszélhetünk szór-
ványos egyéni elvándorlásról is, mégis leginkább közösségek hagyták el a várost, és
északabbra: a szegedi népnelvben a messzeség, távolság éreztetésére máig "ipiliom"
(= imperium) szóval emlegetett királyi Magyarországra /360/, főleg Debrecenbe,
Kassára, Nagyszombatba és Kolozsvárra vándorolnak.

Ezek a városok már régóta ismeretesek voltak a szegedi kalmárok előtt. Deb-
recen jászágkereskedelme, céhes ipara, Kassa ötvössége és a szerémi bor közvetít-
tésében, a Krakkóval való kereskedelem kiváló szerepe, a határszéli Nagyszom-
bat pedig bortermelése, tőzsérsége, árumegállító joga révén már régóta beletartoz-
hatott a szegedi polgárság gazdasági látókörébe. Ezekben a városokban nyilván ügy-
nökségei, üzletársi kapcsolatai is voltak. Nem indulhattak tehát teljes bizonytalan-
ságba. Hamarosan kiépítették a maguk szőlő gazdasági pozícióját. Nem szűntek meg
azonban – legalább az első évtizedekben – az ősi szülővárossal, Szegeddel való kap-
csolataik sem. Magukkal hozott műveltségüket sem hevertetik parlagon. Megtalálják
az új környezetben is azokat a lehetőségeket és társadalmi feladatokat, amelyeket
meggyőződésük szerint szolgálniok, támogatniok kell: elsősorban a magyar nyelvű
kultúra, irodalom, továbbá a helvét egyház presbiteri szellemében jelentkező társa-
dalmi autonómia ügyét. Évtizedek telnek el, amíg szegedi anyanyelvük ö-ző hangzá-
sa elhalványodik, és beleolvadnak a királyi Magyarország nemesi világába vagy Deb-
recen puritán cívis környezetébe.

Mielőtt ezeket a folyamatokat jobban is szemügyre vennénk, utalnunk kell az egy-
szerűbb nép emigrációjára is. Sajnos, egyelőre csak néhány tényről rögzíthetünk, il-
letőleg megnevezük a néprajzi és népnyelvi vizsgálódás jövőendő feladatait. Feltűnő,
hogy több Kassa környéki református magyar falu ö-ző nyelvjárászigeteket alkot /361/.
A kutatás meglehetősen tanácstalanul áll a jelenségkel szemben. Nézetünk szerint alig-
ha lehet másról, mint szegedi, dél-alföldi elvándorlásról szó.

Más összefüggésben már említettük, hogy a Tisza felső vidékén, Sárospatak tá-
ján szegedi halászok telepednek meg a XVI. század második felében.

Elgondolkodtató végül a Nagyszombathoz nem messzire eső Szenc, lakosainak
ajkán Szönc és néhány környező falu ö-ző nyelve. A máig élő helyi hagyományok sze-
rint az ősök a török elől, éppenséggel Szegedről menekültek ide /362/.

Debrecen

Szeged városának és népének Debrecennel való középkori kapcsolatairól nagyon
keveset tudunk. Ennek oka azonban az egykorú frott források hiánya. Elképzelhetet-
len ugyanis, hogy legalább a marhakereskedelem, tőzsérség révén a két város ne
jutott volna közelebbi gazdasági, kerekedelmi kapcsolatba egymással. Föltétlenül gaz-
dasági versengésre kell következtetnünk abból az oklevélből, amelyben Mátyás király
Szegedi Lukács és Literati Benedek erdélyi sóhivatalnokoknak megparancsolja, hogy
Debrecen polgárait a só szabad vásárlásában és árusításában ne akadályozzák (1484).
Úgy véljük, hogy itt Szegedi Lukács Szeged ősi sóértékesítő, monopóliumszerű ha-
gyományainak fenntartása érdekében akadékoskodott /363/.

A XVI. század elején Debrecen még földesúri joghatóság alá tartozik, ami azon-
ban hovatovább névlegessé válik. Szeged viszont már szabad királyi város, és ez
polgárságának urbánusabb társadalmi viszonyaiból adódó nagyobb műveltségén, egye-
temesebb gazdasági kapcsolatain is meglátszik.

Állításunkat bizonyítja Tar András debreceni polgár végrendelete (1527), amelyet az egykorú jogi alakítások figyelembevételével a literátus műveltségű szegedi Borsika Balázs (Blasius presbyter rector altaris Katherinae in ecclesia parochiali Debreceniensi de Zegedino, Borsika cognominatus, diocesis Bachiensis Sacra Apostolica Auctoritate Notarius) szerkesztett /364/. Mint a szövegből is kitűnik, Balázs, a kalocsai főegyházmege papja és egyúttal a debreceni plébániatemplom Szent Katalin-oltárának igazgatója, altaristája. Balázs pap Debrecenben kapott és élvezett javadalma nagyon valószínűsíti a Szeged és Debrecen közötti gazdasági kapcsolatok elevenségét már a XVI. század elején is. Egyházi tisztsége mellett jegyzőként is szerepel. Ez nyilvánvalóan azt bizonyítja, hogy a debreceniek választása éppen tanultsága, a jogi ügyekben való jártassága, egyszerűen literátus műveltsége miatt esett rá. Ilyen deákos férfiaknak Debrecen akkoriban nyilván még szűkében lehetett.

Debrecen javára változik azonban a helyzet a század derekára. Szeged mind fenyegetettebb körülmények között él. Később sorsa is megpecsételődik. Szeged esete (1543) után már jelentős számmal "disszidálnak", menekülnek jómódú szegedi polgárcsaládok Debrecenbe /365/. Ez a tervszerűsége valló vándorlási irány föltétlenül a két város közötti gazdasági hagyományok elevenségét mutatja. Tóth Mihály főbíró vezetésével több olyan család telepedik meg most és később is Debrecenben, amelynek neve az 1522. évi tizedlajstromban is előfordul.

Már Izabella királynénak Debrecen régi szabadalmait megerősítő, 1549-ben kiadott oklevelében olvashatjuk Ferenczi Péter bíró mellett a szegedi Tóth Mihály és a szintén szegedi Kis Pál tanácsbelieknek nevét. Ez a két jellegzetes adat a bevándorolt, Takáts Sándor szerint egy ideig külön községet alkotó szegedi polgárságnak hamarosan kivívott társadalmi súlyát bizonyítja.

Tinódi históriás énekéből közismert Tóth Mihály romantikus vállalkozása, a város visszafoglalására tett kísérlet, amelyet főleg a zsoldos hajdúk garázdálkodása hiúsított meg. Tóth Mihály kénytelen visszatérni Debrecenbe, ahol gazdag, tekintélyes, nemességre emelt polgárként hal meg. Családi, főleg vagyoni jogi ügyei miatt Debrecen tanácsai jegyzőkönyveiben 1548–1566 között sűrűn szerepel. Egykori házát Tóth-kaszárnya néven emlegették még századunk elején is /366/.

A szegedi veszedelem után még számosabban húzódnak Debrecenbe. Próbáljuk meg Zoltai Lajos nyomán, itt-ott helyesbítve e kirajzott szegedi polgárság névsorát összeállítani az 1547–1569. évek között.

Árva Istvánné, Anna asszony. Bónis Kálmán, Péter és Mátyás, Özvegy Boros Simonné. Özvegy Csátrén Györgyné, Orsolya asszony. Özvegy Cseperke Jánosné, Erzsébet asszony. Csetertek Dénes, János, Csetertök Dömötör, Pál. Dani Péterné. Özvegy Fejér Jánosné, Katalin asszony. Özvegy Figedi Györgyné. Gáspár deák (Literatus Zegedinus pastor ecclesie de Zalach, akinek atyafisága Debrecenben lakott). Gémes Fülöp. "Hanchi" János. Káka Ferenc. Kalmár Ferenc fia. Mihály barbély. Kis Gergelyné. Kis János özvegye, Márta asszony. Kis Miklós. Lukács deák. Mihály deák özvegye, Petronella asszony. Nagy János deák. Pál deák. Pap Benedek. Rúza László, Sós János. Szabó György fia, Ferenc deák, aki Méliusz sógora volt. Szabó Józsné, Káka Ferenc leánya, Anna asszony. Szondi Imre. Özvegy Szondi Imréné. Tóth Mihály özvegye, Márta asszony, és testvére Benócs Lukácsné.

Mint a névsorból kitűnik, több literátus is van közöttük: Gáspár, Lukács, János, Pál és Ferenc deák. Ugyanezt mondhatjuk a gazdag Pap Benedekről, aki tovább vándorolt Kassára, ahol kiemelkedő társadalmi szerephez jutott, és ott még majd bőven szó lesz róla /367/. Mihály borbély orvos volt. Talán Szabó Máté, Debrecen leg-gazdagabb kalmárja is az említett szegedi Szabók sarjadéka. Esetleg sokat mondhat Sós János neve is. Ugyanis az erdélyi sószállítás, amelynek főútja évszázadokon át

a Maros és Szeged a központja, a török hódoltság következtében szárazföldön, szekéren, Debrecen közvetítésével történik /368/. Az erdélyi só ez új gazdasági szakaszának megszervezése feltétlenül a Debrecenbe telepedett szegedi kalmárok tapasztalatainak, összeköttetéseinek köszönhető.

A szegedi polgári emigráció Debrecen gazdasági, társadalmi és szellemi életének – meggyőződésünk szerint – nagy, szinte egyetemes ösztönzéseket ajándékozott. Ez a folyamat természetesen még további részletes elemzésre vár, itt csak néhány adatot, illetőleg szempontot ajánlunk megfontolásra.

Lehetséges, hogy az 1529-ben, Boncz László debreceni polgártól alapított ispotály jogállása is a társadalmi autonómia iránt fejlettebb szegedi bevándorlók befolyására változott meg. Ugyanis a debreceni ispotálymester megválasztását eleinte a főbíró irányította, 1553-ban azonban a tisztújító közgyűlésre bízzák a jogot, és – nyilván egymás ellenőrzésére – két ispotálymestert választanak. Közülük feltétlenül szegedi ivadék 1592, 1597, 1598. Rusa Pál. 1608, 1609. Szegedi Antal. 1610. Szegedi Mátyás. A XVI. század folyamán nyilván még mások is, bár nevük világosan nem utal szegedi származásra /369/.

Ami a gazdasági befolyásolást illeti, elsősorban a Debrecenbe menekült szegedi "áros népre", továbbá az iparosságra, főleg az ötvösökre gondolunk. Feltűnő a debreceni ötvös, szűcs, illetőleg varga céh XVI. század végéről származó rendtartásainak ö-ző nyelve is /370/. Ezt kétféleképpen magyarázhatjuk: vagy Szegedről hozott céhlevelet írtak át az eleinte részben szegedi származású céhtagok befolyására, vagy pedig a debreceni frásbeliség egykorú ö-ző, szintén Szegedre utaló gyakorlata érvényesül bennük. Erről hamarosan külön is szó lesz.

Mint Zoltai Lajos kutatásaiból kitérünk /371/, az ötvösök a szegedi bevándorlással egyidőben bukkannak föl nagyobb számmal a város életében, bár szegedi illetőségüket kétségtelenül nem lehet megállapítani. Az 1598-ból származó, szegedi tájszólásban írt céhlevélben mindenesetre szerepel Szegedi Márton neve. Még a XVII. században is több mester viseli a Szegedi nevet.

Szegedi Olasz Márton, másként Nagy Márton (1612–1617 táján) talán latin volt, vagyis Szegeden megtelepedett, majd Debrecenbe költözött raguzai mester, vagy ilyenek sarjadéka. Mindenesetre a debreceni főbíró "egy merő aranyos portai formájú szablyát" vásárolt tőle. Kőszeghy Elemér a debreceni nagy templom Zólyomi Dávidtól kapott szép nagy ezüstkannáján (1631) látható összetett "MZ" betűkből (Martinus Zegedi) Márton ötvös mesterjegyét véli kiolvasni.

Szegedi Gáspár mesternek 1621-ben megengedi a tanács, hogy a céh szabályai értelmében özvegy édesanyját az ezüstmívek árulásánál maga mellett tarthassa. Később valami vétségért "a két ajtajú" börtönbe került, azonban kezeség mellett szabadon bocsátották. Ezután szenátor és esküdtbíró, sőt 1644-ben debreceni főbíró lett.

Találkozunk XVII. századi debreceni iratokban még Szegedi Ötvös Sámuel nevével.

Itt még ki kell térnünk egy eddig elszigetelt, kellően nem értelmezett kecskeméti följegyzésre, amely feltétlenül a most elmondott összefüggésbe tartozik. 1557-ben a Szegedről Kecskemétre költözött Ötvös Sebestyén, Ötvös Benedek és Ötvös Imre céhlevelet kér Debrecenből. "Ezek az ötvösök – mondja /372/ az elnyert céhlevél –, mikor Szegeden laktanak volna, ott volt céhek, de Szegednek pusztulásában az ötvösöknek minden artikulusi elvesztenek. Annak okáért szabadosan könyörgöttek, hogy Döbröcönben az birákhoz mennének és onnét az ötvösmestereknek artikulust hoznának."

Alig kérdéses, hogy nevezett három szegedi ötvös a céhlevél megszerzésében fölhasználta a Debrecenbe menekült régi szegedi céhtársak és más szegedi polgárok bizonyságát, tanácsát és segítségét is /373/.

A civisek társadalma megragadó elevenséggel és sok tanulsággal tárul elénk Balogh István úttörő munkájából /374/. A könyv összefoglaló jellege, évszázadokat átölelő tárgyalása természetesen nem engedte meg a részletek tüzetesebb vizsgálatát. Ő maga is hangsúlyozza, hogy éppen városi életünk kutatása terén még annyi sok a tennivaló.

Balogh Istvánnak az a megállapítása, hogy a Délvidékről leginkább jobbágyok menekültek Debrecenbe, legalábbis Szegedet illetően, helyesbítésre szorul. Innen éppen a legműveltebb és leggazdagabb réteg vett vándorbotot a kezébe, és épült bele Debrecen bontakozni kezdő patriciustársadalmába.

Ennek a bevándorlásnak egyik legszembetűnőbb bizonyossága a debreceni kancellária ö-ző nyelve, amely a XVI. század második felének tanácsi jegyzőkönyveire, céhiratokra jellemző. A jelenségre Zoltai Lajos hívta föl a figyelmet, és Papp László tanulmányozta legbehatóbban /375/. Okát lényegében már Zoltai magyarázta. Fölveti Méliusz Juhász Péter személyes hatását is, de ezt nyilván ő sem gondolta komolyan. Ha nyelvi példamutatásával ő lenne a debreceni irodalmi ö-zés atyja, akkor ennek nemcsak a kancelláriai gyakorlatban, hanem prédikációinak hatására a debreceni népnyelvben is lenne, maradt volna nyoma. Tudjuk, hogy a debreceni, tiszántúli nyelvjárásokat és általuk a köznyelvet is egyetemesen ö-izony jellemzi, aminek – szegedi elfogultság nélkül mondhatjuk – a modern magyar köznyelv zeneibb hangzása esett áldozatul.

Kétségtelen, hogy az 1547–1556. évi tanácsi jegyzőkönyvet részben, viszont az 1564–1569 közöttiekét egészében jellemzi a szegedi tájszólás. Ez utóbbi egyetlen, név szerint sajnós, nem ismert nótárius keze munkája. Az 1570–1576. évek közti jegyzőkönyvet Thorkos János nótárius írta, aki talán szintén szegedi származású, hiszen az 1522. évi tizedlajstromban előfordul a Thorkos családnév is. Thorkost a jegyzőségben (notarius publicus) Joannes Literatus de Debrecen (1586–1594) követi, aki szintén ö-ző tájszólásban ír. Az ő személyével kapcsolatban már jogosult az a kérdés, hogy vajon szegedi származású, bevándorolt szegedi család sarjadéka-e, tehát mindig őseinek anyanyelvén ír-e, vagy pedig tudatosan alkalmazkodik a debreceni kancellária három évtizeden át kialakult, normatívnak érzett ö-ző gyakorlatához.

Papp László szerint "a debreceni ö-zés nem csupán a betelepülők hatására vezethető vissza. Legalább olyan szerepe volt az egyre terjedő írásbeliségnek is." /376/ Megítélésünk szerint a kettő voltaképpen egyet jelent: az írásbeliséget ö-ző anyanyelvű, döntő számmal szegedi, részben talán délvidéki illetőségű és előbb már név szerint is felsorolt deákok, írástudók terjesztik, akik Debrecenben, illetőleg a Tisza felső vidékén, esetleg a török, így főleg a budai basa szolgálatában élnek, írnak és hatnak /377/. A magyar írásbeliségnek, könyvnyomtatásnak a XVI. században mutatkozó, kimutatható ö-ző jellegeit a Délvidéknek, Szegednek északabbra kényszerülő, fejlettebb társadalmi és művelődési foka, készsége és gyakorlata teremtette meg. A jelenség akkor foszlik szét, amikor e bevándorlók ivadéka az új nyelvi környezetben, a többségi tájszólás hatására elvesztik nyelvüknek ö-ző ízeit, illetőleg amikor a debreceni és sárospataki kollégium révén ez a táj is a literátus műveltségnek arra a fokára jut, hogy mondanivalóit a maga nyelvjárásában veti papírra, küldi nyomdába.

Az ö-zés – ismételjük – visszatükröződik a debreceni tanácsi jegyzőkönyvek, céhlevelek, részben a debreceni nyomda számos korai kiadványának nyelvén. A XVII. század elejétől fogva azonban elenyészik. A bontakozó könyvnyelvben ugyanis az ö-ző jelleg fokozatosan elhalványodik, mert elveszti társadalmi bázisát, tömeghátterét: az ö-ző nyelvjárást beszélő, hódoltság sorsban élő magyarság egykori ha-

talmas egésze most szigetekké töredezik (Szeged, Vásárhely, Makó, Kecskemét, Halas, Sárköz, Ormányság), és megosztottságában már nem tud olyan egyetemes nyelvi, sőt egyelőre gazdasági és művelődési hatást kifejteni, mint a XVI. század folyamán.

Szegednek a debreceni világra tett szellemi, művelődési befolyása nyilván még a gazdasági, társadalmi ösztönzéseknél és az átmeneti, ö-ző nyelvi nyomoknál is jelentősebb, egyetemesebb.

Jellemző, hogy a Szegedről elmenekült gazdag polgárság, patríciusréteg mindenütt: Debrecenben, Kassán, Nagyszombatban, Kolozsvárt a helvét orientációjú hitújítás ügyét mozdítja elő. Ennek az érzületnek még Szegeden, az anyavárosban kellett csíráznia. Keletkezésének körülményeit azonban kellő adatok híján nem ismerjük. Nem tudjuk tehát, összefüggenek-e valamiképpen a szerémi huszita kezdeményezésekkel vagy az élénk kereskedelmi kapcsolatok, esetleg "Belényesi" Gergely révén a helvét irányú európai reformáció kezdő éveivel. Lényegében, ha részleteiben nem is világosan, az egykorú Szeged gazdasági és társadalmi viszonyainak szükségzerű eszmei tükröződéséről, koráramlat kifejlődéséről van szó. Az európai nagypolgárság kálvinista puritanizmusának az újkori kapitalizmussal való ideológiai összefüggésére legelőször Engels Frigyes mutatott rá/378/, aki szerint Kálvin "dogmája a korabeli polgárok legmerészebbjeire volt szabva. A predestinációról, vagyis a kegyelmi kiválasztásról szóló tanítása annak a ténynek volt vallási kifejezése, hogy a kereskedés világában a versenyben elért siker vagy csőd nem az egyes ember tevékenységétől vagy ügyességétől függ, hanem tőle független körülményektől. Nem az ember akarása vagy nem akarása, hanem az irgalom határoz. Hatalmasabb, de ismeretlen gazdasági erők irgalma." A kérdés ennél természetesen sokréteűbb.

A helvét orientáció ezek szerint nyilvánvalóan azt is bizonyítja, hogy hazánk, jelesül Szeged polgársága a kapitalizmus kezdeti szakaszába fordul, azaz lépést tart az egykorú európai polgári fejlődéssel, és ennek ideológiai következményeit is bátran levonja. Ami a helvét reformáció presbiteri szellemét illeti, Engels szerint "Kálvin egyházalkotmánya teljesen demokratikus és köztársasági volt, ahol azonban Isten országa köztársasági alkotmányt kapott, maradhattak-e ott e földi világ országai a királyoknak, püspököknek és hűbéruraknak alattvalói?"/379/. E belátás magyar konzekvenciáinak harcos levonását a török hódoltság megváltozott gazdasági, társadalmi viszonyai azonban már nem tették lehetővé. A magyar polgárság többé sohasem tudott forradalmi osztállyá erősödni.

Bár ismerjük Révész Imrének egyháztörténeti kutatásait, így a magyar "kálvinizmus" problematikájáról, Debrecen lelki válságáról szóló műveit/380/, a tőle fölvetett finomabb részletekbe, egyáltalán a hazai protestáns történetírás szép teljesítményeibe szerény sorainkkal csak akkor kapcsolódunk bele, amikor szegedi fiak kezdeményezéséről, szerepvállalásáról szólhatunk. Reméljük, hogy adataink és szempontjaink egy újabb összefoglalás számára hasznosak lehetnek.

Látszólag önkényesen járunk el, amikor Kálmáncsehi Sánta Márton személyével kezdjük, illetőleg azzal az atyai pártfogással, amelyben a város egyik legnagyobb XVI. századi fiát, a Debrecenbe bújdosó Szegedi Gergelyt részesítette.

A már említett több egykorú, kisebb-nagyobb hírví, hasonló családnevű férfiu, továbbá a reformátor Kálmáncsehi Sánta Márton születési helyének, családi ősfészkeének bizonyíthatatlan túlzás a somogyi Kálmáncsehi falucskát tartanunk/381/, amelynek gazdasági és társadalmi körülményei nagyon is éretlenek lettek volna ilyen sok szellemi kiválóság szárnyra eresztéséhez. A hely csak a XVI. század derekán válik jelentősebbé.

Mint már láttuk, Kálmáncsehy Domonkos püspök és a kódexíró Kálmáncsehy László szegedi illetősége, illetőleg családjának kamanci eredete kétségtelennek látszik. Innen származhatott Kálmáncsehi Sánta Márton is. Alakjában föltételeznünk kell a magyar reformációnak a szerémi eretnekmozgalommal, hitújító hagyománnyal való kapcsolátát, sőt egyesülését.

Egyszerű véletlennél nyilván sokkal többet mond, hogy a katolikus Draskovich György, későbbi püspök tanúsága szerint Márton nem tiszteli az Oltáriszentséget, hanem köznapi ruhában, egyszerű faasztalról szolgáltatja ki. Más forrásból azt is tudjuk, hogy lerombolja az oltárokat. Meglepően hasonló képet rajzol Marchai Szent Jakab is a szerémségi eretnek istentiszteletéről: "sine paramento et sine viatico et ubique licet celebrare". Erről a gyakorlatról a gyermek Márton öregek suttgó elbeszéléséből még értesülhetett. Talán a debreceni hitújítás kérlelhetetlen puritanizmusát is befolyásolta az idemenekült délvidékiek bogumil-huszita hajlandósága. Nyilván nem véletlen, hogy Márton pap olyan különös, szinte személyes jóakarattal egyengeti Szegedi Gergely debreceni pályáját. Ez alighanem a közös szellemi szülőföldnek, lelki atmoszférának is szól.

Protestáns egyháztörténeti kutatásunk egyelőre nem tudja szabatosan megmagyarázni, hogyan teszi meg első lépéseit a magyar helvét jellegű reformáció. Erre a szövevényes kérdésre próbál újabban megfelelni Bucsay Mihály, amikor azt állítja /382/, hogy "Szegedi Gergelyt magyar földön a kálvini irány egyik legelső, ha ugyan nem legelső úttörőjének kell tekintenünk". Az ő nagy erudícióval kidolgozott föltevése szerint Szegedi Gergely, más egykorú nevén Gergely pap, Gergely deák azonos ama Belényesi Szűcs Gergely deákkal, aki a párizsi egyetem hallgatója volt, és Kálvin Jánost személyesen ismerte. Belényesi Gergelynek hazájába való visszatérése után nyoma vész. Bod Péter szerint a magyar reformátorok közül egyedül Szegedi Gergely fordult meg Kálvinnál.

Varjas Béla legújabb bécsi levéltári kutatásai /383/ azonban e következtetéseket teljességgel keresztülhúzták. Kovacsóczy Farkas 1563–1567 között készült kéziratos latin följegyzései között ezt mondja:

"1566. 20 december

Hoc mense et praecedenti fui Agrie. Gregorius Zegedy Concionator homo eruditus obiit, cuius repentina immaturaque mors (vix trigesimum annum attingerat) maximis omnibus dolori fuit, sequentique die corpus illius honorifice sepultum est."

Varjas szerint ez a fiatalon elhalt Szegedi Gergely azonos azzal a Szegedi Gergellyel, akinek neve alatt az ismeretes helvét irányú Énekeskönyv (1569) megjelent. A följegyzésből kitűnőleg 1536 táján született, éspedig Szegeden. Vezetékneve egy debreceni bejegyzés (1567) szerint Mizser lehetett, ami családjának kun eredetére emlékeztet. Nyilván már gyermekkorában elhagyta szülővárosát, mint akkoriban annyi más. Varjas föltételezi, hogy Pap Benedek családjával egyidőben került Debrecenbe. Benedek mindig atyai jóbarátja maradt. Már Debrecenben járhatott iskolába. Valószínű, hogy itt Sánta Márton is istápolta. Mint nagydiák régi szokás szerint kisebb osztályosokat is tanított. Ebben az időben írta – bizonyára személyes tapasztalatok keserű gyümölcszeként – a "Micsodás az fesvény ember, itt megfrattatik" című verszetét (1555). A fösvény jellemző jelentése a korabeli magyar nyelvben pénzsóvár, anyagias. Varjas helyesen gyanítja, hogy nyilván azért fakadt ki, mert nem támogatták wittenbergi készülődéseit.

1556-ban mégis elérte célját, Wittenbergában tanulhatott. 1557-ben innen írt köszönő levelet Petrovics Péternek. Magasztalja bőkezűségét, de Sánta Mártont is többször emlegeti mecénásaként.

Hazatérve Eperjesen Melanchton barátja, a szegedi viszonyokat jól ismerő Gyalui Zsigmond teszi számára lehetővé a prédikálást, bár igéi Torda hitbéli felfogásával nem egyeznek. Itt éri Kassa városi tanácsának meghívása. Pap Benedek támogatásával az úrvacsora értelméről szakramentárius szellemben prédikál. Kassán az evangélikus német polgárság miatt nincs maradása, bár Pap Benedek és a szintén szegedi származású Szőcs Ferenc tózsér mindent elkövet Kassán maradása érdekében. A kassai tanács is a meghívása mellett dönt, levelében "eruditus Gregorius N. Zege-diensis" néven szól róla. Szeged városának Nagyszegedként való emlegetése abban az időben általános volt, az N. erre utal.

Sánta Márton azonban őt óhajtván utódjának, Debrecenbe megy, és ott csakugyan meg is választják prébánosnak. Melius Péterrel részt vesz a "Confessio Catholica" (1562) szövegezésében és sajtó alá rendezésében, amely már a bontakozó magyar helvét orientáció nézeteinek summázata /384/. Bucsay úgy véli, hogy a hitvallás jogi, orvosi, természetismereti anyagát Gergely hozta magával Wittenbergából. Hangvétele sem a "vastagnyakú" Meliusé, inkább a nála műveltebb, egyetemesebb látókörű Gergelyé.

A különben heterogén tartalmú "Hitvallás" eredeti latin szövegében két jellegzetes magyar szóval találkozunk. Ezek a Lilithtól származó "lidérc" és a "boszorkány". Sajnos Kiss Áron fordítása /385/, továbbá Barla Szabó Jenő és Révész Imre vizsgálatai után sem áll előtünk egyelőre világosan, hogy a Hitvallás démonológiájában: az éjszakai kísértetek, boszorkányok, kőborló lelkek vagy "megnyomók", továbbá a lidérc, igézésmódok felsorolásában és jellemzésében mi a középkori egyházi, illetőleg humanista irodalmi közhely, és mi tekinthető egykorú magyar néphiedelmek, így a más vonatkozásban már emlegetett bogumil képzetvilág tükröződésének. Kétségtelen, hogy Szegedi Gergely szülővárosának másfél század múlva oly hírkedtté váló boszorkánypöreiben (1728), sőt még a közelmúlt szegedi néphagyományaiban is ez a szemléleti hagyomány szinte töretlenül él.

Gergely később összekülönbözött talán Meliusszal, és "Péter pápa" mellett nyilván háttérbe szorult. Varjas kutatásai is megerősítik, hogy már 1563-ban Németi Ferenc tokaji várban, majd még ez évben haláláig az egrí várban Mágócsy Gáspár kapitány mellett dolgozott.

A neve alatt fennmaradt "Énekeskönyv" anyagát Egerben állította össze, de nyomtatásban csak halála után jelent meg (1569) /386/. A szerkesztés és kiadás kérdéseit illetően utalunk Varjas Béla revíziójára /387/, csak annyit szeretnénk mégis megemlíteni, hogy az énekszerzők között Gergely mellett ott látjuk Szegedi Lajost, Szegedi Pap Benedeket, Szegedi Kis Istvánt és Szegedi Lőrincet is. Ez a szegedi "együttes" talán nem véletlen. A legújabb kutatások tisztázták, hogy "A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásáról" (1566) nem Kis Istvánnak, hanem Gergelynek alkotása. Különbözik ő a gyűjtemény legtehetségesebb szerzője.

Szegedi Gergely Énekeskönyvét Komlós András nyomtatta. Ugyancsak az ő debreceni műhelyében jelent meg (1574) Szegedi András versezete is, a "Jeruzsálem pusztulásáról" szóló históriás ének /388/, amely nyilván föltételezi az egykorú énekmondó költészet szegedi hagyományait is. Ennek a gyakorlatnak megnyilatkozása Tar Benedek házasságról szerzett éneke, Szegedi Gergelynek a tatár rablásról szóló, imént említett siralmas éneke, továbbá Szegedi Veres Gáspárnak olasz reneszánsz érdeklődésben fogant, még említendő széphistóriája.

Szegedi András 1553-ban szerzett énekének dallamjelzése, nótája nincs. Mindjárt az első sorából kitűnik azonban az élőszavas előadói hagyomány (mondok-hallgassatok):

Im egy szép históriát mostan mondok,
Kire kérlek jól rejá hallgassatok.

Szegedi András deákos műveltségű, talán egyetemet is járt laikus. Versezetének tárgyválasztásába, szerkesztésébe szülővárosának szomorú sorsa, Tóth Mihály főbíró vállalkozásának fájdalmas kudarca is belejátszhatott. Nyilván ezután kénytelen ő is elhagyni Szegedet. Útját jellemző módon Várad felé veszi, amelynek a közép-kor végén számos gazdasági és szellemi kapcsolata volt Szegeddel. Nem könnyű az elszakadás. Költeménye epilógusának önvallomásából a hontalan, helyét kereső ember tanácsstalansága, rátartó bánata csendül ki:

Ezt ki szörzé, gondolkodék magában,
Bánkodik, mert nincsen pénz tarsolyában,
Vagyon azért ő is nagy gondolatban,
Nem tud mely felé váltani útában.

András vándorútja nyilván Debrecenben, az itt élő szegedi közösség meghitt körében végződik. Versezete ugyanis itt jelenik meg (1574), amelyet 1582-ig még három kiadás követ. Napvilágot látott Kolozsvárt is (1580).

Komlós András adja ki Szegedi Lőrinc drámáját (1575) is, amelyről már szólotunk.

Debrecennek e három könyvvel úttörő szerep jut szegedi írók magyar nyelvű alkotásainak kiadásában. Ezt nyilvánvalóan a szegedi polgárközösség jelenléte, öntudata és összetartása is magyarázza.

Ennek a jelenségnek tükröképe Melius Juhász Péter Újtestamentomfordítása, amely az irodalomtörténeti hagyomány, éspedig Debreceni Ember Pál (1703) és Horányi Elek (1776) tanúsága szerint viszont Szegeden látott napvilágot (1567). A könyvből sajnos egyetlen példány sem maradt ránk, és így a kérdés teljesen nyílt, illetőleg akadémikus jellegű/389/. Mindenesetre azt az ellenvetést, hogy a hódoltság területén nem működött nyomda, tehát Melius bibliafordítása sem jelenhetett meg Szegeden, Trócsányi Zoltán határozottan cáfolja/340/.

Még egy lehetőségre gondolhatnánk. Már a XVI. században is előfordul, hogy megjelenési helyül valamilyen okból egészen más várost tüntetnek föl, mint ahol a könyv napvilágot látott. Nyilvánvaló, hogy Melius Péter mecénásai azok az "áros népek", akiknek az 1567. évi debreceni zsinat magyar hitvallását ajánlja: "tudom, sokaknak szívöket és sokaknak vélekődéseket és itéletöket a kereskedő népekről. Mert hogy az irás is kétképpen szól felőlök... Az igaz Isten szerint való kalmárság és kereskedés jó és kedves Isten előtt." Máshol így dicséri őket: "a megtért fukarok, áros népek amaz magokba bizó kevés igazakat, érdemeseket előlvészik az Ur országába." Lelkére köti még a jó kalmárnak, hogy "igaz számot adjon, két laystromot ne tartson" /391/.

Ezek a kalmárok "Debrecenben, Szombadban, Kassán és Váradon laknak". Már láttuk azonban, és még látni fogjuk, e debreceni, kassai és nagyszombati "jámbor és keresztyén," azaz helyvét hitű kalmárok legnagyobb része Szegedről származott. Hátláját rejtegető humanista bókka Melius Péter esetleg úgy juttatta kifejezésre, hogy újszövetségi fordításának megjelenési helyül pártfogóinak szülővárosát, Szegedet tüntette föl.

A Szeged és Kassa közötti kapcsolatok a Lengyelországba irányuló borkereskedelem révén még a középkorba nyúlnak vissza. Mátyás király 1484. évi oklevele szerint a szegedi és pesti polgárok szabadon szállíthatnak bort Kassára. Ezt a városon kívül a nyílt mezőn kimérhetik, sőt bent Kassán hordókban is eladhatják /392/. A szegedi kalmároknak nyilván már ekkor voltak itt ügynökségeik, fiókjaik, amelyek Szeged eleste után a Kassára való költözést, letelepedést nagyon megkönnyítették. A borszállítás részben a Tiszán, részben tengelyen, a tokaji révén át történt /393/. Bizonyára erre veszik útjukat a krakkói egyetemre iparkodó szegedi diákok is.

Igen fontos adatunk továbbá, hogy a XV. században még jórészt német ajkú Kassának zárt és előkelő ötvös céhe befogadja tagjai sorába az első magyart Matthaeus Aurifaber Zege di személyében. Ez egyúttal polgárjogot is jelentett (1463) /394/.

Társadalomtörténeti tény, hogy Kassának a XVI. század derekától tapasztalható fokozatos magyarosodását /395/ éppen a bevándorolt alföldi, jelesül szegedi polgárság mozdította elő. A bennszülött lutheránus német polgárok eleinte meg akarják akadályozni a magyar nyelvű helvét kultusz kibontakozását. Ez abból is kitűnik, hogy a kassai magyar polgárok 1554-ben vallási ügyben panaszlevelet nyújtottak be a tanácshoz: "Istennek, ő szent felségének – írják magyarul /396/ – ellene vagyok, hogy oly plébánost hoztanak egynehányoknak kedvéért, az magyar nemzetségnek akarátja nélkül és ellene, ki minékünk semmibe nem szolgálhat, mert semmit nem tud magyarol és csak hiába külti el a dézmát, kit neki adonk."

Mármost Kemény Lajos kutatásaiból /397/ tudjuk, hogy Pap Benedek (Benedictus Pap Zege diensis), Szegedi Gergelynek és Szegedi Lőrincnek későbbi pártfogója ugyanebben az esztendőben nyert Kassán többedmagával polgárjogot. Felesége Vasántó (Vasantho) Margit, akinek neve a Szeged környéki egykoru Varsánytó faluval függ össze. Mint láttuk, a család egyik tagja premontrei apáca volt. Egy örökösödési pörrel kapcsolatban (1562) a szintén szegedi származású Kalmár Antal kassai lakos azt vallja, hogy Pap Benedeket és Antalt idősebb bátyjuk, Pap Ferenc nevelte, aki Szegeden "volt a marhakereskedésben fő". A vagyont a három testvér közösen kezelte. "Egyek voltak ők mindenben mind marhával és minden jószággal. Valami volt az ő birtokuk alatt, semmiből osztoztok nem voltak." Ferenc "halála lón az ő felsége hűsége mellett a szegedi hadban", vagyis 1552-ben.

A család kénytelen Kassára menekülni. Benedek és Antal itt osztozik, szétválk, miközben bátyjuk gyermektelen özvegyét ingósággal elégítik ki. Ez felelt meg a különben évszázadokon át a szegedi szokásjognak is. Az asszony azonban pörre viszi az ügyet. A két testvér "composiciolevele", írásba foglalt egyezsége Szegedi Nagy János kassai polgár tollából származik. Ez nyilván azonos Literáti Nagy Jánossal, Szegedi Lőrinc egyik pártfogójával. Tanúként sógoruk, Wassantho Ferenc szerepel /398/. Egykoru családi bevallás szerint egyébként Pap Benedek és Antal a következő elosztatlan vagyonnal hagyta el Szeged városát:

"Summája az mennyi marhát elhozta: Hoztanak el másfél száz fejős tehenet, száz ökröt, az ménest, hetvenöt gyra ezüstöt, száz arany gyűrűt, bálokat, mely bállokba voltak purgomálok, istametok, iskarlátok, granatok, egyébféle posztók végekbe, posztós szekerek."

Pap Benedek Kassán házat, földet, Szántón, Tarcalon, tehát a tokaji borvidéken szőlőt vásárol. Kereskedő: Bécsben és Krakkóban többször megfordul. Bécsben 3 bál "braszlai" néven emlegetett és Krakkóban vásárolt boroszlai posztót ajándékoz el, hogy Kassa érdekeit ezzel is előmozdítsa. A kassai bírák vesznek tőle faolajat, papirost, fehérszőnyegét, Kassa városát ő meg többször segíti kölcsönrel /399/.

Pap Benedek művelt, irodalompartoló kereskedő, a kassai magyar helvét gyülekezet vezéralakja volt. Szegedy Gergely énekeskönyvéből két verszetét is ismerjük. Az egyik: "Dicséret Dávid XXVI és XXVII. psalmusából." A másik: "Segítségül hívása Istennek." /400/.

A Pap Benedekkel való baráti és hittestvéri kapcsolataiból, továbbá Szegedi Lőrinc támogatásából bizonyosra vehető, hogy Szűcs, másként Szócs Ferenc kassai polgár is Szegedről származott. Bucsay forrás-összefoglalásából tudjuk, hogy tőzsér volt /401/. Egész csorda marhát vásárolt egyszerre, és adott el földhizlás után hazai és külföldi nagy vásárokon. Ő viselte a háborús idők, török portyák nagy kockázatát, de sikeres terelés esetén övé lett a busás haszon is. Nemcsak marhával üzérkedett, de olyan cikkekkel is, miket nagy vásárhelyeken olcsóbban szerezhette be és juttathatott aztán az előbbi kockázatos úton a kisebb helységek lakóihoz. Kereskedett fűszerrel, kelmével, papírral, kikészített bőrrel. Marhát és nyersbőrt legszívesebben Egervölgyén vásároltatott, ha a vidék különösen veszélyes is, mert "ott jó bőr esik". Láttuk, hogy Szegedi Gergely az 1560-as években megfordult Egervölgyében, amelynek neve a "Confessio Catholica" címébe is belekerül.

Arról is szólottunk, hogy a Wittenbergből hazatérő Szegedi Gergelyt Kassa tanácsa meghívja papjának. Prédikációi után a kassai magyarok egy csapásra szívükbe zárják. Innen azonban szakramentárius nézetei miatt távoznia kell. Debrecen városa választja meg Kálmáncsehi Sánta Márton utódául.

Gergely pap és Kassára szakadt szegedi vérei között a kapcsolat ezzel azonban nem szakad meg. Úgy hálálja meg Pap Benedek pártfogását, hogy később a 112. zsoltár verses átköltését ajánlja neki /402/. A 36–68. sor között Szegedi Gergely versezete alig kapcsolódik az eredeti szöveghez. Ehelyett a kereszténységet tettekkel is igazoló patrónusnak, Bucsay szerint /403/ magának Pap Benedeknek lelki arcképét rajzolja meg:

Sok nyomorultaknak volt ő táplálója,
Tudja micsoda az ő hivatalja,
Házanépére szorgalmatos gondja,
Hogy szükségeket senki ne mondhassa.

Pusztaságáról ő szentegyházának,
Nagy szűk voltáról az hű tanítóknak
Fő gondot visel, hogy maradékainak
Mennyekben gyűjtsen kincset fiainak.

Az szegényeknek nagy gondját viseli,
Szomjuhozni nem hagyja, éhezni,
Istennek akar jó sáfára lenni,
Csak azért akar mendennel jól tenni...

Pap Benedek teszi lehetővé Huszár Gál magyaróvári nyomdájának Kassára telepítését is. "Ad 19 februarii (1560): hogy az város Tót Ferencet az Gál papért Óvár-ra küldték, költött akkort minden szükségre, hogy Gál uramat háza népével, marhájával ide Cassára hozta, kire Benedek uram az bíró és tanács uraim akarhatja és hagyása szerint Tót Ferencnek adott, tett fl. 44. den. 85" /404/.

Huszár még ez év tavaszán kassai pap lett. Minden valószínűség szerint Melius Péternek ajánlott Énekeskönyve is Pap Benedek támogatásával még ebben az évben Kassán jelent meg. Sajnos egyetlen példánya sem maradt ránk, csak egykorú hivatkozásokból ismerjük.

Kassa XVI. századi történetében más szegedi családok is jelentős szerepet játszanak/405/. Már 1550-ben Szegedy Literátus Máté Abauj vármegye jegyzője. Kerekes György, Kassa múltjának érdekes kutatója a század második feléből számos Kassára telepedett szegedi, ö-ző tájszólását sokáig őrző családot emleget. Valamennyi a helvét irányú reformáció híve volt. Kerekes többek között megállapítja, hogy Szegedy György és Miklós testvérek édesapjának szegedi neve Kocsis György volt, neve után tehát biztosan szállítmányozással foglalkozott. A Szegedy család végrendeleteiben sokszor szerepelnek a tarcali, szántai, tállyai, bodrogkeresztúri szőlők, és így a borkereskedelem szegedi-szerémi hagyományait itt is folytatja.

Nagyszombat városánál még megemlékezünk Szegedy András és Márton tózsérek-ről (1576). Itt most Kerekes György kutatásai nyomán csak annyit jegyzünk meg, hogy Mártonnak két fia volt: Mihály és György. Lehetséges, hogy az első azonos a hasonló nevű, nagyszombati illetőségű, Heidelbergbe iratkozott diákkal. Szegedy Mihály egyébként 1600 táján átköltözik Kassára, és itt borkereskedelemmel, a tokaji bor "közkereseti" jellegű értékesítésével foglalkozik. A város szenátoraként hal meg (1632). Ő volt a Szegedy-család leggazdagabb sarjadéka. Hagyatékának felsorolása Kerekes szerint 94 oldalra terjed. Kerekes nyomán ismerjük a Szegedy Mihály hagyatékában talált könyveket is: Károli Biblia, molnáris [= Molnár Albert] aranyas Biblia, Born[emissza] Péter: Postilla/406/, továbbá Derecskey Ambrus/407/, Böythe István/408/ és Félegyházi Tamás/409/ prédikációs könyvei.

A Szegedy-család egyengeti Szepsi Csombor Márton (1595-1622) pályáját. Ezt talán még az ősi szülőváros, kirepítő fészek, továbbá Pap Benedekék literátus hagyománya. Az "Europica varietas" leendő íróját Kassán Szegedy András dúsgazdag polgár házában találjuk. Az egyik Szegedy-fióval a késmárki "skólába" került német szóra. A fiu nyilvánvalóan azonos ama Szegedy Istvánnal, aki 1625 végén hitelesített végrendeletében 500 forintot hagyott egy deák külföldi tanulmányaira. Mecénási támogatását peregrinációja során Csombor is élvezte, hiszen az "Europica varietas" (Kassa 1620) Angliáról szóló fejezetét Szegedy Istvánnak, Monachi (Monoki) Sebestyennek és Thuri Kalmár Jánosnak ajánlotta/410/.

Föltétlenül a szegedi magyar nyelvi behatolásnak dokumentuma a kassai csizmadia ö-ző nyelvjárásban írt céhlevele (1598) is/411/. Még a XVII. század elejéről is akadnak ö-ző dokumentumok, így Szakács Antal (1607) és Szegedy András (1609) testamentuma/412/. A kassai kancelláriai nyelv ö-ző színei ezután lassan eltűnnek.

Külön kell a Kassára települt szegedi mesteremberekről megemlékeznünk. A két város ötvöskapcsolatainak újabb, érdekes mozzanata, hogy amikor Kassa az ő kezére került, János király Ferdinándnak számos hívét száműzi a városból (1537). Így jut Adrianus Goltschmid kassai ötvös Szegedre, és hét évig él itt/413/.

Kassa közelében is jelentős szerepet játszik a nemesi származású Szegedi Ötvös Tamás: 1572-ben már kassai polgárként emlegetik. Hamarosan céhmester. Ismeretes ötvösjegye is. Sűrűn szerepel ügyes-bajos dolgaival a város egykorú jegyzőkönyveiben, 1599 után azonban már nincs adatunk róla/414/.

1601-1622 között dolgozik Szegedy Ötvös Ferenc, ő nyilvánvalóan már nem Szegeden született. Ismeretes még Szegedy Dömötör (1612), Szegedy Gáspár (1612), Szegedi Ötvös János (1651) neve. Nekik csak ősük lehetnek szegediek/415/.

Föltehetően Kassán át szakadt külföldre két szegedi származású ötvösünk. Más összefüggések híján itt szólunk róla.

György mester Münchenben telepedett le (1558-1581), és udvari ötvöse lett Albrecht hercegnek. Három társával együtt négy pergament könyvet készített, amelyek Albrecht udvari muzsikusának, a nagy hívról Orlando di Lasso mesternek zoltárkom-

pozícióit tartalmazzák. A gyönyörű miniatűröket Hans von Mühlich festi, aki egyik lapon a szegedi ötvös képmását is megörökíti. György mestertől származnak a könyvek zománcműves veretei. Ebből a különleges feladatból talán arra is szabad következtetnünk, hogy ötvöseinknek már Szegeden is volt hasonló munkájuk. Ezt megerősíteni látszik a szegedi kolostorok kódexíró tevékenysége is, amelyre már utaltunk. György mester önálló, sokoldalú munkásságából 24 kanál maradt ránk, amelyet az egyik müncheni múzeum őriz. Fia, "Zeggin" Ábrahám is folytatta atyja mesterségét, és a müncheni ötvöscéh sokat foglalkoztatott tagja volt. Sajnos, az ő alkotásaiból is kevés maradt ránk /416/.

A Varsóban működő Szegedi Istvánról (Stefan Segedi) csak annyit tudunk, hogy a király meghagyja neki, csatlakozzék a lengyel főváros ötvöscéhéhez /417/.

Szegedi Borbély István (Stephanus Zegedinus alias Barbitonsor) Kassán latin szövegű sebészi oklevelet szerez, miután három apródévét kitöltötte /418/.

A magyar polgárság elvesztette a XVI. század folyamán a társadalmi harcot, mielőtt igazában megívhatta volna. Így a Kassára települt szegedi polgárok sem tudnak ellenállni a feudális Magyarország vonzásának: műveltségüknél és vagyoni erejükénél fogva hamarosan beleolvadnak a vármegyei köznemességbe.

Így Rudolftól kap címeres nemesi levelet (1579) Szegedy Márton gyermekeivel, Mihállyal, Gáspárral, Annával és testvérével, Andrással egyetemben /419/. A család még nyilván Nagyszombat városában emelkedett nemesi rangra. Gazdasági kapcsolatai miatt azonban abaúji kihirdetésére is szükség volt. Tagjai között számos országgyűlési követtel, kassai főbíróval találkozunk. Így az említett Szegedy István Kassa követe az 1623. évi országgyűlésen. A Vasban virágzó mezőszegedi Szegedy család a XVII. században Kassáról szakadt ide /420/.

A szegedi reneszánszkutatásnak egyik legszebb föladata a Kassa, Krakko felé vezető gazdasági és művelődési kapcsolatoknak, nemkülönben egy föltételezett nagyobb szegedi elvándorlásnak, a Kassával szomszédos abaúji ő-ző nyelvszigetnek további kutatása és elemzése.

Nagyszombat

Az árumegállító jogáról, jószágexportjáról nevezetes szabad királyi város középkori történeti forrásai tudunkkal még meglehetősen föltáratlanok /421/. Legújabbban a XVI. századról készült néhány feldolgozás. Kitérőzt célunk érdekében alapos helyszíni kutatásokat eddig sajnos nem volt módunkban végezni.

Ember Győző vizsgálatai szerint /422/ Nagyszombat teljes áruforgalma a XVI. században 42 910 akkori forint. Ebből a kivitel 36 367 forint. Ezt a teljesítményt ebben az időben csak Pozsony múlta fölül, viszont Nagyszombat kiviteli vámértéke a legmagasabb. Ebből érthető, hogy a század második felében, nyilván már előzőleg kiépült gazdasági kapcsolatok révén, néhány dúsgazdag szegedi kalmárcsalád telepedik itt meg. Takáts Sándor levéltári kutatások alapján megemlékezik Zákány Vince nagyszombati tőzsérről, aki neve után föltétlenül szegedi származású. Hírt ad még Szegedy András és Szegedy Márton nagyszombati tőzsérekről is, akik olyan jómódúak voltak, hogy a királyi kamarának is többször nyújtottak (1576) kölcsönt. "Nemcsak szegény, megnyomorodott maradék Magyarországnak, az mi édes hazánknak szüksége és gondviselése, de mi magunk értelme is erre kötelez" – írják /423/ más, hasonló alkalommal (1578) nagyszombati tőzséreink.

A margitszigeti apácák sok viszontagsággal Nagyszombat városában telepednek meg a Keresztelő Szent Jánosról nevezett dominikánus templomban, illetőleg kolostorban (1567). A megállapodást a nővérek részéről Sárközy Margit saját kezű írásával hitelesítette. A nővérek nagy nyomorúságban éltek. Szegedy Márton 111 forintot kölcsönzött Fekete Báthory Eufrosina fejedelemasszonynak, aki a klostornak Nagyszombat határában lévő szántóföldjét adta zálogba. Fruzsina hamarosan meghalt, követte a hitelező is. A zálogot fia, Szegedy Gáspár örökölte. Az új fejedelemasszony Szegedy Erzsébet lett, aki nyilván rokona volt Gáspárnak. Szép magyar nyelven új szerződést kötöttek (1606). Erzsébet már 1608-ban visszaszerezte a zálogot /424/.

Kerekes György, kassai helytörténetíró Andrást és Mártont testvéreknek tudja /425/. A család helvét hitű. Levelezésében több nemzedéken át őrzi ö-ző anyanyelvét. Mártonnak két fia volt: Mihály és György, Lehetséges, hogy az első azonos a már bemutatott, hasonló nevű heidelbergi diákkal. Már láttuk, hogy Szegedy Mihály 1600 táján átköltözik Kassára, ahol borkereskedelemmel, a tokaji bor értékesítésével foglalkozott. Kassa város szenátoraként hal meg (1632). Könyveiről Kassáról szólva már beszéltünk.

Alkalmunk volt beletekinteni Kovács István szívességéből /426/ az ónagyértékű, kiadásra váró szöveggyűjtésébe, amely Nagyszombat város számadáskönyvének 1563-1593 közötti magyar nyelvű anyagát tartalmazza. Az 1565. és 1572. évből származó bejegyzések következetesen ö-ző jellegűek (vermöktil, pinterök, kezdöttik, fölső, Pétör stb.). A többiek nem, vagy csak alig. E két esztendő emlékanyagának nyelve föltétlenül szegedi vagy legalábbis Délvidékről származó deák gyakorlatára vall. Feltűnő még a szőlőműveléssel kapcsolatos szókinccs, tárgynév: bujtás, karóverő, nyomó, puttonhordó, szőlőpásztor, gyomláló, hegytörő stb. magyar hangzása, sőt esetleges délvidéki eredete (1593. barania hordoth meg Akollottuk). Tudomásunk szerint Nagyszombat, Szentgyörgy, Modor törzsökös középkori szőlőkultúrája nem volt magyar jellegű. Számolnunk kell tehát a bevándorolt szegedi kalmárok, borkereskedők jelentős nyelvi hatásával. Kérdés, hogy a táj későbbi: szlovák, német, morva szókészletébe akár mint magyar jövevényszavak, gyökeret eresztettek-e. Ezt a szlovák nyelvre nézve Zoë Hauptova saját kutatásai alapján csakugyan meg is állapította /427/. Hangsúlyozza, hogy Nagyszombat környékének szlovák bortermelő szókinccse nagy részben magyar eredetű. Az erre vonatkozó adatok éppen a XVI. század óta ismereteseek: pereg, bujtás, másolás, terkel, prés, facko 'gyöngye fehér bor' a magyar 'fakó' szóból.

Egyéb szegedi vonatkozások e számadáskönyveknek, hogy 1593-ban Szegedy Márton kamat nélkül kölcsönzött 100 forintot Nagyszombat városának. A szintén 1593-ban előforduló Csellér Lukácsról (Czeller Lwkach) bizonyosra vehető, hogy szegedi eredetű. Az 1522. évi tizedjegyzékben többször előforduló névnek 'sóhajós' az eredeti jelentése, de a vízi szállító, sókereskedő képzetét is nyilván magában foglalja.

Ez a művelt patríciustársadalom Nagyszombatban is megőrzi a szegedi ősök szellemi érdeklődését, átérzi kötelességeit, tud áldozni. Így nagylelkű mecénása Szenci Molnár Albertnek, akinek pályáját, műveinek kiadását sok szeretettel, áldozatkészséggel segíti: Szegedy Gáspártól 23 magyar aranyat, 2 tallért, 47 dénárt kap külföldi útjára. A "Postilla Scultetica" című könyvét a nagyszombati eklézsiának, elsősorban Mezőszegedi Gáspárnak ajánlja. "Imádságos könyvecske" (Heidelberg, 1621) c. művének ajánlásában ezt olvashatjuk: "Az nemes, tiszteles és istenfélő Echi Orsik asszonnak, Mezőszegedi Gáspár uram kedves házastársának, ismét az tiszteletes és nemes Szegedi Anna asszonnak, Krausz János uram istenfélő házastársának. Szegedi uram szerelmes hűgának, az nagyszombati ecclesiában ke-

gyes életnek és tökéletes tisztaságnak jó hírrel, névvel tündöklő tüköreinek, nékem keresztyéni szeretettel tisztelendő aszszonyaimnak." Szegedy Gáspár közvetítésével Szegedy Gáspárné és Szegedy Boldizsárné Nagyszombatból "keresztyéni col-lectát" küldtenek neki a "Keresztyéni Religio" kiadására (1624)/428/.

A Nagyszombat városába húzódtott szegedi helvét orientációjú patrícusok részben a katolikus restauráció hódítása, részben kereskedői érdekeik miatt nem őrizhetik meg teljes vallási elszigeteltségüket. Erre következethetünk Szegedy Pál olmtüzi hittudományi hallgató irodalmi kísérletéből/429/, továbbá ama Szegedy Gáspár (Casparus Szegedi Tirnaviensis) jogi tanulmányaiból, amelyeket már katolikus környezetben, a bolognai és sienai egyetemen, majd Padovában folytat (1601)/430/.

Helvét apának gyermeke Szegedy Ferenc Lénárd (1614–1675) egri püspök is, aki itt Nagyszombatban született, majd Bécsben és a római Collegium Germanico-Hungaricum falai között végezte tanulmányait, és a "Cantus Catholici" címen kiadott énekgyűjteményével (Kassa, 1674) a magyar népzenei gyűjtés igen korai, halhatatlan érdemű úttörője, illetőleg mecénása volt /431/.

Kolozsvár

"A feudális magyar királyság fővárosának és legfejlettebb területeinek török kézre kerülése után – mondja /432/ Jakó Zsigmond – a régi góccok kereskedő- és iparpolgársága, valamint értelmiségi gárdája a Zápolya-udvarral együtt nagy tömegben itt, Kolozsvárt keresett magának menedéket. S a menekülők vagyonukon, gazdasági összeköttetéseiken, tapasztalataikon kívül magukkal hozták ide a királyság középkori központjainak reneszánsz elemekben is gazdag városi és művelődési hagyományait. Ilyen új erők tették a vegyes lakosságú Kolozsvárt néhány évtized alatt egy időre az egész magyar művelődés legfontosabb gócpontjává. Ez a megváltozott helyzet teremtett új erőviszonyt az itteni szász és magyar lakosság kapcsolatában és tette – kezdeti heves ellenkezések és szellemi harcok után – a középkori szász és magyar fejlődés különös ízfő ötvözetévé a kolozsvári reneszánsz műveltséget." Szeged menekülő polgári világa is számos ösztönzéssel gazdagította, mozdította elő a reneszánsz Kolozsvár magyar virágzását.

A két város kapcsolatáról a szegedi veszedelmet megelőző időkből van néhány gondolkodásra készítő adatunk, párhuzamunk /433/. Elsősorban kell megemlítenünk, hogy a Farkas utcai obszerváns templomot és a mi alsóvárosi obszerváns templomunkat ugyanaz a franciskánus János testvér tervezte /434/. Ez a két város polgári fejlődésének bizonyos hasonlóságára utal. Entz Géza kutatásaiból ismerjük Szegedi Borbély János nevét, aki összes kolozsvári javait Evegés Antal, Válaszúthy Benedek, Nagy Balázs, Kómfjes György kolozsvári polgárok és feleségének, Magdolna asszonynak védelme alá helyezi. Az oklevélben (1530) említett Kómfjes, másként Kófaragó György a Farkas utcai kolostor építésénél dolgozott /435/. Nagy Zoltán föltételezi, hogy ennek a Györgynek szerepe volt a szegedi obszerváns építkezéseknél is.

A Bolognában diákoskodó Zákány Balázs hozzátartozott Adrianus Wolphardus írói közösségéhez. Adorján később kolozsvári plébános lett, és a Szent Mihály téren 1534–1541 között a reneszánsz stílusú ház építésébe fogott /436/. Hasonló építészeti kezdeményezéseket Balázs révén talán a gazdag Zákány családnak is tulajdoníthatunk Szegeden.

A szegedi veszedelem után számos művelt szegedi polgár sodródott Kolozsvárra is. Messzire kiemelkedik közülük Szegedy György literátus szabómester, aki itt az

ötvenes évek végén bukkan föl. Hamarosan céhmester, majd Kolozsvár nótáriusa, végül a fejedelmi tábla bírása lett.

Szegedy szülővárosa fejlett céhvilágának ismeretében és kellő jogász, kancelláriai készséggel vállalkozott György mester Kolozsvár magyarosodni kezdő céhéletének kodifikálására. Modern méltatója, Tahy István szerint /437/ céhleveleit tökéletes szerkezet, a közérdek szem előtt tartása, a céh szociális közösség voltának hangsúlyozása jellemzi. Megismétlődik itt is az a hatás, amelyről a debreceni céhek-nél már szótunk. Mindezekből teljes joggal következtethetünk vissza a középkor és XVI. század szegedi céhességének erkölcsi, szellemi és szakmai színvonalára is, jóllehet jelentősebb írásbeli emlékeink sajnos nem maradtak róla.

Tahy szerint már a kolozsvári mészárosok 1559. évi latin céhlevelét /438/ is Szegedy György fogalmazta, ez azonban a szövegből nem derül ki. Biztosan tőle származik azonban az 1561. évi módosítás, kiegészítés.

Már kétségtelenül Szegedy György műve a szabók 1561. évi céhlevelének latin szövege és magyar fordítása: "Én Szegedy György kolosvári notárius magyar nyelvre fordítottam ez céhlevelet, mely céhtől és mesterek között én is egyik valék, és az mint az derekát, ezt is saját kezemmel írtam." A "derek" a latin eredetit jelenti, amelynek aláírása: Georgius Zegedy, Notarius praefatae Regalis Civitatis, Confraternitatis Sarctorum membrum et ipse, manu propria /439/.

Szegedy György írta a kolozsvári kádárok 1607. évi oklevelén olvasható, 1561-ből származó pótlékot is /440/.

Ugyancsak az 1561. évből való Szegedy György másik teljes oklevele, a kolozsvári ötvösök latin céhszabályzata: "Has Literas Arte ingeny ac Manus Georgius Zegedi Sarctor ac Notarius confecit Anno Notariatus sui Secundo." /441/ Egykorú szintén tőle fogalmazott magyar szövege, fordítása 1627-ből származó másolatban maradt ránk. Ennek bevezető szavai: "A tiszteletes kolosvári ötvös mesterek céhiről való levél, mellyet ugyanazon jámbor ötvösmesterek kérelmére magyar nyelvre fordított Szegedy György akkor kolosvári nótárius." /442/.

Az ötvösök céhmestere (magister) 1579-ben Szegedi Gergely (Gregorius Szegedi), aki később a fejedelmi tábla bírása lett. Ugyancsak ebben az esztendőben Szegedi Böldör György ötvösmesternek György fia Szakáll Benedekhez, viszont Böldör Györgyhöz 1589-ben Székesfehérvári Mátyás prédikátor hasonló nevezetű fia áll be inasnak /443/.

A kolozsvári ötvösmestereknek a szebeni ötvösökkel folyó pör ügyében adott felelete végig ö-ző tájszóolásban íródott: "Az iratot ö-ző nyelve miatt – fűzi /444/ a közléshez Szabó T. Attila – nem lehet a XVI. századi kolozsvári magyar nyelv emlékének tekinteni, mert ilyen mértékű ö-zésre az egykoru kolozsvári forrásokban nincsen példa, s a kolozsvári magyar nyelv a későbbi emlékek szerint sem tartozott az ö-ző nyelvjárások közé." Fejtegetéseink alapján aligha kétséges, hogy ezt is Kolozsvárra települt szegedi mester írta.

A borbélyok és sebészek céhének szabályzatát (1568) is Szegedy György szerezte. Mint Jakab Elek írja /445/ a céhlevél bevezetésében, "a társadalom fogalma és célja, az előljárók és nép közötti viszony, a rend és fegyelem fönntartása oly erőteljes és meggyőző módon van az indokolásba beleszöve, hogy e szabályok a polgáris érzület és önkormányzati szellem népkatechizmusának mondhatók".

Föltételezhetően a timárcéh "tisza magyaros" stílusban fogalmazott céhlevele is Szegedy György tollából származik /446/.

György mester abból a szívós küzdelemből is kiveszi a maga derekas részét, amelyet a kolozsvári magyar polgárság az autochtonabb szász polgári réteggel a teljes egyenjogúságért folytatott /447/. Szegedy Györgynek Kolozsvár városában betöl-

tött előkelő közéleti szerepe Szeged elpusztult polgári műveltségére is igen kedvező fényt vet.

Érdemes pályát fut még meg a kolozsvári szenátorként emlegetett Literáti Szegedi Gergely (1562)/448/.

Mint már szó esett róla, Szegedi Gergelyt, Debrecen híres reformátorát a Me-liusszal való ellentét idején meghívták kolozsvári papnak (1563). Nem tudjuk, miért nem vállalta. Arra sem tudunk feleletet adni, vajon ebben a meghívásban része volt-e Szegedy György kolozsvári nótáriusnak és Gergely pap egyéb földijeinek. Talán az unitáriusokkal való küzdelemben is szerepet szántak neki /449/.

Kolozsvárt jelent meg (1578) Szegedi Veres Gáspárnak a "két nemes ifjakkal igaz barátságáról" szóló széphistóriája /450/. A szerzőről csak annyit tudunk, amennyit a versfőkből kiolvashatunk (CASPAR VERES SZEGEDI), és amennyit versezete végén elárul magáról:

Ez kis históriát írák versekben
Désen az nagy Szamos vize mentében
Ezeröttszázhetvenhét esztendőben,
Isten légyen vezérünk dolgainkban.

Életéről más semmit nem tudunk. Talán Szegednek az erdélyi sóval való évszázados összeköttetése révén sodródhatott Désre. Arra is gondolhatunk, hogy Gáspár a Kolozsvárt gyökeret verő szegedi kis kolóniával volt kapcsolatban, és ez tette munkája megjelenését is lehetővé.

Egyéniségéről már biztosabban mondhatunk. Literátus diák lehetett. Széphistóriája az olasz reneszánsz novellaköltészetének ismeretét, egyúttal tehát az elhagyott szegedi világ egykori latinos érdeklődését és műveltségét, de talán már a kezdődő erdélyi reneszánsz hatását is tükrözi.

Széphistóriájának forrása Boccaccio egyik novellája, illetőleg ennek Beroaldus Fülöptől származó latin fordítása. Veres Gáspár a maga fordítását, helyesebben átköltését versekbe rendelte, és dallamot – "ad notam: Abbigail históriája" – nevezett meg hozzájuk. Ez az eljárás az akkori magyar elbeszélő hagyomány és előadásmód élősztavas jellegét, rögzített verses formáit, azaz a hegedős gyakorlat eleveenségét bizonyítja. Gáspár ehhez alkalmazkodott, amikor prózát verses alakban fordított magyarra.

FÜGGELÉK

SZEGEDIEK KAPISZTRÁN SÍRJÁNÁL (1459–1465)

Kapisztrán Jánost (1368–1456) kortársai már életében szentként tisztelték. Ujlaki sírjához /451/ nyomban halála után valóságos népvándorlás indult meg az egész országból. Hamarosan csodákról beszéltek, amelyek az ő közbenjárására történtek. Ezekről egyidejűleg jegyzőkönyvek is készültek, amelyek máig kiadatlanok, pedig a XV. század hazai társadalomtörténetének és népeletének elsőrangú forrásai.

Dóry Ferenc és Lukcsics József másolatában, illetőleg szerkesztésében már az 1920-as években kiadásra készen volt az "Instrumentum super fassionibus testium in oppido Ujlak anno 1460 examinatum" c. gyűjtemény, amely Kapisztrán János 1459–1465 között följegyzett csodatételeinek három nem egészen azonos szövegű változatát; a római Bibliotheca Vaticana, a római S. Isidoro-kolostor, továbbá az ugyanott őrzött "Codex Sovariensis" és a párizsi Bibliothèque Nationale redakcióját foglalja magában. Természetesen számos átfedés is van közöttük.

A mű megjelenéséről a ferencesek magyarországi Kapisztrán-provinciája gondoskodott volna, erre azonban máig sem került sor. Balázs Sebestyén tartományfőnök szíves engedélyével közöljük belőle a szegedi és közvetlen környékbeli (Tápé, Fark, Szaján) dokumentumokat.

*

Ex Codice Parisiensi

(Bibliothèque Nationale 1357.83.)

Miserabiliter in uno pede contracta et liberata.

17. Elisabeth uxor Petri Czeleer de Zegedino prestat iuramentum coram testibus deputatis una cum istis, videlicet Luca de platea Sancte Elizabeth, Blasio sartore de eodem opido atque vicinis eiusdem; et dixit, quod ipsa fuit contracta miserabiliter in uno pede ultra annum. Que faciens votum visitandi sepulcrum beati patris mox sanata est et sanitati pristina restituta.

Contractus et destitutus miserabiliter et liberatus.

23. Emericus pellifex de Zegedino prestat iuramentum coram deputatis testibus, quod filius suus nomine Dominicus ex infirmitate gravissima et subitanea ita destitutus fuit in brachiis et pedibus, quod non poterat se volvere de latere ad latus, sed quemadmodum trunchum insensibilem oportebat eum per alios portari et levare secundum oportunitatis ne/c/es/s/itatem eiusdem, ymmo potuisset mori fama et siti, nisi alitus esset per manus aliorum a festo sancti Luce usque ad nativitatem Domini 1457. Quem ipsius pater devovens ad sepulcrum viri Dei deportare lacrimosis oculis sibi filium commendavit, et facto voto mox cepit convalescere adeo, quod in paucis diebus integre sanatus est. Cuius rei testes sunt Paulus pellifex, Petrus Chapo, Dionisius sellator et quamplures de Zegedino.

Patiens gravissimam rupturam et liberatus.

24. Emericus pellifex de Zegedino habuit rupturam tam magnam, quod domum propriam non poterat exire, vel ultra plateam ex opposito, nisi ligaret viscera illa et obstrueret, que miserabiliter descendebant ad genua. Qui et devovens se venire ad tumulum beati patris, utcunque posset, et veniens per viam pro voto complendo perfecte sanatus est, antequam pervenisset ad tumulum, quo cum letus et sanus venisset, talia coram multis retulit prestito iuramento coram multis.

Contractus curvatus destitutus et proximus morti.

32. Petrus institor de Zegedino veniens una cum coniuge sua Margareta nomine et uxore Mathie castellani, nomine Elizabeth prestiterunt iuramentum coram deputatis testibus et dixerunt, quod habebant unum filium nomine Blasius, septimo die a sua nativitate taliter infirmus devenit, quod contractus erat manibus et pedibus et curvatus retrorsum, ita quod nec flectere nec extendere se poterat ullo modo, sed tamquam lignum vel trunchus appodiabatur ad parietem per modum rote vel circuli, ita quod subtus extento et oculis apertis et sursum fixis iacebat, os etiam clausum habebat, ita ut vix cum digitis et violentia poterat sibi aperiri, ut lac sibi infundaretur, ymmo per sexdecim dies mammas sugere non potuit et sic de die in diem deficiens erat omnis spes vite ipsius sublata, iam putrefactus ex illa curvacione sub brachiis ita anaxis et infixis, manus autem et pedes erant conglobati et iam putrefiebant. Pater autem et mater filium videns tanta molestia oppressum, devoverunt illum ad tumulum viri Dei deportare, si sanaretur. Mirabilis Deus in servo suo! Emiso voto mox filius integerrima sanitate potius est, et est hodie ita delectabilis et elegans puer ad videndum, quod est mirum, et non minus tenent parentes, quam si de morte fuisset resuscitatus ad vitam.

Agonizans in extremis et iam quasi mortuus.

33. Joannes Nemes dictus una cum coniuge sua Elizabeth de Zegedino prestiterunt iuramentum coram deputatis civibus et multis aliis dicentes, quod cum haberent unum filium nomine Laurencium adeo gravissima infirmitate oppressum, quod iam erat in agone mortis, ymmo non poterat discerni, utrum esset mortuus an vivus, ex quo mater dolorosa genuflectens lacrimosis oculis ac manibus elevatis cum magna devocione devovit hunc puerum, si evaderet a faucibus mortis ad tumulum viri Dei deportare. O mirabilis mox emisso voto puer sanus et recens effectus est, quod fuit in festo Corporis Christi 1458, qui propter alias eorum occupaciones votum solvere neglexerunt. Et ecce circa Assumptionem Beate Virginis Mariae ejusdem anni gravi infirmitate dictus eorum filius opprimitur, obtectus scabiis abhominabilibus et pre febribus vehementissimis iam defecerat et magis quam prius morti proximus erat, nec sentiebant in eo vitalem spiritum, pro quo pater et mater heulantes et amarissime flentes pariterque genua flectentes de comissa negligentia sua pectora tundentes et votum iam emissum et neglectum iterum cum suspirio renovarunt. O miraculum miraculo cumulatum, ecce eadem die puer sanissimus effectus est, quem illico accipientes celeriter deportaverunt dicentes: Vere non minus habemus, quam si iste Beatus Servus Dei a mortuis resuscitasset filium nostrum; unde sit laus et gloria Deo, qui glorificat et magnificat servum suum. Hec testantur etiam multi de Zegedino.

Gravissime infirmus et in agone mortis laborans.

34. Sophia uxor Stephani Bokor de Zegedino prestito iuramento coram civibus deputatis dixit, quod habuit unum filium 5 annorum, quem duxerunt nomine Johannem, qui gravissima infirmitate oppressus et omnibus iuribus per octo dies destitutus iacebat agonizans, nec loqui nec vocem emittere valens, qui facto voto per matrem ad tumulum beati famuli Dei deportare quam citius posset, statim sanus factus est, qui iam spumas emittebat, et qui insensibilis fuerat effectus, loqui cepit et eadem die de locto surrexit ambulans, quocumque volebat ad gloriam et laudem Dei et beati Joannis.

Passus horribilem morbum caducum.

84. Ladislaus Bogar de Zegedino prestito iuramento coram deputatis testibus et coram fratre Jacobo Dalos de Zegedino et Matheo Dul de eodem et Elena relicta olim Ladislay dixit, quod a iuventute sua ultra quadraginta annos passus fuerat morbum adeo horribiliter, quod aliquando tribus vicibus aliquando quater aliquando quinquies cadebat in die, extractus aliquando de puteo, aliquando de igne. Et audita fama miraculorum beati patris, que vigeat per totum regnum, devovit se ad tumulum ipsius beati patris in Huylak visitare, quo facto et adimpleto nunquam ab ipso morbo fuit amplius molestatus, rediitque sanus cum gratiarum actione.

Destitutus in uno latere et patiens fluxum sanguinis
per annum.

105. Valentinus de Zegedino residens in vico Zombathel prestito iuramento dixit, quod per integrum annum gravissima fuit oppressus infirmitate, ita quod de uno latere in aliud nequaquam poterat, nisi per alium, fuisset valutus, portatus, erectus ac depositus, qui etiam patiebatur fluxum sanguinis incessanter per integrum annum, a quibus nullo remedio poterat liberari. Audiens de miraculis stupendis, que Deus operabatur per merita beati Johannis de Capistrano, et de continuo populorum concursu ad ipsius sepulcrum in Huylak, emisit votum ipsum sepulcrum visitare. O mirabilis Deus in servo suo! tertia die a voto emisso integre ac perfecte ita sanatus est ab omnibus suis predictis infirmitatibus, ut nil mali unquam habuisse videretur, Et hec sunt ad notitiam multorum in Zegedino, qui maxime in dicta platea, signanter hoc confirmant vicini ipsius, videlicet Clemens Zayus, Petrus Chykas et Stephanus Samathok, hi sunt vicini eius collaterales. Infirma per quator annos et patiens fluxum sanguinis.

108. Katerina relicta Petri de Zegedino de platea sancti Petri prestito iuramento coram testibus ad hoc deputatis una cum vicina sua Barbara uxore Ceber dixit, quod iacuit gravissime infirma per tres annos, duobus autem annis habuit fluxum sanguinis continue, que iam tantum defecerat, quod nec videre et iam pene consumpta erat. Que cum flebili suspirio invocavit beatum patrem fratrem Johannem promittens, quod libenti animo visitaret tumulum et corpus sue beatitudinis. Quo dicto mulier mox convaluit, et in paucibus diebus integre sanata est omni infirmitate, impedimento carens, et votum suum complevit cum maxima devotione, recitans hec coram magna populi multitudine cum gratiarum actione et cum exultatione lacrimabili ad laudem Dei et servi sui

Destituta omnibus membris et miserabiliter infirma.

117. Elena uxor Johannis Fabri de Zegedino una cum relicta Martini Cheh et ancilla eiusdem Johannis prestito iuramento coram testibus deputatis dixit, quod ipsa, videlicet Elena ob gravissimam et dietinam infirmitatem adeo fuit in omnibus suis membris destituta, quod nec manus elevare poterat, nec de uno latere in aliud se vertere valebat ullo modo sine adiutorio aliorum, et ex uno latere, in una manu et in uno pede aliquem vivacem vigorem nullatenus sentiebat. Tandem cum invocatione et maxima devotione se devovit ad tumulum viri Dei se facere portari, quo voto emisso mox sanata est perfectissime, votumque perfecit suis pedibus, ubi hec cum lacrimabili exultatione et gratiarum actione seriose ac conscientiose recitavit.

Patiens gravissimam rupturam et liberatus.

189. Emericus pelifex de Zegedino habuit rupturam tam magnam, quod domum propriam non poterat exire, vel ultra plateam exposito, nisi ligaret viscera illa, et obstrueret, que miserabiliter descendebant ad genua. Qui etiam devovens se venire ad tumulum beati patris, utcumque posset, et veniens per viam pro voto complendo, perfecte sanatus est, antequam pervenisset ad tumulum, quo cum letus et sanus venisset, talia coram multis retulit prestito iuramento.

Codex Sovaniensis.

(qui modo asservatur Romae in Conventu PP. Franciscanorum ad Sanctum Isidorem. Continet testimonia miraculorum a S. Joanne Capistrano patratarum)

Contracta.

19. Item Elizabeth coniunx Petri Celer de Zegedino prestitit iuramentum coram testibus deputatis et coram Luca et Blasio sartore vicinis suis, quomodo ipsa unum pedem plus quam, per intergrum annum commiserabiliter contractam habuisset. Votum faciens visitandi tumulum beati patris, mox sanitatis gratiam promeruit pro beneficio Deo gratias agens eumque in servo suo benedicens.

Sanguifluus.

29. Item Valentinus Italicus de Zegedino prestitit iuramentum coram testibus deputatis, quomodo ipse per annum integrum irremediabilem sanguinis fluxum paciens nimia gravante infirmitate sic viribus corporis erat effectatus, quod necdum quoquam ire, sed neque in lecto se revolvere valebat. Auditis autem miraculis beati patris, cum meritis eius se devote recommendasset atque ad sepulcrum ipsius devovisset, usque ad tertium diem per gratiam Christi perfectam meruit sanitatem, quod multis innotescit in Zegedino, signanter autem vicinis eius videlicet Clementi Zavos, Petro Chukas, Stephano Garatoth et hoc vico Zobathel ad gloriam Christi Ihesu ac meritorum patris beati elucidacionem.

Immobilis.

34. Item Emericus pellifex de Zegedino prestitit iuramentum coram testibus deputatis de Wylak, quomodo filius suus Dominicus nomine a festo sancte Luce usque ad nativitatem Domini subita et gravissima in eum irruente infirmitate pedum ac manum

ita fuit viribus destitutus, quod nec se in lecto giro volvere, nec necessariam escam summere, nisi aliorum ministerio potuisset. Anxiatus pro eo pater, cum eum ad sepulcrum beati patris devovisset, paucis in diebus sanitati est integre restitutus ad laudem Christi et servi eius, cuius facti insuper testes sunt Paulus pelfifex et Petrus Chapo ac Dionisius sellator, quampluresque alii de ipso Zegedino.

Ruptura.

35. Item ipse Emericus pelfifex cum habuisset rupturam tam magnam, tamque gravem, ut pelle inguinis distenta ad genitalia usque protenderetur, eiusque sarcinositate gravatus vix extra limen domus progredi valeret, nisi eam forti colligacione infrenasset, facto voto ad tumulum beati patris itinereque arrepto, antequam illuc pervenisset, adhuc in via positus ab illa infirmitate est sanatus, tandem illuc usque perveniens, tumuloque beati petris astans et Deum in servo suo, cuius meritis reintegrari meruerat, laudans et glorificans coram assistentibus multis id, quod sibi contigerat, letabundus eructavit.

Contractus.

43. Item Petrus institor de Zegedino coniunxque eius Margaretha ac Elisabeth uxor Mathie castellani prestiterunt iuramentum coram testibus deputatis de Wylak, quomodo cum ipsi Petro quidam filiulus natus fuisset, septimo die post eius nativitatem pervalida infirmitate ita infantulum corripuit, quod manus ac pedes eius contraxit, dorsumque post tergum sic recurvavit, quod sub inflexione curvatore unum boccale traduci faciliter potuisset, sicque puerum omnino omnibus membris ita solidum et intractabilem ipsa infirmitas reddiderat, quod parieti. . . . poterat sicut truncus appariri proinde sedecim diebus mammas maternas sugere non valens ex defectu victus morti pocius propinquus erat quam vite. Insuper carnes eius propter coesionem contraccionis putrescebant sub azellis et mincturis. Mirabilia opera Dei altissimi et gloriosa merita beati patris Capistrani! Mox ut parentes eius infantulum ad tumulum ipsius ducere devoverunt, omnibus infirmitatibus deliniatis integre parvulus restitutus est sanitati, et esto puer delectabilis ad videndum, cuius adeptam sanitatem ipsi parentes non minus paripendunt, quam si a mortuis fuisset suscitatus.

Gravis infirmitas.

44. Item Johannes Nemes de Zegedino cum coniuge sua Elisabeth prestitit iuramentum coram testibus de Wylak, quomodo filius eorum Laurencius nomine ita fuisset infirmatus, quod vite in eo indicium non erat residuum, obduccionequae mortis prespecto cum mater genibus flexis ad tumulum beati patris egrogantem natum ducere devovisset, die eadem puer integre restitutus est sanitati. Verum cum parentes eius propter terrenas occupaciones promissum votum debiti moderaminis tempore solve-re neglexissent, in graviore prioribus infirmitates eorum natus prolapsus. Compuncionis spiritus proinde reconcepto cum idem parentes iterassent votum, mox puer ab omni infirmitate convaluit, cum suisque parentibus ad tumulum beati patris properavit, de cuius sanitate non minus se parentes gaudere sunt protestati, quam si a mortuis fuisset suscitatus.

Gravis infirmitas.

45. Item Sophia uxor Stephani de ipso Zegedino sub iuramento preponuit coram testibus premissis, quomodo filius suus Johannes nomine, etatis quindecim annorum gravissima infirmitate pressus et per duram egritudinis agoniam viribus destitutus, loquellaque privatus cum fuisset per afflictam matrem ad tumulum beati patris offerri promissus, mox loqui cepit et eadem die sanus exsurexit.

Caducus morbus.

91. Item Ladislaus Bogar de Zegedino coram preactis testibus ac Jacobo Dalus de ipso Zegedino et Matheo Dwl, Elenaque relicta Benedicti Soldy prestitit iuramentum, quomodo ipse a tempore sue puericie per annos ferme quadraginta a detestabili caduco morbo ita frequentatis vicibus agitatus extitisset, ut sepius tribus 4. tuorque ac etiam quinque vicibus per diem eum egidebat, ita quod sicprostatus aliquando in ignis, aliquando in aque voraginem ferebatur, et nisi inde ereptus, absque ambiguitate morti additus extitisset. Auditis autem divinorum beneficiorum largicionibus, quibus homines diversis infirmitatibus pressi meritis beati patris sufragantibus curabantur, votoque emisso de visitacione sepulcri patris beati ac itinere arrepto ac prolixè infirmitatis gravedine est liberatus, rediitque ad propria plene sanitatis beneficio letabundus.

Fluxus sanguinis.

105. Item Katherina relicta Petri de Zegedino prestitit iuramentum coram testibus deputatis unacum vicina sua Barbara nomine uxore Celler, quomodo ipsa quatuor annis in quorum duobus iugem sanguinis fluxum paciens, ita graviter infirmabatur, quod nec videre nec audire, nec se in lecto poterat rectificare, pene igitur viribus ac corpore consumptata Dei misericordiam ac meritorum patris beati auxilium cum invocasset et sepulcrum eius visitare promississet, statim convaluit integramque possidens sanitatem paucis interiectis diebus ad ipsum sepulcrum properavit et acceptam superne graciem munificenciam coram magna multitudine ore proprio recitavit.

Ex Codice Conventus S. Isidori

29. Clara relicta Martini Cheh de Zegedino ex permissione divina variis infirmitatibus cruciata in festo natalis Domini circa annum Domini 1461. fuit infatuata amittens sensum et usum loquæ. Insuper pars una corporis sui fuit arefacta et contracta ita, quod manum suam non poterat ad os suum applicare ex nimia contraccione, sed neque ambulare poterat. Dormiente igitur ipsa semel iuxta ignem sine sensu, utpote mente alienata, vestimenta sua igne conburi ceperunt. Videns quidam taliter conburi, eam excitavit. Surge inquiens, velociter, misera surge, quia ecce igne consumeris. Unde territa festinanter cepit alta voce beatum patrem luctuose clamare dicens ins sua fatuitate: succurre pater beate, adiuva me, quia tuum volo visitare sepulcrum. Et statim cessante impedimento ignis liberata est ab incendio, fecitque se ducere per currum ad sepulchrum beati patris sum aliis votivis peregrinis. Que cum esset prope ad unum miliare ad Wylak, sanata fuit ab omnibus infirmitatibus suis.

59. Daavid quidam Thyza dictus de Kyralhegyessy in Zegedino demorans ante annum 1466 quattuor annis lumen oculorum suorum penitus amiserat, et nichilominus et retorum et transversum habuit circa aures, ita ut monstruosa res omnibus videretur, ac spectaculum afferet videntibus eum. Cumque se sic videret deturpatum, ad

auxilium beati patris tota se mente convertit ipsum invocando votumque ad sepulchrum eius faciendo. Et ecce mox cepit illuminari, et os ejus in locum priorem rediit, ita quod infra paucos dies perfecte illuminatus et sanatus est.

60. Consimili invocacione curati et illuminati sunt Thomas Beyethe dictus de Zegedino ac filie Stephani carnificis et Dyonisii de eadem Zegedino, necnon Scolastica consors Pauli Berkel, filia Petri Baryan dicti de Maroth, Helizabeth filia Balthasaris pellificis de Wylak, et Clara coniunx Stephani Garay de Sancta Katherina comitatus Bachien-sis, ex quibus prefatus Thomas in diuturna infirmitate lumen unius oculi sui amiserat, ut prefata Clara coniunx Stephani Garay ac filia Stephani carnificis, quedam vero per menses undecim, quedam autem per annum integrum, sicut filia Petri Baryan predicta, alique etiam per integros tres annos luminibus oculorum suorum private fuerunt, maxime dicta Helizabeth filia Balthasaris annis tribus continuis privata fuit lumine oculorum, sed hec omnes meritis et intercessione beati patris amissum recuperarunt visum, ac lumen videre meruerunt.

247. Pictor quidam nomine Johannes de Zegedino, dum in vinculis artissimis teneretur ratione cuiusdam rixe in ecclesia comisse condepitibus ac cathena ad trabem ligatus, voto emisso ad sepulchrum patris mox evasit liber e medio custodum.

300. Simili invocacione Barnabas quidam carnifex de Zegedino a mortis articulo per patris merita revocatus est ad vitam.

Agonizans.

250. Item Franciscus literatus de ipso Zegedino cum uxore sua Susanna coram testibus deputatis de Wylak, prestitit iuramentum, quomodo ipsa Susanna dum per validam egritudinem ad mortis agoniam prolapsa supervivere ulterius minime crederetur, voto pro ea ad sepulchrum beati patris emisso in brevi pristine restitutus est sanitati.

Ex Codice Vaticana

Advertendum quod ut premissum est omnia quasi miracula precedencia ac etiam subsequencia habentur regestrata in processu.

Testes qui remanserunt inter alios sine recepcione et examinatione hii sunt. Quorum nihilominus testimonia prout fieri potuit missa sunt ut patet in ligatura quadam sive cumulo.

*

XIII. Testis est Petrus Zalach civis et incola oppidi Zegediensis de quodam fratre suo uterino obcecato et sanato, extant quedam scripta de hoc in cumulo iam dicto.

XVIII. Testis est Albertus Kazdaginhabitor oppidi Zegediensis de se de faucibus mortis liberato. Extant scripta in cumulo de hoc.

XV. Testis relicta quedam condam Mathei Thwri de eadem Zegedino de marito suo fluxum sanguinis et sanato, extant scripta ubi supra.

Captivus.

3. Demetrius nobilis dictus Konya de villa Zayhan distante ab Vylac 14 miliaribus, dyocesis Chanadiensis prestitit iuramentum coram multis astantibus, dicendo, quod cum 1460 magnificus Michael de Zylag cum suo exercitu per Turcos fuisset percussus ac totum suum populum amisisset, qui et iam inter ceteros fuisset detentus et ductus in captivitatem et diris vinculis astrictus, multasque tribulationes ibidem

fuisset perpeſſus ac venditus pro 6 ducatis cuidam homini Ragusino, qui ipſum ſatis male tractabat. Qui cum feciſſet pactione cum eo 40 ducatis et liberum ipſum permiſiſſet, ſed videns ipſum bene perſonatum et bona camicie confectum, eſtimans, quia magnum haberet theſaurum dixitque ſibi, niſi C et X ducatos pro tua mutatione ſolveris, non exhibis inde. Quod cum audiſſet ille, conſideransque ſuam inſufficientiam in non ſolvendo ac ſuam ſenectutem, ſuſpiciens in celum ſuſpirando et lacrimando dixit: O Deus eterne, qui cunctorum es conditor, adiuva meam ſenectutem, fac mecum hodie talem miſericordiam, ut per merita beati patris merear de manibus iniquorum liberari. Voveo et promitto, ut cum libertati mee reſtitutus fuero domumque uſque pervenero, ſepulcrum, cuiuſdam hominis Dei devoto volo viſitare. Qui non ceſſabat cottidie in ſuis anguſtiis et tribulationibus miſericordias Domini invocare. Et ecce quidam Ungarus miſertus eſt ſue ſenectuti, porrexit ſibi clavem, cum qua compedem aperiret, et cum videret tempus oportunitate, aperiens predictam compedem, in qua conſtrictus erat, non cum ſua clave, ſed alterius compedis, ſtatim de caſtro Zenderew exiens, intravit ad foſſatam caſtri et de foſſata, utcumque potuit, aſcendens per 4-or miliaria per devia queque cum magna difficultate perveniens ad caſtrum Albanandor, ibique refocillatus, de hinc ad domum ſuam ſalvus per merita beati patris, prout iureiurando proteſtabatur, pervenit, et quia propter itineris aſperitatem ac ſenectutis gravedinem pedes ſui erant attriti, ita quod votum ſuum cito adimplere non potuit, recuperataque ſanitate veniens ſecundum promiſſionem ſuam ad ſepulcrum viri Dei, replicatis vicibus ſepius fide ſua median- te dicebat, quod niſi bonitas Dei et merita eiudem beati patris defuiſſet (ſic erronee pro defendiſſet) nunquam potuiſſet de captivitate ipſorum liberari. Narrans omnia per ordinem et gratias agens Deo et ſervo ſuo de tanto benefico, cum letitia magna reſverſus eſt ad domum ſuam. Quod factum eſt ad notiſiam totius ville predictae ac familie, ymmo totius comitatus 1461. 20. menſis Madii (ſic) ad laudem.

Contracta deſtituta.

13. Katherina uxor Stephani Carpentarii preſtito iuramento coram iſtis teſtibus videlicet Georgio de Orbanzentgerg, Margaretha uxore Martini de eadem et coram aliis multis dixit quod ipſa Katherina ex permiſſione divina ac de meritis ſuis exigentibus fuiſſet contracta et deſtituta in omnibus ſuis membris per quinque annos integroſtam miſerabiliter quod in toto ſpaciis annorum nunquam potuit ambulare nec de uno latere ad aliud latuſ ſuis viribus potuit girari niſi aſiuta fuiſſet per manus aliorum, ex quibus miſera fuit tam horribiliter in toto corpore inflata, quod nec apparebant oculi ſui a capite ſuo pre nimia inflacione et per quinque menſes integros nichil potuit guſtare, ſed tot diebus et noctibus in lecto miſerabili oportuit ipſam abſque omni recreatione permanere et plus erat mortua quam viva. Deſiderans potius mori quam ſic inceſſabilis cruciatu vexari, ſed fugiebat mors ab ea. Cum igitur adhuc vivens beatus pater predicaret Zegedini ad quem cum mulier predicta pro recuperande ſanitatiſ ſpe acceſſiſſet, ut vel ſaltim tactum illius ſanitatiſ beneficium optineret, veniſſetque ad predictum opidum iacendo in curru tamquam truncuſ inutiliſ, ſtatim irruit ſpirituſ domini in eam ad recipiendam fortitudinem ſola abſque aliquali adminiculo de curru ſic proſiliit ſana et incolumiſ ac ſi nulla fuiſſet coarctata infirmitate. Venienſque ante beatum patrem recitando premiſſa ac benedictione accepta ab eo cum gaudio ad domum ſuam properavit. Sed 1461 ex devocione venit ad ſepulcrum viri Dei, facta ibidem reverencia omni laude digna non ſine graciaram accione ac clamoriſ exaltacione modumque infirmitatiſ et ſanacioniſ, 23. menſis Madii recitavit. Ad laudem.

Caducus morbus.

64. Elizabeth relicta Laurentii dicti Vyzenyaro de opido Zegedini prestito iuramento coram infrascriptis testibus scilicet Blasio de Kozmafalva, Elizabeth uxore Gregorii castellani de Vylac, Anna uxore Jacobi sartoris de Zegedino, Clara dicta Cheh relicta Martini de eadem, necnon coram aliis multis de eadem Zegedino dixit quod filium suum dilectum, Ambrosium nomine per quinque diebus et noctibus continuis caducus morbus tam atrociter oppresserat, quod ex ore suo evomebat sanguinem et de naribus suis similiter sanguinis fluxum valde largissime paciebatur pre nimia validitate tormentacionis et infirmitatis linguamque suam ex nimis doloribus mirabiliter decerpebat ac momordabat suis dentibus, qui tam horribiles clamores emittebat usque ad celum ut audientes in terrorem et horrorem ac fugam converteret. Qui tandem de premissis infirmitatibus in domo aliquantulum sanatus extitit sed illa infirmitas post hoc stetit in suo capite et statuto tempore ipsum videlicet in quolibet mense miserabiliter cruciabat. Vidensque mater sua adhuc filium suum in periculo constitutum cum magna devocione pro filio suo fecit votum ad beati patris tumulum, et cepit venire statim cum illo. Et cum essent in via quousque pervenissent ad corpus beati patris, ille clericus meritis ipsius ab omnibus suis infirmitatibus perfectam recepit liberacionem. Qui cum interrogaretur a me scriptore utrum sentiret aliquod impedimentum in se, dixit leta facie quod ex Dei gratia penitus nullam haberet infirmitatem, se optata gauderet sanitate tam mentis quam corporis. Anno et mense quibus supra. Ad laudem Dei. Amen.

Infatuata Arefacta.

65. Clara dicta Cheh relicta Martini de Zegedino prestat iuramentum coram prescriptis testibus et coram Veronica relicta Benedicti litterati de eadem Zegedino ac Katherina relicta Stephani filii Demetrii de eadem dicendo quod ipsa predicta Clara expermissione divina ex diversis infirmitatibus in festo nativitatis Domini 1461. fuisset infatuata amittens seu perdens sensum ac officium loquendi. Insuper una pars sui corporis fuit sibi arefacta et contracta ita quod manum suam non poterat ad os suum applicare ex nimia incurvacione nec habebat vim ambulandi. Cum igitur semel dormiret iuxta ignem sine sensu tamquam mente perdita vestimenta sua ceperunt comburi per ignem tamquam stupa, quam videns unus alter taliter ipsam comburri excitavit ipsam velociter dicens surge misera surge quia ecce conbureris et nisi excitasset ipsam potuisset per ignem penitus consummi. Que territa surrexit festinus et clamans in dua fatuitate beatum patrem dicendo: Beate pater adiuva me, beate pater adiuva me quia ego volo tuum visitare sepulcrum et statim cessavit ignis et liberata est ab incendio. Sicut Abraham pater noster de hurcaldeorum facitque se ponere ad currum ut veniret ad beatum patrem cum aliis votivis peregrinis que cum esset prope ad unum miliare ad Vylac mulier illa sanata est ab omnibus suis infirmitatibus et que non poterat prius ambulare pedibus suis pervenit ad virum Dei narrans singula etiam coram aliis multis astantibus et gracias agens Deo et servo suo leta perrexit ad propria. Ad laudem Dei et servi sui. Amen.

Caducus morbus.

66. Katherina uxor Petri dicti piscatoris de Zegedino prestito iuramento coram istis testibus videlicet Georgio dicto Chontos de eadem, Ladislao dicto Pathach de eadem Andreas sartore de eadem ac Johanne Magno de eadem dixit quod cum ipsa esset

in puerperio et vim fuisset passa in pariendo valde magnam, fuit valde miserabiliter in omnibus suis membris inflata, quod vix poterat respirare. Tandem fecit votum ad beati patris tumulum, pristinae restituta est sanitati non sine gracia et meritis beati patris, cuius etiam filiam Appoloniam nomine caducus morbus per diem et noctem miserime usque ad mortem presserat, pro qua similiter mater sua predicta voto se astringens ad beati patris sepulcrum, si meritis eius filie sue restituatur sanitas, statim ille nequam morbus cessavit a vexacione puellae et perfecte sanata est, ita quod post illam horam ipsam amplius non invasit ille morbus, que veniens cum sua filia iuxta promissum suum ad virum Dei pro reddenda graciaram acciones. Anno et mense quibus supra, etiam coram aliis multis astantibus beneficia a Deo sibi facta ex meritis beati patris cum animi devocione honorifice recitavit. Ad laudem dei. Amen.

Contracta.

67. Margaretha uxor Benedicti dicti Paccosi de Zegedino ducens filiam suam Martham nomine etatis annorum X pro qua fassa est fide sua mediante coram testibus predictis dicendo quod ipsa filia sua fuisset in omnibus suis membris plusquam medium annum tam miserabiliter contracta, quod non poterat ambulare quoquam nisi portaretur congruo necessitatis tempore per materna brachia tamquam puella unius anni. Mater sua predicta fecit votum ducere ipsam ad tumulum viri Dei si sanitatem filie sue preoptatam apud domini clemenciam suis precibus optineret. Mirum in modum, statim puella illa pro meritis eiusdem beati patris ab omnibus suis infirmitatibus sanata extitit, ac si nullam alias habuisset infirmitatem stans sana apud sepulcrum viri Dei 1461 de mense Junii recitansque mater sua singula laudans Deum in servo suo, cum leticia mentis cuius meritis sanata est filia sua. Ad laudem Christi Ihesu Amen.

Arefactus.

70. Michael Theutunicus commorans in opido Zegedini prestitit iuramentum coram testibus fide dignis scilicet Gregorio Sebesse dicto de eadem Zegedino Michaelae dicto Vincze de villa Tholmath, Katherina uxore Petri piscatoris de Zegedino, Michele de eadem ac coram infinita multitudine dicendo quod dictus Michaelae permittente Deo fuisset destitutus et arefactus per annum et amplius in sinistra parte per totum, ita quod non poterat ambulare, sed cum ibat ad aquirendum vite necessaria per opidum in luto tamquam puer non habens usum ambulandi serpebat per terram de domo ad domum et sic petebat elemosinam a dantibus propter Deum ne moreretur fame alias periclitari potuisset inedia. Sed et multe mulieres devote affirmabant de eodem opido sic gestum fore que sibi elemosinam porrexerunt pro Deo. Tandem quedam devote mulieres persvaserunt ei, ut faceret votum cum sincera fide et devocione ad beatum patrem, si forte sanitatem a Deo suis meritis impetraret optatam. qui consensuens consiliis et admonicionibus earum cum maximis gemitibus et suspiriis emisit votum visitandi gracia ad eiusdem beati patris tumulum, et infra duas ebdomadas tantam gracia sanitatis Deus gloriosus per merita beati viri ei contulit, ut per baculum se cepit homo ille regere et ambulare quo volebat et de hinc perfecte sanatus est excepta manu sinistra, in qua adhuc apparebat in tibia aliqua contractio et curvitas, de qua etiam sperabat se cito sanaturum, qui veniens propriis suis pedibus cum aliis peregrinis de eodem opido ad tumulum viri Dei cum magna devocione et fletu beneficium sanitatis 1461. de mense Junii suos modo enarravit, quem predicator secundo die fecit stare ad ambonem iuxta se et cum magno fletu, ita quod

vix poterat verbis exprimere, alta voce coram infinita multitudine virorum ac mulierum ac coram magnifico domino Nicolao de Vylac Bano Machoviensi proprio suo ore, gratiam Dei sibi factam in sua sanacione exclamavit, qui omnes audientes, Deum et servum suum benedixerunt et nomen Ihesu benedicti ter alta voce cum devotione et certe multi cum fletu exclamaverunt, quorum voces resonabat in excelsis. Ad laudem.

Spiritus blasfemie.

89. Michael adolescens etatis quasi annorum 15 de villa Thapee distans ad Vylac plus quam 26 miliaribus nostris prestitit iuramentum coram istis ydoneis testibus scilicet magistro Bartholomeo Arcupare de Vylac, Katherina relicta Helye de eadem, Agne uxore Francisci dicti Zathan de Vylac nec non coram Benedicto Borotvas de eadem dicendo quod ipse per multos annos paciebatur spiritum blasfemie, multas malas et inexplicabiles cogitationes et blasfemias contra Deum et beatam virginem et contra omnes sanctos habens, ita quod si divina miseratio ipsum non custodisset multociens in foveam desperationis cecidisset, volens seipsum aliquociens vel cum cultello transfigurere, vel in aquam se mergi aut ad ignem currere, vel in puteum se precipitare, vel serte suspendio se tradere ex nimia amaritudine, cum paciebatur in reluctatione talium fantasiarum seu blasfemiarum et nullo modo poterat liberari ab eis cum etiam alias visitasset sepulcrum beati patris cuius etiam liberacione a diversis devotis sacerdotibus multa verba sancti evangelii et alia sacra verba diversarum oracionum lecta sint, qui nec sic potuit habere aliquem curacionis effectum. Tandem mutu Dei tactus intrinsecus cum multa cepit instancia invocare viri Dei suffragia dicens Sancte Johannes, qui multis infirmis tuum humiliter implorantibus auxilium subvenis etiam me miserum famulum tuum omni destitutum auxilio et multis tribulationibus vallatum non permittas propter tales ineptas blasfemias perire sed erga maiestatem Dei tuis suffragantibus meritis tuum impende solacium et adiuvamen et affer a me tam iniquas et perplexas cogitationes et maledictiones et blasphemias in creatorem meum et in sanctos eius signanter in beatam virginem exurgentes in corde meo maligno et infrontito et si meis in has hora deprecacionis tuas inclinaveris piis aures tunc votis omnibus tuum festinus volo visitare sepulcrum et ibidem tua volo explicare laudis preconia. Statim omnes ille fantasie et blasfemie ac maledicciones ab eo sic evanuerunt et effugate sunt ac si nullum aliquando habuisset ab eis nocumen, qui venit liberatus totus ad sepulcrum viri Dei cum gratiarum accione coram predictis testibus 1461 9 kalendas Augusti premissa recitavit. Ad laudem Dei et servi sui Amen.

Abortivus mortuus.

90. Magdalena uxor Clementis institoris de Zegedino prestitit iuramentum coram istis testibus et honestis personis videlicet discreto viro domino Gregorio sacerdote de Waradino Petri, Matheo institore et Johanne Chokas ac Jacobo Nylas de eadem dicendo quod cum tempus periendi ei advenisset peprissetque filium masculinum, quem putavit vivum reperit mortuum et abortivum, ita quod infra spacium trium horarum nullus sensit in eo fore animam vitalem sed mortuus ab omnibus astantibus cernebatur et diiudicabatur. Videns mater sua anxia fetum suum esse exanimem elevatis et complosis manibus ac lacrimosis oculis dixit, quod si Deus eternus meritis beati patris suum revivisceret natum sepulcrum ipsius vellet visitare devote. Mirabile dictu, post votum emissum mox et in continenti cepit se puerulus movere et palpitare in terra, ita quod omnes qui aderant certo cognoverunt experimento, quod puer

erat mortuus natus est modo puer ille recens et pulcher tamquam angelus Dei, quem portans mater sua iuxta votum ad hominis Dei non sine admiracione audiencium narravit premissa, gracias inmensas agens Deo et servo suo, cuius meritis fetum quem effudit mortuum recepit vivum 1461 5 ydus Augusti. Ad laudem. Ihesu benedicti et servi sui. Amen.

Semimortuus.

97. Michael dictus Yratos de villa Fark distante ab Vylac 20 miliaribus nostris presitit iuramentum coram prescriptis testibus et coram aliis quam plurimis dicendo quod cum ipse composuisset fenum in curru suo post ascendit verticem feni ut cum fune fortificaret seu ligaret ad currum, ne pateretur casum ad partes cumque cepisset trahere funem pro ligatura ruptus est funis manualis et dedit casum desuper vertice feni tam fortem ut in omnibus suis membris discerperetur et destrueretur ita quod ex tali vehementissimo casu iacuit in lecto semimortuus et exanimis per 4-or ebdomadas continuas valde miserabiliter et omnes ipsum videntes in tantis cruciatibus et gemitibus iudicabant, ipsum esse filium mortalis nec solus sperabat ulterius se supervicturum, sed in ista infirmitate persolvere homagium univere carnis. qui semel multum confortatus in domino fecit votum ad tumulum viri Dei, si sanitas sibi suis meritis donaretur. Eadem ebdomada sic sanatus est et consolidatus in omnibus suis membris et ab omnibus suis infirmitatibus liberatus extitit, quod pedester venit ad tumulum viri Dei per tantum spacium pretactum pro solucione sui voti. Qui narrans ordinem sui casus ac modum sanacionis cum graciaram accione anno et mense ut supra similiter repedans versus domum suam sanus et incolumis ac si nullum habuisset impedimentum. Ad laudem Dei Amen.

Morituri curati et preservati, numero fere XLIX. 3. Laurencium filium Johannis Nemes appellati de Zegedino iam agonizantem ita ut iam discerni nequiret utrum viveret vel obiisset parentum lacrimis et intercessione beatissimi patris Johannis optimam valetudinem est consecutus. Testimonio quorum supra ac registro prefato testes pater mater contestes plurimi.

4. Johannes filius Stephani Bokor de dicta Zegedino viribus omnibus per octo dies destitutus ita ut nec loqui nec vocem emittere valeret ad matris votum intercessione beatissimi Johannis optimam valetudinem est consecutus. Testimonio quorum supra ac registro prefato.

37. Puer quidam quinque annorum nomine Johannes filius Stephani Behec de Zegedino infirmitate opressus gravissima per VIII dies agonizans iacuit sed voto pro eo facto de portando ad tumulum beati patris pristine vite restitutus est testimonio fratris Christoferi ubi supra.

100. Valentinus Olaz dictus de Zegedino adeo gravissima infirmitate opressus, quod ab uno latere in aliud se vertere nullo modo poterat, qui eciam paciebatur fluxum sanguinis incessanter per integrum annum, nec valebat ullo remedio curari, post factum votum tercia die perfecte sanatus est testimonio et ex registro predictorum et fuit ad noticiam multorum Zegedini presertim conmorancium ibidem in vico Zombathhel.

101. Katherina relicta Petri de dicta Zegedino de vico Sancti Petri iacuit in gravissima infirmitate usque ad quatuor annos ita quod duobus annis habuit fluxum sanguinis continue in tantum deficiens quod nec videre poterat, nec audire nec de uno latere se aliud vertere invocando beatum patrem cum emisso voto ad sepulcrum eiusdem convaluit et sana facta est testimonio et ex registro supra dictorum testis ipsa contestis Barbara uxor Celer de dicta Zegedino.

141. Valentinus ecciam de Zegedino per annum gravissima egritudine adeo effectus, ut nisi aliorum adiumento in lecto volvi non posset et sanguis fluxum incessanter paciens ope beati viri advocata perfectam validitudinem adeptus est testimonio quorum supra ubi supra.

150. Elizabeth uxor Petri Czeleer de Zegedino contracta in uno pede ultra spacium unius anni facto voto visitandi sepulcrum beati viri, sanitatem in suo pede fuit consequuta testimonio fratrum Christoferi ubi supra ac ecciam Petri nec non civium supra dictorum registro prefato.

158. Dominicus filius Emerici pellificis de Zegedino quadam gravi pressus infirmitate ita fuit pedum manuumque beneficio privatus, ut velut truncus iaceret quem patre devovente ad sepulcrum beati viri sanitati restitutus est testimonio fratrum Christoferi ubi supra ac ecciam Petri nec non registro prefato.

161. Katherina quedam relicta Petri Zegedino per quatuor annos integros in gravissima infirmitate decubans ecciam duobus annis fluxum sanguinis paciens totaliter erat consumpta et viribus omnibus destituta videndique et audiendi beneficio privata nec habens facultatem movendi se de latere in latum, facto periter voto ad sepulcrum sanitatem adepta est testimonio eiusdem ubi supra. Fratris Christopheri ac registro aliorum fide dignorum.

162. Helena uxor Johannis Fabri de Zegedino gravissima percussa infirmitate omnibusque viribus destituta ita quod nec manus levare nec se de latere in latus vertere valeret manum unam ac pedem et partem corporis habens insensibilis votofacto ad sepulcrum beati viri sanitati optime restituta est testimonio ipsius fratris Christofori ubi supra.

172. Ladislaus Bogar de Zegedino supra quadraginta annos caduco morbo aliquando tribus aliquando quatuor aliquando quinque vicibus in die tortus premissio voto audiendi sepulcrum beati patris liberatus extitit testimonio prefatorum fratrum Nicolai et Christoferi Warisini ubi supra ac eciam registro quorum supra.

* Infirmitas.

215. Item Elena uxor Johannis fabri de Zegedino una cum relicta Martini Cheh atque ancilla sua pedissequa coram testibus deputatis de Wylak prestitit iuramentum, quomodo ipsa nimia vallata atque artata infirmitate sic in una parte corporis fuerat arefacta viribusque destituta quod seipsam in lecto volvere suis viribus non valebat nec pedis atque manus partis illius vivacitatem senciebat, proinde invocata Dei bonitate ac meritorum beati patris suffragio flagitato votoque ad sepulchrum eius emisso mox sanitatis totalitati ita est restituta, quod integris gressibus usque illuc perveniens sibi prestitum a Deo beneficium cum graciaram accione ac animi exultacione lacrimarumque devotarum profluvio audientibus cunctis ad laudem omnipotentis Dei patrisque beati recitavit.

Paraliticus.

242. Item Albertus Fanchy de Zegedino coram testibus deputatis de Wylak prestitit iuramentum, quomodo ipse per novem menses integros cum ita infirmitate gravatus fuisset, ut paralisi membra eius dissolvente viresque enervante se in lecto giro vertere ymmo nec stipulam palee manu tollere valeret apud cunctos quoque ipsum videntes de ulteriori eius vita spes deesset quoniam ex niniestate egritudinis liquescentis thabuerant eius carnes velud lutum voto per eum ad tumulum beati patris emisso incontinenti ita convaluit, quod libere quo valuit ambulavit.

Egrotus mutus.

248. Item Benedictus Figedi de Zegedino in cuius domo illuc veniens vice prima pater ipse Capistranus hospitatus fuerat ad foresque porte eius predicaverat cum uxore sua Scolastica coram testibus deputatis de Wylak prestiti iuramentum, quomodo filius eorum Emericus nomine etatis decem annorum, dum ita egrotatus sermoneque privatus fuisset ut e vicino ab omnibus putaretur voto ab ipsis presentibus pro eo ad tumbam beati patris emisso mox ad loquendum puerulus os aperuit, et quando ad Wylak proficisci debeant patrem patulo sermone requivisit, quo audito pater gaudio repletus sanitati puerum restitutum illuc usque perduxit, et quod promiserat devotus adimplevit.

Moriturus.

249. Item Ladislaus Oswaldi de Zegedino cum uxore sua coram testibus deputatis prestitis iuramentum, quomodo filius eorum Briccius nomine etatis novem annorum usque ad mortem infirmatus dum fuisset voto pro eo ad sepulchrum beati patris emisso statim pristinae restitutus est sanitati.

PESTISÚZÓ SZEGEDI IMÁDSÁGOK (1510)

Kutatásainkat ismerve, Mezey László lekötelező baráti készséggel, magának a szövegnek átengedésével közölte, hogy egy Münchenben őrzött, XVI. század elejéről származó, kiadatlan kézirat tanúsága szerint Fürstenfeld bajor cisztercita apátság János nevű szerzetese 1510-ben hazánk több városában és kolostorában megfordult. Mindenütt följegyezte, ahol jellegzetes fölírásokra, sajátos, előtte ismeretlen ajtósságokra, imádságokra akadt.

Így jutott el Sárló Boldogasszony (július 2) ünnepén Szegedre is. Sajnos azt nem örökölt meg, hogy melyik kolostornak volt a vendége. Azt sem tudjuk, hol őrizték azt a szegedi Mária-képet, amelynek verses latin feliratát (*Ad ymaginem virginis puerum lactantem*) lemásolta magának:

*Mamillis tuis applica o virgo tuam prolem
Mater tota deifica iam celi posce solem.*

János szerzetes közli még három Szegeden hallott ritmikus imádság szövegét is, amelyet az akkori pestisjárvány idején a szegediek foganatosnak tartottak, és amely magyar nyelven sem lehetett ismeretlen.

A hazai orvostörténeti kutatások (MOE III, 135) megállapították, hogy 1510-ben Magyarországot hatalmas pestisjárvány dúlta végig. Már említettük egyik név szerint ismert áldozatát, a franciskánus Szegedi György jeles egyházi szónokot.

*

I.

*Oratio ad beatam virginem contra pestem
Regina celi letare alleluia. Ora pro.*

Maria mater gratie mater misericordie, tu nos miserando nunc respice et pestem remove natum placatum exhibe penitentie ut possimus vivere semper collaudare te alleluia.

*Ego sum ressurectio et vita. All.
Qui credit in me, vivet alleluia.*

Collecta. O clementissime Deus, qui vite et mortis ordinaria habes potestatem, per intercessionem genitricis tue virginis Marie huius pestilentie plagam miseratus a nobis averte, ut in tua viventis pietate fontem vite perennis corde, ore, voce et operatione laudemus. Per te Jesu Christe, Salvator mundi, rex glorie.

II.

Oratio ante minutionem dicenda.

Mediator Dei et hominum, bone Jesu Christe, qui ne eterne mortis deputaremur, supplicio tuum sanguinem pretiosum pro me salutis pretio fudisti, piam mihi indigno famulo tuo Johanni ut per huiusmodi mei sanguinis diminutionem proveniat mihi salus et sanitas corporis mei omnesque sensus mei clarificentur. Totusque frigescat in me prave voluptatis fluxus qui cum deo Patre et Spiritu sancto vivis etc.

III.

Oratio contra omnia pericula.

Hodie impono fronti meo vexillum fidei, signum virtutum, titulum triumphalem Dei Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi regis gratie, regis iudeorum. Filius beate Marie virginis triumphator mortis et diaboli pro nobis miseris peccatoribus sub Pontio Pilato crucifixus dignetur me peccatorem hodierna die tueri ab omni perturbatione mentis et corporis et ab omni vexatione demonum et nequam hominum et potestate omnium inimicorum meorum visibilium et invisibilium, vertens ab omnibus maleficiis ab omni pestifero cibo et potu dolore et angustia, passione et morbo, verecundia et confusione, scandalis et periculis ignis et aque, vitiis et peccatis ab omni lapsu concupiscencie et lesione et incommodo et a subitaneo et improvise mala morte et a peste in virtute dei Patris omnipotentis ipsius et Spiritus Si Amen.

De Zegedino Hungarie 1510. Visitationis Marie.

A SOMLÓVÁSÁRHELYI APÁCAKOLOSTOR
INGÓSÁGAINAK LELTÁRA (1597)

A Sümegen 1957. február 3-án felvett inventárium természetesen már nem a szebb időkről ad képet, hanem csak a maradékát mutatja be a liturgia és literatúra hajdani vásárhelyi virágzásának. Eredetileg talán nem is volt valamennyi tárgy a Szent Lamberté. A számba vett kódexek és könyvek egymástól való elkülönítése, azonosítása, egyéniségük tisztázása ma már majdnem lehetetlen, de mégis szépen egészítik ki azokat a jeles kódexeket, amelyek ránk maradtak, és azokat a liturgikus műveket, amelyeknek használatáról a Lányi-kódex tanuskodik. A felsorolt tárgyak további sorsa nem ismeretes.

A nyelvtörténeti szempontból is jelentős dokumentumot Molnár István történet-író baráti szívességéből közöljük. Fogadja érte itt is leghálásabb köszönetünket.

Az Ur Zobaiabol valo nilo bodban . . . egy eorek zekrenben, egy lakat rajta Vasarheli Clastromhoz valo Casulak es oltary oltözetek:

1. Veoreos viragos barson casula cum pertinen omnibus	1
2. Feyer Atlasz casula, crucifixo ornata	1
3. Egy kopot veoreos barson Casula cum crucifixo	1
4. Fekethe Atlasz Casula, reghi o es kopot	1
5. Egy viragos veores Atlasz casula cum crucifixo	1
6. Hamu színw viragos Atlasz casula cum crucifixo et kopot, reghi	1
7. Veoros feketeivel tindeklo viragos barson casula, reghi	1
8. Feyer Kamuka taffota Casula cum crucifixo	1
9. Egy antipendium kék fonallal tarkan szütth	1
10. Antipendium Kys oltarra valo veoros viragos vaszon	1
11. Test zinw zederyessel finlo camuka casula cum crucifixo zep az többi keoze	1
12. Egy kys antipendium kek vonallal zühetet hitvan	1
13. Vereos hitvan es kopot antipendium	1
14. Eorek antipendium feyer vasomból, et hamwzunnel chinalt	1
15. Antipendium kek tarka vaszombol szuth	1
16. Antipendium kezkeno oltara valo kek fonallal zutt	1
17. Mas kezkenio kek fonalbol züettetth hoszw	1
18. Alba hoszw feketae chemelet Uy	1
19. Alba feyer, veoressel es araniel zütt az uya es gallera	1
20. Egy hitvan camsa	1
21. Veoros es kopot barson stola	1
22. Oltarra valo kik fonalbol zuth kezkenie, hoszu	1
23. Oltarra valo mas kezkeonio vaszon zetes	1
24. Pagyolatt kezkeonio az kett chaffranga araniel zuth	1
25. Kezkeonio, kek fonalbol zuth kesken, rövid	1
26. Pagyolat kezkeonio az kett vege arанийos es kopott, reghi	1
27. Feyer Camuka stola	1
28. Humerale sarga atlasz	1

29. Humerale antiquum ex auro testum per se	1
30. Pagylatt kèzkeono kychin hitvan	1
31. Kehel ala valo kys kezkeono veres selemmel el kopotth	1
32. Harom hitvan kar olteo egik fekethe tarka vaszon, masik fejer, 3 zederyes	3
33. Harom tabla kep cum imaginibus Chrucifixi reghies kopotth	3

Libri in eadem cista numerati

Missale Romanum	1
Alterum Missale eius gris	1
Breviarium	1
Graduale ex pergameno	1
Alter gradualis liber ex pergameno de transfiguratione Do. inscriptus	1
Graduale magnum ex pergamento	1
Item unum graduale ex pergameno laceratum antiquum	1
Monstrantia kychin aranizot.rez hitvan veres taffota rayta	1
Liber Corona beatae Mariae Virginis intitulus	1
Gradualis in pergameno, antiquus liber	1
Missalis divinatorum officiorum Liber	1
Breviarium 2-dum chorum Almae Ecclesiae Patavien.	1
Rubrica generalis breviary lib.	1
Liber gradualis in parva quante	1
Liber prologus in Bibliam, in magna quatte	1
Liber Missalis	1
Psalterium Romanum dilaceratum	1
Missale 2-dum chorum Almae Ecclae Strig.	1
Liber gradualis in pergameno, in folio 4-o	1
Missale antiquum in quarto folio	1
Liber gradualis in quatte parva	1
Liber in pergam. compactus epistolarum et quarundem thematum nullius momenti	1
Liber horarum B. Mariae Virginis par.	1
Officium Romanum in parva quatt.	1
Simile officium dilaceratum	1
Liber Psalterium 2-dum Romanum	1
Alter Liber Psalterium eius generis	1
Liber Hungaricus manu scriptus de rebus gestis Apostolorum	1
Breviarium antiquum	1
Liber rudimentorum pro pueris	1
Libri aly duo incerti authoris dilacerati	2

- /1/ Főforrásunk: REIZNER. – CS. SEBESTYÉN. – GYÖRFFY. – SzegSz. – BÁLINT: Szeged. Ez utóbbi munka a művészettörténeti és városképi fejlődésre utalva, rendszerezni próbálja a szegedi helytörténeti kutatásnak Reizner nagy összefoglalása óta elért eredményeit is. Törekszik mindenütt a gazdaság- és társadalomtörténeti háttér érzékeltetésére. Egyes jelenségek véglegesnek érzett szövegezését itt-ott átvettük és beépítettük ebbe a könyvünkbe is. Éppen csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy a szegedi középkor alkonyával foglalkozik Szmollény is. Könyve címében sokat ígér, de számtalan félreértése és sajtóhibája, gondatlansága és dilettáns következtetései miatt csak a legnagyobb óvatossággal használható.
- /2/ SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: A Tisza nevének története a honfoglalásig. Néprajz és Nyelvtudomány III-IV. (Szeged 1959/60). 99–113. Vö. még MÓCSY, ANDRÁS: Die spätrömische Schifflände in Contra Florentiam. Folia Archaeologica X. 1958. 89.
- /3/ Összefoglalóan tájékoztat BANNER JÁNOS: Régészeti kutatások Szegeden. Dolgozatok a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből. III. Szeged 1936. – TROGMAYER OTTÓ: Tápé területének régészeti emlékei. In: Tápé története és néprajza. Szerkesztette Juhász Antal. Tápé 1971. 31–45. Eredményei Szeged területére is kiterjeszthetők, illetőleg érvényesek.
- /4/ FEHÉR GÉZA: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. Száz 1927/28, 1–20.
- /5/ A török krónika forrásértéke csekély. Vö. BUDENZ, JOSEF: Tarikh-i Üngümsz, azaz Magyarország krónikája című török kézirat ismertetése. Magyar Akadémiai Értesítő 1861. 261. – HAZAI, GYÖRGY: Notes sur le "Tarikh-i Üngümsz" de Terzüman Mahmeod. Acta Orientalia 1961. 71.
- /6/ GYÖRFFY 882, 883, 886. – Tarjánhoz és Etéhez vö. KRISTÓ-MAKK-SZEGFÜ I. 35–54.
- /7/ VÁCZY PÉTER: A korai magyar történet néhány kérdéséről. Száz 1958. 33. – KULCSÁR PÉTER: A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica III. Szeged 1958. – KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún. "pogánylázadások" kora történetéhez. Uo. XVIII. Szeged 1965. – SZEGFÜ LÁSZLÓ: Az Ajtony-monda. Uo. XL. Szeged 1972.
- /8/ JUHÁSZ KÁLMÁN: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Bp. 1926. – Bővebb változata JUHÁSZ: Stifte. – Szagyu premontrei jellegét KUMOROVITZ BERNÁT állapította meg, de adatai nyomtatásban eddig még nem láttak napvilágot. (Mezey László szíves közlése.)
- /9/ II. András király Jakab praenestei püspök, pápai követnek a beregi egyezményben (1233) esküvel fogadta, hogy az egyházak sójárándóságát általában 8 márkán váltja be. Ellenben az ispotályosoknak, azaz johannitáknak, valamint a kalocsai és bácsi egyházaknak az őket illető só beváltásáért hajónként

- 10 márkát fog fizetni. (REIZNER I. 34.) Az egyezmény értelmében egyébként a johanniták hazai rendházait 4 timinus só illetve: 1 timinus = 10 ezer darab kősó. (Vö. REISZIG EDE: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon I. Bp. 1925. 45.) Érdemes talán még megemlíteni, hogy később (1435) Thallóczy Máté, a vránai perjelség kormányzója, szlavón bán egyúttal a szegedi sókamara grófja is. (Uo. I. 159.)
- /10/ 1158/1403: Kaluzwt, 1208/1395: viam, quae vocatur Caluzutw. Vö. GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Száz 1958. 64. és KRISTÓ-MAKK-SZEGFÜ I. 17. – Nem kicsi a fontossága annak az 1422. évi oklevélnek, amelyben Alszeged bírája és esküdtjei Szeremlére költözött földijüknek, Mátyás kovácsnak ügyében tájékoztatást küldenek. (REIZNER IV. 28.) Ez véleményünk szerint az ősi útnak forgalmas voltát igazolja: egy szegedi kovácsnak érdemes volt ott éppen a szegedi kalmárok, fuvarosok járás-keleése miatt megtelepedni. Hasonló tanulságos eset, hogy a portékáikkal Baranyába igyekvő Tepercs György, Bolonya Antal és Bercel István szegedi polgárokat Bátmonostor közelében ezen az úton rabolják meg (1429). (REIZNER IV. 30.)
- /11/ A helynévnek Tihannal, illetőleg Szent Ányossal való kapcsolatát tagadja REUTER CAMILLO: Ányás. Egy földrajzi név tanulmányozása. Pécs 1963. (Kézirat.) Meggyőzőnek tetsző fejtegetéseivel szemben mégis meggondolandó távoli monostorok tisztai birtokszerzése az Árpád-korban, felsorolásunkból Ányást ezért mégsem hagytuk ki.
- /12/ GYÖRFFY 890, 891, 895, 896, 898, 904.
- /13/ REIZNER IV. 88.
- /14/ CS. SEBESTYÉN KÁROLY: Szeged középkori vára. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára. II. 2. Szeged 1928. – LAKATOS PÁL: Római leletek a szegedi vár területéről. Antik Tanulmányok 1965. 91–102.
- /15/ DUGONICS ANDRÁS: Etelka. I. Pozsony-Pest 1805. 222.
- /16/ ENGELS FRIGYES: A német parasztháború. Bp. 1949. 143.
- /17/ EMBER GYŐZŐ: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivatal-történet. Bp. 1946. 292. – A szegedi pénzverő műhelyet, illetőleg pénzváltót még a hatvani országgyűlés (1525) határozatai is emlegetik. (REIZNER I. 36.)
- /18/ A város középkori ötvösségéről BÁLINT: Szeged 27. – Ehhez még hozzátesz-szük, hogy a város Mátyás királynak aranyozott ezüstedényeket adott újévi ajándékkul (1477). (BALOGH 364.)
- /19/ Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia I. Budapestini 1887. 181. – FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században. Száz 1887. 592. – Vö. még BANNER JÁNOS: Volt-e Szegeden az Árpád-korban pénzverde? Historia 1928/29. Kny.
- /20/ Az oklevél Szegedre vonatkozó része: In Scequed terra est in uno loco, metis assignata [cum] tribus truncis et uadit usque ad portum et cum eodem portu monasterii est. (JAKUBOVICS EMIL-PAIS DEZSŐ: Ómagyar olvasókönyv. Pécs 1926. 59.) – (GYÖRFFY 901.) – Itt említjük meg, hogy Szeged neve elő-zőleg a dömösi prépostság 1138/1329. évi alapítólevelében ("cegedi", de más olvasat is lehetséges), továbbá egy 1183/1126. évi királyi oklevélben: 3 naves saliferas... in emendo et deferendo sale sive in Orodini sive Ciged-dini – már olvasható. Továbbá középkori felsorolások KLEM ANTAL: Szeged

- neve. Délvidéki Szemle 1943. 37. – SzegSz II. 461. – INCZEFI GÉZA: Szeged környékének földrajzi nevei. Bp. 1960. 83. – Legújabbán GYÖRFFY 900.
- /21/ A johanniták szegedi működését már REIZNER (III. 27, 187) és CS.SEBES-TYÉN is feltételezi. Vö. még "Tatárjáráskorabeli templom nyomaira bukkantak az alsóvárosi régészeti ásatásoknál". Szegedi Új Nemzedék 1943. febr. 14. – Az itteni föltárások azóta sem kezdődtek meg. REISZIG nem tud róla, a fehérvári oklevél adata elkerülte a figyelmét. Mindenesetre a tőle rajzolt XIII. századi hazai johannita képbe Szeged is beilleszthető. Így IV. Béla szívesen bízta meg a johannitákat várépítéssel, mert ebben nagy jártasságuk van. A szegedi Vár királyi várnagyairól csak a XIV. századból, tehát a rend kezdődő hanyatlásának idejéből vannak adataink. Ebből esetleg arra lehet következtetni, hogy a XIII. században még a johanniták kezén volt.
- /22/ ENTZ GÉZA: A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1959. 35. kép.
- /23/ Az apátság virágzását bizonyító oklevél már megjelent KNAUZ, FERDINANDUS: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. Strigonii, 1874, 254. A kutatás figyelmét azonban elkerülte. – Az Árpád-kor történeti földrajzával foglalkozó Györffy György csak napjainkban derítette ki, hogy az oklevélben említett bencés Szent Miklós-apátság Szegeden virágzott. (GYÖRFFY 902.) – Vö. még HAJNAL, ISTVÁN–MEZEY, LÁSZLÓ: L'enseignement de l'écriture aux universités Médiévales. Bp. 1959. Album des spécimens 75.sz. A szegedi oklevél bevezető sorainak hasonmása. – Rövid összefoglalás a mi anyaggyűjtésünk nyomán JUHÁSZ, KOLOMAN: Ein unbekanntes benediktiner Stift in der Stadt Szeged. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1961. 359–362. – Az oklevél a garamszentbenedeki apátság és a szegedi Szent Miklósról elnevezett bencés apátság között egy birtokügyet rendez. A szóbanforgó "Ság" a középkori Csongrád megyében terült el. MEZEY LÁSZLÓ szíves szóbeli közlése szerint kétségtelenül Szegeden írták, mert az akkori gyakorlat szerint az oklevelet mindig a kérelmező, jogkereső fél (destinarius) állította ki. Jelen esetben János, a szegedi monostor apátja gondoskodott az oklevél szövegezéséről, illetőleg leírásáról. Az oklevelet kezdetleges gótikus könyvírás jellemzi, amely az egykorú gyakorlatban az oklevélírás általánossá válásával már csak szórványosan fordul elő. Az akkori Magyarország nagyságra harmadik monostora, a garamszentbenedeki apátság kódexíró műhelye (scriptorium) már fejlettebb íráskészséggel rendelkezett. – A szegedi monostort nyilván a tatárjárás dúlta föl, mert 1247-ben IV. Béla már Leontius szőregi bencés apátot kénytelen megbízni Szeged városának Tápé földesúri birtokába való iktatásával. – Egyébként a szegedi magyar táj íráskultúrájának első nyomai – egy római kőlap, továbbá a nagyszéksői aranylelet fölíratát (vö. MÉSZÁROS GYULA: Az első hun nyelvemlék. Népünk és Nyelvünk. 1936. 1) nem számítva – még korábbi időkre nyúlnak vissza. Szeged városának archaikus magyar világára, a táj XI. századbeli néprajzi jellegére meglepő erővel engednek következtetni ugyanis azok a rovásírásos gyűrűk, amelyek itt a közvetlen környéken (Deszk, Klárafalva) kerültek elő a föld mélyéből. CSALLÁNY DEZSŐ Szent László korára teszi őket, és a kereszténnyé vált besenyőkkel hozza kapcsolatba: Rovásírásos gyűrűk Magyarországon. ArchÉrt 1955. 79. – Az aradi Hegyalja középkori borkultúrájának korai szegedi vonatkozásait (1302) Györffy György tudatosította. (GYÖRFFY 902.) – Vö. még JUHÁSZ KÁLMÁN: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 31–32. Gyula 1962. 6. – A Mak-

- rahegy, ma Hegyes Drócsa középkori szőlőkultúrájáról. MÁRKI SÁNDOR: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. I. Arad 1892. 410.
- /24/ CSÓKA LAJOS: Szent Benedek fiai. Bp. 1970. 137.
- /25/ MEISEN, KARL: Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande. Forschungen zur Volkskunde. 9–12. Düsseldorf 1931. Főleg 373–405. – Meisen klasz-szikus Miklós-monográfiájában részletesen rámutat a szent püspök nyugat-európai patrocíniumaira. Franciaországban, a Rajna-vidéken (Trier, Köln), Amsterdamban, Lübeckben, Flensburgban és annyi más jelentős kereskedővárosban a kalmárok, főleg posztó-, gabona-, borkereskedők, hajósok, törvénytudók, diákok védőszentje. A magunk adatait, szempontjait természetesen Meisen eredményeire építjük, de kiegészítettük a mi magyar középkorunk teljességre nem számító anyagával is. Hisszük, hogy az itt körvonalazott hazai Szent Miklós-kép az Árpád-kor gazdasági életét, kereskedelmét és közlekedési viszonyait nagy európai összefüggésekben érzékelteti.
- /26/ Johansen és Major Jenő Miklós-templomokra vonatkozó kutatásait idézi GYÖRFFY GYÖRGY: A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése. Székesfehérvár Évszázadai II. Székesfehérvár 1972. 37. – Tanulságos, bár Szegedről sajnos nem szól FÜGEDI, ERIK: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. Alba Regia X (1969). 101–118.
- /27/ Meisen, továbbá könyvének Georg Schreiber tollából származó, egyébként tanulságos előszava sajnos a teljes magyarországi dokumentációt nem veszi figyelembe, és így hazánkat illetőleg téves vagy legalábbis egyoldalú eredményekhez jut. Ezt azonban elsősorban a magunk rovására kell írunk: patrocíniumkutatásunk eléggé elmaradt.
- /28/ 1202. Esztergom, "a piactéren". 1211. Nagyszombat. 1244. Székesfehérvár: kispópostság a "Szent Miklós gyolcsosai" utcában, ahol nyilvánvalóan a takácsok, rőföskereskedők éltek. 1255. Ercsi. 1260. Selmechánya. 1275. Eperjes. 1291. Bács [kolostor]. Még szintén XIII. század: Pozsony, Sárospatak, Nagyvárad. (RUPP I. 24, 56, 104, 182, 236, 253, 398, 689; II. 7, 282; III. 129. Vö. még MEZEY LÁSZLÓ 19.) – Megemlíthetjük még, hogy valamennyi középkori, Szent Miklósról elnevezett hazai bencés apátság folyó mentén terült el: Madocsa, Ercsi, Babocsa. Egyébként mind később keletkeztek a szegedi apátságnál.
- /29/ MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyarság és városi élet a középkorban. Száz 1944, 36. – Legújabbban MAKKAI 33.
- /30/ CS. SEBESTYÉN 75.
- /31/ Nem árt a folklórból azt is tudnunk, hogy Szent György vitéz küzd meg archaikus középkori felfogás szerint a sárkánnyal. Ennek karmai közül szabadítja ki a szűzet, a tavaszi természetet, és gyerekjátékaink tanúsága szerint elhozza a jó meleget. Lovának díszes szerszámzata miatt választották talán már a középkorban céhük védőszentjének a szegedi szíjjártók. Nyilván Szeged nagy jelentőségű középkori lótenyésztése is az ő oltalma alatt állott. Névnapja a "kikelet" ünnepe, amikor a jószágot évszázadokon át kultikus-mágikus szertartások között hajtották ki a nyári legelőre.
- /32/ BOGYAY TAMÁS: Isten Báránya. Regnum 1940/41. 94. – Napjainkban a Dömötör-toronyba falazott dombormű Szeged város címerébe is belekerült. Az ábrázolás hátteréhez tudnunk kell, hogy a katolikus hit egyik alapgöngyében, a megváltásban, a középkor derekáiig, nagyjából a kolduló rendek elterjedéséig a triumphalis mozzanatot érezték döntőnek: Krisztus diadalát a sátánon, a halálón. A középkor első felének reprezentáns vallási jelképe tehát nem a fe-

szület, hanem az égi dicsőségben trónoló Krisztus király, akit a templomok gazdagon kiképzett kapubejárata fölött sokszor ábrázoltak az Isten Báránya szimbólummal.

- /33/ ENTZ GÉZA: A Szeged-csorvai bronz tömjénező. *MűvtÉrt* 1957. 11. – Megállapítja, hogy a tömjénező valószínűleg központi királyi műhelyből származik, ahol még elevenen éltek a nomád bronzművesség technikai és formai hagyományai. Ez a műhely természetesen már ismerte és magáévá tette a szakrális iparművészet egykorú román szellemét, így aztán az egyházi kultusz szükségleteit is magas mesterségbeli színvonalon tudta kielégíteni.
- /34/ ENTZ GÉZA: Kótár. Móra Ferenc Múzeum. Szeged 1965. – BÁLINT SÁNDOR: Elkészült a szegedi kótár. *Dél-Magyarország* 1963. júl. 23.
- /35/ BÍRÓ BÉLA: Hatszázéves freskó Kiszomborban. *KatSz* 1940. 8. – Vö. még A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig. Szerk. FÜLEP LAJOS. Bp. 1961. III. 118. (Dercsényi Dezső megállapításai.) – Csemegi József úgy véli, hogy a hatszögű hexagramra szerkesztett fülkekoszorús körtemplomaink (Kiszombor, Karcsa, Gerény) egyedül állnak az európai műemlékek világában. Sajátos térszerkezetük közvetlenül vagy közvetve Kaukázusvidéki örmény és grúz mintaképekre utal. CSEMEGI JÓZSEF: Közép-Európa román kori centrális templomainak építészettörténeti kérdései. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 1960. 327. – Vö. még DÁVID, KATALIN: Die Kirche von Kiszombor. *Acta Historiae Artium* 1970. 201.
- /36/ A kutatásokat TROGMAYER OTTÓ újította föl. Az építkezés több szakaszban a X., XI. és XIV. századra tehető. Az eredmények még feldolgozásra, közzétételre várnak. – Vö. még CSÁNYI KÁROLY: Néhány szobrászati emlék az Árpádok korából. *Lyka Károly-Emlk.* Bp. 1944. 115.
- /37/ A bencésesség és európai városfejlődés összefüggéseiről tanulságos dolgozat LESTOCQUOY: Les villes et la population urbaine. L'exemple d'Arras. *Cas-hiers de la civilisation médiévale* 1958. (A műre Mezey László hívta föl figyelmünket.)
- /38/ ZALÁN MENYHÉRT: A Pray-kódex föltámadási szertartása és misztériumdramája. *Pannonhalmi Szemle* 1927. 97. – Néprajzi értékelése BÁLINT: *Népünk* 218.
- /39/ BÁLINT: *Népünk* 209.
- /40/ Ezekről GYÓRY JÁNOS: *Gesta Regum, Gesta Nobilium*. Budapest 1948. 8. – Az oklevél szövege FEJÉR, GEORGIUS: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis II*. Buda 1829. 356. – Az oklevelet egyébként Gyóry indoklás nélkül 1198-ra teszi.
- /41/ HOLTZMANN, WALTHER: Papst Alexander III. und Ungarn. *Ungarische Jahrbücher* 1926. 397, 401. (Idézi Gyóry János.)
- /42/ Nyilván a kalocsai érseki főegyházmegye gregoriánus szelleme magyarázza a számos itáliai kultúráramlat gyors megjelenését, eszmei ütközését is ezen a területen. Hirtelenében csak számos liturgikus jellegzetességre, továbbá a szerémségi huszitizmus lombard ihletéseire, illetőleg az obszervancia kibontakozására gondolunk. Egyébként a legújabb kutatások mind nyomatékosabban hangsúlyozzák, hogy lényegében a kalocsai egyházmegye területe volt a középkor utolsó századaiban hazánkban talán a legműveltebb, legnépesebb, gazdaságilag legfejlettebb tája.
- /43/ A szegedi főesperesség nemcsak Szeged városának területére szorítkozott, hanem magába foglalta a hajdani Csongrád megyének a későbbi Bácsbodrog

- megyébe mélyen benyúló délnyugati részét is. (ORTVAY TIVADAR: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Bp. 1891. 339.)
- /44/ A problémát már a következő dolgozatai érintik: Az Árpádok eredet-mondája. FK 1957, 427. – Két magyar vonatkozású dekretalis értelmezéséhez. Száz 1959. 418. – Csútmonostor alapítástörténete és első oklevelei. Kny. Tanulmányok Budapest múltjából. Bp. 1963. 10.
- /45/ SZENTKLÁRAY JENŐ: A csanád-egyházmegyei plébániák története. Temesvár 1898. 666.
- /46/ JUHÁSZ: Stifte 63.
- /47/ MORÁVCSIK GYULA: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. Szent István-Emlk. I. Bp. 1938. 389–422.
- /48/ CS. SEBESTYÉN 29–68. – Vö. még BÁLINT: Szeged 20. és a felsorolt további irodalom.
- /49/ POZSONYI ZOLTÁN: Tiszatáji kerámiakultúra. Tiszatáj 1947. Kny.
- /50/ INCZEFI GÉZA azt gyanítja, hogy Szeged környékének helynevei közül a határban elterülő "Szomolya" és a Fehértó szomszédságában húzódó "Balaton" szláv eredetű helynevek még Árpád-koriak, és a tájra települő magyarság úgy vette át. Ez mindenesetre szintén bolgárszláv nyomokra vallana. Vö. INCZEFI GÉZA: Csongrád megye nyugati részének régi földrajzi nevei. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Szeged 1960. 50.
- /51/ SÁNTHA GYÖRGY: A harcosszentek bizánci legendái. Magyar–görög tanulmányok 22. 1943. 27–40. – Vö. még NAGY TIBOR: A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. 1939. 58, 69. (Dissertationes Pannonicae II. 12.)
- /52/ GYÖRFFY GYÖRGY: A szávaszentdömötöri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. MTA II. OK 1952. 360; 1953. 103. – Györffy újabban már nem vallja határozottan ezeket a nézeteket, bár komoly ellenvetést, tárgyi érveket nem tud ellene fölhozni. Így a magunk részéről továbbra is méltánytalandonak találjuk az ő fejtegetéseit. – A "vinea" és "pomerium", vagyis a szőlő és gyümölcskert említése a legtöbb helységnél hiányzik. Ebből Szeged egykorú mezőgazdasági életére bizton következtethetünk. A monostor felsorolt 31 birtoka közül ugyanis Szegeden kívül csak 4 helyen van szőlő (ezek sem az Alföldön), gyümölcsös pedig egy helyen sem. Hiányzik ellenben a nádás (cannetum) említése, ami szerintünk azt bizonyítja, hogy Szeged akkori gazdasági életében nem tartották jelentősnek. Nádasnak különös bővében volt viszont a szomszédos Tápé, amely azonban egészen 1246-ig a dömösi prépostsághoz tartozott. Ez a város nádszükségleteit évszázadokon át kielégítette.
- /53/ PAULINYI OSZKÁR: A sóregálé kialakulása Magyarországon. Száz 1923/24. 627.
- /54/ GYÖRFFY 901.
- /55/ Mai hangzás szerint: Hazug, Vejszés, Gyöngy, Magló, Bese, Keselyű, Fogó, Bátor, Itt van, Kalandos, Maradék, Gyökér, Farkas, Ajándék.
- /56/ MAKKAI. – A következőkben is Makkai összesűrített eredményeit használjuk föl.
- /57/ Legújabban JUHÁSZ KÁLMÁN: Egy dél-alföldi hiteleshely 6. 8. sz.
- /58/ MAKKAI LÁSZLÓ: Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron. Kolozsvári Szemle 1943. Kny.
- /59/ 1353-ban hagyja a városnak örökbe Ilona asszony, Balak Benedek özvegye a Balak faluban levő birtokát. Ez a későbbi Balagító alsóvárosi kertség. (REIZNER IV. 4.)

- /60/ GYÖRFFY 902.
- /61/ REIZNER IV. 57.
- /62/ DEGRÉ ALAJOS: Magyar halászati jog a középkorban. Bp. 1939. 56, 102.
- /63/ REIZNER I. 45.
- /64/ Idézi VARGA FERENC: Szeged története I. Szeged 1877. 139.
- /65/ "Hic Marisus Tibiscum influit unde et piscibus abundans Zegedienses." Stephanus Taurinus Olomucensis: Stauromachia, id est Cruciatorum servile bellum. Ladislaus Juhász. Bp. 1944. 68.
- /66/ TAKÁTS SÁNDOR: Emlékezzünk eleinkről. Bp. é.n. 208.
- /67/ MAKKAI LÁSZLÓ: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954. 191.
- /68/ SZÉKELY 320. – További tanulságos párhuzam BÁCSKAI VERA: A gyulai uradalom mezővárosai a XVI. században. Uo. 1967. 432.
- /69/ REIZNER III. 459.
- /70/ BÁLINT SÁNDOR: Szeged és a Szerémség bora. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 14 (Újvidék 1973). 68, 69.
- /71/ BÁLINT SÁNDOR: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 105. Bp. 1962. – Ehhez vö. még SZÉKELY GYÖRGY: Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása. Névtudományi Értekezések. Bp. 1967. 206.
- /72/ SZŰCS JENŐ: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 249.
- /73/ FEKETE LAJOS: Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Bp. 1955. 211.
- /74/ SZÉKELY 323–325.
- /75/ Magyar-Zsidó Oklevéltár IV. Bp. 1938. 104.
- /76/ REIZNER III. 4, 21.
- /77/ A szegedi középkorból egyetlen oltármesterséget ismertünk: "1497. Dominus Demetrius presbyter altarista Omnium Sanctorum de Zeged." (FRANKÓI VILMOS: A római Szentlélek-Társulat anyakönyve. 1446–1523. Monumenta Vaticana I. 5. Bp. 1889. 63.) – A hazai oltármesterségekről legújabbán MÁLYUSZ 146.
- /78/ DIVÉKY ADORJÁN: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Bp. 1914. 4, 75. – A följegyzésekből az is kiderül, hogy a városnak fürdője is volt, amelyik szegedi ispotályhoz tartozhatott, és más hazai városok példájára rituális hivatása is (balnea animarum) lehetett. Egyes végrendelkezők alapítványt tettek, hogy a város szegényei az ő haláluk után vagy haláluk évfordulóján megfürödjenek, és utána torban megvendégeljék őket. Ehhez vö. MAGYARY-KOSSA I. 141.
- /79/ REIZNER IV. 28.
- /80/ Középkori szegedi, kancelláriai eredetű oklevelek még ismeretesebbek az 1429. és 1474. évekből. (REIZNER IV. 30, 73.) MÁLYUSZ ELEMÉRnek (Száz 1944, 58) köszönhetjük egy negyedik 1500-ból származó Szegeden írt oklevél feltárását.
- /81/ REIZNER IV. 91. – A város régi levéltára átvészelte a török hódoltságot, és csak a XVIII. század elején vesz nyoma. Eltűnése és nyilván megsemmisülése is a helyi hagyomány szerint egy német építész lelkén szárad. (REIZNER III. 69.) Így aztán a XVIII. század előtti szegedi okleveles anyag általában csak a féltve őrzött királyi kiváltságleveleket és a máshol ránk maradt irato-

- kat foglalja magában. (Értékes levéltári antológia OLTVAI FERENC: Szeged múltja frott emlékekben. Szeged 1968.)
- /82/ FÜGEDI 69–95.
- /83/ LE GOFF, JACQUES: Orders mendiants et urbanisation dans la France médiévale. Annales E.S.C. 1970. 920.
- /84/ FÜGEDI 94.
- /85/ HALÁSZ GÁBOR: A magyar középkor. Magyarságtudomány 1943. 2.
- /86/ BÁLINT: Szeged 21.
- /87/ A kolostor történetére, szellemi műveltségére fő forrásunk IVÁNYI BÉLA: A szegedi dominikánus rendház története (1318–1529). "Credo" 1935. – Továbbá: HARSÁNYI. – Szegedi Simonról még MONAY FERENC: Római magyar gyóntatók. Róma 1956. 48.
- /88/ MEZEY LÁSZLÓ: Ország "egyetem nélkül". A magyarországi felsőoktatás a középkor végén. A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből. 1367–1967. Pécs 1968. 88. – A dominikánusok hazai iskolázásáról szegedi vonatkozások érintése nélkül MÁLYUSZ 280–283, 286.
- /89/ Talán ennek a missiónak kései nyoma a szegedi származású Thabuk Mihály tatrosi plébános működése. Mintegy 2000 moldvai magyar huszitát térített vissza a katolikus vallásra. Sajnos, életéről többet nem tudunk, Vö. AUNER MIHÁLY: A romániai magyar telepek történeti vázlata, Temesvár 1908. 22. – Egy székelyföldi incunabulum bejegyzése: "Michael Thabuk Zegedinus dono dedit suo Fabio Tordensi tunc pastori in Menasagh sedis Czyk Anno domini 1572 pridie idus Octobris." Domokos Pál Péter baráti közlése.
- /90/ ERDÉLYI LÁSZLÓ: A tihanyi apátság története I. In: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története X. Bp. 1908. 66–70. Itt helytelenül franciskánusként szerepel.
- /91/ Szegedy Domonkos nevét hiába keressük a krakkói egyetem hallgatói között, hacsak az ottani dominikánus kolostor stúdiumában nem folytatta tanulmányait. Ellenben 1494-ben beiratkozott az egyetemre Gallus Alberti de Seyedino. Nem történt-e az utolsó pillanatban diszpozíciócsere?
- /92/ BANFI FLORIO, Száz 1939. 239.
- /93/ VERESS 91. – Fehér Mátyás (Egy győri dominikánus a XVI. században. Győri Szemle 1941. 121.) szerint Szegedy György dominikánus azonos volna Győri György rendtárrsal. Bizonyítása azonban nem meggyőző. – Itt említjük meg, hogy 1518-ban Szegedi János volt a győri domonkosok perjele. (BEDY VINCE: Győr katolikus vallásos életének múltja. Győr 1939. 37.)
- /94/ Váczi Pálról HORVÁTH, kezdetek 122.
- /95/ HARSÁNYI 258.
- /96/ RADÓ 52, 70.
- /97/ KARÁCSONYI I. 99, 270.
- /98/ BALANYI GYÖRGY: A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön. Bp. 1940.
- /99/ CS. SEBESTYÉN 17. – BÁLINT: Szeged 21.
- /100/ RADÓ 60.
- /101/ BÁLINT SÁNDOR: Szentvérnep. MNy 1955. 91. – "Az Isten vére áldjon mög" – hangzika szegedi népnyelvben az állhatatos kéréselés napjainkban is.
- /102/ TELEKI JÓZSEF: A Hunyadiak kora Magyarországon I. Pest 1852. 393.
- /103/ KARÁCSONYI I. 326.
- /104/ KARÁCSONYI I. 61.

- /105/ Még később sem csöndesednek el az ellentétek. Erre vall, hogy 1529-ben a pármal egyetemes káptalan kénytelen úgy dönteni, hogy a szegedi szalvatoriánusok csak minden második évben prédikálhatnak és gyóntathatnak a városban, míg a mariánusok évenként. (NAGY BÉNI: A mariánus ferencesek a XVI. század első felében. KatSz 1913, 376.)
- /106/ KARÁCSONYI I. 97.
- /107/ DUGONICS ANDRÁS: Jeles történetek I. Pest 1794. 144.
- /108/ REIZNER III. 227.
- /109/ KARÁCSONYI I. 95.
- /110/ SZILÁDY ÁRON: Temesvári Pelbárt élete és munkái. 1880. 66. – Vö. még HORVÁTH, kezdetek 98. – Ez már az eretnekségek Biblia-élménye nyomán megújuló, egykorú katolikus szentírástudomány szemléletét tükrözi. Erre a szegedi obszervancia jellemzése során még visszatérünk.
- /111/ Külön is említjük a külföldi egyetemek deákjairól szólva.
- /112/ KARÁCSONYI I. 376. – Erről a döghalálról igen érdekes egykorú dokumentumaink vannak. János, a bajor Fürstenfeld cisztercita monostor szerzetese több olyan imádságot jegyzett föl a városban, amelyeket a vész idején fogadatosnak tartottak. Ezeket MEZEY LÁSZLÓ előzőkenységéből a függelékben közöljük.
- /113/ KARÁCSONYI I. 99.
- /114/ NAGY BÉNI, KatSz 1913. 376. – Vö. még KARÁCSONYI II. 579.
- /115/ KARÁCSONYI I. 91, 93, 153, 232, 294.
- /116/ LUKCSICS II. 274.
- /117/ Az obszervanciához vö. KARÁCSONYI I. 305–430. – BÖLCSKEY. – FERMENDZIN, EUSEBIUS: Acta Bosnae. Zagrabiae 1894 – BARGELLINI, PIERO: A sienai sas. Fordította Nagymányoky Gilbert. Bp. 1948. Felhasználtuk a német fordítást is: Bernardino, der Rufere von Siena. Freiburg im Breisgau 1937. Az olasz eredetihez nem tudtunk hozzájutni. Valamennyi szerzőnek adatait a magunk kiegészítéseivel és helyesbítéseivel használtuk föl. – A békekötésről ANGYAL DÁNIEL: A szegedi béke. BpSz. 1910. 144. k. és DAMBROWSKI, JAN: Rok 1444. Spór o traktat Szegedynski. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966. – A szegedi alapításról LUKCSICS II. 833. sz.
- /118/ A bogumil és huszita eretnekségek hazai vonatkozásairól TÓTH-SZABÓ PÁL: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1903. – KARDOS: Laikus mozgalom. – KARDOS TIBOR: A huszita mozgalom és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. Száz 1950. 121–177. – KARDOS TIBOR: Huszita-típusú kantiléniaink. ItK 1953. 81–95. – KARDOS: Huszita Biblia. – KARDOS, humanizmus. – SZÉKELY GYÖRGY: A huszitizmus és a magyar nép. Száz 1956. 331–367, 556–690.
- /119/ "A hit hallásból ered, a hallás pedig Krisztus igéjéből." Róm. 10, 17.
- /120/ HORVÁTH, kezdetek 111 skk.
- /121/ Ezt hangsúlyozza Carvajal bíboros, pápai legátus is, aki különben 1456 tavaszán Szegeden is megfordult. (BÖLCSKEY II. 225.) Lábakon faszarut hordtak, amelynek az alsóvárosi nép ajkán "fakócó" a neve. A "kócó" nyilvánvalóan az olasz "zocco" középkori átvétele. Ismeretes, hogy az obszervánsokat jellegzetes lábbelijük miatt "zoccalanti" néven is emlegették.
- /122/ BÖLCSKEY II. 248.
- /123/ Dóry Ferenc és Lukcsics József másolatában a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett franciskánus rendtartomány budai könyvtárában. A Függelékben közöljük a szegediek névsorát.

- /124/ REIZNER IV. 56.
- /125/ REIZNER IV. 157.
- /126/ A templomról és kolostorról ORDINANSZ KONSTANTIN: A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsa. Szeged 1830. – CS. SEBESTYÉN-BÁLINT: Szeged 91., továbbá BÁLINT SÁNDOR: A szegedi Havi Boldogasszony-templom. Műemlékeink. Bp. 1966.
- /127/ A szegedi búcsúnapnak a világegyházétól eltérő, igen szép poétikus miseszövege volt. Közli: RADÓ 23.
- /128/ BÁLINT SÁNDOR: A Napbaöltözött Asszony. Magyarországtudomány 1942. – Vö. még DÁM INCE: A Szeplőtelen Fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és Jagellók korában. Róma 1955.
- /129/ Az alsóvárosi templom mostani plasztikus hatású barokk kegyképe nyilván egy középkori eltűnt vagy tönkrement ábrázolásnak, egykorú analógiákból (Lócse, Csiksomlyó stb.) kitűnőleg szobornak került a helyére. Ez a kegykép legendaköréből is nyilvánvaló. Erről, főleg a kérdés szakrális néprajzi megoldásáról itt nem szólhatunk. – Ami a Havi Boldogasszony római kegyképét illeti, a pápák kiközösítés terhe alatt sokáig tiltották, hogy róla bárki is másolatot készíteni merészeljen. Ez az oka, hogy a titulus ellenére sem kerülhetett az alsóvárosi templom főoltárára a római kép másolata. Pontosan tudjuk, hogy ilyen másolatok csak a barokk időkben, 1570 után kezdenek terjedni, amikor Borgia Ferenc jezsuita generálisnak a pápa megengedte másolat készítését. A szerzte Európában található barokk képmások erről készültek. Ekkor azonban már a régi Napbaöltözött Asszony-ábrázolás annyira hozzászokott a templom kultikus atmoszférájához, hogy – lélektanilag igen helyesen – nem került sor a kicserélésére. – Azt már aligha sikerül eldönteni, hogy a templom első kegyképe tűnt-e Szegeden jártában János fürstenfeldi cisztercita szemébe. Elmondja ugyanis, hogy egyik kolostorban egy Mária-képet (ymaginem virginis puerum lactantem) látott, amelynek ez volt a felirata:
- mamillis tuis applica
o virgo tuam prolem,
mater tota deifica
iam celi posce solem.
- A római kép történetéről BEISSEL, STEPHAN: Wallfahrten zu Unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte. Freiburg, 1913. 122. – Részletesen WODITSCHKA, KARL: Ein Heiligtum die Mater ter admirabilis. Kalksburg. 1931. – Elhibázott kísérlet CSEPREGI IMRE: A makói Szent István-plébánia-templomban űrzött Havi Boldogasszony-kép. Csanádmegyei Könyvtár 33. Makó 1937. Szerző azt iparkodik bizonyítani, hogy a címben említett kép volna az eredeti "középkori" szegedi kegykép. Ezzel szemben bizonyos, hogy a makói képet csak a XVIII. században festették. Minden más, a makói kép régisége mellett kardoskodó állításnak csak mondai értéke van. Másfelől is elképzelhetetlen volna, hogy egy kegyképet csak úgy odaajándékozzanak egy másik templomnak. Ilyesmire régebben is csak hatalmi erőszakkal került sor.
- /130/ REIZNER I. 56; IV. 86.
- /131/ KÁLMÁNY LAJOS: Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban. Szeged 1893.
- /132/ ASBÓTH JÁNOS: Bosznia és Hercegovina I. Bp. 1887. 31. skk. – STRAUSZ ADOLF: Bolgár néphit. Bp. 1897. – Magyar szempontú tanulmányozásra vár

- IVANOV, JORDAN: Bogomilszki knigi i legendi. Szófia 1925. Új kiadása 1970. – KARDOS: Huszita Biblia. Passim.
- /133/ DÄNHARDT, OSKAR: Natursagen I. Sagen zum alten Testament. Leipzig-Berlin 1907. Ismeri Kálmány anyagát is, amely itt egyetemesebb összefüggésekbe került bele. – Vö. még MUNKÁCSI BERNÁT: A szegedvidéki magyar világtéremelési regetőredékek változatai. Ethn 1894.
- /134/ Így többek között a Temesvári Pelbárt példái, a "Gesta Romanorum" szövegkiadásának bevezetése és magyarázatai.
- /135/ Tanulságos adalék a folklorizálódásra BÁLINT SÁNDOR: Das Sündenregister auf der Kuhhaut. Ethnologia Europaea 1968/69. 40–43. Egy legenda útja az exemplumok világából a szegedi néphagyományba.
- /136/ KARDOS, humanizmus 349. Itt a "Bálint: Népünk" nagypénteki adataira utal. – Vö. még RMDE I. 84–109, 313–390.
- /137/ BÖLCSKEY III. 74–97. – Vö. még BÁLINT SÁNDOR: A Napbaöltözött Asszony 437. – A szegedi parasztvilágra még a múlt században is azt tartották jellemző, más tájaktól eltérő üdvözlési sajátosságnak, hogy itt az emberek kivétel nélkül dicsértessékkal, tehát Jézus nevével köszönnek.
- /138/ KÁLMÁNY LAJOS: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Bp. 1885. 9. – KATONA LAJOS: A Kedd asszonya. Ethn 1905. 1. – ROHEIM GÉZA: Kedd asszonya. Ethn 1913. 90, 1914. 125. – SzegSz I. 707. – Vö. még BÁLINT SÁNDOR: A Napbaöltözött Asszony 437. – KLEINSCHMIDT, BEDA: Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum. Forschungen zum Volkskunde 1–3. Düsseldorf 1930. – Marxista szemlélettel vizsgálta a kérdésre LAJTA EDIT: A "Nagy Szent Család" ikonográfiája. MűvtÉrt 1954. 34.
- /139/ Számos jellemző példa KÁLMÁNY LAJOS: Szeged népe III. Szeged 1893. 145–148, 299, 300. – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 2810. (Magyar-szentmárton.) – BÁLINT SÁNDOR: Szegedi népies imádságok és ráimádkozások. Népünk és Nyelvünk 1929. 189. – Vö. még BÁLINT SÁNDOR: Népünk imádságai. Regnum 1937. 43. Szempontjai megújításra szorulnak. – Hasznos munka – bár számos megállapításával nem értünk egyet – BOLGÁR ÁGNES: Magyar bájoló imádságok a XV–XVI. századból. Bp. 1934. Archaikus imádságaink bújdosó világának feltárásával, szövegdokumentációjával legújabbban FETTICH NÁNDOR, főleg pedig ERDÉLYI ZSUZSANNA foglalkozott. Fettichnek különösen Szlávik Andor katolikus lelkész és Besenczi Sándor honismereti kutató volt segítségére. Eredményeit összefoglalta: Vallásos jellegű varázsszövegek a magyar néphitben. Ethn 1971. 1–65. Anyaggyűjtése értékes, következtetéseit azonban éber kritikával kell olvasnunk. – ERDÉLYI ZSUZSANNA gazdag gyűjtése nagy föltűnést keltett. Előzetes beszámolója: Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. PAIS DEZSŐ, MEZEY LÁSZLÓ és HOLL BÉLA hozzászólásával. Ethn 1971. 343–374. Mezey kiemeli a Grálkapcsolatok lehetőségét. – Vö. még ERDÉLYI ZSUZSANNA: "Hegyet hágék, lőtöt lépék." Kaposvár 1944. Megjegyezzük, hogy a magunk fejtegetéseit 1960 táján vetettük papírra. – Szabadkai bunyevác változatok PRČIČ, IVE: Bunjevačke narodne pisme. Subotica 1939. 7–13. Gyűjtöttünk hasonló sokak szövegeket is.
- /140/ A pontos szöveg BORNEMISZA PÉTER: Ördögi kísértetek. Kiad. ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1955. 134–137. – Vö. még THURY ETELE: Bornemisza Péter könyve az ördögi kísértetekről. Ethn 1913. 195–205. – HORVÁTH CYRILL: Középkori magyar verseink. Bp. 1921. 436–450.

- /141/ KARDOS: Laikus mozgalom 57.
- /142/ A szent vér középkori tisztelete főleg az "imago pietatis" képzetköréhez kapcsolódik. Erről alkalmasabb összefüggésekben, a Pozsonyi-kódex elemzésénél szövegünk majd bővebben.
- /143/ CORNELL, HENRIK: Biblia Pauperum. Stocholm 1925. – Legújabban SCHMIDT, GERHARD: Die Armenbibeln des XIV. Jahrhunderts. Graz-Köln 1959.
- /144/ SPAMER, ADOLF: Das kleine Andachtsbild vom XIV. bis zum XX. Jahrhundert. Berlin 1930, 27 skk. – GUGITZ, GUSTAV: Das kleine Andachtsbild in den österreichischen Gnadenstätten. Wien 1950. 3. – A hazai emléktárgy áttekintésére mind művészettörténeti és néprajzi, mind pedig művelődés- és ízléstörténeti szempontból sürgető szükség volna.
- /145/ KARDOS, humanizmus 405.
- /146/ KARDOS: Laikus mozgalom 80.
- /147/ REIZNER III. 341. – Kulinyi Zsigmond: Szeged újkora. Szeged 1901. 464.
- /148/ Ennek az eseménynek máig élő gazdag, mondai hagyományai vannak, amelyek több változatban maradtak ránk. Olvashatók TELEKI JÓZSEF: Tizenkét Tsilagú Korona II. Vác 1772. 413. – DUGONICS ANDRÁS: Jeles történetek I. Pest 1794. 114. – BALLA GERGELY: Nagykőrösi krónika. Kecskemét 1856. 44. – KOVÁCS JÁNOS: Szegedi emlékek. Szeged 1895. 87. – KOVÁCS JÁNOS: Szeged és népe. Szeged 1901. 485. – Vö. REIZNER III. 13. A történeti alap: REIZNER IV. 157. – A mondát Mikszáth Kálmán, Palotás Faustin és Gárdonyi Géza novelláinak is feldolgozta.
- /149/ Így az egri török basa az egyik szegedi barátot gyógyításra rendeli (1643) Egerbe. (SZEDERKÉNYI NÁNDOR: Heves vármegye története III. Eger 1891. 163.)
- /150/ BÁLINT SÁNDOR: A szegedi paprika. Bp. 1962. 20.
- /151/ Tartalmát, teljes szövegét közli RADÓ POLIKÁRP: A Guilerin-kódex. It 1947. 1. Tudomásom szerint a kódex jelenleg lappang.
- /152/ Hasonmását közli SZMOLLÉNY.
- /153/ KAIZER NÁNDOR: A Szeged-alsóvárosi kódex. "Szegedi Havi Boldogasszony" 1926. 1. sz.
- /154/ Nürnbergből és Szegedről a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárába került két töredékünk, melyeknek elseje "Bonfini I., második IV. decasából való és mindkettő azonos kézzel van gondos, XV. század végéről való humanista írással azonos interpunctioval és caput-jelekkel, egyező tükörnagyságú és sor-számú hártylevélre írva, csak a nagy humanista történetíró személyes felügyelete alatt, János scriptor által tisztázott, Corvinában elhelyezett első, eredeti másolati példányának két csodálatos módon ismét összekerült darabja lehet. Csekély, de értékes maradványai egy hatalmas, négykötetes középkori magyar történeti műnek." (JAKUBOVICH EMIL: Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. MKsz 1925. 19–27.) A töredéket egyébként nagy negyed-rétű könyv táblájáról fejtette le 1923 őszén Alsóvároson KAIZER NÁNDOR, és adta át a Széchényi Könyvtárnak.
- /155/ RADÓ 23, 60, 61.
- /156/ DUBECZ JÓZSEF: Szegedi Üdvöztető Ferencziek Egyesülete Könyvtárának Lelet-tára. 1846. Kézirat a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett franciskánus rendtartomány központi könyvtárában. (Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae pp. Franciscanorum, Budapestini 1930.) – BARÓTI DEZSŐ: A szegedi ferencesek könyvtára. Könyvtári Szemle 1935. 33. – HANGYA HENRIK: A

szegedi ferencesek könyvtára a XVIII. század közepén. Szeged 1945. Kéziratos egyetemi szakdolgozat a Szegedi Egyetemi Könyvtárban.

- /157/ Könyvészeti meghatározásainkban, egyeztetéseinkben segítségünkre volt az LThK A közelebbi utalásoktól eltekintettünk.
- /158/ Az alsóvárosi kolostor a műnek 1483-ban, Nürnbergben, Anton Koberger könyvsajtójában megjelent kiadását birtokolta. Vö. Hain 2505; GW 3409. A könyvet a XVIII. században bekötötték. A kötés gerincén ez olvasható: BARTHOL ANGLICI DE PROB. V. CON. SZE. ORD. MIN. [= Venerabilis Conventus Szegediensis Ordinis Minorum]. A könyvet jelenleg a Szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.
- /159/ A magyar bejegyzésekről BÁLINT SÁNDOR: Az Alsóvárosi Glosszák. Egy szegedi nyelvemlék. MNy 1961. 355.
- /160/ A könyvtár 1940-beli tényleges állományából közölt dokumentumok RADÓ POLIKÁRP: Két értékes szegedi nyelvemlék: Pesti Mihály bibliája és Pécsi Ferenc kódexe. Mksz 1966. 113–125. A szöveget itt nem idézzük, ősi alsóvárosi provenienciájuk nehezen bizonyítható.
- /161/ Egykorú bejegyzése: "Ad usum fris Johanis a Zegedino." Iványi Béla jegyzete.
- /162/ HORVÁTH CYRILL: Középkori legendáink és a Legenda Aurea. Bp. 1911. – Modern szövegkiadása GRAESSE, THEODOR: Jacobi a Voragine Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta. Vratislaviae 1890. – HANGYA HENRIK szerint a könyvtárban megvolt a "Sanctorum ac Festorum per totum annum conciones" c. beszédgyűjteménye is.
- /163/ A könyv jelenleg lappang. Szerencsére IVÁNYI BÉLA (Régi magyar növényneveink. Népünk és Nyelvünk 1935. 172, 486) betűhíven közli a magyar bejegyzéseket, szóanyagát a SzegSz is feldolgozta.
- /164/ TARNAI ANDOR: A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai. ItK 1973. 135.
- /165/ A könyvtár állományát 1950-ben próbálkozások ellenére sem sikerült átadni a szegedi Egyetemi Könyvtár gondozásába. Könyvmúzeumként tervezett restaurációja akadozik. Eddig csak pár száz kötet került vissza Szegedre. KULCSÁR 22.
- /166/ "Mikoron egyszer Szeggeden az gyűlésben vala, és Szent Demeter napján bement volna a nagy missére, és látta volna, hogy nem igen jeles kazula avagy missemondó ruha volna a plebánoson, a nagy missén mindjárt offerendára méne, és mikoron megkörülte volna Szent Demeternek oltárát, mindjárt levoná az ő felső ruháját, és az oltárra offerálá azt, hogy Szent Demeternek kazulát csinálnának belőle. Becsilik vala kedig azt a ruhát hatvan ezer forint-ra." (Tizenhatodik századbeli magyar történetírók. Kiad. TOLDY FERENC. Pest 1854. 536. – Vö még BALOGH I. 389.)
- /167/ KARÁCSONYI JÁNOS: A Lányi-Kódexet nem ferencrendűek, hanem premontreiek írták. MNy 1921. 149.
- /168/ TÍMÁR: Prémontrei. – Tímár, kódexcsaládok 1928. 70. – Tímár, nyelvemlékek 194. – Uő.: Dunántúli magyar kódexek sorsa. Pécs 1936. 14–22. (Pannonia Könyvtár 29.)
- /169/ GÁBRIEL: Breviárium. – Uő.: A prémontrei kódexirodalom. Kassa 1943. Kny. Új Magyar Múzeum IV.
- /170/ KARDOS: Huszita Biblia 52.
- /171/ MEZEY LÁSZLÓ széles körű középkori kutatásainak eredményeit a tudományos nyilvánossággal még csak részben közölte, de személyes megbeszélések és

- kéziratunk elolvasása során önzetlen barátsággal osztotta meg velünk, egyben számos szempontot és forrást, könyvet ajánlott a figyelmünkbe.
- /172/ A szegedi premontrei apácák Szentlélek-monostoráról KATONA, STEPHANUS: *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae* I. 86 nyomán említést tesz Szeged úttörő történetírója, VARGA FERENC: *Szeged története*. Szeged 1887. 180. Majd ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT: *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta 1899. 214. – Reizner János elmegy az adatok mellett, Juhász Kálmán, a csanádi egyházmegye modern történetírója sem említi. Utalunk itt Karácsonyi János és Tímár Kálmán idézett dolgozatára, amelyekben már eldöntött kérdésnek tekintik a szegedi Szentlélek-monostor virágzását és premontrei apáca jellegét. – Vö. még LUKCSICS PÁL: *A vásárhelyi apácák története*. Közlemények Veszprém vármegye múltjából 1. Veszprém 1923. 35, 55. – HORVÁTH TIBOR ANTAL: *A premontreiek Szegeden*. Szegedi Szemle 1930. 24. sz., illetőleg HORVÁTH, ANTONIUS TIBURTIUS: *Ad bibliographiam monasteriorum ex Hungaria*. *Analecta Praemonstrantensia* 1931 196. – OSZVALD ARISZTID: *Fegyverneky Ferenc sági prépost, rendi visitator 1506–1535*. 1934. Kny. Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. – Uő.: *A magyarországi premontrei prépostságok*. Bp. 1939. – BACKMUND, NORBERTUS: *Monasticon Praemonstratense*. *Id est historia circariorum atque canoniarum Candidi et Canonici Ordinis Praemonstrantis* I. Straubing 1949. 462. Addigi ismereteinket összegzi, új adatot nem hoz.
- /173/ Feladatunknak éppen ennek kidolgozását, illetőleg bizonyítását tekintjük.
- /174/ REIZNER III. 139; IV. 125.
- /175/ A bejegyzés TÍMÁR KÁLMÁN olvasta nyomán: *Ezer ewthzaz Tyzenhath ez-tendőben yrtak w thernuszth, a korth megh egye, zent leleknek monosthora, ees zent myklwisy, ees felsew warasnak zezednek nagyob rezye elso hydnepe-nek zent agostonnak esthyn, feria quarta*. (Tímár, nyelvemlék 199.) – Vö. még ZALÁN MENYHÉRT: *A magyar középkori missalék kutatásának feladatairól*. *Pannonhalmi Szemle* 1928. 198.
- /176/ A középkori premontrei apácakultúráról ERENS, A.: *Les soeurs dans l'Ordre de Prémontré*. *Analecta Praemonstrantensia* 1929.
- /177/ *Nyt*. VII. 287.
- /178/ A Szentlélek-titulusról SCHREIBER, GEORG: *Gemeinschaften des Mittelalters*. Münster 1949. 39, 41, 42.
- /179/ CSAJKÁS BÓDOG: *Szeged egészségügyének története a XVIII. században*. Szeged 1944. 159.
- /180/ DUGONICS ANDRÁS: *Jeles történetek*. I. Pest 1794. 113.
- /181/ REIZNER IV. 54.
- /182/ A hazai johannita ispotályokról SOMOGYI 22–38.
- /183/ Egyébként a premontrei Leleszen is volt Szentlélek-ispotály, KUMOROVITZ BERNÁT: *A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig*. Turul 1928. 8, 10.
- /184/ FRAKNÓI VILMOS: *A római Szentlélek-Társulat anyakönyve*. 1446–1523. *Monumenta Vaticana* I. 5. Bp. 1889. Passim.
- /185/ SOMOGYI 37. A középkori hazai ispotályokról tanulságos, de még rendszeresre váró adatok MOE. I–IV. Passim.
- /186/ A középkori ispotályok reguláiról, jogállapattól LE GRAND, LÉON: *Statuts d'Hotels-Dienet de l'éproseries*. *Recueil de textes du XIIIe au XIVe siècle*. *Collection de Textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire*. Paris, 1901.

- /187/ IVÁNYI BÉLA: Bártfa szabad királyi város levéltára I. Bp. 1910. 79.
- /188/ Ebből a korból más szegediek római búcsújárásáról is tudunk. A bártfai plébános, aki egy pápai bulla megszerzéséért ment 1494-ben Rómába, naplójában elmondja, hogy Ferrarában magyar zarándokokkal, így nemes Szegedi Tamással, a margitszigeti apácák gazdatisztjével találkozott, akikkel most már együtt folytatta útját az örök városba. 1506-ban Szegedi Klára, a pesti ob-szerváns harmadrendi közösség tagja, több társával járt Rómában. (PÁSZTOR 119, 122.) – Csak éppen megemlíjtük azt a sejtésünket, hogy Szeged középkori főterének "Latrán" neve a római Laterán szó átvétele. Tudjuk, hogy a pápák a középkorban leginkább a Lateránban laktak. Ennek erkélyéről adták az áldást a hasonló nevű főtéren összegyülekezett híveknek, búcsúsoknak. Ez a szakrális névmágia megnyilatkozik Szeged egyes városszéli kertségeinek egykori Róma, Názáret, Betlehem, Jerikó, Gecemán elnevezéseiben is. Egyébként Latran nevű tere van Český Krumlov régi cseh városkának és állítólag több francia városnak is.
- /189/ BALOGH JOLÁN: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár 1943. 87.
- /190/ Fraknoi adatai. A teljes névsor itt olvasható.
- /191/ SOMOGYI 88.
- /192/ KARDOS: Huszita Biblia 22. Kardos állításának alátámasztásához a hivatkozott OSZVALD (A magyarországi premontrei prépostságok) adatai nem elégségesek.
- /193/ Ilyenekről sem Fináczy Ernő, sem Békefi Remig nevelés-, illetőleg iskola-története nem tud.
- /194/ Középkori hiteleshelyeinkről ECKHART, FRANZ: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. IX. Ergänzungsband 1914. Tanulságos KUMOROVITZ BER-NÁT: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. Turul 1928. 1.
- /195/ OSZVALD ARISZTID: Fegyverhely Ferenc 16–20, 28/b. – Gosztonyi János-ról ECKHARDT SÁNDOR: Magyar humanisták Párizsban. Minerva 1929, 70–91. A premontrei reformtörekvések hazai alakulásáról legújabban MÁLYUSZ 228–234.
- /196/ LUKCSICS: Vásárhelyi 55–58. – Vö. még MÁLYUSZ 230.
- /197/ Szent Lambert (+705) Tongern-Maastricht püspöke volt. Kultusza már a karoling időkben kisugárzott Európa keletibb, missziós területeire. Kemény, harcoss egyéniségéért különösen az előkelő nemesség tisztelte. Ismeretét nyilván a nyugati lovagság hozta magával hazánkban. Nevét magyar királyi herceg is viselte. Szent István – ha csakugyan ő alapította – e kultikus befolyásra választja a somlővásárhelyi bencés monostor védőszentjéül Lambertet. Kultuszáról Zender, Matthias: Räume und Schichten mittelalterlichen Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde. Düsseldorf 1959. 27–60. (Somlővásárhelyről: 56.) – Nem állhatja meg tovább a helyét Győrffy Györgynek a patronatust illető föltevése: hazánkban a Rupprecht-patrocíniumokat Lambertére változtatták át, hogy ezzel a salzburgi érsekség birtokigényeit kivédjék.
- /198/ ACSÁDY IGNÁC: A magyar jobbágyság története. 2. kiadás. Bp. 1944. 186.
- /199/ Mórichidáról, vagyis a mai Árpás falu egykori premontrei templomáról RÓMER FLÓRIS: Árpás és a mórichidai Szent Jakabról címzett prépostság története. Pest 1869. – DERCSÉNYI DEZSŐ: Sopron és környéke műemlékei I. Bp. 1956. 459. Sajnos, az ottani premontrei életről, így az apácák világáról még nincs kellő méltatásunk, illetőleg forrásanyagunk.

- /200/ Többször is közzétették. A szöveg legjobb gondozása LUKCSICS: Vásárhelyi 55–58.
- /201/ Első szűz = perjenő (priorissa); fejedelem = apátnő (abbatissa).
- /202/ CSÁNKI I. 706. Pöstényi Gergelyről SZERÉMI GYÖRGY: Magyarország romlásáról. Bp. 1961, 70, 279.
- /203/ CSÁNKI I. 686.
- /204/ BOROVSZKY SAMU: Csanád vármegye története 1715-ig II. Bp. 1879. 443.
- /205/ Később még két szegedi származású apácát említenek a monostor oklevelei. A János királytól Budán megtartott törvénykezésen (1539) egy birtokpört nyer meg Margit és Ilona (Margaretha et Elena de Zegedino moniales) a közösség javára. LUKCSICS: Vásárhelyi 96. Egyéb ismert nevek: 1543. Borbála; 1545. Margit; 1548. Cseh Márta; (TÍMÁR: Prémontrei 8.)
- /205/ MEZEY 15.
- /206/ Hivatalosan a "Patrona Regni" titulust kapta, amikor ereklyéit II. András elhozta a Szentföldről. Legendája többek között a Cornides-kódexben olvasható. (Nyt. VII. 233.) – Vö. még BÁLINT, SÁNDOR: Die altungarische Verehrung der heiligen Margarete von Antiochien. Festschrift Matthias Zender. Bonn. 1972. 331.
- /208/ LThK V. 713. Lehetséges az is, hogy a név Lüttichi Julianna begina révén terjedt el, aki úrnapja ünnepének szószólója volt.
- /209/ LThK IX. 672. Tisztelete hazánkban a középkor végén virágzott.
- /210/ KOPALLIK, JOSEPH: Regesten zur Geschichte des Klosters St. Agnes zur Himmelpforten in Wien. Regesten zur Geschichte des Klosters der Erzdiözese I. Wien. 1890. 52, 86. – ŽÁK, Jahrbuch. – Rövid utalás ŽÁK, ALFONS: Österreichisches Klosterbuch. Wien-Leipzig 1911. 270. – Vö. még TÍMÁR: Prémontrei 10, 13, 74. – HORVÁTH TIBOR ANTAL: Porta Coeli. Dunántúli Szemle 1944. 226–228. – A lebontott templom XVIII. századi, de még a középkori jellegeket jól tükröző ábrázolása, Kleiner S. egykorú rajza (1724); látható TIETZE, HANS: Alt-Wien in Wort und Bild, Wien. 1926. 88.
- /211/ LUKCSICS: Vásárhelyi 38.
- /212/ ŽÁK, Jahrbuch 98, 99.
- /213/ ŽÁK, Jahrbuch 102.
- /214/ ŽÁK, Jahrbuch 110.
- /215/ Érdemes volna kinyomozni, hogy ezek az ötvösmunkák napjainkig megmaradtak-e, és kapcsolatba hozhatók-e a szegedi ötvösség egyéb kétségtelen alkotásaival.
- /216/ A legenda a kolostor "Mennysország kapuja" nevéhez kapcsolódik, és úgy szól, hogy az egyik kapus-apácája valamikor visszakíváncozott a világba. Elmenőben a Mária-szobor kezére akasztotta a kulcsokat, hogy őrködjék tovább. Mária a szökevény alakját öltve magára hét évig látta el a kapusi szolgálatot. Ekkor tért vissza ugyanis az apáca töredelmes szívvel a klastromba. Most derült ki a szent Szűz szeretete megtévedt leánya iránt. A "Hausmutter" legendájáról és tiszteletéről DONIN, LUDWIG: Die merianische Austria. Wien 24. – ŽÁK; Jahrbuch 169. – MISSONG, ALFRED: Heiliges Wien. Wien 1933. 19. – GUGITZ, GUSTAV: Die Sagen und Legenden der Gnadenstätten in Kult und Brauch I. Wien 1955. 12. – A szoborról Žák kutatásai nyomán annyi kétségtelen, hogy a XVII. század elején, Pauhoffer Barbara augusztinus perjel-nő idejében a kolostor újjáépítése alkalmával rejtekben bukkantak rá. Megtisztították, és a rendház patrónájává választották. Innen a név: Hausmutter. Mária Terézia is ájtatoskodott előtte. – Mindehhez csak egyet szeretnénk

hozzáfűzni. Nagyon lehetséges, hogy a szobor magyar eredetű és a török elől menekülő apácák bécsi viszontagságaik miatt jónak látták az elfalazását és a maguk számára való átmentését. Gondolni lehetne Konstancia, illetőleg Ágnes adományozására is. A szobor mindenképpen megérdemlené a magyar művészettörténeti kutatás figyelmét.

- /217/ Sorsukról az egyes kódexek most következő tárgyalásánál emlékezünk meg. A függelékben MOLNÁR ISTVÁN baráti szívességéből egy 1597-ben készült leltárt közlünk.
- /218/ SZABÓ FLÓRIS: A huszita biblia és állítólagos patarén emlékei. ItK 1966. 146–153. – Vö. még KÁROLY SÁNDOR: Első bibliafordításunk "szellet" szava. MNy 1955. 303.
- /219/ Nyt VIII. 81.
- /220/ Apor-kódex. Bevezetéssel ellátta és hasonmásban közzéteszi SZABÓ DÉNES. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár 1942. – Vö. még SZABÓ DÉNES: Az Apor-kódex zsolttartóredékei. In: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bp. 1963. 339. (Nyelvtudományi Értekezések 40.)
- /221/ Erről tanulságos észrevételek általánosságban BRUCKNER, ALBERT: Zum Problem der Frauenhandschriften im Mittelalter. In: ENGEL, JOSEF - KLINKENBERG, HANS MARTIN: Aus Mittelalter und Neuzeit. Gerhard Kalten zum 70 Geburtstag dargebracht. Bonn 1957. 171.
- /222/ TÍMÁR, kódexcsaládok 1928. 71.
- /223/ Nyt VII. 319–387.
- /224/ GÁBRIEL: Breviárium 52–72.
- /225/ "Explicit Ordinarium ordinis Premonstratensis ex originali ecclesie Premonstratensis et aliis statutis." Hain 12060. (Mezey László szíves közlése.) – Vö. még Ordinarius seu liber Caeremoniarum ad usum Sacri et Candidi Canonici Ordinis Praemonstratensis. Tongerlo 1949. – LEFÈVRE, PL. DE: La liturgie de Prémontré. Histoire, formulaire, chant et cérémonial. Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium. Fasciculus 1. Louvain 1957. VIII.
- /226/ A kódexbeli idézetek rendje, lelőhelye Nyt VII. 384, 377, 373, 352, 373, 355, 356, 357, 343.
- /227/ A szöveget néhai Tímár Kálmán szívességének köszönjük.
- /228/ BÁLINT: Népünk 258.
- /229/ BÁLINT SÁNDOR: Szentvért nap. MNy 1955. 91.
- /230/ Nyt VII. 336, 337, 339, 340, 359. A kiadásban hibásan közölt "kepe gyoto zent peter" kódexbeli helyes betűsora: "kepe gyontho zent peter."
- /231/ Mezey László szíves baráti közlése.
- /232/ Nyt VII. 343. – Az Apor-kódex párhuzama ("a három jeles szolgáltatás"): VIII. 242.
- /233/ SzegSz II. 269, 270. A "papkeresztanya" és "paplakodalom" címszó. Ennek a hagyománynak egyébként országos párhuzamai is vannak.
- /234/ Nyt III. 103–130.
- /235/ Elsőrangú forrásunk, illetőleg tájékoztatónk: GÁBRIEL: Pozsonyi.
- /236/ BÁRDOS GY. JÓZSEF: Szent Brigitta tizenöt imádsága kódexeinkben. Bp. 1903.
- /237/ HORVÁTH, kezdetek 167.
- /238/ Kétségtelen, hogy ebben az időben föltűnnek már az egyéni tulajdonban levő, személyes olvasmányul szolgáló imádságos könyvek. Így a Peer-kódex Csepeli Simon földesúré, a Gömör-kódex egy Nyulak-szigeti apácáé, Krisztináé.

- Talán ilyen a Thewrewk- és Kriza-kódex is. (HORVÁTH, kezdetek 167.) Ezek tulajdonosainak polgári származása azonban egy esetben sem bizonyítható.
- /239/ KATONA LAJOS: A Hortulus animae imádságai kódexeinkben. ItK 1906. 337. – Imádságunk eredeti latin szövege: ItK 1896. 378.
- /240/ KRISS, RUDOLF: Die religiöse Volkskunde Altbayerns, dargestellt an den Wallfahrtsbräuchen. Baden bei Wien 1933. 79. – Uő. Volkskundliches aus altbayerischen Gnadenstätten. Baden bei Wien 1930.
- /241/ BAUERREISS, ROMUALD: Pie Jesu. Das Schmerzensmann-Bild und sein Einfluss auf die mittelelterliche Frömmigkeit. München 1931.
- /242/ Bauerreiss és Kriss eredményeinek hasznos magyar nyelvű összefoglalása és néhány hazai párhuzammal való kiegészítése KÓNYI MÁRIA: A bátai apátság és csodálatos szent vér ereklyéje. Tolna Vármegye múltjából. 5. H.n. 1940. – Vö. még PÁSZTOR 97, 136. – Meg kell még említenünk, hogy föltétlenül a szegedi középkor szentvér-kultuszának emlékezetét őrzi az alsóvárosi templom egyik oltárképe, Hogger János helybeli festő alkotása (1752), amely a fölfeszített Krisztus keresztjét kádba állítja; az öt sebből ömlő vér ebbe folyik bele. A szélénél álló szentek kagylóban itatják belőle a tisztítóhelyen szenvedő lelkeket. A gótikus fölépítésű kép nyilván egy régebbinek másolata, illetőleg átdolgozása. Az ábrázolás ikonográfiai és teológiai vonatkozásait elemzi THOMAS, ALOIS: Die Darstellung Christi in der Kelter. Forschungen zur Volkskunde 20/21. Düsseldorf 1936.
- /243/ Sok hazai adatot közöl, de a képtípusnak a középkori folklórral és jámborságtörténettel való kapcsolatait nem elemzi RADOCSAY DÉNES: A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955. 520 (index).
- /244/ Jacobi a Voragine Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Th. Graesse. Vratislaviae 1890, 197, 198.
- /245/ Legendakörükből sajnos alig maradt ránk valami. Felsorolja Kónyi Mária.
- /246/ KATONA LAJOS, ItK 1906. 338.
- /247/ Mindezekről GÁBRIEL: Pozsonyi 338.
- /248/ RADÓ: Répertoire 171. sz.
- /249/ MONE II. 112.
- /250/ Magát Rutebeuf középkori legendáját BÖLCSKEY LAJOS fordította magyarra: Teofillal csoda történt. Bp. é.n. (1944). Francia megfelelőjét közli GÁBRIEL: Pozsonyi 343.
- /251/ KLEINSCHMIDT, BEDA: Die heilige Anna. Passim. – BÁLINT: Népünk 283.
- /252/ MIHALIK SÁNDOR: A raguzai dóm szegedi ereklyéje. Szépművészet 1940. 73.
- /253/ RADÓ: Répertoire 626, 131. sz.
- /254/ MONE III. 455.
- /255/ Táblájának belső lapjára ezt egy későbbi kéz írta be cím gyanánt.
- /256/ DANKÓ, JOSEPHUS: Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae. Budapestini 1893. 90.
- /257/ ZALÁN MENYHÉRT: A magyar középkori missalék kutatásának feladatairól. Pannonhalmi Szemle 1928. 197.
- /258/ TÍMÁR, nyelvemlékek. Előadásunkban főleg őt követjük.
- /259/ RADÓ: Répertoire 42, 65, 132, 206, 473, 626, 639. sz. 260 GÁBRIEL: Breviárium 33.
- /261/ SCHRAUF II. – SCHRAUF IV. – Vö. még: FRANKL. – Máig használható FRAKNÓI VILMOS: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Értekezések a történelmi tudományok köréből III.

Bp. 1874. – Nem lehetett a kezünkben BAUCH, GUSTAV: Die Rezeption der Humanismus in Wien. Eine literarische Studie zur deutschen Universitätsgeschichte. Breslau 1903. – A bécsi egyetem szegedi diákjainak névsorát Schrauf, illetőleg Frankl nyomán már közölte Szmollény is. Ez utóbbi azonban több sajtóhibája és félreértése miatt nem tekinthető hitelesnek. A közelmúltban a bécsi egyetem régi matrikuláinak új, teljes, kritikai kiadása is megjelent: MUW. – Schrauf és MUW közlései között jelentős eltérések vannak. Egyrészt a modernebb kiadvány több névnél fontos személyes, családnévi mozzanatok is közöl, másfelől egészen új, eddig ismeretlen szegedi diákneveket is tartalmaz. Nyilván ugyanazon diákoknál is az évszámoknál a két közlés között többször előfordul 1 éves ingadozás. Mivel az új publikáció magyarázatok nélkül jelent meg, aligha tehetünk egyelőre mást, mint az eltérések pontos megjelölését, a szabatos közlést. Úgy járunk el tehát, hogy az azonos vagy azonosnak tekinthető diákoknál Schrauf olvasata után közvetlenül közöljük az MUW kiegészítéseit, más olvasatát. A modern, kritikai publikációban található új neveket is beosztjuk a kronológiai rendbe, tehát Schrauf ismert névsorába, de a forrást természetesen jelezzük. – Felsorolásunkból néhány nem biztosnak érzett nevet (1407. Georgius Johannis de Ziget; 1421. Sebastianus de Sciget; 1445. Paulus Radeuz de Zegeth) kihagytuk, bár szinte kétségtelennek létszik, hogy a származási hely Szegeddel azonos. – A bécsi egyetemi műveltségről, magyar vonatkozásairól hasznos összefoglalás, szegedi utalások nélkül KLIMES PÉTER: Bécs és a magyar humanizmus. Bp. 1934. – Újabbán BÖHM, W.: Universitas Vindobonensis. Wien 1952 (nem láttam). – Jubileumi díszkiadvány szegedi vonatkozások nélkül GALL, FRANZ: Alma Mater Rudolphina 1365–1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten. Wien 1965. – A bécsi egyetem egykorú szellemi világáról és magyar vonatkozásairól jelentős, de kiegészítésekre szoruló kísérlet VALJAVEC, FRITZ: Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa I. München 1953. 174–182. – A szegedi hallgatókról egészen pontos számot azért nem lehet adni, mert néhány év ismétlődik a beiratkozott és a fokozatot nyer hallgatóknál is. SCHRAUF számításai szerint egyébként a bécsi egyetem kébelében működő "Natio Hungarica" beiktatott tagjai között Szegednek 40 szülöttje olvasható. Ezt a számot csak Sopron, Pest, Pozsony, Buda, Brassó, Nagyszeben, tehát német polgárságú városaink múlták fölül. SCHRAUF, II. XXXVII. – A bécsi egyetem szegedi diákjainak anyakönyvi lelőhelye beiratkozásuk időrendjében: SCHRAUF II. 35, 36, 47, 65, 68, 77, 80, 81, 87, 96, 109, 110, 112, 145, 184, 185, 199, 200. SCHRAUF IV. 103, 107, 108, 115, 117, 119, 122, 126, 127, 130, 133, 145, 156, 157, 164, 168, 186, 187, 188, 190, 191, 194, 201, 202. A MUW által feltárt szegedi diáknevek: MUW II. 6, 13, 21, 73, 141, 144, 146, 150, 170, 269, 303, 307, 312, 330, 371, 379, 383; III. 39, 41, 44, 55, 62, 64.

/262/ A krakkói egyetemnek a XV. században kereken 2300, a XVI. sz. -ban pedig a török veszedelem miatt 1300 magyar hallgatója volt. A diákok névsora két forrásban maradt fenn. Az egyik az anyakönyv (Album), a másik az egyetem mellett működő magyar diákcéh (bursa) névjegyzéke. Az előbbinek szegedi vonatkozású adatait lásd CHMIEL, ADAM: Album Studiosorum universitatis Cracoviensis I. 1400–1489. Cracoviae 1887. 60, 83, 89, 125, 133, 135, 136, 153, 160, 162, 165, 183, 193, 202, 229, 231, 236, 243, 259, 263, 276, 291. – II. 1490–1551. Cracoviae 1892, 1, 26, 30, 34, 36, 50, 111, 131, 139, 141, 158, 162, 165, 169, 170, 171, 239, 254. – A bursa szegedi adatait lásd

- SHCRAUF III. 4, 5-8, 11, 15, 16, 18, 19, 25, 26, 28, 30-32, 34. - A gazdag irodalomból: WALDAPFEL JÓZSEF: A krakkói egyetem s a magyar és lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában. EPhK 1946. 27-46. - TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE: Erasmus és magyar barátai. Bp. 1941. - BALÁZS JÁNOS: Sylvester János és kora. Bp. 1958. - KOVÁCS ENDRE: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Bp. 1964. -É. KISS SÁNDOR: A krakkói magyar bursa regestrumának nevei. Magyar Nyelvjárások XVI (1970).
- /263/ VERESS: Padova.
- /264/ VERESS. - GERÉZDI RABÁN: Bologna és a magyar humanizmus. It 1940. 146-158. - VÁRADY, EMERICO: Docenti e scolari ungheresi nell'antico studio Bolognese. Bologna 1951. - KARDOS, humanizmus. Bp. 1955. - A bolognai egyetemnek az európai művelődésben való jelentőségéről CALCATERA, CARLO: Alma Mater Studiorum. L'università di Bologna nella storia della cultura e della civiltà. Bologna 1948.
- /265/ BARTHOLOMAEIDES JOHANNES LADISLAUS: Memoriae Vngarorum qui in Alma condam Vniversitate Vitenbergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt. Pesthini 1817. - Az irodalomból SÓLYOM JENŐ: Luther és Magyarország. A Luther-Társaság Kiadványai. Új sorozat XII. Bp. 1933. - SZABÓ, GÉZA: Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg. 1555-1613. Bibliothek des Protestantismus im Mittleren Donaauraum. II. Halle/S. 1941. - BUCSAY, MIHÁLY: Geschichte des Protestantismus in Ungarn. Stuttgart 1959. - Továbbá ASZTALOS MIKLÓS: A wittenbergi egyetem és a magyar kálvinizmus. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 1932. - Vö. még RÉVÉSZ IMRE: Szemponatok a magyar "kálvinizmus" eredetének vizsgálatához. Száz 1934. 257.
- /266/ WACKERNAGEL, HANS GEORG-SIEBER, MARC-SUTTER, HANS: Die Matrikel der Universität Basel II. 1532/33-1600/01. Basel 1956. 319. - Az egyetem történetéről BONJOUR, EDGAR: Die Universität Basel von dem Anfängen bis zur Gegenwart. 1460-1960. Basel 1960. 231. - STAEHELIN, ERNEST: Bâle et la Hongrie à travers l'histoire. Revue d' Histoire Comparée 1948. 236.
- /267/ SZEREMLEI JÓZSEF: Közlemények a heidelbergi egyetem és könyvtára történetéből. Sárospataki Füzetek 1862. 559. - TOEPKE, GUSTAV: Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662 I-II. Heidelberg 1884. 1886.
- /268/ REIZNER I. 36.
- /269/ Codexeink forrásai. ItK 1896. 200.
- /270/ LUKSICS II. 1173. sz.
- /271/ A mai Kamenica helynév középkori nyelvünkben Komancs, Kamancs alakban élt. Magyar lakossága volt. A név eredetileg magyar személynév, amelyet a magyar lakosság helyére települő szerbek Kamenica alakban vettek át, nem pedig mi őrölük. MELICH JÁNOS: A helynevek egy csoportjáról. MNy. 1923. 140-141.
- /272/ REIZNER IV. 58, 61.
- /273/ A könyvbarát Kálmánycsáról főleg HOFFMANN EDIT: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929. III. - KNIEWALD KÁROLY: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve. MKsz. 1943. 1-15.
- /274/ SANTIFALLER II. 209.
- /275/ Talán az sem véletlen, hogy "Kálmánycsai", "Szalánkeméni" nevezetűekkel a hazai premontrei rend történetében később is találkozunk. 1550-1569. Ni-

- colaus lit. de Kalmanchey notarius; 1567–1569. Petrus de Zalankemen custos. KUMOROVITZ: Turul 1928.
- /276/ FRANKL 276. – KARÁCSONYI II. 580. – Vö. még GÁBRIEL ASZTRIK: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. EPhK 1938. 132. – ECKHARDT SÁNDOR: Magyarok a középkori francia egyetemeken. Száz 1943. 415.
- /277/ Censurae Fratris Gregorii Zegedini ex ordine divi Francisci, in propositiones erroneas Matthiae Deuai, sed ut ille vocat rudimenta salutis continentes.
- /278/ RÉVÉSZ IMRE: Dévay Bíró Mátyás tanításai. Kolozsvár 1915. 63. – Vö. még KERECSENYI DEZSŐ: Kolostor és humanizmus Mohács után. Magyarságtudomány 1936. 167, 170, 171.
- /279/ RMK III. 250. és Várady: Docenti e scolari ungheresi 46.
- /280/ Közli: Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Budapestini 1903. 494. – Adrianus írói köréről ERNUSZT JOHANNA: Adrianus Wolphardus. Bp. 1939. (Zákány Balázsról nem szól.)
- /281/ SZENTKLÁRAY JENŐ: A csanádegyházmegyei plébániák története. Temesvár 1898. 170.
- /282/ RMKT VIII, 6, 442. – Pályájának jellemzése HORVÁTH: Reformáció, 400.
- /283/ REIZNER I. 97, 98, 106–109.
- /284/ Alakjának és munkásságának legtömörebb modern jellemzése HORVÁTH: Reformáció 268.
- /285/ RÉVÉSZ IMRE: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. Bp. 1934. 31.
- /286/ SÓLYOM JENŐ: Luther és Magyarország 154.
- /287/ TAKÁTS: Rajzok III. 121.
- /288/ MAGYARY-KOSSA I. 235; III. 183, 185.
- /289/ Nádasy Tamás szellemi arcképe KERECSENYI DEZSŐ: Humanizmus és reformáció között. Magyarságtudomány 1937. 137–139. – SINKOVICS ISTVÁN: Európai műveltség a magyar végvárok mögött. Száz 1943. 154. Gáspár alakját és a sárvári világra is nagyon jellemző levelezését sajnos nem ismeri.
- /290/ BENCZE JÓZSEF: Emlékezés Szegedi Kőrös Gáspárra. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 14. Bp. 1959. 79–84.
- /291/ Néhány levele megjelent SZALAY ÁGOSTON: Négy száz magyar levél a XVI. századból. Pest 1861. 110, 220. – KÁROLYI ÁRPÁD – Szalay Imre: Nádasy Tamás családi levelezése. Bp. 1882. – MAGYARY-KOSSA I. 236. – A Szemlény könyvében megjelent levelezés Gáspár doktor és Tamás nádor között használhatatlan.
- /292/ Theophania, az az: isteni meg ielenes, wy es igen szep comoedia a mi első atyainknac allapattyaról és az emberi tisztelnec rendeleseről auagy gradicza-rol Szegedi Lőrincz által. Debrecembe Nyomtattat Komlos Andras által 1575. (RMNy I. 359.)
- /293/ Psalmi LI. Miserere mei Deus: ET CXXVIII. Nisi Dominus Aedificaverit etc. Redditi Elegiaco Carmine et Scripti ad Moecenates perpetus obsuervantia colendos. A Lavrentio Szegedino Vngaro. In fine addita sunt Epitaphia ab eodem scripta. Vitebergae Anno MDLXIII. (RMK III. 4806.) Unicum-példányát a müncheni egyetemi könyvtár őrzi.
- /294/ GERHAUSER ALBERT: Szegedi Lőrinc Theophaniája, mint a szegedi nyelv-járás emléke. Szeged 1921. (Kéziratot doktori értekezés, megsemmisült.) – Későbbi leveleit is ö-ző tájszólás jellemzi. ECKHARDT SÁNDOR: Szegedi Lőrinc levelei. MNy. 1951. 99.
- /295/ VERESS 102–114.

- /296/ CAPITOLO IN LODE DE COCCHI MOLTO INGENIOSO CON VN SONETTO PER IL CONTRARIO, COSA DEGNA DI ESSERE VEDUTA, ET LETTA. Nouamente posta in luce. IN FIRENZA, Et ristampata in Bologna per Alessandro Benacci. 1572. Con licentia de i Superiori.
- /297/ A püspök Szegedy Pálról: JUHÁSZ VII. 129.
- /298/ MARTON JÁNOS: A sárospataki református főiskola története I. Sárospatak 1931. 79. – Vö. még APPONYI SÁNDOR: Hungarica I. Bp. 1900. 508.sz.
- /299/ HAJNAL ISTVÁN: A kismemzetek történetfrása. Száz 1942. 141 skk. A dolgozat a középkori magyar klerikus társadalom jellegéről, műveltségéről, a nyugati clerc és kelet-európai djak típusának magyar ötvözetéről szól.
- /300/ MÁLYUSZ 111.
- /301/ REIZNER IV, 90.
- /302/ LUKCSICS II. 1145.sz.
- /303/ Az egyházmegye általános képe ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT: A kalocsai érsekség a renaissance-korban. Zenta 1899. Udvardy József kiegészítéseivel.
- /304/ JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi székeskáptalan a középkorban. Makó 1941. 32, 38, 44, 54, 55, 62, 68, 83, 84.
- /305/ BÓNIS 232, 314, 335, 359.
- /306/ Budavári háza, amelyet különben 1503-ban testvérének, Zsófiának, Mülner Erhard budai polgár feleségének ajándékozott, a hátulsó utcában (in platea posteriori) a leveldi, lódi karthauziak és Karai Benedek szomszédságában állott.
- /307/ BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDA: A nyírbátori stallumok. Bibliotheca Humanitatis Historica II. Bp. 1937. 22.
- /308/ Pályájáról BOROVSZKY SAMU: Szegedi Baratin Lukács zágrábi püspök (1500–1510). Száz 1900. 831. – JUHÁSZ V. 80–97. – Itt említjük meg, hogy Ulászlónak később, 1511–1513 között még egy másik Szegedről jött kincstartója volt: Herendi Miklós, aki 1504-ben szegedi sókamarásként működött. Vö. FÓGEL JÓZSEF: II. Ulászló udvartartása. Bp. 1913, 56.
- /309/ Síremlékről KERCSSELICH, BALTHASAR ADAM: Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis I. Zagrabiae é.n. 207. – Vö. még PRIJATELJ, KRUNO: Prinosi za monografiju o Ivanu Duknovicu. Anali Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umetnosti u Dubrovniku IV–V. Dubrovnik 1956. – Más nézet szerint a síremlék nem Duknovich alkotása. A művész magyarországi kapcsolatairól BALOGH JOLÁN: Johannes Duknovich de Traururio. MúvtÉrt 1959. 259.
- /310/ JUHÁSZ VI. 57, 69.
- /311/ Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum pro anno Domini et millenari MDCCCXCVI. Nagyvárad 1896. Passim. – Szegedi Orsolyáról BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története II. Nagyvárad 1883. 494. Szegedi Benedekről KARÁCSONYI JÁNOS: A váradi káptalan megrontása. Száz 1921/22. 448. – Kálmáncehy Domonkos szegedi származásáról később, alkalmasabb összefüggésben szólunk.
- /312/ KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok. 1100–1900. Esztergom 1900. 162, 163. – DOMANOVSKY SÁNDOR: A szepesi városok árumegállító joga. Bp. 1922. 159, 389.
- /313/ BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. Győregyházmegye múltjából III. Győr 1939. 19, 331, 337, 355.
- /314/ VINCZE GÁBOR: A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században. MKsz 1878. 23. – ZSÁK J. ADOLF: Szegedi Gergely, egy ismeretlen scrip-

- tor és miniatör. MKsz 1907. 145–148. – KISBÁN EMIL: A magyar pálosrend története I. Bp. 1938. 55, 93, 127, 141, 183. – A rend és a "devotio moderna": MÁLYUSZ ELEMÉR: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 1945. 1–53. – Vö. még MEZEY LÁSZLÓ: A devotio moderna a dunai országokban. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei V. Bp. 1971. 223.
- /315/ GERÉZDI RABÁN: A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962. 106. – Fontosabb irodalom még KARDOS TIBOR: Diák-műveltség és magyar renaissance. Száz 1939. 295, 449. – KLANICZAY 86. – MEZEY, LÁSZLÓ: Der Literat und seine Literatur. Zur Entstehungsfrage der gebildeten Laienschicht im mittelalterlichen Ungarn. A Litt 1968. 29–46. – KUBINYI ANDRÁS: Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Hunyadi- és Jagelló-korban. LK 1968. 218. – BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Bp. 1972. – Tanulságos Bárczi Gézának, Papp Lászlónak és Mikesey Sándornak a "deák" névről és hivatásról folytatott vitája a MNy 1957. évfolyamában.
- /316/ MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond-kori oklevéltár I. Bp. 1951. 3334. sz. és II. Bp. 1958. 5916. sz. Idézi KULCSÁR 8.
- /317/ REIZNER IV. 23.
- /318/ MEZEY, LADISLAUS: Codices Latini Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestensis. Bp. 1961. 195.
- /319/ BÓNIS 250.
- /320/ REIZNER IV. 75.
- /321/ ZSILINSZKY MIHÁLY: Csongrád vármegye főispánjai. Száz 1891. 658.
- /322/ KUBINYI LK 1968. 221.
- /323/ BÓNIS 301.
- /324/ THALLÓCZY LAJOS – BARABÁS SAMU: A Frangepán család oklevéltára II. Bp. 1913. 157. Idézi KULCSÁR 9.
- /325/ A bélakúti apátság kommandatúrája VI. Sándoré volt. FRAKNÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal II. Bp. 1902. 481.
- /326/ REIZNER III. 454.
- /327/ RMKT II. 153, 445.
- /328/ WALDAPFEL JÓZSEF: Simon bíró és suskás. MNy 1937.
- /329/ Írói egyéniségének jellemzése HORVÁTH: Reformáció 245.
- /330/ VARJAS BÉLA: Sylvester János újtestamentoma. Bp. 1960. (Kísérő tanulmány az Újtestamentum faksimile kiadásához. BHA I.)
- /331/ Tordai Zsigmond levele: TT 1885. 526. Ezt röviden megismétli egy 1546-ban megjelent némeq újságlap is: "Warhafftige Neue Zeitung aus dem vngerlandt geschrieben, aus dem latein in deudsche sprach verdolmescht". Idézi BOROVSZKY SAMU: Csanád vármegye története. I. 283.
- /332/ Egyháztörténelmi Emlékek V. 631.
- /333/ VERANCSICS ANTAL történelmi munkái III. Pest 1858. 164. – Vö. még Egyháztörténelmi Emlékek IV. 451. RMKT V. 278.
- /334/ KLANICZAY 67, 69.
- /335/ Kálvinhoz intézett levelében Belényesi nyilván nem ok nélkül emlegeti Szeged elestét, ami őt a hazatérésre készíteti. BUCSAY MIHÁLY: Belényesi Ger-gely, Kálvin magyar tanítványa. Bp. 1944. 80, 100.
- /336/ SZILÁDY-SZILÁGYI II. 334.
- /337/ REIZNER I. 118; III. 33.
- /338/ HORNYIK II. 118.

- /339/ Az embör életének I. eredetiről, II. természetiről. III. állapotjarol irattatot köniw. FOKTÖVI JÁNOS Waczon warassi praedikator altal. 1614. (Kiadatlan, ö-ző jellegű kézirat, Széchényi Könyvtár.) Vö. ERDÉLYI PÁL: Foktövi János ismeretlen prédikációs könyve 1614-ből. MKsz 1887. 77.
- /340/ Enéven emlegeti a kutatás azt az 1631–1681 között, legnagyobbbrészt Szegedi Istvántól írt, református gyülekezet számára készült hangjegyes, díszes kéziratot, amelyet Tomory Szabó Sándor kecskeméti református kollégiumi tanár ajándékozott a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának (1841). Mai jelzete K. 74.
- /341/ A szép egyetértésnek, kölcsönös segítségnek megragadó dokumentumai HORN- NYIK II. 113, 126–135.
- /342/ Tartalmáról kitérően tájékoztat CSAPODI CSABA: A "Magyar Codexek" elnevezésű gyűjtemény (K. 31 – K. 114). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 5. Bp. 1973. 66–76. – Pár szavas utalás CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A XVI. század magyar dallamai. Régi Magyar Dallamok Tára, I. Bp. 1958. 92.
- /343/ HORVÁTH CYRILL: A Batthyány-codexről. ItK 1905. 129, 257, 388. – HORVÁTH: Reformáció 251.
- /344/ Végső Bucsuzo az hozzá tartozó szerelmes felekhez nyujtott Szozat, Melly Ama' kegyességnek utalban tellyes, világi életében jární láttatott, már az Urban boldogul ki-mult Nehai Nemzetes Mező-Szegedi Purki Kata Aszszonynak tisztiben serényen vigyázó, életében egyenesen jární igyekező Tiszteletes Ferfiunak Kolosvari Istvan uramnak a' Zarándi Tractusnaknéhai Seniorának, mostan pedig a Kis Várdai Reformata Szent Ecclésiának tizenegy esztendőknék el-folyásoktul fogva hűségés Lelki Pásztorának kegyes Istenfélő házastársának meg-hidegedett testének el takarittatásának alkalmatosságakor elmondatot és azután megláttatott ujabban, és ilyen formában ki-botsáttatott. Debrecenben. Anno 1704. (RMK I. 1689/a. Országos Széchényi Könyvtár.) – Vö. ESZE TAMÁS: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből. A debreceni tipográfia termése termése 1703–1705. A Debreceni Kossuth Lajos Tudománygyetem Könyvtárának Közleményei 42. Bp. 1964. 75, 106, 107.
- /345/ SZILÁDY–SZILÁGYI II. 325, 339. Talán e jómódú famíliák is hozzájárultak a kinyomtatás költségeihez, ami a szegedi literátus hagyomány, illetőleg érdeklődés utóélete mellett szólana.
- /346/ Később is akadtak azonban a városban, mert a tanácsí jegyzőkönyvekben többször felbukkannak kiutasító végzések. Így 1723: "Ezen nemes szabad királyi városban mostanság lappangó, vagyis már lakos kálvinista személyek kimenjenek harmadnap alatt, másként ami rajtuk történik, maguknak tulajdonítsák." 1731: "Kovács Márton és más kálvinisták a jövő Szent György napig a városban még megtűretnek, azon túl a privilegiumok értelmében kitiltatnak." REIZNER III, 34.
- /347/ SzegSz I. 81.
- /348/ Költeményeiben Szeged neve tudunkkal nem fordul elő.
- /349/ Erről Belényesi Gergely Kálvinhoz írt levelében (1545) pontos információk alapján számol be. Gergelynek talán mégis lehetett köze a városhoz. A levelet a Szeged-kutatás még nem értékesítette. BUCSAY MIHÁLY: Belényesi Gergely 80, 100.
- /350/ Az esemény legújabb összefoglaló jellemzése, a források és az addigi szakirodalom felsorolásával SZÁNTÓ IMRE: Az 1552. évi szegedi hadjárat. Acta

Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica XXIX. Szeged 1968. – DANKÓ IMRE: Szeged megrohanásának előkészítése Gyulán. Gyula 1960.

- /351/ A "szegedi veszedelem" teljes szövege több helyen megjelent. A hozzáfűzött magyarázatok miatt még mindig használható: RMKT III. 61, 419. – Vö. még KLANICZAY 45.
- /352/ SZABOLCSI BENEC: A magyar zene évszázadai I. Bp. 1959. 84.
- /353/ CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A XVI. század magyar dallamai 458.
- /354/ A török források THURY JÓZSEF: Török történetírók II. Bp. 1896. 263.
- /355/ Brushius versezetének teljes szövegéhez eddig sajnos még nem tudunk hozzájutni. A közölt töredéket idézi BENGER, NICOLAUS: Annalium Eremitae II. Posonii 1743. 197.
- /356/ "E homályos daltöredék Jankovich gyűjteményében létezik." THALY KÁLMÁN: Vitézi énekek és elegyes dalok I. Pest 1864. 55.
- /357/ KISS KÁROLY: Zrínyi énekek. Bp. 1956. 179. – Szegednek a délszlávokkal való korai kapcsolatai még a középkorba nyúlnak vissza: szellemi téren a bogumil hatásokkal, a Raguzával (Dubrovnik) való gazdasági összeköttetésekkel, Baratin Lukács zágrábi püspökségével és Cserni Jovan szegedi napjával kezdődnek. A szegedi szabócéh védőszentjének, Szent Annának – mint már említettük – Tóth Mihály főbírótsága alatt készült karalaku ereklyetartóját máig a raguzai székesegyház őrzi. – Raguzai kereskedők, iparosok a hódoltság idején többször felbukkannak Szegeden. Így 1645-ből Latin Tomó nevét ismerjük SZILÁDY–SZILÁGYI II. 325. – "A «latin» a XVI. és XVII. században raguzai származású, magyarországi tájakon is élő kalmárok jelölője volt." FEKETE LAJOS: Latinok a XVI. századi Budán. MNy 1961. 23. – még REIZNER I. 120, 133, IV. 173. A délszláv ortodox és katolikus népelemek városunkba vándorlása a török időkben kezdődik.
- /358/ Rövid jellemzése BÁLINT: Szeged 37–41.
- /359/ TAKÁTS: Rajzok I. 61. – Vö. még uő: Régi magyar kapitányok és generálisok. 2. kiadás. Bp. é.n. 320.
- /360/ Az "Ípiliom" szóról SzegSz I. 634.
- /361/ SzegSz I. 12. – SZEMKÓ ALADÁR: Egy abaújmegyei ö-ző nyelvjárás. Nyr. 1904. – NYIRKOS ISTVÁN: Az abaúji Pusztafalu ö-zése. Magyar Nyelvjárások V. Bp. 1958. Kiváló értékű anyaggyűjtésének a nyelvjárássziget eredetére vonatkozó magyarázatát, helyi fejleményként való kialakulását nem tartjuk elfogadhatónak.
- /362/ Szencről, a szenci ö-ző szigetről egyelőre sajnos semmiféle helytörténeti, néprajzi, nyelvjárási munkálattal nem rendelkezünk.
- /363/ HERPAY GÁBOR: Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen 1916. 76.
- /364/ HERPAY GÁBOR: A debreceni református ispotály története. 1529–1929. Debrecen 1929. 16. – Az oltármesterséghez vö. TAKÁTS SÁNDOR: Szegény magyarok. Az oltármesterség és ispotálymesterség. Bp. é.n. 327. – A Borsika családnév az 1522. évi tizedjegyzékben megtalálható.
- /365/ ZOLTAI LAJOS: Ö-ző nyelvjárás Debrecenben. Nyr 1906. 124.
- /366/ REIZNER I. 130, 131; III. 346. – TAKÁTS: Rajzok I. 103. Sajnos, forrásra nem hivatkozik. – Tóth Mihály nemesi levele és armálisa a budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenessy - (LXX, 101) és Pray-gyűjteményében (XIV, 207). Kulcsár Péter szíves közlése.

- /367/ Pap Benedek Debrecenben már 1547-ben fölbukkan: "Benedictus Pap Zeghediensis inhihet omnes res Andreae Szabó ad florenos 160 ante omnes creditores," Balogh István baráti adata a debreceni tanács jegyzőkönyvéből.
- /368/ TAKÁTS: Rajzok III. 334.
- /369/ HERPAY, Debrecen... levéltára 15, 37.
- /370/ RÉVÉSZ KÁLMÁN: A debreceni ötvöscéh rendszabályai. TT 1887. – IMRE LAJOS: A debreceni szűcsök rendszabályai a XVI. század végéről. TT. 1184. – BALOHG ISTVÁN: Nagygál István debreceni bíró és esküdt társai megerősítik a debreceni varga céh szabályait (1599). Magyar Néprajz II. Debrecen 1940.
- /371/ ZOLTAI LAJOS: Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Adalékok a debreceni ötvösség történetéhez. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai. VII. 5. Debrecen 1937, 8, 10, 15–17, 30–32, 38, 41, 54.
- /372/ Az eredeti latin szöveg régi magyar fordításának bevezetéséből. (HORNÝIK II. 271.)
- /373/ Megemlíjtük még, hogy a kecskeméti ötvösöknek, de egyáltalában a régi magyar céhes ötvösségnek egyedülálló, kellően még nem méltatott, XVII. század derekáról származó emléke Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve (kiadta Ballagi Aladár, 1884): a drágakövekről, illetőleg bűvös erejükről, mágikus hatásukról, végül az ötvösség technikájáról szól. A drágakövek mágikus erejéről vallott hiedelmek, illetőleg fejtegetések a legszorosabb eszmei kapcsolatban vannak a középkor Physiologus néven ismert misztikus természetrajzával. Ez viszont megengedi annak föltételezését, hogy Kecskeméti W. Péter részben a nagy múltú szegedi ötvöscéh örökölt hagyományaiból vetette papírra a szakma középkori alchimiához kapcsolódó titkait, féltve őrzött mesterségbeli fogásait, szókincsét, illetőleg a talizmánként is viselt drágakövekhez fűződő hiedelemvilágot, gyógyító gyakorlatot. Péter alakját, művét nem ismeri SZATHMÁRY LÁSZLÓ: Magyar alkémisták. Bp. 1928.
- /374/ BALOGH ISTVÁN: Cívisek társadalma. H. és é.n. [1947]. Művének második kiadásában (1973) a már tőlünk 1968-ban közzétett új eredmények felhasználására nem került sor. – VÖ. még KOMORÓCZY GYÖRGY: A városi hatalom néhány kérdése a XVI. századi Debrecenben. Levéltári Szemle 1963. 1–2. sz. 160–176.
- /375/ PAPP 115.
- /376/ PAPP LÁSZLÓ: "Ö-ző nyelvjárás Debrecenben". Magyar Nyelvjárások IV. Bp. 1957. 3–23. – VÖ. még PAPP 115–130.
- /377/ A török szolgálatban élő "tyatók", íródeákok nyelve is jelentős mértékben ö-ző jellegű. VÖ. A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553–1589. Szerkesztette TAKÁTS SÁNDOR – ECKHART FERENC – SZEKFŰ GYULA. Bp. 1915. – TAKÁTS: Rajzok I. 43, 103. – PAPP 208.
- /378/ ENGELS FRIGYES: Hogyan "forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt? ("Anti-Dühring.") Bp. 1948. 373. – VÖ. még a polgári tudomány részéről WEBER, MAX: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp. é.n. [1923.]. BÜRGIN, ALFRED: Kapitalismus und Calvinismus. Versuch einer wirtschaftsgeschichtlichen und religionssoziologischen Untersuchung der Verhältnisse in Genf im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert. Winterthur 1960.
- /379/ MARX–ENGELS: Válogatott művek II. Bp. 1949. 99. – VÖ. még MAKKAI LÁSZLÓ: A magyar puritánok harca a feudalizmus ellen. Bp. 1952. 9.

- /380/ RÉVÉSZ Imre: Szempontok a magyar "kálvinizmus" eredetének vizsgálatához. Száz 1934. 257. – Uő: Debrecen lelki válsága 1561–1571. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXV. 6. Bp. 1936. – KLANICZAY 114.
- /381/ Ezt Márton legújabb életrajzírója sem állítja biztosan. PAPP GUSZTÁV: Kálmáncsehi Sánta Márton. Bp. 1935.
- /382/ BUCSAY: Szegedi 11, 14.
- /383/ VARJAS BÉLA: Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely. ItK 1970. 129–150.
- /384/ Magyar fordítását tanulmányoztuk, KISS ÁRON 73–285.
- /385/ BARLA SZABÓ JENŐ: A debreceni hitvallástétel népies vonatkozásai. Ethn 1908. 193–202. – RÉVÉSZ IMRE: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. Bp. 1934.
- /386/ Énekeskönyv melyből szoktanac az Vrnak Diczeretet mondani, az anya szent egy házban és keresztyeneknek minden gyülekezetiben, mosten vyobban egben szedegettetött, es meg öregbítettöt. Sz. Gergel általa meg emendáltattatott. Debrecenbe Nyomtatta Komlos András AN. MDLXIX. (RMNy I. 264.) Hasonmás kiadása: Szegedi Gergely Énekes Könyve 1569-ből SZILÁDY ÁRON tanulmányával. Bp. 1893.
- /387/ Ehhez tegyük még hozzá, hogy egy 1566-ból származó, Váradon kiadott református énekeskönyv szerkesztő-kiadójaként L. F. szerepel. Ez S. Szabó József szerint "Franciscus Litteratus" nevével azonos. Ez pedig nem más, mint Literátus Ferenc, Meliusnak szegedi származású sógora.
- /388/ Historia az Ierusalem varasanak veszedelmeröl, Titus Vespasianustol az mint meg vetetet az Sidoknak nagy romlasokal. Debrecembe 1574. (RMNy I. 345.) Legrégibb kéziratos szövege a Csereyné-kódexben maradt ránk (1565): Hystorya sattis elegans Facta p/er/andream Zegegy de expugnacione wrbis Jerusolimittane. ItK 1911. 58. Modern szövegkiadása RMKT VI. 153, 345.
- /389/ A kérdés jó összefoglalása VÁG SÁNDOR: Szegedi nyomda a XVI. században. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 26. Szeged 1954. Vö. még RMNy I. 238. és KÖRNYEI SÁNDOR: A XVI. századi szegedi nyomda kérdése. MKsz 1963. 357–362.
- /390/ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Magyar és szláv nyomdák a XV–XVI. században. MKsz 1943. 268. Az eredmény: "Kétségtelen, hogy a török hódoltsági területen álltak fönn nyomdák és állítottak elő könyveket. S ha ez így van, elesik az a főérv, amelyet Méliusz Juhász Péter Új Testamentoma (1567) létezése ellen hoztak föl eddig, hogy ti. Szegeden, török hódoltsági területen nem lehetett nyomda. Úgy látszik mégis lehetett és ezek után alaptalan minden szkeptikus kétely Debreceni Ember Pál és Horányi Elek két igen és mindenkor komolyan vett tudós szavahihetőségében, kik közül ez előbbi a szathmári református főiskola könyvtárában látta, kezébe vette és forgatta a Szegedi Bibliát."
- /391/ KISS ÁRON 520.
- /392/ REIZNER IV. 85. – BÁLINT SÁNDOR: Szeged és a Szerémség bora. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 14. (1973). 67–72. – Vö. KOMORÓCZY GYÖRGY: Borkivitelünk észak felé. Fejezetek a magyar kereskedelem történetéből. Kassa 1944. A város középkor végi kereskedelméről, szegedi utalások nélkül FÜGEDI ERIK: Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts. Studia Slavica 1956. 165.

- /393/ A tokaji rév jelentőségéről SZABÓ ISTVÁN: A tokaji rév és Debrecen 1565–67-ben. Debrecen 1933.
- /394/ MIHALIK 9, 118.
- /395/ Itt főleg Kerekes György kassai helytörténetíró módszertanilag kevéssé kiforrott, de adatokban annál gazdagabb munkálataira utalunk. Így különösen az alábbiakra: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti, köz- és családi élete 1573–1635. Budapest 1902. – Jövevény alföldiek és görögök Kassán. Száz 1911. – Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa 1940. – Kéziratban maradt "A török menekülő alföldi családi 1559–1662." c. munkája, amelyben különös részletességgel mutatja be a mezőszegedi Szegedy famíliát. Ezt az anyaggyűjtést az örökösök hagyományából az Országos Levéltár őrzi. A kassai levéltár gazdag szegedi anyagáról számot ad HALAGA, R. ONDREJ: Archiv Mesta Košic Sprievodca po fondoch a zbierkach. Praha 1957. 48. Ez még tanulmányozásra, megvizsgálásra vár.
- /396/ BUCSAY: Szegedi 38.
- /397/ KEMÉNY LAJOS: Pap Benedek és Huszár Gál életéhez. ItK 1911. 485–493.
- /398/ "Anno 1579. Én Paap Gábril – írja fiuk – az én Tisztelendő Uramnak és Attyamnak ez világból kimúlt és elnyugot Paap Benedek Kassay Polgárnak fia, ki születtem Vasantho Margit Asszony anyámtól." RMKT VI. 376. (Jegyzetek Pap Benedek versezeteihez.) 1554-ben vesz Kassán házat a makai Waschanto Ferenc, aki nyilván szintén a családhoz tartozik. (MIHALIK 158.)
- /399/ Kemény Lajos adatai.
- /400/ RMKT VI. 239–244.
- /401/ BUCSAY: Szegedi 41.
- /402/ RMKT VI. 235.
- /403/ BUCSAY: Szegedi 41.
- /404/ KEMÉNY LAJOS: ItK 1911. 487.
- /405/ Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából V (1915). 31.
- /406/ RMNy I. 333, 355, 362, 422, 231, 432. Megállapíthatatlan, melyik kötetéről, kötetekről van szó. Megjelenési idejük 1573–1579.
- /407/ DERECSKEY AMBRUS: "Az Szent Pál apostol levele, mellyet írt a Romabeli keresztyéneknek." Debrecen 1603. (RMK I. 382.)
- /408/ BÖYTHE ISTVÁN (1532–1612) műve: Az evangéliumok magyarázati. Németűjvár 1584. (RMNy I. 552.)
- /409/ FÉLEGYHÁZI TAMÁS (+1586) 1579–1601 között megjelent munkájának valamelyik kiadása: Az Keresztieni igaz hitnek részeiről van tanítás. RMNy I, 430, 454, 525 [1], 609 [1].
- /410/ KOVÁCS SÁNDOR IVÁN–KULCSÁR PÉTER: Szepsi Csombor Márton összes művei. (Régi Magyar Prózai Emlékek I.) Bp. 1968. 9, 26, 203, 514, 562, 571.
- /411/ A kassai csizmadiák ö-zó nyelvjárásában írt céhlevele (1589) is e szegedi nyelvi behatolás dokumentuma. THALY KÁLMÁN: Magyar czéhszabályzat a XVI. századból. Száz 1875, 736.
- /412/ SZEPSI CSOMBOR összes művei 406, 514.
- /413/ MIHALIK 25, 138.
- /414/ MIHALIK 189.
- /415/ MIHALIK 234, 252, 281.
- /416/ Neve több német változatban maradt fenn: Seggin, Seggein, Sekin, Söckhin, Söckhein, Zeggein, talán a magyar "Szegény" szóból. Családi neve "Mizser"

"Mizsér" lehetett, amelyet a latin "miser" szóval egyeztettek és a bűdosó, vándorló sorsot annyira kifejező magyar "szegény" szóval azonosítottak.
 MIHALIK SÁNDOR: Németsországi magyar ötvösök. Magyar Művészet 1937.
 (Szegény György arcképével és a zsoldárkönyv táblájának képével.) – GEL-
 NER, FERDINAND: Bucheinbände aus elf Jahrhunderten. Bayerische Staatsbib-
 liothek 1558–1958. München 1958/59. – THIEME, ULRICH – BECKER,
 FELIX: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXVI. Leipzig 1947.
 427.

- /417/ LEPSZY LÉNÁRD: A magyar sodronyos zománc Lengyelországban. ArchÉrt
 1890. 58.
- /418/ MAGYARY-KOSSA III. 229.
- /419/ Megnemesített szegedi családokról CSOMA JÓZSEF: Abaúj-Torna vármegye
 nemes családjai. Kassa 1897. 530. – Vö. még CZOBOR ALFRÉD: Abaúj-
 vármegyében kihirdetett címeres nemes levelek. Történelmi Közlemények
 Abaúj Torna vármegyei és Kassa múltjából. V(1915). 120.
- /420/ BALOGH GYULA: Vas vármegye nemes családjai. Szombathely 1901.
- /421/ Nagyszombat középkori szőlőkultúrájáról MÁLYUSZ ELEMÉR: Az 1498. évi
 41. törvénycikk. Száz 1929/30. 810. – Esetleg már a borkereskedelem is
 korán összefűzte a két várost egymással. Ehhez nyilvánvalóan a jószágexport-
 ból adódó kapcsolatok is hozzájárultak. – Vö. SZÉKELY 319.
- /422/ EMBER GYŐZŐ: Magyarország XVI. századi külkereskedelmének történeté-
 hez. Száz 1961. 40.
- /423/ TAKÁTS SÁNDOR: Szegény magyarok. Bp. é.n. 132, 139, 140.
- /424/ NÉMETH LAJOS: Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez. Bp. 1885.
 67. A zárda egyébként mégis hamarosan megszűnik (1615.). Még élő tagjai,
 hasonlóan a mi premontrei apácáinkhoz, a pozsonyi klarisszákhöz költöznek,
 akik a dominikánák összes jószágait öröklik.
- /425/ Kerekes György Kassánál már felhasznált kéziratosa munkája az Országos
 Levéltárban.
- /426/ Kovács Istvánnak baráti előzékenységéért itt is a leghálásabb köszönetemet
 fejezem ki. Vö. még NAGY GYULA: Nagyszombat város tanácsának jegyző-
 könyvéből. 1566–1568. MNy. 1911.
- /427/ HAUPTOVÁ, ZOE: A szlovák nyelv magyar jövevényszavainak néhány problé-
 mája. MNy. 1960. 174.
- /428/ DÉZSI LAJOS: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Bp.
 1898. 70, 75, 85. – Röviden már máshol is említettük, hogy Molnár Albert
 szülőfaluja, Szenc, lakosainak ajkán Szönc, ö-ző nyelvszigetet alkot a nyugati
 magyar, szlovákiai nyelvterületen. A szenciek úgy tartják, hogy ők a török
 elől Szegedről menekültek mai lakóhelyükre. Ö-ző jellegek a magát egyébként
 székelyként emlegető Molnár Albert nyelvén is fölcillannak.
- /429/ Congratulatio Optatissimae Inavgrationi Et Introductio Illvstrissimi Et
 Reverendissimi D. Domini Joannis Kvtassi, Archiepiscopi Ecclesiae Metro-
 politanae Strigoniensis, Locique eiusdem perpetui Comitit. Primatis Hungariae
 Legati nati, summi Cancellarii et Secretarii per Hungariam Locumtenentis,
 nec non Consiliarii Sac. Caes. Matest: et Domini et Patroni summa obseruan-
 tia Colendissimi facta. A Pavlo Zegedino Philosophiae Baccalavreo, Sum:
 Pontif. Alumno. Olomvtii Typis Georgii Handellii. Anno MDXCVII. (RMK III.
 901.)
- /430/ VERESS: Padova 109, 110.

- /431/ BOGISICH MIHÁLY: Szegedi Ferenc Lénárt egri püspök Énekeskönyve (1674). Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. 9. Bp. 1886. – Vö. még KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok 1100–1900. 259.
- /432/ JAKÓ ZSIGMOND: Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron. Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához. Kelemen Lajos – emlk. Kolozsvár 1957. 364.
- /433/ Talán nem érdektelen itt összehasonlításul az ország városainak 1495. évi adózási viszonyaiból idéznünk: Szeged 2000, Kolozsvár 312 forint adót fizetett ebben az esztendőben. REIZNER III. 93.
- /434/ NAGY ZOLTÁN: Adalékok a kolozsvári Farkas-utcai templom építőinek problémájához. Építészet 1944. – Uő: A ferencesek Szeged-alsóvárosi temploma. Magyar Építőművészet 1944. – Vö. még ENTZ GÉZA: A Farkas-utcai templom. Kolozsvár. 1948.
- /435/ ENTZ GÉZA: Művészet az erdélyi gótikában. Kelemen Lajos-emlk. Kolozsvár 1957. 256.
- /436/ BALOGH JOLÁN: Az erdélyi renaissance I. Kolozsvár 1943. 260.
- /437/ TAHY ISTVÁN: A magyar kézművesipar története, jelen helyzete és fejlődési irányai. Bp. 1941. 63. – Vö. még SZÁDECKY LAJOS: Iparfejlődés és céhek története Magyarországon II. Bp. 1913. 53.
- /438/ JAKAB: Oklevéltár II. 44–48. Adataira Herepei János irányította figyelmünket.
- /439/ JAKAB: Oklevéltár II. 60–65. Itt a magyar szöveg eredeti helyesírásban olvasható.
- /440/ JAKAB: Kolozsvár II. 157.
- /441/ JAKAB: Oklevéltár II. 69–75.
- /442/ Eredeti helyesírású szövege JAKAB: Oklevéltár II. 268–271.
- /443/ JAKAB: Kolozsvár II, 313, 314, 316.
- /444/ SZABÓ T. ATTILA: Ötvöscéhek levelei a XVI. századból. MNy. 259.
- /445/ JAKAB: Kolozsvár II. 157–159.
- /446/ Uo. II. 159.
- /447/ Uo. II. 129.
- /448/ Uo. II. 135.
- /449/ 1564 táján nyeri el a kolozsvári polgárjogot Délvidékről idemenekült társai-val egyetemben Szegedi Sebestyén, akinek életkörülményeit egyébként nem ismerjük. PIRNÁT, ANTAL: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren. Bp. 1961. 149.
- /450/ Szép roevid historia két nemes iffiaknac igaz barátságokról. (RMNy I. 415.) Modern szövegkiadása DÉZSI LAJOS gondozásában: RMKT VIII. 306–323, 488–499.
- /451/ Az újlaki sírról, a szokásos processzusokról BÖLCSKEY II. 400, 557, 584, 587.

RÖVIDÍTÉSEK

- ALitt = Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae
 ArchÉrt = Archeológiai Értesítő
 Balogh = Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában I-II. Bp. 1966.
 Bálint: Népünk = Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Bp. 1938.
 Bálint: Szeged = Bálint Sándor: Szeged városa. Bp. 1959.
 BHA = Bibliotheca Hungarica Antiqua
 Bónis = Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971.
 Bölcskey = Bölcskey Ödön: Capistranoi Szent János élete és kora. I-III. Székesfehérvár 1923-1924.
 BpSz = Budapesti Szemle
 Bucsay: Szegedi = Bucsay Mihály: Szegedi Gergely debreceni reformátor, a kálvini irány úttörője hazánkban. Bp. 1945.
 Csánki = Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-IV. Bp. 1890-1913.
 Cs. Sebestyén = Cs. Sebestyén Károly: Szeged középkori templomai. Szeged 1938.
 Egyháztörténelmi Emlékek = Bunyitay Vince – Rapaics Rajmond – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I-V. Bp. 1902-1915.
 Ethn = Ethnographia
 FK = Filológiai Közlöny
 Frankl = Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp. 1873.
 Fügedi = Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés. Száz 1972. 69-95.
 Gábrriel: Breviárium = Gábrriel Asztrik: Breviárium-típusú kódexek. Függelékül a Lányi-kódex latin szövege. Bp. 1934. (Kny. Emlk. Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára.)
 Gábrriel: Pozsonyi = Gábrriel Asztrik: A Pozsonyi kódex eredeti kézírata. MKsz 1940. 333-344.
 GW = Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Leipzig 1925-1940.
 Györffy = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963.
 Hain = Hain, Ludovicus: Repertorium bibliographicum... Stuttgart-Paris 1826-1838.
 Harsányi = Harsányi András: A dominikánus rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen 1938.

- Hornyk = Hornyk János: Kecskemét város története I-IV. Kecskemét 1860–1866.
- Horváth, kezdetek = Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 2. kiad. Bp. 1944.
- ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
- Jakab: Kolozsvár = Jakab Elek: Kolozsvár története II. Bp. 1888.
- Jakab: Oklevéltár = Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez II. Bp. 1888.
- Juhász = Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története I-VIII. Makó 1930–1947.
- Juhász: Stifte = Juhász, Koloman: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Münster 1927.
- Karácsonyi = Karácsonyi János: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I-II. Bp. 1922–1924.
- Kardos, humanizmus = Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955.
- Kardos: Huszita = Kardos Tibor: A Huszita Biblia keletkezése. Bp. 1953. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 82.)
- Kardos: Laikus mozgalom = Kardos Tibor: A laikus mozgalom magyar bibliája. Minerva 1931. 52–81.
- KatSz = Katolikus Szemle
- Kiss Áron = Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp. 1882.
- Klaniczay = Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Bp. 1961.
- Kristó-Makk-Szegfü = Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfü László: Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez I. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica XLIV. Szeged 1973.
- Kulcsár = Kulcsár Péter: Szeged könyvtártörténete az egyetem alapításáig. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Bibliothecaria VII. 3. Szeged 1970.
- LK = Levéltári Közlemények
- LThK = Lexikon für Theologie und Kirche I-X. Herausgegeben von Michael Buchberger. Freiburg im Breisgau 1930–1938.
- Lukcsics = Lukcsics Pál: A XV. századi pápák oklevelei, Olaszországi Magyar Oklevéltár I-II. Bp. 1931–1938.
- Lukcsics: Vásárhelyi = Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém 1923.
- Magyary-Kossa = Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvostörténeti Emlékek. I-IV. Bp. 1929, 1931, 1940.
- Makkai = Makkai László: A magyar városfejlődés történetének vázlata. IN: Vidéki városaink. Szerk. Boros József. Bp. 1961.
- Mályusz = Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon Bp. 1971.
- Mezey = Mezey László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955.

- Mihalik = Mihalik József: Kassaváros ötvösségének története. Bp. 1900.
- MKsz = Magyar Könyvszemle
- MNy = Magyar Nyelv
- MTA II. OK = A Magyar Tudományos Akadémia II. (Társadalmi-történeti Tudományok) Osztályának Közleményei
- MUW = Die Matrikel der Universität Wien. Bearbeitet von Willy Szaivert un Franz Gall. I. Band: 1377–1450. Graz-Köln 1954–1956. – II. Band: 1450–1518/I. Graz-Wien-Köln 1959–1967. – III. Band: 1518/II–1579/II. Graz-Wien-Köln 1959–1971.
- MűvtÉrt = Művészettörténeti Értesítő
- Nyr = Magyar Nyelvőr
- Nyt = Nyelvemléktár. Szerk. Volf György. Bp. 1874–1908.
- Papp = Papp László: Nyelvjárás és nyelvi norma a XVI. század deákjainak gyakorlatában. Bp. 1961. (Nyelvtudományi Értekezések 25.)
- Pásztor = Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940.
- Radó = Radó Polikárp: Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. Bp. 1944. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai XIX.)
- Radó: Répertoire = Radó, Polycarpe O. S. B.: Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie. Bp. 1945. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai XX.)
- Reizner = Reizner János: Szeged története I–IV. Szeged 1900.
- RMDE = Régi Magyar Drámai Emlékek I–II. Szerk. Kardos Tibor. Bp. 1960.
- RMK = Régi Magyar Könyvtár I–III.
- RMKT = Régi Magyar Költők Tára I–VIII.
- RMNy = Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1473–1600. Bp. 1971.
- Rupp = Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története I–III. Pest, Bp. 1870–1876.
- Schrauf II. = Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. 1892. (Magyarországi Tanulók Külföldön II.)
- Schrauf III. = Schrauf Károly: Regestrum Bursae Hungarorum Cra-coviensis. Bp. 1893. (Magyarországi Tanulók Külföldön III.)
- Schrauf IV. = Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Bp. 1902. (Magyarországi Tanulók Külföldön IV.)
- Somogyi = Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Bp. 1941.
- Száz = Századok
- SzegSz = Bálint Sándor: Szegedi szótár I–II. Bp. 1957.

- Székely = Székely György: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV-XVI. században. Agrártörténeti Szemle 1961. 309-343.
- Szilády-Szilágyi = Szilády Áron - Szilágyi Sándor: Okmánytár a hódolt-ság történetéhez Magyarországon I-II. Pest 1863.
- Szmollény = Szmollény Nándor: Szeged középkori műveltsége, Szeged 1910.
- Takáts: Rajzok = Takáts Sándor: Rajzok a török világból I-III. Bp. 1915-1917.
- Timár, kódexcsaládok = Timár Kálmán: Magyar kódexcsaládok. ItK. 1927. 60-67, 210-224; 1928. 57-72; 1929. 16-28, 146-154.
- Timár, nyelvemlékek = Timár Kálmán: A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei. A Szegedi Kódex. Szegedi Füzetek 1934. 194-205.
- Timár: Prémontrei = Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Kalocsa 1924.
- TT = Történelmi Tár
- Veress = Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221-1864). Bp. 1941.
- Veress: Padova = Veress, Andreas: Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264-1864). Bp. 1915.
- Žák, Jahrbuch = Žák, Alfons: Das Frauenkloster Himmelpforte in Wien (zirca 1131-1586). Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 1905-1907.

LA CIVILISATION DE SZEGED À L'ÉPOQUE DE LA RENAISSANCE

(RÉSUMÉ)

Nous proposons d'étudier dans cet ouvrage la vie sociale, culturelle et littéraire d'une ville hongroise, Szeged, pendant la période s'étendant environ de la paix de Szeged (1444) à l'année 1552. Szeged, située dans une région fortement sillonnée de cours d'eau et au confluent de la Tisza et du Maros, devait son importance au Moyen Age au transport fluvial du sel de Transylvanie et du vin de la région de Szerém. Le "patrocinium" Saint-Nicolas de son abbaye bénédictine témoigne très tôt du commerce florissant de la ville. Parmi ses églises datant de l'époque arpadienne, l'église pairossiale Saint-Démétrius dont le nom évoque l'influence byzantine, est particulièrement connue. Son château fut probablement fortifié, après l'invasion de Mongols en 1241, par l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem.

Depuis sa fondation au XIème siècle, Szeged fut toujours une agglomération hongroise, à l'encontre d'autres villes médiévales en Hongrie, généralement de fondation allemande ou wallonne. Sa population ne vivait pas seulement du transport du sel et du vin, mais aussi de la pêche et du commerce du bétail. Le registre de la dîme datant de 1522 nous montre une société urbaine qui, ayant déjà débordé les cadres étroits de l'autarcie locale, travaillait dès lors pour créer des produits destinés au marché et pour assurer l'exportation du vin et du bétail. La villa compte à cette époque bon nombre de bourgeois lettrés.

Au début du XVIème siècle, on peut évaluer la population de Szeged à six ou sept mille habitants. Le soin des âmes était assuré, en dehors des paroisses Saint-Démétrius et Saint-Georges, par le couvent de Franciscains qui florissait déjà au début du XIVème siècle (avant 1513), ainsi que par les Dominicains (à partir de 1318). Il faut mentionner encore le couvent des Franciscains Observants, fondé en 1440. Le dernier à apparaître fut le monastère Saint-Esprit des religieuses de Prémontré (1511). La couvent Saint-Nicolas des Dominicains se trouvait dans le quartier des commerçants et des artisans (la "Ville Haute") à l'emplacement de l'abbaye bénédictine qui fut détruite lors de l'invasion tartare. Il est connu le ministère paroissial dominicain, de caractère essentiellement intellectuel, s'appuyait surtout sur la prédication. C'est la raison pour laquelle l'Ordre des Frères Prêcheurs s'est tant soucié de donner une formation supérieure à ses membres, dans la mesure du possible, à un degré universitaire. Des Dominicains de Szeged faisaient leurs études à Florence, Sienne, Cologne et Cracovie. Certains d'entre eux obtinrent le titre de "predicator generalis", et nous trouvons dans leurs rangs plusieurs futurs prélats. Le couvent de Szeged s'était chargé aussi de la direction d'une communauté tertiaire féminine, dans le genre des béguinages.

C'est à la province Sainte-Marie in Hongrie de l'Ordre des Frères Mineurs qu'appartenaient l'église et le couvent Sainte-Elisabeth situés dans l'enceinte du château. Un chevalier bourguignon, Bertrand de la Brocquière, en passage dans la ville, assista à une messe qui était à son avis "une peu à la mode hongroise". Nous pouvons certainement en conclure à certaines particularités locales de la liturgie de la messe. C'est dans cette église que la célèbre paix de Szeged fut signée avec les Turcs. Le couvent disparut à l'automne 1542, quand les Turcs occupaient

la grande partie de la Hongrie. Plusieurs de ses religieux se distinguèrent par leur science. Une place éminente revient parmi eux à Grégoire de Szeged, docteur en Sorbonne, qui fut le premier à combattre par ses écrits le protestantisme en Hongrie (1535). Un hôpital était annexé au couvent.

Avec Jean de Capistrano et Bernardin de Sienna, le mouvement de l'observantisme des Franciscains qui s'épanouit au cours du XVème siècle, s'est vite enraciné en Hongrie. Le légat du Pape, Julien Cesarini, séjournant alors à Szeged, donna aux Observants le couvent Saint-Elisabeth, mais les anciens réussirent à le conserver. Les Observants formant la nouvelle province "Provincia Salvatoriana" devaient construire leurs église et couvent Notre-Dame de Neige sur l'emplacement d'une église dispaure de l'Ordre des Hospitaliers. Cette église de style gothique tardif existe encore aujourd'hui. Les Observants demeurant dans le couvent, ont pu remplir une mission culturelle exceptionnelle en langue maternelle, surtout à l'époque de l'occupation turque. Si les Observants combattent d'une part l'hérésie bogomile, elle essaient aussi de canaliser la menace d'une révolution sociale en prêchant la pauvreté évangélique si cher à Saint François d'Assise le "Poverello". Pour atteindre à leurs buts, ils empruntent à l'hérésie tout son arsenal: ils utilisent la langue maternelle et louent la simplicité évangélique. Leurs prédications gardent toujours un ton populaire, s'inspirent souvent du folklore, et même utilisent les livres apocryphes et les croyances bogomiles. Plusieurs légendes et prières provenant de cette époque sont conservés jusqu'à nos jours dans les croyances religieuses des milieux populaires de Szeged. Les Franciscains parlaient surtout de la vie terrestre de Jésus, de ses relations humaines (Bethléem, les Noces de Cana, la Passion, la vie de Marie et ses souffrances maternelles, Sainte Anne). Sous des formes laïcisées cette vision du monde persistait jusqu'à ces derniers temps dans certains milieux de Szeged. L'esprit des Observants de Szeged se reflète dans la bibliothèque du couvent aussi qui survécut jusqu'en 1950. Elle avait été fondé au XVème siècle. Au début, les religieux collectionnaient des ouvrages apologétiques et bibliques, mais, sous l'occupation turque, c'est plutôt le désir d'approfondir la contemplation, ainsi que l'ambition de sauvegarder la culture hongroise de la région qui ont commandé l'acquisition des livres. Cet effort explique que nous y rencontrons nombre de traités médecine et d'économie datant du XVIIème et du XVIIIème siècles. Probablement, la fameuse culture du paprika fut créé dès la fin de l'époque turques grâce à ce couvent. Le-paprika, à l'origine, n'était pas une épice, elle était employée comme médicament fébrifuge contre la malaria.

Notre ouvrage traite uniquement les collections bibliothèque provenant du XVIe siècle. L'image culturelle qui s'en dégage est, selon toute évidence, valable pour l'ensemble de l'observantisme hongrois.

Si nos connaissances sont restreintes sur la vie du monastère Saint-Esprit des religieuses de Prémontré, elles sont, par contre, fort étendues sur sa spiritualité et sur son rayonnement. Il fut le seul monastère de femmes en Hongrie qui accepta la réforme de l'Ordre des Prémontrés au début du XVIème siècle.

Les circonstances de sa fondation restent obscures jusqu'à présent. L'hypothèse la plus valable est sans doute celle qui avance que le couvent fut fondé par les bourgeois de Szeged pour leurs filles et leurs veuves. Son niveau intellectuel élevé est prouvé par le fait que le seul "locus credibilis" entretenu par des moniales, l'abbaye bénédictine de Somlóvásárhely fut repeuplé par ces religieuses. Ce sont elles qui s'acquittaient des fonctions de cette institution, correspondant en quelque sorte à une étude de notaire de nos jours, ce que exigeait qu'elles aient au moins connaissance de l'écriture.

Les religieuses de Szeged s'enfuirent devant les Turcs, d'abord à Somlóvásárhely puis à Vienne, dans le monastère de Himmelpforten. Les dernières à rester en Hongrie devaient s'abriter chez les Clarisses de Presbourg. Elles emmenaient toujours avec elles leur plus grand trésor, leur bibliothèque, dont quelques monuments, très précieux au point de vue de la littérature hongroise naissante, existent encore aujourd'hui.

Le Manuscrit Apor est la copie d'un texte hongrois datant du XIVème siècle. Sa version originale latine était un livre de psaumes de type gallo-romain, complété par un texte imposé à la suite de la réforme accomplie dans l'Ordre. Le Manuscrit Lányi (1520) est un ordinaire de la messe pour les religieuses de Prémontré dont l'original fut écrit à Szeged. La copie qui nous est parvenue a été faite à Somlóvásárhely. Bien qu'il soit le fruit de la réforme de l'Ordre, il a conservé plusieurs particularités de la liturgie hongroise. Le Manuscrit de Pozsony (Presbourg, 1520) fut écrit à Somlóvásárhely à l'intention de la communauté transplantée de Szeged. L'écriture paraît en avoir été tracée par plusieurs femmes et par plusieurs hommes. Quant à son contenu, il reflète l'esprit de la *devotio moderna*. Par son genre, il peut être considéré comme une variante hongroise du type *Hortulus animae*. Le Manuscrit de Szeged est une Cationale liturgique en langue latine faisant partie des manuscrits du monastère de Szeged. Une notice en langue hongroise semble indiquer qu'en 1516 il se trouvait encore à Szeged. Ce manuscrit est un monument musical unique de la culture des religieuses hongroises.

Un fait qui reflète bien la richesse et le niveau intellectuel de Szeged c'est que, dépassant en cela toutes les autres villes du pays, les jeunes de Szeged furent les plus nombreux au Moyen-Âge à faire leurs études à l'étranger. L'auteur passe en revue les jeunes de cette ville, fréquentant les écoles supérieures de Vienne, Cracovie, Padoue, Pérouse, Cologne, Ferrare, Sienna, Paris, puis à l'aube des temps modernes, à l'époque du protestantisme, celles de Wittenberg, Bâle, Heidelberg.

L'habitude des jeunes de Szeged de faire leurs études à l'université de Vienne s'explique par la proximité géographique de cette ville, mais aussi par le système désormais établi de monarques communs. Pour le moment, on n'a pas encore de données sur les relations économiques avec la ville impériale de l'époque, mais les marchands de boeufs et les marchands de vins de Szeged devaient également y trouver un débouché pour leurs marchandises.

Nous connaissons mieux les relations de Szeged avec la ville de Cracovie. Dans les dernières décades du XVème siècle et même au tournant des deux siècles, l'esprit de l'université de Cracovie fut déterminé par les idées de l'observantisme franciscain, dont les méthodes d'enseignement avaient pour idéal celles de Duns Scotus. Il est caractéristique que le patron de la chapelle de la "bursa" hongroise ait été Saint François. Les études à Cracovie furent facilitées par le fait que sur la route y conduisant s'élevaient beaucoup de couvents observants dans lesquels les étudiants de Szeged, clercs ou laïques, pouvaient faire halte pendant leur voyage à pied.

Au début du XVIème siècle, l'université de Cracovie devint un important centre intellectuel de l'Europe de l'Est, propageant les idées d'Erasmus, ce qui ne fut pas sans influence sur ses élèves venus de Hongrie et plus précisément de Szeged. Il est clair cependant que non seulement le couvent des Observants avait relations avec Cracovie, mais Szeged, en tant que ville commerçante devait en avoir également avec ce centre du commerce de première importance en Europe centrale. Poursuivre leurs études à Bologne, Padoue, Ferrare, Pérouse, Sienna et Paris fut certainement rendu possible aux élèves de Szeged par les rapports des observants à l'étranger, tandis que le choix de ceux parmi eux que se dirigeaient vers les universités protes-

tantes de Wittenberg, Heidelberg et Bâle s'explique par les relations de la Réforme hongroise avec l'Allemagne.

Au cours des siècles féodaux, les fils de la bourgeoisie et de la paysannerie n'avaient, pour ainsi parler, aucune possibilité de promotion sociale en dehors des carrières ecclésiastiques. Pour assurer une formation intellectuelle supérieure, les chapitres eux-mêmes dirigeaient leurs membres vers les études universitaires. L'auteur dresse la liste des jeunes clercs ou laïques de Szeged qui occupèrent un poste dans l'administration du royaume. On y trouve notamment le nom de l'évêque humaniste Domonkos Kálmánsehy, grand bibliophile, ainsi que du trésorier royal, Lukács Baratin qui devait devenir plus tard évêque de Zagreb. Plusieurs des lettrés laïques de Szeged furent les pionniers de la littérature de langue hongroise.

La Réforme luthérienne trouva son premier écho à Szeged vers 1540. La propagation en fut assurée en partie par les fils de la ville ayant fait leurs études à l'étranger. La doctrine helvétique fit sa première apparition au début des années 1550.

Si la ville resta presque entièrement catholique grâce à l'influence des Franciscains, une petite communauté de confession helvétique subsista pendant toute la durée de l'occupation turque.

C'est en 1542 que les Turcs réussirent à s'emparer de Szeged. Le bourgmestre en exil Mihály Tóth, équipant une armée à ses propres frais n'a pu reprendre la ville en 1552. Une partie considérable des habitants de la ville se dispersa dans les régions du Nord du pays demeurées sous la domination royale, on en Transylvanie. Une grande partie des patriciens, lettrés et commerçants, s'établit surtout à Debrecen, Kassa (Košice), Nagyszombat (Trnava) et Kolozsvár (Cluj). Ils avaient, sans doute, avec ces villes certains rapports économiques qui les a sauvés d'une totale insécurité d'existence.

Ils n'allaient pas tarder, dans leur nouvelle résidence, à s'assurer une solide position économique. Toutefois, durant les premières décennies, ils ne cessèrent d'entretenir des relations avec Szeged, leur ville natale.

La culture qu'ils transporthaient avec eux ne resta pas non plus improductive. Dans de nouvelles conditions, ils ont trouvé les possibilités pour servir des causes qui correspondaient à leurs profondes convictions: servir notamment les intérêts d'une culture et d'une littérature de langue hongroise, réaliser l'autonomie sociale se réclamant de l'esprit presbytérien de l'Eglise de confession helvétique. Leur influence se signale notamment par le fait qu'au cours de la deuxième moitié du XVIème siècle les actes des chancelleries municipales et les chartes des corporations de ces villes furent rédigées dans le dialecte de Szeged. Le penchant de cette bourgeoisie pour le mécénat est d'ailleurs remarquable. Elle offrit en effet à bon nombre d'élèves pauvres la possibilité de faire la "pérégrination", c'est-à-dire des voyages d'études à l'étranger, et se chargeait aussi de la publication des livres.

La migration la plus importante était dirigée vers la ville de Debrecen, dans la Réforme helvétique de laquelle un rôle éminent peut être attribué à Gergely Szegedi, auteur d'un recueil de chants religieux très populaire. A Kassa (Košice), parallèlement à une Réforme de langue allemande, les réfugiés de Szeged obtinrent droit de cité pour la langue hongroise en tant que langue liturgique. Nagyszombat (Trnava) célèbre pour son commerce de transit possédait une communauté de confession helvétique fondée également par des Szegediens. Là encore leur activité fut considérable quant à la conservation de la langue maternelle. A Kolozsvár (Cluj), les réfugiés de Szeged ont eu le mérite de développer les corporations des artisans hongrois.

ujjeit inké gyj legény nyivománit
 bívónés embélor, Nagy bérbe az csei fa lam barankhoz megien
 gyonni, évo legény afa kústa hogj minen bonts a fém
 azub bica felde ugjon jén is gynto legény, egyiket meg
 vonjára es kery hogj évket meg gyntoja. Es magb adfija
 bar az évo gonj zomocsiare parast barot idet alyit megj
 voritot bar, az legény ember igyan minen bívónésit meggyonia
 hogj az adozom felnek, mand az kerosth barot az legény
 embélornek, en parast barot uggyek meg nem okharlak, hanem
 elmejjök meg jendém az gonyjant bívónésit, megb
 jek az legény embélor es sapelósti kél, az parast barot, az
 ember bívónésit az kústjar barotnak meg monjja, az kústjar
 az parastinak, az parast, az kerosth nak, az kerosth, az parast
 nak, az legény embernek az tom gyja cumfraktorúit, es az
 portanytal kezdék, azon kévőbe az gonyjan az vonfólat meg
 ler es az portan az portany az confaktorélat az legény
 ember bívónésit az gonyjant meg monjja, az confaktor

Jak az piacton bejék meg, es baradnak mind az egyj
 vas az legény ember bívónésit meg bália es meg adja.
 es a kendere fordulom az legény ember Nagy bérbe emégh
 gyonni megien az csei barankhoz, meg vonjára egy ket
 ké rven hogj meg bálgosa bívónésit, az barot engét az
 legény ember kévőre, es ké jóval az confaktor kévőre,
 es mond az bívónés embernek, is fiacton mand meg
 bívónésit, Mand az legény embélor is is Nyam kévőre hogj
 mond meg ha parast, anagy mife mendo barot uggy, az
 barot az monjja hogj évo mife mendo barot idem es évket
 nyngyaston bívónésit megb adozomnak, Mand az legény
 embélor éke bígje hogj parast barot nem uggy mind addig rajg
 az kústjarat ké kévőre kévőre es az kústjarat megb
 mulatod, talalyis megb gyontamala de parast barot bol
 fj minen bívónés bívónésit az egy vonfólat megb
 monfólat, az ott en jón parast barotbol ennek itanon
 meg nem gyonon, hanem minen bívónés mife mendo bol
 gyo nem fj az en bívónésit nyngyaston megb adoz es ké
 az parast barotnak, sem az vonfólat confaktornek megb
 nem vólja es vaddja bívónésit.

Krisztus a keresztfán

János evangelista

Irgalmasság

Karácsony

Aprószentek

Bujaság

Fametszetek az alsóvárosi templom múzeumából

Pokol

Tiszteld atyádat és anyádat

Fösvénység

Istennek nevét hiába ne vedd

Fametszetek az alsóvárosi templom múzeumából

Sabbato sanc.

Nagyszombat

Superbia.

Góg

Steffan proth.

István vértanú

Napbaöltözött Asszony

Non fis occi

Ne ölj

Non concu.

Más vagyonát el ne kívánj

Fametszetek az alsóvárosi templom múzeumából

NÉVMUTATÓ

- Abádi Benedek 74, 85, 86
 Abbigail 107
 Acsády Ignác 47, 143
 Adorján, Szent 6
 Aegidius Romanus 38
 Agazo család 17
 Ágnes 145
 Agnes, uxor Francisci Zathan 121
 Ágoston, Szent 37
 Agricola, Rudolfus 38
 Agricola junior, Rudolfus 38
 Ajtony 5, 10, 129
 Alberti, Leon Battista 23
 Albertus Magnus 24
 Albrecht herceg 102
 Alkuin 40
 Ambrosius, filius Elisabethi, relictae
 Laurentii Vyzenyaro 119
 Ambrosius de Sigadino 68
 Ambrosius Mathei de Segyedino 68
 Anasztázia, András deák napa 44
 II. András 50, 129, 144
 III. András 50
 András deák (Andreas Litteratus) 44,
 83
 András gróf 13
 András praepost 47
 Andreas sartor 119
 András Scolasticus 19, 83
 András, szegedi bíró fia 23
 Andreas Johannis de Segedyno 68
 Andreas Segadi 72
 Angelus Clara 40
 Angyal Dániel 137
 Anna asszony, Káka Ferenc leánya 93
 Anna, u. Jacobi sartoris 119
 Anonymus (P. mester) 9
 Anthonius Bolonia (Bolonya Antal:
 Antonio da Bologna) 15, 130
 Antonin, Szent 39, 41
 Antonius de Segedino 68
 Anyos, Szent 6, 130
 Apor család 54
 Appolonia, filia Katherinae uxoris
 Petri piscatoris 120
 Apponyi Sándor 77, 150
 Aquinói Tamás, Szent 24, 37, 41, 71
 Aretino, Spinello 23
 Aristoteles 38
 Árpád 5, 134
 Árva Istvánné, Anna asszony 93
 Asbóth János 138
 Asztalgyártó család 18
 Asztalos Miklós 148
 Aueoli, Petrus 37
 Augustinus Michaelis de Segethdino
 (1. Szegedi Ágoston)
 Auner Mihály 136
 Backmund, Norbertus 145
 Bácskai Vera 135
 Badius, Jodocus 40
 Bakócz Tamás 24, 26, 46
 Balak Benedek 134
 Balanyi György 25, 136
 Balassa Zsigmond 75
 Balázs kanonok 66
 Balázs János 148
 Balázs Sebestyén 111
 Balbi, Giovanni (Johannes de Janua,
 J. Januensis) 38, 41
 Bálint Sándor 129, 130, 133–136,
 138–141, 144–146, 153, 155, 159,
 161
 Bálint, Stephanus Pictor fia 18
 Balla Gergely 140
 Ballagi Aladár 154
 Balogh Gyula 130, 157
 Balogh István 95, 141, 154
 Balogh Jolán 143, 150, 158, 159
 Balthasar de Czegedino 66
 Balthasar de Zegedino 67
 Balthasarus pellifex de Wylak 117
 Banfi, Florio 136

Banner János 129, 130
 Barabás Samu 151
 Baratin Gergely 44
 Baratin Márton 44, 80
 Baratin Lukács 44, 48, 70, 80, 150,
 153, 166
 Bárczi Géza 151
 Bárdos család 18
 Bárdos Gy. József 145
 Bargellini, Piero 137
 Bárkányi János 39
 Barla Szabó Jenő 98, 155
 Barnabas carnifex 117
 Barnabas d Vngaria 24
 Barnabas Johannis de Segedino 69
 Baróti Dezső 140
 Bartholomaeides, Johannes Ladislaus
 148
 Bartholomaeus Anglicus 38, 141
 Bartholomaeus de Pisis 40
 Bartholomeus Arcuparus 121
 Baryan, Petrus (dictus de Maroth) 117
 Bathka Tamás 23
 Báthory Eufrosina 104
 Báthory István 16, 73, 83
 Batizi András 88
 Bauch, Gustav 147
 Bauerreis, Romuald 59, 146
 Beatrix királyné 23
 Beatrix nővér 48
 Behec, Johannes 122
 Behec, Stephanus 122
 Becker, Felix 157
 Bedy Vince 82, 136, 150
 Beissel, Stephanus 138
 Békefi Remig 143
 III. Béla 11, 15, 50
 IV. Béla 6, 9, 12, 13, 22, 131
 Bellini Piso Fábián 77
 Belényesi Gergely 86, 87, 96, 97, 151,
 152
 Bellovacensis, Vincentius 40
 Benacci, Alessandro 150
 Bencze József 75, 149
 Benedek császár 90
 Benedictus Andree de Zegedino (Zegye-
 dyno) 67
 Benedictus Pastoris Szegedinus 78
 Benger, Nicolaus 153
 Benőcs Lukácsné 93
 Bercel István 130
 Berkel, Paulus 117
 Bernardin, Sienai 27, 137, 164
 Bernardinus de Bustis 40
 Bernhardus de Parentinis 40
 Beroaldus Fülöp 107
 Besenczi Sándor 139
 Beyethe, Thomas 117
 Bíró Béla 133
 Blasius, f. Mathie castellani 112
 Blasius magister 18
 Blasius sartor 114
 Blasius Benedicti de Segeden 71
 Blasius de Kozmafalva 119
 Blasius de Zegedino (Zeghedius) 71
 Blasius Emerici de Zegedino 71
 Blotius, Hugo 77
 Boccaccio 107
 Bod Péter 97
 Bogar, Ladislaus 113, 116, 123
 Bogisich Mihály 158
 Bogyay Tamás 132
 Bokor, Stephanus 113, 122
 Bolgár Ágnes 139
 Bonaventura, Szent 37, 74
 Boncz László 94
 Bonfini 140
 Bónis György 81, 150, 151, 159
 Bónis Kálmán 93
 Bónis Mátyás 93
 Bónis Péter 93
 Bonjour, Edgar 148
 Borbála, Szent 63, 144
 Borgia Ferenc 138
 Bornemisza Péter 33, 88, 102, 139
 Boros József 160
 özv. Boros Simonné 93
 Borotvas, Benedictus 121
 Borovszky Samu 144, 150, 151
 Borsika család 153
 Borsika Balázs 80, 93
 Borsos Márta (Martha Borsos) 48
 Böhm, W. 147
 Bölcskey Lajos 146
 Bölcskey Ödön 137, 139, 158, 159
 Böythe István 102, 156
 Briccius, f. Ladislai Oswaldi 124
 Brigitta, Szent 58, 66, 145
 Brodarics István 81
 Bruckner, Albert 145

- Brushius 90
 Bucsay Mihály 3, 97, 98, 101, 148, 151,
 152, 155, 156, 159
 Budenz, Josef 129
 Bugár 13
 Bunyitay Vince 72, 150, 159
 Bürgerin, Alfred 154
- Calcaterra, Carlo 148
 Candalei Anna 81
 Carpentarius, Stephanus 118
 Carvajal bíboros 137
 Caspar Zegedinus Hungarus (l. Szegedi
 Kőrös Gáspár)
 Casparus Szegedi Tirnaviensis 78
 Cassiodorus Romanus 38
 Ceber (Celer) Barbara 113, 116, 122
 Celer (Czeleer), Petrus 111, 114, 116,
 122, 123
 Cesarini Julián 22, 26, 28, 164
 Chapo, Petrus 14, 115
 Cheh, Clara 116, 119
 Cheh, Martinus 114, 116, 119, 123
 Chmiel, Adam 147
 Chokas, Johannes 121
 Chontos, Georgius 119
 Choron család 51
 Choron András 72
 Christoferus frater 122, 123
 Christoferus Warisinus 123
 Chukas (Chykas), Petrus 113, 114
 Cicero 41
 Cimabue 23
 Citarista család 18
 Clara, coniux Stephani Garay 117
 Clara, relicta Martini Cheh 116, 119
 Clemens institor 121
 Clemens Petri de Zegedino 68
 Cornell, Henrik 140
 Cox Lénárd 65
 Crucis család 17
 Crusius Márton 77, 78
 Czobor Alfréd 157
- Csajkás Bódog 142
 Csallány Dezső 131
 Csanád 5
 Csánki Dezső 48, 144, 159
 Csányi Károly 133
 Csapodi Csaba 3, 152
- Csartán család 17
 Császár János 87
 özv. Csarten Györgyné, Orsolya asszony
 93
 Cseh Márta 144
 Csellér Lukács (Czeller Lwkach) 104
 Csemegi József 133
 Csepeli Simon 145
 özv. Cseperke Jánosné 93
 Csepregi Imre 138
 Cserni Jovan 73, 153
 Csetertek Dénes 93
 Csetertek János 93
 Csetertök Dömötör 93
 Csetertök Pál 93
 Csiszár (Pulitor) család 17
 Csóka Lajos 132
 Csoma József 157
 Csomasz Tóth Kálmán 89, 152, 153
 Csuka Zoltán 91
- Dąbrowski, Jan 137
 Dalmata, Giovanni (Duknovich, Johannes;
 D., Ivan) 81, 145
 Dalos (Dalus), Jacobus 113, 116
 Dám Ince 138
 Dani Péterné 93
 Dankó Imre 153
 Dankó József (Josephus) 62, 146
 Dávid Ferenc 88
 Dávid Katalin 133
 Dänhardt, Oskar 30, 139
 Debreceni Ember Pál 88, 99, 155
 Degré Alajos 14, 135
 de la Brocquière, Bertrandon 14, 163
 Demeter, Szent 10, 11, 91, 141
 Dercsényi Dezső 133, 143
 Derecskey Ambrus 102, 156
 Dévay Bíró Mátyás (Devai, Matthias)
 71, 149
 Dézsi Lajos 157, 158
 Dionisius sellator 111, 115
 Dionysius Areopagita 37
 Dionysius Chartusianus 39
 Divéky Adorján 135
 Dobos család 18
 Domanovszky Sándor 150
 Domokos Pál Péter 136
 Donin, Ludwig 144
 Dózsa György 88

- Dóry Ferenc 111, 137
 Draskovich György 97
 Dselál záde Mustafa 89, 90
 Dubecz József 37–39, 41, 140
 Duccio 23
 Dugonics András 6, 26, 42, 43, 130,
 137, 140, 142
 Duknovich, Johannes (l. Dalmata, Gio-
 vanni)
 Dul (Dwl), Matheus 113, 116
 Duns Scotus 37, 65, 165
 Dyonisius de Zegedino 117
- Echi Orsik asszony 104
 Eckhardt Sándor 139, 143, 149
 Eckhart mester 24
 Eckhart Ferenc 154
 Eckhart, Franz 143
 Elena, relicta Ladislai Bogar 113
 Elena, u. Johannes Fabri 114, 123
 Elena (Ilona) de Zegedino, apáca 144
 Elena, Soldy 116
 Eligius, Szent 67
 Elisabeth, u. Johannes Nemes 115
 Elizabeth, relicta Laurencii Vyzenyaro
 119
 Elizabeth, u. Gregorii castellani de
 Uylac 119
 Elizabeth, u. Mathie castellani 112, 115
 Elizabeth, u. Petri Celer 111, 114, 123
 Elizabeth von Bruck an der Leitha 51
 Elizabeth de Zegedino 112
 Ember Győző 109, 130, 157
 Emericus pellifex 111, 112, 114, 115,
 123
 Emericus Feyes de Zegedino 70
 Emericus Judicis de Czegedino 66
 Emericus Ladislai de Czegedino 66
 Emericus Philippi de Segyedino 68
 Engel, Josef 145
 Engels, Frigyes 6, 96, 130, 154
 Entz Géza 7, 105, 131, 133, 158
 Erasmus 74, 76, 148, 164
 Erdélyi László 136
 Erdélyi Pál 152
 Erdélyi Zsuzsanna 139
 Erdős család 18
 Érdújhelyi Menyhért 142, 150
 Erens, A. 142
 Ernuszt, Johanna 149
- Ernuszt Zsigmond 82
 Erzsébet, András deák felesége 44
 Erzsébet, Árpád-házi Szent 13, 21, 25,
 27, 42, 49, 50, 63, 78
 Erzsébet, János prédikátor felesége 86
 Esze Tamás 88, 152
 Ete 5
 Eufrozina királyné 5
 Eveges Antal 105
- Faber András 44
 Faber, Johannes 114, 123
 Fabianus de Zegedino 67
 Fabius Tordeus 136
 Fanchy, Albertus 123
 Faragó család 18
 Fegyvernek Ferenc 45–47, 49, 53, 142,
 143
 Fehér Mátyás 136
 Fejér György (Georgius) 133
 özv. Fejér Jánosné, Katalin 93
 Fejérpataky László 130
 Fekete János (Niger) 27
 Fekete Lajos 135, 153
 Félegyházi Tamás 102, 156
 Ferdinánd 73, 81, 102
 Ferenc deák 83, 93
 Ferenc, Assisi Szent 27, 65, 160, 164,
 165
 Ferenczi Péter 93
 Fermendzin, Eusebius 137
 Fettich Nándor 139
 özv. Figedi Györgyné 93
 Figedy Benedek (Figedi, Benedictus) 28,
 124
 Finácz Ernő 143
 Főgel József 150
 Foktövi János 87, 152
 Földes István (Stephanus de Zegedino
 Petri Fewldes; Stephanus Petri Hen-
 des) 71
 Fra Angelico 39
 Fraknói Vilmos 135, 142, 146, 147, 149,
 151
 Franciscus de Pesth Pauli Zighedy 70
 Franciscus Litterati de Segedino 70
 Franciscus Litteratus (Literatus Ferenc)
 117, 155
 Franciscus Magister 83
 Franciscus Scolasticus 18, 19, 83

- Franciscus Schemagi de Segot 72
 Franciscus Segedinus 72
 Franciscus Thome de Segethdino 66
 Frangepán család 151
 Frankl Vilmos (l. Fraknói Vilmos)
 Fráter György 74
 Fraxinus Gáspár (l. Szegeði Kőrös
 Gáspár)
 Fredericus Nausea 41
 Fuchsius, Leonhardus 41
 Fügedi Erik 21, 132, 136, 155, 159
 Fülep Lajos 133
 Fülöpfia Szegeði Gergely 70

 Gábriel Asztrik 42, 55, 58–60, 62, 141,
 145, 146, 149, 159
 Gall, Franz 147, 161
 Gallus Alberti de Segedino 69, 136
 Garai Gergely (Gregorius de Gara) 24
 Garathoth, Stephanus 114
 Garay, Stephanus 117
 Gárdonyi Géza 140
 Gáspár deák (Litteratus Segedinus) 83,
 93
 Gáspár doktor (Caspar Fraxinus Segedi-
 nus) 35, 75, 76, 149
 Gaspar Rosas de Zegeð 72
 Gegorii(!) Philippi de Segedino 71
 Geldner, Ferdinand 157
 Gellért család 88
 Gellért, Szent 10, 25
 Gemes Fülöp 93
 Georgio de Orbanzentgerg 118
 Georgius de Zegeðino 71
 Georgius de Zegeðyno 71
 Georgius Johannis de Ziget 147
 Georgius Marci de Segyedno 71
 Georgius Nicolai de Segedino 70
 Georgius Segedinus 74
 Gera Istvánné (Juhász Anna) 32
 Gerardus Barnabe de Czegeðino 66
 Gerézdi Rabán 82, 148, 151
 Gerhard mester 50
 Gerhard Kallen 145
 Gerhardus de Sigedino 70
 Gerhardus Litteratus de Segebino(!) 70
 Gerhauser, Albert 149
 Gerson, Johannes 38
 Goltschmid, Adrianus 102
 Gosztonyi János 47, 143

 Gracianus magister 18
 Graesse, Theodor 141
 Gregorius castellanus de Uylac 119
 Gregorius sacerdos de Waradino Petri
 121
 Gregorius Blasii Litterati de Segedino
 70
 Gregorius Deach 83
 Gregorius de Zegeð 70, 72
 Gregorius de Zegeðino 70
 Gregorius de Zehhedino 70
 Gregorius de Zewgeðino 71
 Gregorius Nicolai de Zegeðino 69
 Gregorius N. Zegeðiensis 98
 Gregorius Palfi de Segedino 70
 Gregorius Pannonius de Segedino 70
 Gregorius Petri Ylige de Zegeðino 67
 Gregorius Szegeðinus 76
 Gregorius Vincency de Zegyedino 69
 Gregorius Zegeðinus 71, 149
 Grynaeus János Jakab 78
 Guido nemes 43
 Guido de Colonna 41
 Gugitz, Gustav 140, 144
 Gutkeled család 49
 Guthy Margit (Margaretha Gwthy) 48, 49

 Gyálai Mihály 83
 Gyalui Torda Zsigmond 86, 98
 Györffy György 3, 5, 6, 7, 11, 12,
 129–132, 134, 135, 143, 159
 György barát 90
 György mester 102, 103
 György, Szent 8, 11, 56, 132, 152
 Gyóri György 136
 Gyóry János 133
 Gyula 10

 Hain, Ludovicus 141, 159
 Hajnal István 79, 131, 150
 Halaga, R. Ondrej 156
 Halász (Piscator) család 17
 Halász Gábor 136
 "Hanchi" János 93
 Handelius, Georgius 157
 Hangya Henrik 37, 140, 141
 Hangya Márton 37
 Harsányi András 136, 159
 Hauptova, Zoë 104, 157
 Hazai György 129

Házász család 18
 Házskötő család 18
 Hegedüs család 18
 Helena, u. Johannis Fabri 123
 Helizabath, f. Balthasaris de Wylak 117
 Heltai Gáspár 42, 73
 Helye család 121
 Henricus Francisci de Zegeđino 66
 Herendi Miklós 150
 Herepei János 3, 158
 Heressinczy Péter 77
 Herolt, Johannes 40
 Herpay Gábor 153, 154
 Hoffmann Edit 148
 Hogger János 146
 Holl Béla 139
 Holtzmann, Walther 133
 III. Honorius 11
 Horányi Elek 99, 155
 Hornyk János 87, 137, 145, 151, 152,
 154, 160
 Horváth család 16, 48
 Horváth Cyrill 136, 139, 141, 152
 Horváth János 58, 73, 145, 146, 149,
 151, 160
 Horváth Katalin (Catharina Horwat) 48
 Horváth Tibor Antal (Antonius Tiburtius
 H.) 137, 142, 144
 Hugo a S. Charo 38
 Hunyadi Mátyás (I. Mátyás király)
 Huszár család 44
 Huszár Anna (Anna Hwszar) 47, 48
 Huszár Gál 101, 156
 Huszár Katalin 44
 Husszein bég 83, 91
 "Huszta" (=huszita) család 29

I. (szegedi) főesperes 9
 Igali Fábán 26
 Iona asszony (Balak Benedek özvegye)
 134
 Imre, gyulai plébános 37
 Imre herceg 50
 Imre nagyprépost 73
 Imre Lajos 154
 III. Ince 9, 43
 IV. Ince 59
 Inczeffi Géza 131, 134
 István baccalaureus 27

I. István király 5, 10, 11, 12, 23, 46,
 129, 134, 143
 Ivanchich György 77
 Ivanov, Jordan 139
 Iványi Béla 19, 24, 41, 136, 141, 143
 Izabella királyné 93
 Izsák 18
 Jacobus Deach 83
 Jacobus sartor 119
 Jacobus Scolasticus 18, 83
 Jacobus a Marchia (Márkai Szt. Jakab)
 18, 27-29, 34
 Jacobus a Voragine 40, 41, 141, 146
 Jacobus de Valencia 39
 Jacobus de Zegeđino 68
 Jacobus Segodunensis Pannonius 74
 Jagellók 138
 Jakab, praenestei püspök 129
 Jakab, Szent 143
 Jakab Elek 106, 158, 160
 Jakó Zsigmond 158
 Jakubovics Emil 130, 140
 Jankovich Miklós 153
 János apát 131
 János deák 93
 János király 81, 102, 105, 144
 János prédikátor 86
 János scriptor 140
 János szerzetes (Fürstenfeld) 125, 137,
 138
 János testvér (I. Szegedi Borbély János)
 Janus Pannonius 40, 72, 88
 Jenei Pál 37
 IV. Jenő 44
 Jeromos, Szent 37
 Joannes de Zegeđino 74
 Joannes de Zegeđino 70
 Joannes Literatus de Debrecen 95
 Joannes Oswaldi de Segedino 70
 Joannes Regius Szegedinus 78
 Joannes Zegeđinus 73
 Johannes a Zegeđino 141
 Johannes, f. Stephani Bokor 113, 122
 Johannes, f. Stephani de Zegeđino 116
 Johannes, natus Demetry 67
 Johannes a Davantria 39
 Johannes Briccy de Seggedino 68
 Johannes Demetry de Szegyedino 68
 Johannes de Segedino 66

- Johannes de Sigedino 70
 Johannes de Zegedino 67, 117
 Johannes Florentinus 81
 Johannes Georgy de Segyedino 69
 Johannes Gregory se Segedyno 71
 Johannes Pastoris Szegedinus 78
 Johannes Philippi de Segedino 68
 Johannes Schiger ex Sigedino 75
 Johannes Szegedinus 78
 Johannes Zegediensis 73
 Johansen 8, 132
 János király 88, 105, 144
 Josephus Zegedinus 75
 II. József 58, 63
 Juhász Antal 129
 Juhász Kálmán (Koloman) 3, 77, 129,
 131, 134, 142, 150, 160
 Juhász László (Ladislaus) 135
 Kádas Literatus Péter 78
 Kaizer Nándor 37, 140
 Káka Ferenc 93
 Kálmáncsay család 46, 148
 Kálmáncsay László (Ladislaus de
 Kalmancey) 55
 Kálmáncsehi Sánta Márton 96, 97, 101,
 155
 Kálmáncsehy család 46
 Kálmáncsehy Domonkos 15, 55, 69, 80,
 97, 148, 150, 166
 Kálmáncsehy László (Ladislaus de
 Kalmanche) 69, 97
 Kálmány Lajos 29, 31, 138, 139
 Kalmár Antal 100
 Kalmár Ferenc 93
 Kalmár Márta (Martha Kalmar) 48
 Kálvin 86, 96, 97, 151, 152
 Kamanczy család 46
 Kamanczy Benedek (Benedictus
 Kamancy) 15, 69
 Kamanczy Máté 26
 Kanizsai Erzsébet (Elisabeth von
 Kanisza) 51
 Kapisztrán János (Johannes de
 Capistrano) 28, 111, 113–115, 124,
 137, 140, 159, 164
 Kara család 17
 Karácsonyi János 25, 42, 55, 136, 137,
 141, 142, 149, 150, 159, 160
 Karai Benedek 150
 Kardos Tibor 31, 42, 45, 49, 137,
 139–141, 143, 148, 151, 160, 161
 Károli Gáspár 102
 Károly Róbert 6, 15
 Károly Sándor 145
 Károlyi Árpád 149
 Kassai Zsigmond Dávid 77
 Katalin, Alexandriai 8, 19, 49, 50
 Katalin, Sienai Szent 23, 49
 Katerina, relictá Petri de Zegedino
 116, 122, 123
 Katherina, relictá Helye 121
 Katherina, relictá Stephani de Zegedino
 119
 Katherina, u. Petri piscatoris 119, 120
 Katherina, u. Stephani Carpentarii 118
 Katona István (Stephanus) 142
 Katona Lajos 30, 59, 60, 139, 146
 Kazdag, Albertus 117
 Kegyes Zsófia 48
 Kekény Anna (Anna Keken) 48, 49
 Kelemen Lajos 158
 Kemal, pasa záde 89
 Kemény Katalin (Catharina Kemeny)
 47, 48
 Kemény Lajos 100, 156
 Képiró Sebestyén 18
 Kercselich, Balthasar Adam 150
 Kerekes György 102, 104, 156, 157
 Kerestes, Johannes 67
 Kerti István 75
 Keserű Bálint 3
 Kis család 48
 Kis Anna (Anna Kys) 47, 48
 Kis Gergelyné 93
 Kis János özvegye (I. Márta asszony)
 Kis Klára (Klara Kys) 48
 Kis Miklós 93
 Kis Pál 93
 Kisbán Emil 151
 Kiss Áron 98, 155, 160
 Kiss Károly 90, 153
 É. Kiss Sándor 148
 Klapiczay Tibor 3, 84, 86, 151, 153,
 155, 160
 Klára, Assisi Szent 50
 Kleiner, S. 144
 Kleinschmidt, Beda 139, 146
 Klem Antal 130
 Klimes Péter 147

- Klinkenberg, Hans Martin 145
 Knauz, Ferdinandus 131
 Kniewald Károly 148
 Koberger, Anton 141
 Kollányi Ferenc 150, 158, 159
 Kolos (Skolasztika) 46
 Kolosvári István 88, 152
 Komjáti Benedek 41
 Komlós András 76, 98, 99, 149, 155
 Komoróczy György 154, 155
 Konstancia, III. Béla lánya 50, 145
 Konya, Demetrius 117
 Kónyi Mária 146
 Kopallik, Joseph 144
 Kovács (Fáber) család 17
 Kovács Endre 148
 Kovács István 3, 104, 157
 Kovács János 140
 Kovács Márton 152
 Kovács Sándor Iván 156
 Kovacsóczy Farkas 97, 155
 Kófaragó György 105
 Kómiyes György 105
 Könyves Kálmán 8
 Környei Sándor 155
 Kószeghy Elemér 94
 Krausz János 104
 Kriss, Rudolf 59, 146
 Kristó Gyula 129, 130, 160
 Krisztina, Nyulak-szigeti apáca 145
 Kubinyi András 151
 Kulcsár Péter 3, 129, 141, 151, 153, 156, 160
 Kulinyi Zsigmond 140
 Kumorovitz Bernát 129, 142, 149
 Kun család 16
 Kutas család 18
 Kvtassi, Joannes 157
- L. (tarvisi) mester 9
 Ladislaus Georgy de Szegedino 67
 Ladislaus Michaelis de Zegedino 69
 Ladislaus Oswaldi de Zegedino 124
 Lajos király 15
 Lajos mester 73
 Lajta Edit 139
 Lakatos Pál 130
 Lambert, Szent 51, 127, 143
 Lantos család 18
 Lányi Károly 55
- Lapidica család 17
 Laskai Ozsvát 25, 30, 40, 56
 Lasso, Orlando di 102
 I. László, Szent 63, 81, 131
 Latin Tomó 153
 Laurentius, Joannes Nemes fia 112, 115, 122
 Laurentius Szegedy 76
 Lázói János 44
 Leccei Róbert (Robertus Carazolus de Licio, Caracciolo da Lecce) 40
 Lefèvre, Pl. de 145
 Le Goff, Jacques 21, 136
 Le Grand, Léon 142
 Lengyel család 16
 Leonora Cibba 77
 Leontius apát 131
 Lepszy Lénárd 157
 Lestocquoy 133
 Lilith 98
 Literati Benedek (Benedictus Litteratus) 92, 119
 Literati Nagy János 76, 100
 Literati Szegedy Gergely 83, 107
 Litteratus Ferenc (Franciscus Litteratus) 155
 Luca 111
 Lucas sartor 114
 Lucas de Zegedino 70
 Ludolphus de Saxonia 41
 Lukács deák 83, 93
 Lukács mester (Luca de Zeged) 81
 Lukcsics József 111, 137, 159
 Lukcsics Pál 142, 143, 144, 148, 156, 160
 Luther, Martin 27, 39, 74, 76, 85, 86, 148, 149
 Lüttichi Julianna 50, 144
- Magdalena, u. Clementis institoris 121
 Magdolna asszony (I. Szegedi Borbély János felesége)
 Magnus, Johannes 119
 Mágócsy Gáspár 98
 Magyar család 17
 Magyar-Kossa Gyula 75, 135, 149, 157, 160
 Majos Jenő 132
 Makay Katalin (Catharina Makoy) 48, 49
 Makk Ferenc 129, 130, 160

- Makkai László 12, 13, 132, 134, 135,
 154, 160
 Makó (Makófalvi) család 49
 Makó Gergely 49
 Mályusz Elemér 3, 79, 132, 135, 136,
 143, 150, 151, 157, 160
 Mann, Thomas 59
 Margaretha, u. Benedicti Paccosi 120
 Margaretha, u. Martini de Orbanzentgerg
 118
 Margaretha, u. Petri institoris 112,
 115
 Margit (Margareta de Zegedino) apáca
 144
 Margit, Antiochiai Szent 49, 144
 Margit, Árpádházi Szent 50, 144, 157
 Mária Terézia 26, 144
 Márki Sándor 132
 Maroth (l. Petrus Baryan)
 Márta asszony (Kis János özvegye) 93
 Márta asszony, Tóth Mihály özvegye 93
 Martha, f. Margarethae, uxoris
 Benedicti Paccosi 120
 Martinus frater 70
 Martinus Benedicti de Segedina (!) 67
 Martinus de Orbanzentgerg 118
 Martinus de Segedino 70
 Martinus de Zegedino 67, 71
 Martinus de Zeghedino 70
 Martinus de Zeidino (!?) 68
 Martinus de Zigedino 66
 Martinus Ladislai de Szegyedino 69
 Martonosi Pöstényi Gergely (l. Pöstényi
 Gergely
 Martinus Valentini de Segyedino 69
 V. Márton 27
 Márton ötvös 94
 Márton János 150
 Marx, Karl 154
 Matheus institor 121
 Matheus Alberti de Segedino 69
 Matheus Demetry pellificis de Zegedino
 67
 Matheus de Segedino 68
 Matheus de Zegedino 71
 Matheus Gregory de Zeged 70
 Matheus Literatus 83
 Matheus Sutoris de Czegedino 67
 Mathias castellanus 112, 115
 Mathias Johannis de Segedyno 68
 Matthaesus Aurifaber Zegedi 100
 Matthaesus Szegedinus 75
 Mattheus Blasii Sos de Zegedino 68
 Mattheus Mathei de Segedino (Mattheus
 Segetius Ungarus) 73
 Matthews de Zekedino 68
 Matthias Sartoris de Segedino 83
 Mattuska Libor 58
 Mátyás király (Hunyadi Mátyás) 13, 16,
 23, 28, 42, 43, 45, 92, 100, 130,
 137, 159
 Mátyás kovács 130
 Mediciek 23
 Mehmed basa 74
 Meisen, Karl 132
 Melanchton 74, 86, 98
 Melchior de Zegedino (Zedvno!?) 68
 Melich János 148
 Melius Juhász Péter 83, 93, 95, 98, 99,
 101, 107, 155
 Mercator János 76
 Mészáros Gyula 131
 Mezey László 10, 11, 23, 42, 45, 49,
 62, 125, 129, 131, 132, 133, 136,
 137, 139, 141, 144, 145, 151, 160
 Mezőszegedi Gáspár 104
 Mező-Szegedi Purki Kata 152
 Michael (de villa Thapee) 121
 Michael de Zeged 72
 Michael de Zylag 117
 Michael Pauli de Szegyedino 67
 Michael Zegedius Tyrnaviensis 78
 Michele de Zegedino 120
 Mihalik József 156, 161
 Mihalik Sándor 146, 157
 Mihály borbély 93
 Mihály deák 58, 59, 83
 Mikesy Sándor 151
 Miklós fráter 24
 V. Miklós pápa 66
 Miklós, Szent 7, 8, 9, 11, 13, 22, 42,
 62, 132
 Mikszáth Kálmán 140
 Mircse János 77
 Missong, Alfred 144
 Mizsér (Mizser) család 17, 97, 156, 157
 Mizsér János 27
 Mócsy András 129
 Molnár István 145
 Mommsen 5

Monachi (Monoki) Sebestyén 102
Monay Ferenc 136
Mone Gábriel 61, 146
Monoszlói András 77
Moravcsik Gyula 10, 134
Munkácsi Bernát 139
Musinai Gerván János 72, 80, 81
Musztafa Otmánovics császár 90, 91
Mühlich, Hans von 103
Mülner, Erhard (budai polgár) 150

Nádasdy László 26
Nádasdy Tamás 75, 149
Nagy Balázs 105
Nagy Béni 137
Nagy Gyula 157
Nagy János deák 83, 93
Nagy Lajos király 80
Nagy Szent Gergely 59
Nagy Szent Leó 40
Nagy Tibor 134
Nagy Zoltán 105, 158
Nagybotu Lőrinc (Mészáros Lőrinc) 48
Nagymányoky Gilbert 137
Nemes Almássy István 156
Nemes, Johannes 112, 115, 122
Németh család 16
Németh Lajos 157
Németi Ferenc 98
Nicolaus de Lyra 39
Nicolaus de Myse 40
Nicolaus de Orbellis 37
Nicolaus de Uylac 121
Nicolaus de Zegedino 68
Nicolaus Ladislai de Zegedyno 71
Nicolaus Valentini Mercatoris de
Zegedino 68
Nicolaus Warisinus frater 123
Nicolaus Zegediensus 65
Niger (Fekete János) 27
Norbert, Szent 142, 159
Nylas, Jacobus 68, 121

Nyereghyártó Mihály 86
Nyirkos István 153
Nyóger család 17

Oberschall Magda (Bárányné) 150
Oláh család 48
Oláh Katalin (Catharina Olah) 48, 49

Oláh Miklós 14
Olaz, Valentinus 122
Olcsai Gergely 87
Oltvai Ferenc 136
Ond 5
Orcagna 23
Ordinanz Konstantin 138
Orsolya, Szent 63
Ortvay Tivadar 134
Oszvald Arisztid 45, 142, 143
I. Ottokár 50

Ötvös (Aurifaber) család 17
Ötvös Benedek 94
Ötvös Imre 94
Ötvös János (Johannes Aurifaber) 44
Ötvös Sebestyén 94

P. esztergomi prépost (Anonymus) 9
Paap Benedek 156
Paap Gábriel 156
Pais Dezső 130, 139
Pál deák 83, 93
Pál, remete Szent 153
Palásthy család 49
Palásthy Katalin 49, 51, 52
Palásthy Margit (Margaretha Palasthy)
48, 49
Palermói Jeromos (Petrus de Hieremia)
40
Palotás Faustin 140
Paolo Zegedi de Pest 76, 77
Pap Antal 100
Pap Benedek (Benedictus Pap Zegedien-
sis) 76, 93, 97, 98, 100–102, 154,
156
Pap Ferenc 100
Papp Gusztáv 155
Papp László 95, 151, 154, 161
Pásztor Lajos 143, 146, 161
Pathach, Ladislaus 119
Pauhoffer, Barbara 144
Paulinyi Oszkár 134
Paulus pellifex 111, 115
Paulus Demetry de Segedyno 71
Paulus Radeuz de Zegeth 147
Paulus Semihali de Zegedino 71
Paulus Szegedinus Vng. 75
Paulus Szegedj (Paulus Dégi Szegedius)
77

- Pavlus Zegedinus 157
 Pécsi Ferenc 141
 Perzselt Zsófia 75
 Pestényi család 48
 Pestényi István 48
 Pestényi Julianna (Juliana Pestheny)
 47–49
 Pesti Mihály 39, 141
 Pesti Mízsér Gábor 41
 Petronella asszony (Mihály deák özve-
 gye) 93
 Petrovics Péter 97
 Petrus Deach 83
 Petrus institor 112, 115
 Petrus piscator 119, 120
 Petrus presbiter [Benedicti (Blasy?)
 de Segyedynol 69
 Petrus sacerdos de Zegedino 67
 Petrus Augustini de Segedino 68
 Petrus de Zegedino (canonicus Budensis)
 66, 67, 113, 116, 122
 Petrus Gomboso de Czegedino 67
 Petrus Lombardus 37
 Petrus Panormitanus 41
 Petrus Zegedinus 123
 Pirnát Antal 158
 Pozsonyi Zoltán 134
 Pöstényi Gergely (Martonosi Pöstényi
 Gergely) 48, 144
 Prčić, Ive 139
 Prijatelj, Krno 150
 Prope család 17
 Purki Kata 88

 R. (kalocsai) prépost 9
 Rác család 16
 Radó Polikárp 3, 25, 35, 37, 39, 62,
 136, 138, 140, 141, 146, 161
 Radocsay Dénes 146
 Raffaello 60
 Rajeczky Béni 62
 I. Rákóczi György 135
 Rapaics Rajmond 159
 Raymundus de Sabunde 38
 Rebhun 85
 Reiszig Ede 130, 131
 Reizner János 19, 74, 87, 129–131, 134,
 135, 137, 138, 140, 142, 148–153,
 155, 158, 161
 Reuter Camillo 130

 Révay Ferenc 74
 Révész Imre 71, 74, 96, 98, 148, 149,
 155
 Révész Kálmán 154
 Rex család 17
 Roheim Géza 139
 Rómer Flóris 143
 Rudolf király 103
 Rupp Jakab 132, 161
 Rusa Pál 94
 Rutebeuf 61, 146
 Rúzsa László 93

 Sachs, Hans 85
 Samathok, Stephanus 113
 III. Sándor 9, 133
 VI. Sándor 83, 151
 Sánta Márton (I. Kálmáncsehi Sánta
 Márton)
 Santes, Pagnino (Sanctus Pagninus) 39
 Sántha György 11, 134
 Santifaller 148
 Sárkány Erzsébet (Ersebet Sarkany) 47,
 48
 Sárközy Margit 104
 Sárszegi István 65
 Savonarola, Girolamo 40
 Schrauf Károly 146–148, 161
 Schmidt, Gerhard 140
 Schreiber, Georg 8, 132, 142
 Scolastica, u. Benedicti Figedi 124
 Sebastianus de Sciget 147
 Sebesse, Gregorius 120
 Sebestyén, puskás ember 73
 Cs. Sebestyén Károly 5, 8, 10, 129–132,
 134, 138, 159
 Seneca 41
 Seraphin Simonis de Zigyedino 69
 Seraphin Ungarus de Zegedino 71
 Sieber, Marc 148
 Simon bíró 151
 Simon testvér 23
 Sinkovics István 149
 Sípós 18
 IV. Sixtus 44
 Sói Bertalan 83
 Solyom Jenő 148, 149
 Somogyi család 49
 Somogyi Erzsébet (Ersebet Somogy) 48,
 49

- Somogyi Ferenc 49
 Somogyi Katalin (Katharina von Schamatin) 51
 Somogyi Orsolya (Ursula von Schamatin) 51
 Somogyi Zoltán 45, 142, 143, 161
 Sophia, u. Stephani Bokor 113
 Sophia, u. Stephani de Zegedino 116
 Sós János (Johannes Soss de Segetino) 93
 Sós (= sóhajós) Tamás 44
 Sózóc család 88
 Spamer, Adolf 140
 Staehelin, Ernest 148
 Steffanus de Zegedino 71
 Stephanus carnifex 117
 Stephanus Pictor 18, 71
 Stephanus Abstemius e Segedino 74
 Stephanus Cumanus de Zegedino 67
 Stephanus Demetry Papy de Zegedino 67
 Stephanus de Zegedino 71, 74, 116
 Stephanus Feudes de Zegedino 71
 Stephanus Gerus de Segedino 68
 Stephanus Gregory Kyeresteth de Segedyno 67
 Stephanus Nicolai de Zigyedino 69
 Stephanus Scegedinus Ungarus 78
 Stephanus Scolasticus 18, 83
 Stephanus Tor de Zegedino 71
 Stephanus Zegedinus Hungarus 75
 Strausz Adolf 138
 Suetonius 41
 Susanna, u. Francisci literati 117
 Suso Henrik 24
 Sutter, Hans 148
 Sylvester Magister 83
 Sylvester János 39, 72, 73, 86, 148, 151
- Szabó Dénes 54, 145
 Szabó Flóris 145
 Szabó Géza 148
 Szabó György 93
 Szabó István 156
 Szabó Józsné 93
 Sz. Szabó József 155
 Szabó Károly 76, 77
 Szabó Máté 93
 Szabó T. Attila 106, 158
 Szabolcsi Bence 89, 153
 Szádeczky Lajos 158
 Szádeczky-Kardoss Samu 129
- Szaivert, Willy 161
 Szakács Antal 102
 Szakáll Benedek 106
 "Szalánkeméni" (Petrus de Zalankemen) 148, 149
 Szalay Ágoston 149
 Szalay Imre 149
 Szántó Erzsébet (Erzsebet Szantho) 48
 Szántó Fábián 87
 Szántó Imre 152
 Szapolyai György 18
 Szapolyai János (I. János király)
 Szarka Ferenc (Franciscus Pica, Picus) 86
 Szathmáry László 154
 Szederkényi Nándor 140
 Szegedi Ágoston (Augustinus Michaelis de Segethdino) 66, 83
 Szegedi Albert (Albertus Stephani de Zgyedino) 69, 82
 Szegedi András (Andreas de Zegedino) 23, 24, 68, 84, 98, 99
 Szegedi Anna 104
 Szegedi Antal 94
 Szegedi Balázs (Blasius de Zegedius) 26, 71, 80, 82
 Szegedi Baratin Lukács 150
 Szegedi Benedek (Benedictus de Zegedino) 26, 66, 80, 82, 83, 150
 Szegedi Bereck (Briccius Ambrosy de Zegedino, Briccius de Segedino) 66
 Szegedi Bernát 83
 Szegedi Bertalan 82
 Szegedi Bodó István 83
 Szegedi Borbély István (Stephanus Zegedinus alias Barbitonsor) 103
 Szegedi Borbély János (János testvér) 24, 105
 Szegedi Böldör György 106
 Szegedi Dániel (Daniel Pastoris Szegedius) 78
 Szegedi Domonkos 24
 Szegedi Dömötör (Demetrius de Segedino) 68, 82
 Szegedi Ferenc (Franciscus de Zegedino) 26, 81
 Szegedi Ferenc Lénárt 158
 Szegedi Fülöp (Philippus literatus de Segedin) 83
 Szegedi Gál 24

- Szegedi Gáspár 94
 Szegedi Gergely (Gregorius Zegedy) 24,
 26, 80–83, 88, 91, 96–98, 100, 101,
 106, 150, 155, 159, 166
 Szegedi György 24, 26, 125
 Szegedi Imre (Emericus de Zegedin E.
 Segnedinus) 80
 Szegedi István (Stephanus de Zegedino)
 69, 82, 83, 87, 88, 103, 152
 Szegedi Jakab 27, 82
 Szegedi János (Joannes Nicolai de
 Zegedin) 24, 80, 81, 87, 136
 Szegedi Kis István (Stephanus Szegedinus)
 74, 75, 78, 85, 86, 98
 Szegedi Klára 143
 Szegedi Kőrös Gáspár 35, 75, 76, 149
 Szegedi Lajos (Ludouicus Dyonisy de
 Zegedino) 72, 85, 88, 98
 Szegedi László (Ladislauus de Zegedino)
 27, 65, 66, 80, 81
 Szegedi Lőrinc (Magister Laurentius de
 Zegedino) 83, 87, 98–101, 149
 Szegedi Lórintz 149
 Szegedi Lukács 27, 92
 Szegedi Márton 80, 94
 Szegedi Máté 27
 Szegedi Mátyás 27, 94
 Szegedi Mihály 82
 Szegedi Miklós (Nicolaus Szegedi) 24,
 80–82
 Szegedi Nagy János (Literáti Nagy János)
 76, 100
 Szegedi Olasz Márton (Nagy Márton) 94
 Szegedi Orsolya 82, 150
 Szegedi Ötvös János 102
 Szegedi Ötvös Sámuel 94
 Szegedi Ötvös Tamás 102
 Szegedi Pál 77, 78
 Szegedi pap Benedek (I. Pap Benedek)
 Szegedi Péter (Petrus de Zegedino) 23,
 80
 Szegedi Sebestyén 158
 Szegedi Simon 136
 Szegedi Szerafin (Zeraphin de Zegedino)
 69, 80
 Szegedi Tamás 143
 Szegedi Veres Gáspár (Caspar Veres
 Szegedi) 84, 98, 107
 Szegedy család 102, 156
 Szegedy Albert (Albertus Szegedy) 69, 76
 Szegedy András 102–104
 Szegedy Anna 103
 Szegedy Antal 82
 Szegedy Bertalan (Bartholomeus de
 Zeged) 72
 Szegedy Boldizsárné 105
 Szegedy Domonkos 136
 Szegedy Dömötör 102
 Szegedy Erzsébet 104
 Szegedy Ferenc Lénárd 105
 Szegedy Gáspár (Casparus Szegedi
 Tirnaviensis) 102–105
 Szegedy Gáspárné 105
 Szegedy Gergely 101
 Szegedy György (Georgius Zegedy) 83,
 102, 104–107, 136
 Szegedy István 102, 103
 Szegedy Katalin (Catharina Szegedy)
 47–49
 Szegedy Literatus Máté 83, 102
 Szegedy Márton 102–104
 Szegedy Mihály 102–104
 Szegedy Miklós 102
 Szegedy Ötvös Ferenc 102
 Szegedy Pál (Paulus Joannis de Zegiedey)
 76, 77, 105, 150
 Szegfű László 129, 130, 160
 Szekeroés család 18
 Székely család 17
 Székely György 15, 135, 137, 157, 162
 Szekeres Imréné (Kiss Etelka) 32
 Székesfehérvári Mátyás 106
 Szekrény család 18
 Szemkő Aladár 153
 Szenci Molnár Albert 102, 104, 157
 Szentiványi Róbert 3
 Szentkláray Jenő 134, 149
 Szepsi Csombor Márton 102, 156
 Szerémi György 72
 Szeremlei József 148
 Sziogyártó (Corrigiator) család 17
 Sziogyártó András 44
 Sziklay László 3
 Szilády Áron 87, 137, 151–153, 155, 162
 Szilágyi László 73
 Szilágyi Sándor 151–153, 162
 Szintay Luca (Lucia von Schinta) 51
 Szlávik Andor 139
 Szmollény Nándor 19, 129, 140, 147,
 149, 162,

- Szolimán szultán 90
 Szondi Imre 93
 özv. Szondi Imréné 93
 Szócs (Szűcs) Ferenc 98, 101
 Sztárai Mihály 88
 Szücs (Pellifex) család 17
 Szücs Gergely (ld. Belényesi Gergely)
 Szücs Jenő 17, 135
 Szvatopluk 5
- Tahy István 106, 158
 Takáts Sándor 75, 83, 91, 93, 103, 135,
 149, 153, 154, 157, 162
 Tamás Nándor 149
 Tamás testvér 24
 Tar András 93
 Tar Benedek 84, 85
 Tar István (Stephaus Tor) 85
 Tardoskedi Szerencse Benedekné 33
 Tarnai Andor 141
 Tatár család 17
 Taurinus, Stephanus 14, 135
 Téglás család 18
 Teleki József 136, 140
 Temesvári Pelbárt 26, 30, 31, 40, 137,
 139
 Teofil testvér 61
 Tepercs György 130
 Terzüman Mahomed 129
 Thabuk Mihály 136
 Thallóczy Lajos 130, 151
 Thaly Kálmán 90, 153, 156
 Theodosius, Szent 11
 Theutunicus, Michael 120
 Thieme, Ulrich 157
 Thomas Anglus (T. de Agno) 39, 41
 Thomas, Alois 146
 Thomas de Segedino 70
 Thomas Szegedj 77
 Thomas Warias de Segadin 70
 Thordensus, Fabio 136
 Thorkos János 95
 Thuri Kálmár János 102
 Thuróczi János 83
 Thury Etele 139
 Thúry József 153
 Thwri, Matheus 117
 Thyza Daavid dictus de Kyrálhegyess 116
 Tietze, Hans 144
- Timár Kálmán 42, 55, 62, 141, 142, 144,
 145, 146, 162
 Tinódi Lantos Sebestyén 86, 89, 93
 Titus Vespasianus 155
 Toepke, Gustav 148
 Toldy Ferenc 141
 Tomory Szabó Sándor 152
 Tordai Zsigmond 151
 Tóth család 16
 Tóth Ferenc 101
 Tóth Mihály 15, 73, 86, 88, 93, 99, 153, 166
 Tóth-Szabó Pál 137
 Török család 16
 Törtel család 17
 Trencsényi-Waldapfel Imre 148
 Trócsányi Zoltán 99, 155
 Trogmayer Ottó 129, 133
 Tubicinator család 18
- Udvardy József 150
 II. Ulászló 24, 25, 81, 150
 Urbanus Luce Parvi de Zegedino 70
- Váczi Pál 24, 136
 Váczy Péter 129
 Vág Sándor 155
 Válaszuthy Benedek 105
 Valentinus Deach 83
 Valentinus de Zegedino 113, 123
 Valentinus Italicus de Zegedino 15, 114
 Valentinus Olazdictus 15
 Valentinus Petri Tayat de Szegeyth 67
 Valentinus Pictoris de Segedino 72
 Valentinus Stephani de Zeyedino 71
 Valerius Maximus 41
 Valjavec, Fritz 147
 Várady, Emerico 148, 149
 Várady Péter 26, 80
 Várdai Ferenc 72
 Varga Ferenc 135, 142
 Varjas Béla 97, 98, 151, 155
 Vassántó Katalin (Catharina Losantho) 47-
 49
 Vasántó (Vasantho) Margit 100, 156
 Vásárhelyi Katalin (Katharina von Vásár-
 hely) 51, 53
 Vén Szabó János 75
 Verencsics Antal 81, 151
 Veress Endre 67, 70, 148, 149, 157, 162
 Veronica relicta Benedicti litterati 119

- Villon, François 61
 Vincze Gábor 150
 Vincze, Michael de Tholmath 120
 Vitéz János 66
 Volf György 54, 55, 58, 161
 Vrbanus de Zeghedino 69
 Vujicsics D. Sztoján 90
 Vyzenyaro, Laurentius 119
- Wackernagel, Hans Georg 148
 Waldapfel József 65, 85, 148, 151
 Waschanto (Wassantho) Ferenc 100, 156
 Weber, Max 154
 Woditschka, Karl 138
 Wolphardus, Adrianus 72, 105, 149
- Yratos, Michael 122
- Z. literátus 60
 Zákány család 105
 Zákány Balázs (Blasius Zakantte Segedinus) 72, 74, 80, 105, 149
 Zákány Gáspár (Gaspar Sackhan Segedinsis) 73, 74, 80
- Zákány Imre (Emericus Zakan Zegedinus) 73, 74, 80
 Zákány István (Stephanus Zakan) 26, 73, 74
 Zákány Tamás 73
 Zákány Vince 103
 Zalach, Petrus 117
 Zalán Menyhért 62, 133, 142, 146
 Zápolya János (ld. János király)
 Zathan, Franciscus 121
 Zavos, Clemens 114
 Zayus, Clemens 113
 "Zeggin" Ábrahám (György mester fia) 103
 Zender, Matthias 143, 144
 Zeraphin de Zegedius 69
 Zólyomi Dávid 94
 Zoltai Lajos 94, 95, 153, 154
 Zoltán Márta (Marta Soltain) 51
 Žák, Alfons (Zsák J. Adolf) 52, 144, 150, 162
- Zsigmond király 13, 14, 83
 Zsigmond, lengyel herceg 19, 82
 Zsilinszky Mihály 151
 Zsófia, Mülner Erhard felesége 150

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős Tóth Sarolta
Műszaki szerkesztő: Csóka Jánosné
Terjedelem: 17, 1 (A/5) ív AK 1025 k 7578
75.1621 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

Ára: 44,— Ft

A

HUMANIZMUS ÉS REFORMÁCIÓ

sorozat előző kötete

KATHONA GÉZA

FEJEZETEK
A TÖRÖK HÓDOLTSÁGI
REFORMÁCIÓ
TÖRTÉNETÉBŐL

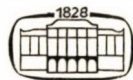
Tolnán 1549-ben megalakult egy iskola, mely oktatói munkájával s a körülötte kibontakozó irodalmi tevékenységgel majd négy évtizeden át messze kiemelkedő központja lett a hódoltsági magyar művelődésnek.

Kathona Géza műve egyrészt ennek az iskolának történetét, tanítóinak és növendékeinek a XVI. századi magyar irodalomban játszott kiemelkedő szerepét mutatja be.

A mű második részében a szerző a legtekintélyesebb magyar reformátor, Szegedi Kis István munkásságát elemzi. Gondos forráskutatással kimutatja, hogy a Magyarországon jelentkező helvét reformáció szellemi tartalma nem azonosítható csupán a kálvinizmussal, Kálvin mellett W. Musculus, Béza, Bullinger, Vermigli, sőt Melanchthon közvetlen hatásával is számolni kell.

A tanulmány eredetiben és magyar fordításban is közli XVI. századi művelődéstörténetünk két becses, ma már nehezen hozzáférhető emlékét: Thuri Farkas Pálnak a török által megszállt területen élő keresztények sorsáról szóló *Idea Christianorum*át és Skaricza Máténak Szegedi Kis Istvánról írt életrajzát.

251 oldal · Kötve 55,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

